

PRAVNI vjesnik

**Tromjesečni glasnik za pravne i društveno-humanističke znanosti
Pravnoga fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku**

**Vierteljahresschrift für Rechts - und Sozialwissenschaften
der Fakultät für Rechtswissenschaften der Universität
J. J. Strossmayer in Osijek**

**Journal trimestriel des sciences juridiques et sociales
Faculté de droit, Université J. J. Strossmayer • Ossiek**

**Quarterly Journal of Law and Social Sciences of the
Faculty of Law, J. J. Strossmayer University in Osijek**

20 - 2004 - 3-4 - Osijek

SADRŽAJ

Dr. sc. Vlado Belaj ZAJEDNIČKO VLASNIŠTVO: POJAM, SADRŽAJ I PRAVNO ZNAČENJE	9
Dragan Zlatović ZAŠTITA RAČUNALNIH PROGRAMA PREMA NOVOM ZAKONU O AUTORSKOM PRAVU I SRODNIM PRAVIMA	27
Dr. sc. Zvonimir Lauc DECENTRALIZATION AND REGIONAL SELF-GOVERNMENT	51
Dr. sc. Mirko Klarić i Duško Lozina OSNOVNE ZNAČAJKE LIBERALIZACIJE I DEREGULACIJE ELEKTROENERGETSKOG SEKTORA	71
Dr. sc. Dragutin Klarić i Dr. sc. Miro Gardaš LEGISLATIVA I ZBILJA NA PRIMJERU ODLUKE O RADNICIMA IZ 1349. I STATUTA O RADNICIMA IZ 1351.	89
Dr. sc. Nikola Škalabrin ŽUPNICI	103
Mr. sc. Željka Borzan FINANCIRANJE POLITIČKIH STRANAKA	135
Dr. sc. Dragutin Klarić i Dr. sc. Miro Gardaš OSJEČKI SAMOSTANI KAO PRIBJEŽIŠTE (AZIL) PRED PROGONOM SVJETOVNIH VLASTI	157

Priopćenja i prikazi

Priopćenja s međunarodnog susreta katedri za teoriju i filozofiju prava Sveučilišta u Grazu, Osijeku i Pečuhu, održanog od 21. do 24. rujna 2004. godine u Pečuhu (Mađarska): "PRAVO I DRUŠTVENE NORME"	169
Mario Vinković, asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku: TAMARA ČAPETA: SUDOVİ EUROPSKE UNIJE – NACIONALNI SUDOVİ KAO EUROPSKI SUDOVİ	193
Dr. sc. Duško Vrban: GULIO VIGNOLI : GLI ITALIANI DIMENTICATI : MINORANZE ITALIANE IN EUROPA (Saggi e Interventi), Milano, Dott. A. Giuffrè editore / Università degli studi di Genova, 2000, 341 str. RADNA ZAJEDNICA ALPE-JADRAN I MANJINE I PREKOGRANIČNA SURADNJA U ALPSKO- JADRANSKOM PROSTORU, Verzija na hrvatskom jeziku, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, 2002, 430 str.	195

INHALT

Dr. sc. Vlado Belaj GEMEINSCHAFTSEIGENTUM – BEGRIFF, INHALT UND RECHTLICHE BEDEUTUNG	9
Dragan Zlatović, dipl. Iur. SCHUTZ VON COMPUTERPROGRAMMEN NACH DEM NEUEN GESETZ ÜBER URHEBERRECHT UND VERWANDTEN RECHTEN	27
Prof. Dr. sc. Zvonimir Lauc, Ordentlicher Professor der Fakultät für Rechtswissenschaften in Osijek DEZENTRALISIERUNG UND DIE REGIONALE SELBSTVERWALTUNG	51
Prof. dr. sc. Duško Lozina, Fakultät für Rechtswissenschaften in Split Mirko Klarić, Assistent der Fakultät für Rechtswissenschaften in Split GRUNDMERKMALE DER LIBERALISIERUNG UND DEREGULIERUNG IM ELEKTRO- ENERGETISCHEN SEKTOR	71
Prof. Dr. sc. Dragutin Klarić Dr. sc. Miro Gardaš LEGISLATIVE UND DIE REALITÄT AUF DEM BEISPIEL DER ARBEITERENTSCHEIDUNG AUS DEM JAHRE 1349 UND DES ARBEITERSTATUTS AUS DEM JAHRE 1351	89
Dr. sc. Nikola Škalabrin, Außerordentlicher Professor der Theologie in Đakovo PFARREN	103
Željka Kulenović, Fakultät für Rechtswissenschaften der Universität Josip Juraj Strossmayer FINANZIERUNG DER POLITISCHEN PARTEIEN	135
Dr. sc. Miro Gardaš Prof. Dr. sc. Dragutin Klarić OSIJEKER KLOSTER ALS ZUFLUCHTSORT (ASYL) VOR DER VERFOLGUNG SEITENS DER WELTLICHEN GEWALT	157
Mitteilungen vom Internationalen Treffen der Lehrstühle für Theorie und Philosophie des Rechts der Universitäten in Graz, Osijek und Pecs, das vom 21. bis 24. September 2004 in Pecs (Ungarn) un- ter dem Titel „Recht und Gesellschaftsnormen“ stattgefunden wurde. (Peter Koller Antal Visegrády, Duško Vrbanić).....	195

TEBLE DES MATIÈRES

Dr.sc. Vlado Belaj PROPRIETE COMMUNE- TERME, CONTENU ET LA SIGNIFICATION JURIDIQUE.....	9
Dragan Zlatović, dipl.iur. PROTECTION DES LOGICIELS SELON LA NOUVELLE LOI SUR LE DROIT D'AUTEUR ET LOIS CONGENERES	27
Prof. dr. sc. Zvonimir Lauc DÉCENTRALISATION ET AUTONOMIE RÉGIONALE.....	51
Prof.dr.sc. Duško Lozina, Faculté de droit à Split Mirko Klarić, assistant à la Faculté de droit à Split CARACTÉRISTIQUES DE BASE DE LA LIBÉRALISATION ET DE LA DÉRÉGULATION DU SECTEUR ELECTROÉNERGÉTIQUE.	71
Prof.dr.sc. Dragutin Klarić Dr.sc.Miro Gardaš LEGISLATION ET LA REALITE DANS L'EXEMPLE DE LA DECISION SUR LES OUVRIERS DE 1349. ET LES STATUTS SUR LES OUVRIERS DE 1351.	89
Dr. sc. NIKOLA ŠKALABRIN, professeur adjoint de Théologie à Đakovo LA PAROISSE.....	103
Željka Kulenović FINANCEMENT DES PARTIS POLITIQUES	135
Prof.dr.sc. Dragutin Klarić Dr.sc.Miro Gardaš LES COUVENTS D'OSIJEK EN TANT QUE REFUGE (ASILE) DEVANT LA PERSECUTION DES POUVOIRS TEMPORELS	157
Communiqué de la rencontre internationale de la Chaire de théorie et philosophie de droit à l'Univer- sité de Graz, Osijek et Pecs du 21 – 24 septembre 2004. à Pecs (Hongrie), "DROIT ET NORMES SO- CIALES". (Peter Koller Antal Visegrády, Duško Vrbán).....	195

CONTENT

D. Sc. Vlado Belaj, Full Professor at the Faculty of Law in Osijek JOINT OWNERSHIP – CONCEPT, CONTENTS AND LEGAL MEANING	9
Dragan Zlatović, graduate lawyer PROTECTION OF COMPUTER PROGRAMS according to the NEW COPYRIGHT LAW and related rights	27
D.Sc. Zvonimir Lauc, Full Professor of the Faculty of law in Osijek DECENTRALIZATION AND REGIONAL SELF-GOVERNMENT	51
Professor D. Sc. Duško Lozina, Faculty of law in Split Mirko Klarić, Assistant at the Faculty of Law in Split BASIC CHARACTERISTICS OF LIBERALISATION AND DEREGULATION IN THE ELECTRIC POWER SECTOR	71
D. Sc. Dragutin Klarić, Full Professor D. SC. Miro Gardaš LEGISLATION AND REALITY ON THE EXAMPLE OF THE ORDINANCE OF LABORERS FROM 1349 AND THE STATUTE OF LABORERS FROM 1351	89
D. Sc. Nikola Škalabrin, Associate Professor at the Theological Faculty in Đakovo PARISH PRIESTS	103
Željka Kulenović FINANCING OF POLITICAL PARTIES	135
D. Sc. Dragutin Klarić, Full Professor D. SC. Miro Gardaš OSIJEK CONVENTS AS REFUGES (ASYLUMS) FROM THE PURSUIT OF SECULAR AUTHORITIES	157
Announcements from the international conference of the Departments for the Theory and Philosophy of Law of the Universities in Graz, Osijek and Pécs, organized from 21st to 24th September 2004 in Pécs (Hungary) under the title: “LAW AND SOCIAL STANDARDS” (Peter Koller Antal Visegrády, Duško Vrban)	195

PRAVNE ZNANOSTI

UDK 347.23
Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. VLADO BELAJ, redoviti profesor Pravnoga fakulteta u Osijeku

ZAJEDNIČKO VLASNIŠTVO – POJAM, SADRŽAJ I PRAVNO ZNAČENJE

U uvodnom dijelu rada analiziraju se povijesni oblici zajedničkoga vlasništva u svijetu i u nas. Definicija pojma zajedničko vlasništvo razlikuje se od autora do autora, no svi uviđaju temeljne razlike u odnosu na suvlasništvo. Temeljna su obilježja zajedničkoga vlasništva da može postojati samo na nepodijeljenoj stvari, podrazumijeva najmanje dva vlasnika – zajedničara te udjele koji nisu određeni, ali su određivi.

U našem se stvarnom pravu zajedničko vlasništvo može definirati kao poseban oblik vlasništva više osoba na nepodijeljenoj stvari pri čemu njihovi udjeli nisu određeni, ali su određivi.

U nas se zajedničko vlasništvo javlja u nasljedničkoj zajednici, kod ugovora o ortaštvu i kod zajedničke pričuve. S obzirom da više ne postoji zajednička imovina bračnih drugova kao oblik zajedničkoga vlasništva značajno je umanjeno praktično značenje ovoga instituta.

Pravno značenje zajedničkoga vlasništva u nas je danas bitno umanjeno i postavlja se pitanje potrebe opstanka ovoga instituta. Čini se da bi primjena suvlasništva u svim postojećim slučajevima zajedničkoga vlasništva bila moguća, te bi ono moglo zamijeniti zajedničko vlasništvo.

Ključne riječi: zajedničko vlasništvo, suvlasništvo, nasljednička zajednica, zajednička pričuva, ugovor o ortaštvu

1. UVOD

1.1. Nastanak i razvitak zajedničkoga vlasništva kroz pravnu povijest

Zajedničko vlasništvo je pojam za kojega je relativno teško utvrditi kada je nastao. Činjenica je kako zajedničko vlasništvo nije postojalo u rimskom pravu navodi nas na zaključak kako je ono nastalo znatno kasnije i vjerojatno zbog značajnih razloga s obzirom da nije bilo poznato u rimskom pravu. Međutim, ipak nije isključeno po-

stojanje zajedničkoga vlasništva ili nekakvoga sličnoga oblika vlasništva, prvenstveno u najstarijim ljudskim zajednicama poput prvobitne zajednice, ali i kasnije u onim ljudskim zajednicama čije se gospodarstvo temeljilo na kolektivističkom iskorištavanju određenih dobara. To se prije svega odnosi na poljoprivredna zemljišta i šume koje su bile zajedničko vlasništvo, primjerice cijeloga sela ili sličnih zajednica (kućnih zadruga i sl.). Sa stajališta pravne povijesti ipak bi se teško moglo poistovjećivati moguće

oblike zajedničkoga vlasništva u najstarijim ljudskim društvima s današnjim poimanjem ovoga instituta.

Naziv zajedničko vlasništvo, "odnosno vlasništvo zajedničke ruke, potječe iz njemačkoga prava – *Eigentum zur Gesammten Hand* – a vodi porijeklo iz običaja stiskanja ruku kod zaključenja ugovora, pošto zajednica osoba kod zajedničkoga vlasništva nalazi svoj izraz u sjedinjenju ruku zajedničara, koji predstavljaju u odnosu na treće osobe jednu osobu".¹

Svrha je ovoga rada ukazati na temeljne odrednice zajedničkoga vlasništva, poglavito u odnosu na suvlasništvo te razmotriti pravno i praktično značenje ovoga instituta. Kako bi se to moglo ostvariti u radu će se analizirati i istraživati dvojbe pojmovnoga artikuliranja zajedničkoga vlasništva, poredbeno-pravna rješenja, slučajevi zajedničkoga vlasništva ranije i u našem pozitivnom pravu, a sve radi pokušaja određivanja značenja i smisla postojanja zajedničkoga vlasništva u našem stvarnopravnom uređenju. Temeljno pitanje koje se postavlja je treba li nam uopće institut zajedničkoga vlasništva ili bi bilo bolje da postoji samo suvlasništvo. U radu se pored normativne i poredbeno-pravne metode koristi i povijesna metoda.

1.2. Pojam

Naziv zajedničko vlasništvo je službeni naziv za ovaj institut jer ga navodi Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (u nastavku ZV),² iako se ponekad nuzgredno spominje i naziv skupno vlasništvo. Prednost treba dati nazivu zajedničko vlasništvo jer osim što je normativno prihvaćen on je uvriježen i u praksi znatno više od naziva skupno vlasništvo. Naziv kolektivno vlasništvo pogotovo nije prihvatljiv jer nije karakterističan

za robno-novčana gospodarstva tako da se praktički povezuje s vlasništvom u nerobnom gospodarstvu, ponajprije rodovskom društvenom uređenju. Međutim, ne može se poreći da zajedničko vlasništvo u sebi sadrži kolektivističke elemente te stoga i nije postojalo u individualistički koncipiranom vlasništvu rimskoga prava, nego upravo u rodovskom i ponegdje feudalnom društvenom uređenju.³

Temeljne odrednice zajedničkoga vlasništva, pa i izvjesnu definiciju ovoga pojma postavio je ZV u članku 57. stavak 1.: "Stvar je u zajedničkom vlasništvu kad na nepodijeljenoj stvari postoji vlasništvo dviju ili više osoba (zajedničara) koje sve u njemu imaju udjela, ali veličina njihovih udjela nije određena, bez obzira na to što je određiva".⁴

Prema N. Gavelli "zajedničko vlasništvo je takvo sudjelovanje više osoba u pravu vlasništva iste stvari da im ta stvar pripada zajedno, jer sve imaju udjela u tom pravu vlasništva, ali veličina udjela niti jedne od njih nije određena, bez obzira na to što je određiva".⁴

Prema M. Vedrišu i P. Klariću "zajedničko vlasništvo je pravo vlasništva više osoba na istoj stvari po udjelima koji nisu određeni, ni realno ni idealno, ali su određivi".⁵

U inozemnim građanskopravnim uređenjima zajedničko vlasništvo je relativno rijedak pojam jer uglavnom postoji samo suvlasništvo. Zajedničko se vlasništvo ne spominje ni u francuskom ni u austrijskom građanskom zakoniku, a najcjelovitije je uređeno u Švicarskom građanskom zakoniku (ZGB)⁶ iz 1907. godine. Tako u švicarskom

¹ Bosiljčić, M.: "Zajednička svojina", Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada, III. tom, Beograd, 1978., str. 831.

² Narodne novine, br. 91/96., 68/98., 137/99., 22/00., 73/00., 114/01.

³ Tako je u feudalizmu, a djelomično i kasnije u nas postojalo zajedničko vlasništvo kućnih zadruga, ali i zajedničko vlasništvo kućne zajednice i obiteljske zajednice koje se odnosilo prije svega na poljoprivredna zemljišta i šume.

⁴ Gavella, N. – Josipović, T. – Gliha, I. – Belaj, V. – Stipković, Z.: "Stvarno pravo", Zagreb, 1998., str. 524.

⁵ Vedriš, M. – Klarić, P.: "Građansko pravo", Zagreb, 2004. str. 248.

⁶ Zajedničko se vlasništvo spominje u člancima od 652. do 654.

pravu zajedničko vlasništvo nastaje na temelju zakona ili ugovora. Pravna osnova zajedničkoga vlasništva (zakon ili ugovor) određuje prava i obveze zajedničara. Zajedničko vlasništvo obuhvaća cijelu stvar, a dioba i pravo raspolaganja dijelom zajedničke stvari nisu dopušteni dok zajednica traje.

I u njemačkom pravu postoji zajedničko vlasništvo (*Gesamthandseigentum, Gesamteigentum*), ali samo kao podvrsta suvlasništva. Ono se javlja u društvu (*Gesellschaft*) prema § 705. Njemačkoga građanskoga zakonika iz 1896. godine (BGB), zajednici dobara (*Gütergemeinschaft*) prema § 1415., nasljedničkoj zajednici (*Erbengemeinschaft*) prema § 2032. i trgovačkom društvu (*Handelsgesellschaft*) prema § 105. Njemačkoga trgovačkoga zakonika (HGB). Zajedničko se vlasništvo u njemačkoj literaturi shvaća kao jedan od oblika suvlasništva⁷ tako da se ne može govoriti o samostalnom institutu zajedničkoga vlasništva u njemačkom pravu.

U Italiji postoji, primjerice, zajedničko vlasništvo na zajedničkim dijelovima zgrade,⁸ te na njima postoji tzv. prisilna zajednica jer zajednički dijelovi, u načelu, ne mogu biti objektom diobe.

Pojedini inozemni autori naglašavaju osobnu vezu određenih subjekata kod zajedničkoga vlasništva (brak, srodstvo),⁹ dok drugi naglašavaju da zajednička imovina ne pripada u cijelosti ni jednom članu zajednice nego svim članovima zajedno tako da se ni jedan od njih ne može smatrati isključivim vlasnikom.¹⁰

Postoje autori koji i ne pokušavaju na jedinstven način definirati zajedničko

vlasništvo jer smatraju da je njegov pojam različit ovisno o pojedinom slučaju u kojem se u zakonodavstvu i praksi javlja zajedničko vlasništvo.¹¹

Na temelju svega što je do sada izneseno može se kazati da zajedničko vlasništvo obilježavaju sljedeće karakteristike:

1. zajedničko je vlasništvo oblik prava vlasništva (uz pojedinačno vlasništvo, suvlasništvo, etažno vlasništvo itd.);
2. zajedničko vlasništvo može postojati samo na nepodijeljenoj stvari (nije izvršena idealna, fizička, geometrijska, civilna niti bilo koja druga vrsta diobe);
3. zajedničko vlasništvo podrazumijeva najmanje dva vlasnika – zajedničara, ali može ih biti i više (samo jedan vlasnik ne može biti ovlaštenik zajedničkoga vlasništva);
4. Zajedničari imaju udjele u zajedničkom vlasništvu koji nisu određeni, ali su određivi.

U našem se stvarnom pravu zajedničko vlasništvo može definirati kao poseban oblik vlasništva više osoba na nepodijeljenoj stvari pri čemu njihovi udjeli nisu određeni, ali su određivi.

1.3. Temeljna obilježja i razlike u odnosu na suvlasništvo

Jedno od najznačajnijih obilježja zajedničkoga vlasništva u nas je pravni temelj uspostave. Naime, prema članku 57. stavak 2. ZV “stvar može biti u zajedničkom vlasništvu samo na temelju zakona”. To je ujedno prva razlika u odnosu na suvlasništvo koje osim na temelju zakona može nastati i pravnim poslom te odlukom tijela državne vlasti.

Uspostava zajedničkoga vlasništva samo na temelju zakona trpi određenu kritiku. “Takvo stajalište teško je prihvatljivo zbog slobode subjektivnoga vlasničkoga prava, a prije svega naravno zbog opće priznatoga

⁷ Vidjeti Schwab, K. H. – Prütting, H.: “Sachenrecht”, München, 1997., str. 271.

⁸ Određeno je čl. 1117. Talijanskoga građanskoga zakonika.

⁹ Baechtold, G.: “Le droit de propriété commune et la rean-smision”. Lozana, 1949., str. 7.

¹⁰ Josserand, L.: “Essai sur la propriété collective”, Le Code civil 1804. – 1904., tom I., Pariz, 1904.

¹¹ Tako, npr., Bosiljčić, M., op. cit., str. 831.

načela autonomnosti subjekata građanskoga prava”.¹² I doista nije sasvim jednostavno prihvatiti činjenicu da se zajedničko vlasništvo ne može uspostaviti, primjerice, pravnim poslom tim više što tome u prilog idu rješenja u inozemnim pravnim sustavima (npr. švicarskom). S obzirom da je u nas zajedničko vlasništvo poseban oblik vlasništva različit od suvlasništva i s obzirom na ograničen broj propisanih mogućih slučajeva ovoga vlasništva radi opstojnosti i afirmacije zajedničkoga vlasništva trebalo bi razmisliti i o mogućnosti njegova osnivanja pravnim poslom.

“Kad je stvar na temelju zakona u zajedničkom vlasništvu dvaju ili više zajedničara, nema utjecaja na to činjenica da je u zemljišnim knjigama ili bilo gdje drugdje prikazana kao vlasništvo samo nekoga od njih, osim prema trećim osobama čije se povjerenje u prometu štiti”.¹³ S obzirom da je zakon jedini pravni temelj uspostave zajedničkoga vlasništva razumljivo je da on ima prednost u odnosu na ono što je upisano u zemljišnim knjigama ili nekim drugim javnim registrima, osim ako se ne radi o primjeni načela povjerenja prema trećim osobama.

Temeljna sličnost između zajedničkoga vlasništva i suvlasništva je u tome što se i kod jednoga i kod drugoga vlasničkoga oblika javlja više nositelja vlasništva. Od suvlasništva i zajedničkoga vlasništva treba razlikovati *communio pro diviso* ili zajednicu vlasnika na dijelove koja predstavlja takvu vlasničku zajednicu u kojoj sudjeluje dva ili više individualnih vlasnika različitih stvari ili pravno odvojenih dijelova iste stvari na način da te stvari ili dijelovi iste stvari čine u faktičnom ili pravnom pogledu određenu cjelinu.¹⁴

¹² Sajovic, B.: “Osnove civilnoga prava”, Stvarno pravo I., Ljubljana, 1994., str. 34.

¹³ Čl. 57. st. 3. ZV.

¹⁴ *Communio pro diviso* može postojati kako na pokretnim stvarima tako i na nekretninama. Ako postoji na nekretninama tada se međusobni odnosi vlasnika susjednih nekretnina ravnaju prema susjedskim pravima. Pravna pravila o susjedskim pravima pomažu da se uspostave dobrosusjedski odnosi i izbjegnu sporovi između vlasnika susjednih nekretnina.

Između suvlasništva i zajedničkoga vlasništva, međutim, postoje brojne razlike koje svojim postojanjem i opravdavaju postojanje zajedničkoga vlasništva kao posebnoga vlasničkoga oblika. Osim već spomenute osnovne razlike koja se tiče pravnoga temelja uspostave zajedničko se vlasništvo razlikuje od suvlasništva i po drugim bitnim obilježjima. Tako se može naglasiti kako kod zajedničkoga vlasništva postoji određena veza osobnopravne naravi između zajedničara (npr. nasljedstvo, ortaštvo, suvlasnička zajednica kod etažnoga vlasništva, a ranije i brak). Kod suvlasništva toga uglavnom nema nego postoji samo stvarnopravni odnos između suvlasnika koji nije u vezi s eventualnim osobnim odnosom između pojedinih suvlasnika.

Kod suvlasništva su određeni suvlasnički dijelovi, odnosno idealni dijelovi koji u potpunosti pripadaju pojedinom suvlasniku. Nasuprot tome, kod zajedničkoga vlasništva

Communio pro diviso razlikuje se od suvlasništva, zajedničkoga i etažnoga vlasništva po tome što, za razliku od njih, u toj zajednici ne postoji vlasništvo više osoba na istoj stvari nego svaki vlasnik ima vlasništvo na određenoj stvari ili pravno odvojenom dijelu iste stvari. Stvari različitih vlasnika mogu biti povezane pravno (npr. na temelju pravnoga posla, odluke suda ili drugoga tijela vlasti i propisa) i faktično (npr. na temelju činjenice da su nekretnine susjedne). Iako je kod *communio pro diviso* svaki vlasnik potpuni vlasnik svoje stvari ili dijela iste stvari ipak činjenica da postoji određena cjelina u koju je uključena i njegova stvar nameće mu ograničenja u izvršavanju vlasničkih pravnih ovlasti. Ta ograničenja ne bi postojala da nema zajednice vlasnika na dijelove. Ograničenja mogu proizlaziti iz općega ograničenja dužnošću obzirnoga postupanja prigodom izvršavanja prava vlasništva, što znači prije svega da se ostalim vlasnicima koji sudjeluju u *communio pro diviso* ne nanosi šteta ili ih ne ometa u izvršavanju vlasničkih pravnih ovlasti. Međutim, ograničenja mogu biti uspostavljena i pravnim poslom koji sklapaju vlasnici stvari povezanih u cjelinu, npr. glede trajanja zajednice, otkaza i raskida zajednice, posebnih ograničenja za sve ili samo neke vlasnike i sl. Ograničenja mogu biti postavljena i od strane pravnoga poretka. *Communio pro diviso* može za vlasnike čije su stvari povezane u tu zajednicu proizvesti radi zaštite povjerenja u pravnom prometu čak i gubitak prava vlasništva. Stjecatelj cijele stvari ili stvarnih prava na njoj koji nije znao niti je morao znati da na njezinu odvojitom dijelu postoji nečije pravo različito od prava na cijeloj stvari, stekao je cijelu stvar, odnosno pravo na njoj bez obzira na to pravo druge osobe. Ako se dogodi takav slučaj vlasnik je izgubio vlasništvo na svojoj stvari, a naknadu može potraživati od otuđitelja prema pravilima obveznoga prava.

zajedničari nemaju određene udjele¹⁵ nego im stvar pripada svima zajedno.

Suvlasnici samostalno raspolažu svojim suvlasničkim dijelovima, pri čemu doduše mogu postojati određena ograničenja, ovisno da li se radi o poslovima redovite uprave¹⁶ ili izvanrednim poslovima.¹⁷ Nasuprot tome, zajedničari upravljaju stvarju zajednički i sporazumno tako da ni jedan od njih ne može samostalno poduzeti posao osim ako svoj udio u zajedničkom vlasništvu prenosi na drugoga zajedničara iste stvari.

Između zajedničkoga vlasništva i suvlasništva postoji razlika i glede zaštite. Dok je suvlasnik ovlašten štititi zasebno svoj suvlasnički dio, premda može štititi i stvar u cjelini, dotle zajedničar može zaštitu usmjeriti samo na zajedničku stvar kao cjelinu, a ne na svoj udio s obzirom da on nije određen.

I na koncu razmatranja o odnosu zajedničkoga vlasništva i suvlasništva treba na-

glasiti da se u sumnji sudjeluju li osobe u suvlasništvu ili zajedničkom vlasništvu neke stvari, smatra da je to suvlasništvo.¹⁸ Naime, glede onoga što o zajedničkom vlasništvu nije određeno ZV-om ili drugim zakonom, niti proizlazi iz naravi zajedničkoga vlasništva, prava i dužnosti zajedničara prosuđivat će se odgovarajućom primjenom pravila postavljanih za suvlasnike.¹⁹

2. SADRŽAJ ZAJEDNIČKOGA VLASNIŠTVA

2.1. Ovlaсти zajedničara

I zajedničari kao nositelji vlasničkih prava na zajedničkoj stvari načelno imaju jednake ovlasti kao i bilo koji vlasnik. Međutim, zajedničari su ipak specifični vlasnici tako da se kod svake ovlasti koja im pripada, kao i bilo kojem drugom vlasniku, ipak pridodaju određene posebnosti ili ograničenja.

“Zajedničar je ovlašten izvršavati sve vlasničke ovlasti glede zajedničke stvari jedino zajedno sa svim ostalim zajedničarima, ako što drugo nije određeno ovim ili drugim zakonom ili sporazumom zajedničara”.²⁰ Ovdje se misli ne samo na posjedovanje, uporabu i korištenje nego i na raspolaganje zajedničkom stvarju. Plodovi i druge koristi od zajedničke stvari pripadaju zajedničarima te stvari jednako kao i sama stvar što znači pripadaju zajedno svim zajedničarima.²¹

“Troškove i terete koji se odnose na zajedničku stvar snose zajedničari solidarno”.²² “Svaki je zajedničar ovlašten zahtijevati da se zajedničko pravo vlasništva nekretnina upiše u zemljišne knjige u korist svih zajedničara kao njihovo zajedničko vlasništvo, a isto tako i da se zajedničko vlasništvo upiše u javne upisnike ako se vode

¹⁵ ZV kod suvlasništva spominje suvlasničke dijelove, dok se kod zajedničkoga vlasništva spominju udjeli. Iako moguća jezična razlika između pojmova dio i udio ne ukazuje i na razliku glede pravnoga značenja ovih pojmova, čini se da je zakonodavac upravo navođenjem ove razlike htio naglasiti da je kod suvlasništva dio koji pripada pojedinom suvlasniku određen, dok udio kod zajedničkoga vlasništva to nije.

¹⁶ Opća pravila o upravljanju suvlasničkom stvarju sadržana su u člancima od 39. do 45. ZV-a. U njima su uređena pitanja prava na upravljanje, poslovi redovite uprave, izvanredni poslovi, odluka o izvršavanju posjeda i vlasničkih ovlasti, odluka o uspostavi etažnoga vlasništva, upravitelj i njegov pravni položaj. Iako se u ZV ne nabrajaju redoviti poslovi na temelju analogije može se zaključiti kako se u poslove redovite uprave ubrajaju: manje promjene, ali u okviru namjene stvari, manji popravci, otuđenje dijela stvari, zakup ili najam do godine dana, osnivanje hipoteke na dijelu stvari, osnivanje stvarnih i osobnih služnosti, stvarnoga tereta ili prava građenja na dijelu stvari. Kod poslova redovite uprave suvlasnici odlučuju većinom glasova, pri čemu se većina računa po suvlasničkim dijelovima, a ne po broju suvlasnika.

¹⁷ Izvanrednim se poslovima prema članku 41. ZV smatra naročito: promjena namjene stvari, veći popravci, dogradnja, nadogradnja, preuređenje, otuđenje cijele stvari, davanje cijele stvari u zakup ili najam na dulje od jedne godine, osnivanje hipoteke na cijeloj stvari, odnosno davanje pokretne stvari u zalog, osnivanje stvarnih i osobnih služnosti, stvarnoga tereta ili prava građenja na cijeloj stvari. Nabrojani su samo najčešći izvanredni poslovi no to ne treba shvatiti limitirajuće. O poduzimanju izvanrednih poslova odlučuju svi suvlasnici zajedno.

¹⁸ Proizlazi iz čl. 57. st. 4. ZV.

¹⁹ Proizlazi iz čl. 65. ZV.

²⁰ Čl. 59. st. 1. ZV.

²¹ Proizlazi iz čl. 59. st. 2. ZV.

²² Čl. 59. st. 3. ZV.

za pokretnine”.²³ S obzirom da se zajedničko vlasništvo uspostavlja jedino na temelju zakona, u postojećim slučajevima zajedničkoga vlasništva koje predviđaju naši propisi, upis u zemljišnu knjigu ili drugi javni upisnik koji se vodi za pokretnine (npr. brodove, zrakoplove i sl.) bit će samo iznimno moguć. Tako, primjerice, u nasljedničkoj zajednici bilo kakav upis vlasničkoga prava u korist nasljednika, zapisovnika i drugih subjekata nije moguć prije pravomoćnosti rješenja o nasljeđivanju. Dakle, zahtjev za upis upućen od nasljednika ili zapisovnika koji se smatraju zajedničkim vlasnicima bio bi odbijen od strane zemljišnoknjižnoga suda sve do pravomoćnosti rješenja o nasljeđivanju.

Ako je riječ o zajedničkom vlasništvu na zajedničkoj pričuvi kod etažnoga vlasništva tu se radi o novčanim sredstvima prikupljenima u određenom fondu tako da zbog same prirode ne dolazi do upisa u bilo koji javni registar. Doduše, evidencija o stanju računa na kojem se vode sredstva zajedničke pričuve svakako postoji, no u sklopu nje nije moguće izvršiti upis vlasničkoga prava, bar ne onakav koji bi bio pravno relevantan.

Upis zajedničkoga vlasništva u zemljišnu knjigu ili neki drugi javni upisnik stoga bi bilo moguće provesti jedino kod zajedničkoga vlasništva na zajedničkoj imovini ortaka kod ugovora o ortakluku.

Glede prava raspolaganja zajedničarima su određena velika ograničenja. “Zajedničar može svoj udio u zajedničkom vlasništvu prenijeti u cijelosti ili djelomično samo na drugoga zajedničara iste stvari, inače ne može pravnim poslovima među živima valjano raspolagati svojim udjelom”.²⁴

Detaljnije uređenje prava raspolaganja zajedničkom stvari sadržano je u članku 61. ZV. Sukladno odredbama spomenutoga članka zajedničari zajedničkim stvarima raspolazu zajednički. Pojedini zajedničar može stvarju raspolagati samo na temelju ov-

lasti koju su mu za to dali svi ostali zajedničari. Ipak, iznimno će treća osoba, a radi zaštite povjerenja u pravnom prometu, na temelju pravnoga posla koji nije sklopljen sa svim zajedničarima, moći steći pravo vlasništva. To je moguće: 1. na pokretnoj stvari, ako je treća osoba stvar pribavila naplatnim pravnim poslom, postupajući u dobroj vjeri i 2. na nekretnini uz pretpostavke pod kojima se štiti povjerenje u zemljišne knjige ako vlasništvo nije upisano u zemljišnim knjigama kao zajedničko. Odredbe koje se tiču stjecanja prava vlasništva od strane treće osobe temeljem pravnoga posla koji nije sklopljen sa svim zajedničarima, omogućuju iznimno, pod spomenutim pretpostavkama, stjecanje prava vlasništva, a na odgovarajući se način primjenjuju i na stjecanje drugih stvarnih prava na zajedničkoj stvari.

Udio koji pojedini zajedničar ima u vlasništvu zajedničke stvari može se naslijediti, a odgovornost zajedničara za dugove prema bilo kojoj osobi obuhvaća i odgovornost udjelom u zajedničkom vlasništvu.²⁵

Kod zajedničkoga vlasništva, kao uostalom i kod suvlasništva, s obzirom da postoji više vlasnika iste stvari posebno se naglašava pravo upravljanja zajedničkom stvari. “Svaki zajednički vlasnik ima pravo sudjelovati u odlučivanju o svemu što se tiče stvari koja je u zajedničkom vlasništvu (upravljanje stvarju) zajedno s ostalim zajedničarima. Zajedničkom stvari upravljaju zajedničari zajednički, donoseći sve odluke sporazumno, ako odlučivanje nije povjereno upravitelju”.²⁶ Upravitelj može biti treća osoba ili netko od zajedničara. Upravitelj donosi odluke umjesto zajedničara, ali sukladno ovlastima koje je od njih dobio sklapajući s njima pravni posao glede upravljanja zajedničkom stvari.

2.2. Zaštita zajedničkoga vlasništva

Zaštita zajedničkoga vlasništva može biti usmjerena protiv nekoga od ostalih za-

²³ Čl. 59. st. 4. ZV.

²⁴ Čl. 58. st. 1. ZV.

²⁵ Proizlazi iz čl. 58. st. 2. i 3. ZV.

²⁶ Čl. 60. st. 1. i 2. ZV.

jedničara ili protiv treće osobe. "Svaki zajedničar ima pravo glede zajedničke stvari postavljati ostalim zajedničarima one zahtjeve koji proizlaze i iz njegova zajedničkoga vlasništva".²⁷ Ti se zahtjevi mogu ticati, primjerice, diobe zajedničke stvari, povrata troškova i sudjelovanja u teretima koje je imao jedan zajedničar kao pasivni solidarni dužnik, a ostali nisu, podjele plodova i koristi od zajedničke stvari i sl.

Svaki zajedničar ima pravo glede cijele stvari postavljati protiv svake treće osobe one zahtjeve koje može postaviti vlasnik stvari, s time da predaju cijele stvari u posjed može od trećega zahtijevati samo prema obvezno-pravnim pravilima o nedjeljivim obvezama.²⁸ Nedjeljive obveze uređuje članak 64. Zakona o obveznim odnosima,²⁹ a on glasi: "Na nedjeljive obveze u kojima ima više dužnika na odgovarajući se način primjenjuju propisi o solidarnim obvezama. Kad u nedjeljivoj obvezi ima više vjerovnika među kojima nije ni ugovorena ni zakonom određena solidarnost, jedan vjerovnik može zahtijevati da dužnik ispunji obvezu njemu samo ako je ovlašten od ostalih vjerovnika da primi ispunjenje, a inače svaki vjerovnik može zahtijevati od dužnika da obvezu ispunji svim vjerovnicima zajedno, ili da je položi sudu ili javnom bilježniku". To znači da zajedničar kao vjerovnik nedjeljive stvari može zahtijevati od dužnika da njemu preda stvar, ali samo ako je na to ovlašten od svih ostalih zajedničara. To je prva mogućnost, a druga je da zajedničar zahtijeva od dužnika predaju stvari u posjed svim zajedničarima. Treća je mogućnost da zajedničar zahtijeva polaganje stvari u sud za sve zajedničare.

2.3. Dioba zajedničkoga vlasništva

Zajedničari imaju pravo na diobu zajedničke stvari, a to pravo ZV uređuje u

članku 63. Tako svaki zajedničar ima pravo na diobu stvari koja je moguća i dopuštena, a to mu pravo ne zastarijeva. Svaki je zajedničar ovlašten u svako doba zahtijevati da se zajedničko vlasništvo podijeli tako da se odredi koliki mu suvlasnički dio pripada na ime njegova udjela u zajedničkom vlasništvu. Određivanjem njegova suvlasničkoga dijela, postaje on suvlasnik s ostalima, koji u preostalom dijelu ostaju zajednički vlasnici, sve dok se i oni ne podijele. Dakle, diobom se zajedničko vlasništvo pretvara u suvlasništvo. Potom je moguće ako to suvlasnici žele razvrgnuti i suvlasništvo prema pravilima o razvrgnuću suvlasničke zajednice. Diobom zajedničko vlasništvo nije moguće odmah pretvoriti u pojedinačno (individualno) vlasništvo, premda je, primjerice, moguća fizička dioba. Postoje, međutim, mišljenja da je zajedničko vlasništvo moguće diobom pretvoriti ne samo u suvlasništvo nego, ako je to u konkretnom slučaju izvodivo i odgovara strankama, odmah i u pojedinačno vlasništvo.³⁰ Naš ZV to ne omogućava jer je diobom zajedničkoga vlasništva neophodno utvrditi suvlasničke dijelove, a potom se doduše odmah može obaviti razvrgnuće suvlasničke zajednice i suvlasništvo pretvoriti u pojedinačno vlasništvo.

Veličina suvlasničkoga dijela koji će diobom propasti dotadašnjem zajedničaru određuje se sporazumom svih zajedničara, a inače o tome odlučuje sud na zahtjev bilo kojega od zajedničara. Sud odlučuje o veličini suvlasničkoga dijela prema mjerilima koja za određivanje veličine udjela zakon postavlja za odnosni slučaj zajedničkoga vlasništva, a u sumnji će se uzeti da niti jedan od zajedničara nema više prava nego drugi. Tako, primjerice, u nasljedničkoj zajednici ključ diobe će biti veličina nasljedničkih dijelova koji pripadaju pojedinim nasljednicima. Kod diobe zajedničke imovine ortaka temeljem ugovora o ortaštvu ključ diobe će biti veličina unesenih sredstava u imovinu ortaštva. Pri

²⁷ Čl. 62. st. 1. ZV.

²⁸ Proizlazi iz čl. 62. st. 2. ZV.

²⁹ Narodne novine, br. 35/05.

³⁰ Tako Bosiljčić, M., op. cit., str. 831.

određivanju dijelova uzet će se u obzir i one udjele u zajedničkom vlasništvu koje su jedni zajedničari valjano ustupili drugima.

Kad zakonske odredbe zabranjuju diobu zajedničke stvari, ta se zabrana odnosi isključivo na fizičku diobu stvari³¹, ako izričito nije postavljena za diobu određivanjem suvlasničkih dijelova,³² ili protegnuta i na određene druge načine diobe.³³

³¹ Fizička dioba je dioba stvari na dijelove, a primjenjuje se kao način razvrgnuća suvlasništva pri čemu se suvlasnička stvar mehanički dijeli na nekoliko samostalnih tjelesnih stvari koje će pripasti pojedinim suvlasnicima. Može biti sporazumna i sudska. Fizička se dioba u pravilu obavlja na onoliko dijelova, odnosno nakon nje nastaje onoliko broj samostalnih stvari koliko je potrebno da se namire svi suvlasnici. Samostalne stvari koje će nastati fizičkom diobom ne moraju biti jednake veličine i vrijednosti. U pravilu će se stvari koje nastanu fizičkom diobom podijeliti među suvlasnicima sukladno veličini suvlasničkih dijelova. Fizička je dioba primjenjiva kod pokretnih i djeljivih stvari. Suvlasnici se mogu sporazumjeti da će podijeliti fizički i nedjeljivu stvar, a tada to može biti i nekretnina, pri čemu će doći do uništenja ili značajnijega umanjenja vrijednosti stvari. Sud će razvrgnuti suvlasništvo fizičkom diobom ako ne postoji sporazum suvlasnika o načinu razvrgnuća, niti itko od suvlasnika ima pravo na razvrgnuće isplatom te ako je stvar pokretna i djeljiva. Pri tome će se djeljivom smatrati samo ona stvar nakon čije će se diobe moći namiriti svi suvlasnici razmjerno veličini suvlasničkih dijelova. Ako se to ne bi moglo ostvariti stvar se smatra nedjeljivom neovisno o tome što je s teorijskoga stajališta djeljiva.

³² Dioba određivanjem suvlasničkoga dijela naziva se idealnom diobom. Kod idealne diobe bitno je odrediti idealni dio, a to je zamišljeni netjelesni pravni entitet, pravno izjednačen sa stvari, čija je veličina računski određena razmjerom prema cjelini. Idealni se dijelovi javljaju kod suvlasništva pri čemu je svaki suvlasnik vlasnik svojega idealnoga dijela stvari, a svi suvlasnici zajedno vlasnici cijele stvari. Suvlasnički dio i idealni dio su trajno povezani i ne mogu se odvojiti. Veličina idealnoga dijela ovisi o veličini suvlasničkoga dijela. U pravnom prometu idealni dio ima status samostalne stvari jer je pravno izjednačen sa stvarima iako je netjelesni entitet. Svaki suvlasnik ima sve vlasnikove ovlasti glede svojega idealnoga dijela osim onih koje ne može izvršavati s obzirom na prirodu idealnoga dijela. Suvlasnik samostalno raspolaže svojim idealnim dijelom, a za to mu nije potreban pristanak ostalih suvlasnika. Suvlasnici nemaju opće zakonsko pravo prvokupa, no ono im može pripadati temeljem ugovora ili posebnoga zakona. Raspolaganje idealnim dijelom uključuje ujedno i raspolaganje suvlasničkim dijelom jer su oni trajno povezani. Suvlasnik može napustiti vlasništvo svojega idealnoga dijela odricanjem od suvlasničkoga dijela.

³³ Dioba je način prestanka vlasničke zajednice. Diobom prestaje suvlasnička zajednica (npr. bračno-imovinska zajednica kod diobe bračne stečevine) i zajednica zajedničkoga vlasništva (npr. nasljednička zajednica). Dioba može biti

Pravo na diobu zajedničkoga vlasništva ne pripada samo svakom zajedničaru nego i nekim trećim osobama. Tako "pravo zahtijevati da se zajedničko vlasništvo podijeli određivanjem koliki suvlasnički dio pripada određenom zajedničaru na ime njegova udjela u zajedničkom vlasništvu imaju:

- vjerovnici glede udjela njihova dužnika,
- nasljednici glede ostaviteljeva udjela,
- svatko glede udjela bilo kojega od zajedničara, ako za to ima pravni interes.³⁴

3. PODRUČJE PRIMJENE ZAJEDNIČKOGA VLASNIŠTVA

3.1. Nekadašnji oblici i slučajevi zajedničkoga vlasništva

Vjerojatno najznačajniji oblik zajedničkoga vlasništva s praktičnoga stajališta, a koji više ne postoji u našem obiteljskopравnom zakonodavstvu, bio je **zajednička imovina bračnih drugova**. Zajedničku imovinu bračnih drugova³⁵ zamijenio je pojam bračna stečevina. Značajna razlika između bračne stečevine, pojma koji je uveo Obiteljski zakon iz 1998. godine i zajedničke imovine bračnih drugova, pojma iz ranijega Zakona o braku i porodičnim odnosima,³⁶ je u tome što je bračna stečevina suvlasništvo

sporazumna i sudska. Diobu uvijek može zahtijevati svaki sudionik u vlasničkoj zajednici osim u nevrjeme, a to je kada bi se diobom nanijela šteta ostalim vlasnicima. Suvlasnička se zajednica može razvrgnuti npr. fizičkom, geometrijskom, civilnom diobom, diobom po ekvivalentu i isplatom. Zajednica zajedničkoga vlasništva prestaje diobom nasljedničke zajednice, zajedničke pričuve kod etažnoga vlasništva i zajedničke imovine ortaka kod ugovora o ortaštvu.

³⁴ Čl. 64. ZV.

³⁵ Sudsku praksu o zajedničkoj imovini bračnih drugova vidjeti u Žuvela, M. – Smoljan, I. – Munjin: "Zbirka sudskih odluka iz porodičnog prava", Zagreb, 1988.

³⁶ Narodne novine, br. 11/78. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o braku i porodičnim odnosima, Narodne novine, br. 45/89. Pročišćeni je tekst ovoga zakona objavljen u Narodnim novinama, br. 51/89., a manje su se izmjene dogodile 1990. (Narodne novine, br. 59/90.). Zakon o braku i porodičnim odnosima primjenjivao se od 1. siječnja 1979. godine do 1. srpnja 1999. godine.

bračnih drugova, dok je zajednička imovina bračnih drugova bila njihovo zajedničko vlasništvo.³⁷ Poveznica pojmova bračna stečevina i zajednička imovina bračnih drugova je rad, odnosno činjenica da je ta imovina neovisno kako je nazivali stečena radom za vrijeme trajanja bračne zajednice.

Kod utvrđivanja suvlasničkih udjela bračni drugovi mogu postaviti i nejednak omjer, dakle suprotno od Obiteljskoga zakona (npr. da jednome pripada 1/3, a drugome 2/3 bračne stečevine). Naime, postojeće rješenje Obiteljskoga zakona osim jednostavnosti temelji se i na obiteljskoj solidarnosti. To ne mora odgovarati svakoj bračnoj zajednici pa stoga bračni drugovi, pogotovo u slučaju kada jedan od njih znatno više doprinosi stvaranju i očuvanju bračne stečevine, mogu ugovoriti da imaju nejednake suvlasničke udjele. Čini se, međutim, da bi bilo moguće fiksno ne utvrditi udjele, na primjer, formulacijom da će se udjeli odrediti naknadno ovisno o doprinosu svakoga bračnoga druga stvaranju bračne stečevine. U tom bi slučaju opet postojala sličnost s nekadašnjim zajedničkim vlasništvom na zajedničkoj imovini bračnih drugova. U ovom slučaju ipak se ne bi radilo o zajedničkom vlasništvu jer stvar može biti u zajedničkom vlasništvu samo na temelju zakona. Radilo bi se o suvlasništvu kod kojega nisu određeni udjeli pa se smatra da su oni jednaki, no po prestanku braka može se dokazivati koliko je koji bračni drug doprinio stvaranju bračne stečevine ako na to upućuje bračni ugovor. Međutim, iako postoje određena iskustva vezano za pitanje što se ima smatrati doprinosom pojedinoga bračnoga druga stvaranju bračne stečevine, a to je zarada, pomoć drugom bračnom drugu, rad u kućanstvu i obitelji, odgoj i podizanje djece i slično, vjerojatnije je da će bračni dru-

govi izbjegavati koristiti u bračnom ugovoru tako apstraktne formulacije poput doprinosa bračnoga druga stvaranju bračne stečevine.

Jedan od nekadašnjih slučajeva zajedničkoga vlasništva je i **zajednička imovina izvanbračnih drugova**.³⁸ Imovina stečena radom žene i muškarca u izvanbračnoj zajednici koja je trajala dulje vrijeme smatrala se njihovom zajedničkom imovinom. Danas prema Obiteljskom zakonu izvanbračni drugovi mogu imati stečevinu (izvanbračna stečevina ili stečevina izvanbračnih drugova) i vlastitu imovinu kao i bračni drugovi. Vrijede jednaka pravila kao i za bračnu stečevinu, odnosno bolje rečeno na odgovarajući se način primjenjuju odredbe o imovinskim odnosima bračnih drugova.³⁹ Dakle, i izvanbračna stečevina nastaje prije svega radom za vrijeme trajanja izvanbračne zajednice ili potječe iz te imovine.⁴⁰ Izvanbračna se stečevina može sastojati od prihoda u novcu, nenovčanih prihoda, obveznih prava, dobitka od igara na sreću, imovinske koristi od autorskoga i autorskom pravu srodnih prava i slično. Izvanbračni su drugovi suvlasnici izvanbračne stečevine u jednakim dijelovima osim ako drukčije nisu ugovorili.⁴¹ Nakon prestanka izvanbračne zajednice, ali moguće i bez prestanka, dolazi do razvrgnuća izvanbračne stečevine i podjele na jednake dijelove, odnosno svakom izvanbračnom drugu pripada po jedna polovica izvanbračne stečevine.

Nekadašnji oblik zajedničkoga vlasništva bilo je i **zajedničko vlasništvo u kućnoj zadruzi**.⁴² Pravno su bile uređene Zakonom o

³⁷ Zakon o braku i porodičnim odnosima (čl. 277.) definirao je zajedničku imovinu bračnih drugova kao imovinu koju su bračni drugovi stekli radom za vrijeme trajanja bračne zajednice ili potječe iz te imovine. Kada ne bi postojala razlika u vlasničkom obliku između bračne stečevine i zajedničke imovine bračnih drugova, radilo bi se o identičnim pojmovima.

³⁸ Zajednička imovina izvanbračnih drugova bila je uređena čl. 293. bivšega Zakona o braku i porodičnim odnosima.

³⁹ Proizlazi iz čl. 258. Obiteljskoga zakona.

⁴⁰ "Kad je jedan od izvanbračnih drugova uz suglasnost drugog izvanbračnog druga otkupio stan, a da pri tome nisu uložena sredstva stečena radom za vrijeme trajanja izvanbračne zajednice, taj stan nije njihova zajednička imovina". Vrhovni sud Republike Hrvatske, Rev 931/02, od 27. kolovoza 2003., Izvor: Sudska praksa, br. 6., od 1. XI.- 31. XII., str. 25.

⁴¹ Primijenit će se na odgovarajući način odredbe Obiteljskoga zakona o bračnom ugovoru.

⁴² Više o kućnim zadrugama vidjeti u sljedećim djelima: Rajačić, Č: "Stvarno pravo", Zagreb, 1956., Wagner, E.:

kućnim zadrugama iz 1889. godine koji je ukinut 1945. godine. Od tada su se na njih primjenjivala opća pravila građanskoga prava jer su faktično i nadalje ponegdje postojale. Kućne su zadruge bile imovinske i gospodarske zajednice članova jedne ili više obitelji koje su se u pravilu bavile poljoprivredom i imale zajedničko vlasništvo prije svega nekretnina, odnosno poljoprivrednoga zemljišta. Postojale su i bile razvijene poglavito u feudalizmu, a njihovo raslojavanje započelo je pojavom kapitalizma. U nas su se u pojedinačnim primjerima zadržale prilično dugo, tako da se njihovo potpuno iščezavanje dogodilo tek u drugoj polovici XX. stoljeća. Nestankom kućnih zadruga prestalo je i zajedničko vlasništvo na imovini koja je zajednički pripadala članovima.

Nekada je u nas postojalo i **zajedničko vlasništvo na zajedničkim dijelovima obiteljske stambene zgrade**. "Dijelovi porodične stambene zgrade koji služe zgradi kao cjelini ili samo nekim posebnim dijelovima njenim, jesu zajedničko nedjeljivo vlasništvo svih vlasnika posebnih dijelova, odnosno vlasnika čijim posebnim dijelovima služe".⁴³ Temeljna karakteristika zajedničkoga vlasništva na zajedničkim dijelovima zgrade bila je nedjeljivost iako se veličina udjela svakoga vlasnika stana znala jer je ovisila o veličini stana. Postojanje određenoga udjela činilo je zajedničko vlasništvo na zajedničkim dijelovima zgrade bliskim suvlasništvu. Da se doista radilo o svojevrsnoj kombinaciji zajedničkoga vlasništva i suvlasništva kod vlasništva na zajedničkim dijelovima zgrade vidljivo je iz sljedećih činjenica. Prilikom korištenja zajed-

ničkih dijelova zgrade nije bila odlučna veličina posebnih dijelova jer njihovi vlasnici su imali jednako pravo korištenja i nitko si nije mogao prisvajati veća prava na zajedničkim dijelovima od drugih. Ovo obilježje približava pravo vlasništva na zajedničkim dijelovima zgrade zajedničkom vlasništvu. Nasuprot tome, zaštita i upravljanje zajedničkim dijelovima zgrade organiziralo se kao da se radi o odnosima između suvlasnika što pravo vlasništva na zajedničkim dijelovima zgrade približava suvlasništvu. Stupanjem na snagu ZV-a prestao je važiti Zakon o vlasništvu na dijelovima zgrada te je ukinuto zajedničko vlasništvo na zajedničkim dijelovima obiteljske stambene zgrade. Za sve je nekretnine⁴⁴ na kojima je uspostavljeno etažno vlasništvo jedinstveno uvedeno suvlasništvo na svim zajedničkim dijelovima.

Nekada je prema Općem građanskom zakoniku postojalo **zajedničko vlasništvo na zidovima i drugim ogradama između susjednih zemljišta**.⁴⁵ Predmnjevalo se da su ograde zajedničko vlasništvo, no danas prema ZV-u ograda koja dijeli dvije nekretnine može biti vlastita, i tada je u pojedinačnom vlasništvu, ili zajednička koja je u suvlasništvu vlasnika susjednih nekretnina.

3.2. Zajedničko vlasništvo u nasljedničkoj zajednici

Nasljednička zajednica obuhvaća cjelokupnu ostavinu i zajedničko je vlasništvo svih nasljednika. "Nasljednička zajednica je zajednica dobara, koja nastaje među nasljednicima na zajednički naslijeđenoj imovini".⁴⁶ Ova zajednica traje do diobe nasljedstva. "Do utvrđenja koliki dijelovi nasljed-

"Likvidacija kućnih zadruga u NRH", Zemljišna knjiga, br. 4-6/1957., Rendulić, J.: "Nasljeđivanje udjela člana kućne zadruge", Odvjetnik, br. 8/1957., Brešković, P.: "Ostavina člana kućne zadruge", Odvjetnik, br. 5-6/1957. itd.

⁴³ Čl. 5. st. 3. bivšega Zakona o vlasništvu na dijelovima zgrada. Zakon o vlasništvu na dijelovima zgrada donesen je 16. travnja 1959. godine, objavljen u Službenom listu FNRJ, br. 16/59., a stupio na snagu 23. srpnja 1959. U Hrvatskoj je ovaj propis vrijedio kao republički propis od 1973. godine, a do tada se primjenjivao kao savezni zakon. Objavljen je u Narodnim novinama, br. 52/73., te je uvršten, odnosno bolje kazano, ostao je dijelom legislative i u Republici Hrvatskoj sve do stupanja na snagu ZV-a.

⁴⁴ Više se ne pravi razlika između tzv. obiteljskih stambenih zgrada i višestambenih zgrada.

⁴⁵ Prema § 854. Općega građanskoga zakonika "razori, plotovi, živice, stobori, zidovi, posebnički potoci, kanali, prazna mjesta i spodobne pregrade nalazeći se među susjednim zemljištima, smatraju se kao vlasnost zajednička; već ako bi grbovi, natpisi ili napisi, ili koji drugi znakovi i dokazna sredstva protivno svjedočila".

⁴⁶ Kreč, M. – Pavić, Đ.: "Komentar Zakona o nasljeđivanju sa sudskom praksom", Zagreb, 1964., str. 513.

noga prava pripadaju pojedinim nasljednicima sunasljednici upravljaju i raspolažu svime što čini nasljedstvo po pravilima po kojima zajednički vlasnici upravljaju i raspolažu stvarima, osim onim što je povjereno na upravljanje izvršitelju oporuke ili skrbniku ostavine. Pošto bude utvrđeno koliki dijelovi nasljednoga prava pripadaju pojedinim nasljednicima, do razvrgnuća sunasljednici upravljaju i raspolažu svime što je do tada bilo zajedničko po pravilima po kojima suvlasnici upravljaju i raspolažu stvarima, osim onim što je povjereno na upravljanje izvršitelju oporuke ili skrbniku ostavine”.⁴⁷

Nasljednička zajednica nastaje smrću ostavitelja, a traje do diobe nasljedstva.⁴⁸

Razvrgnuće ili dioba nasljedstva⁴⁹ je postupak stjecanja konkretnih dijelova nasljedstva od strane nasljednika. Do diobe nasljedstva potencijalni su nasljednici zajednički vlasnici ostavine.

Dioba nasljedstva može biti sporazumna i sudska. Sporazum o diobi ostvaren u tijeku ostavinske rasprave unosi se u rješenje o nasljeđivanju. Sudsku diobu može obaviti i ostavinski sud osim ako time ne bi došlo do odugovlačenja ostavinskoga postupka. Diobu nasljedstva može zahtijevati svaki nasljednik u svako doba, samo ne u nevjeme. Ovo pravo ne može zastarjeti. Ugovor kojim bi se nasljednik odrekao prava tražiti diobu ništav je. Ništava je i odredba u oporuci kojom se dioba zabranjuje ili ograničava. Način diobe ovisi ponajviše o vrsti stvari koja se dijeli.

⁴⁷ Čl. 141. Zakona o nasljeđivanju, Narodne novine br. 48/03. i 163/03.

⁴⁸ “Nasljednička zajednica (članak 148. ZN) prestaje raspodjelom ostavinske imovine na nasljednike rješenjem o nasljeđivanju (članak 225. ZN) pa stoga nema mjesta odredbi da postoji nasljednička zajednica i da se upisuje u zemljišnu knjigu”. Okružni sud u Zagrebu, Gž-3315/70 od 15. prosinca 1970., objavljeno u Crnić, J. – Končić, A.: Zakon o nasljeđivanju s komentarom, sudskom praksom, prilogima i abecednim kazalom pojmova, Zagreb, 2003., str. 395.

⁴⁹ Pravila o diobi nasljedstva Zakon o nasljeđivanju sadrži u čl. 142. do 145.

3.3. Zajedničko vlasništvo zajedničke pričuve

Zajednička pričuva javlja se kod etažnoga vlasništva ili vlasništva na posebnom dijelu nekretnine. Suvlasnici imaju dužnost osnivanja zajedničke pričuve.⁵⁰ Zajednička pričuva je namjenski vezana zajednička imovina svih koji su suvlasnici nekretnine, a namijenjena je za pokriće troškova održavanja i poboljšavanja nekretnine te za otplaćivanje zajma za pokriće tih troškova.⁵¹ Dakle, zajednička pričuva ima karakter zajedničkoga vlasništva svih suvlasnika nekretnine, a svrha u koju se može rabiti je strogo određena.⁵² “Zajedničku pričuvu tvo-

⁵⁰ U prijelaznom razdoblju suvlasnici imaju i određene obveze u stvaranju zajedničke pričuve. Sredstva zajedničke pričuve suvlasnici su dužni uplaćivati na račun koji će u tu svrhu otvoriti, prema utvrđenom godišnjem odnosno višegodišnjem programu. Sredstva zajedničke pričuve suvlasnici su dužni uplaćivati najmanje u visini koja odgovara 0,54% vrijednosti njihova posebnoga dijela godišnje. Ako suvlasnici prikupe sredstva zajedničke pričuve u iznosu većem od 10% vrijednosti nekretnine, ta sredstva privremeno nisu dužni izdvajati sve dok se njihov iznos ne smanji ispod propisanog minimuma od 10%. Sredstva su suvlasnici dužni uplaćivati mjesečno (380). Visinu mjesečnih rata koje suvlasnici trebaju uplaćivati na određeni račun, a izgleda da to može biti i račun upravitelja koji i inače raspolaže tim sredstvima, naravno na način kako to odrede suvlasnici i u njihovom interesu, utvrđuje upravitelj vodeći računa o kriterijima utvrđenim ZV-om ili pak ugovorom koji je glede upravljanja nekretninom sklopio sa suvlasnicima. U prijelaznom razdoblju postoji, dakle, i zakonska obveza suvlasnika da stvore zajedničku pričuvu. S obzirom da zajednička pričuva predstavlja određenu novinu u našem sustavu etažnoga vlasništva dobro je što je propisana dužnost stvaranja zajedničke pričuve. Nakon uspostave vlasništva posebnoga dijela nekretnine i sami suvlasnici će imati potrebu za postojanjem takvih zajedničkih novčanih sredstava, ali osobe koje su status etažnoga vlasnika stekle po prijašnjim propisima vjerojatno barem na početku ne bi imale dovoljno spoznaja o neophodnosti stvaranja zajedničke pričuve, pa ih se na to obvezalo.

⁵¹ Proizlazi iz čl. 90. st. 1. ZV.

⁵² Prema članku 2. stavku 1. Uredbe o održavanju zgrada (Narodne novine, br. 64/1997.) novčana sredstva koja čine zajedničku pričuvu koriste se “prema godišnjem odnosno višegodišnjem programu osobito za pokriće troškova: redovitoga održavanja i poboljšavanja zajedničkih dijelova i uređaja zgrade, hitnih popravaka zajedničkih dijelova i uređaja zgrade, nužnih popravaka zajedničkih dijelova i uređaja zgrade, osiguranja zgrade kod osiguravajućega društva, zamjene postojećih i ugradnje novih zajedničkih dijelova i uređaja zgrade, otplate zajma za financiranje troškova održavanja i poboljšavanja zgrade, poslovanja upravitelja zgrade”.

re novčani doprinosi koje su suvlasnici uplatili na temelju odluke donesene većinom suvlasničkih dijelova, odnosno odluke koju je na zahtjev nekoga suvlasnika donio sud s obzirom na predvidive troškove i uzimajući u obzir imovinsko stanje svih suvlasnika”.⁵³ “Etažni vlasnik je u obvezi snositi troškove održavanja zajedničkih dijelova i uređaja zgrade”.⁵⁴ “Zajedničkom pričuvom upravljaju suvlasnici, odnosno upravitelj nekretnine kao imovinom odvojenom od imovine bilo kojega suvlasnika, uloženom na način da donosi plodove. Dopuštena su samo ona plaćanja iz pričuve koja su učinjena radi plaćanja troškova održavanja i poboljšavanja nekretnine⁵⁵ ili radi otplate zajma uzetoga za pokriće tih troškova, a ovrhu je dopušteno provoditi na zajedničkoj pričuvi samo radi podmirjenja tih tražbina”.⁵⁶

“Upravitelj kojem je završila uprava dužan je bez odgađanja položiti račun o pričuvi i ostatak predati novom upravitelju, a razriješi li sud upravitelja, naložit će mu da u roku od četrnaest dana pod prijetnjom ovrhe preda utvrđeni ostatak novom upravitelju”.⁵⁷

“Suvlasnik koji je otuđio svoj suvlasnički dio nekretnine nema pravo zahtijevati povrat svoga doprinosa u zajedničku pričuvu, nego taj ostaje i dalje u njoj kao doprinos toga suvlasničkoga dijela”.⁵⁸ Promjena u osobi suvlasnika ne utječe na plaćanje doprinosa u zajedničku pričuvu jer on nije osobne prirode već je vezan uz suvlasnički dio. U trenutku promjene osobe suvlasnika, dužnost plaćanja doprinosa u zajedničku pričuvu tereti novo-

ga suvlasnika, a raniji suvlasnik nema pravo tražiti povrat onoga što je do toga trenutka doprinio u zajedničku pričuvu. “Sredstva zajedničke pričuve dužni su plaćati samo suvlasnici zgrade,”⁵⁹ a ne, primjerice, najmoprimci, zakupnici i druge osobe koje po nekoj nevlasničkoj osnovi rabe ili koriste posebni dio nekretnine.

“Ako troškovi za nekretninu budu podmireni iz zajedničke pričuve u skladu s njezinom namjenom, oni se neće dijeliti na suvlasnike koji su uplatili svoje doprinose u tu pričuvu”.⁶⁰ To je i logično s obzirom da je zajednička pričuva strogo namijenjena, između ostaloga, i za pokriće troškova održavanja i poboljšavanja nekretnine, tako da suvlasnici koji su uplatili svoje doprinose u tu pričuvu već samim time sudjeluju u podmirivanju tih troškova. Dakle, oni suvlasnici koji eventualno nisu uplatili svoj doprinos u zajedničku pričuvu na način i u obujmu kako je bilo predviđeno bili bi dužni sudjelovati u razmjernom dijeljenju troškova nekretnine koji su podmireni iz zajedničke pričuve u skladu s njezinom namjenom.

Stvaranje, odnosno doprinošenje zajedničkoj pričuvi jedna je od dužnosti suvlasnika glede cijele nekretnine. “Troškove za održavanje i za poboljšavanje nekretnine snose svi suvlasnici nekretnine razmjerno svojim suvlasničkim dijelovima, ako nije drukčije određeno. Doprinosi za zajedničku pričuvu radi pokrića troškova održavanja i poboljšavanja nekretnine te za otplaćivanje zajma za pokriće tih troškova snose svi suvlasnici razmjerno svojim suvlasničkim dijelovima, ako nije drukčije određeno”.⁶¹ Veličina suvlasničkoga dijela predstavlja temeljnu kategoriju u sustavu etažnoga vlasništva u nas tako da je i logično što je ona i glavna okolnica glede ključa raspodjele troškova i doprinosa zajedničkoj pričuvi. Drukčije može

⁵³ Čl. 90. st. 2. ZV.

⁵⁴ Vrhovni sud Republike Hrvatske, Rev-2347/98, od 27. veljače 2002.; Sudska praksa, br. 5/2002., str. 28.

⁵⁵ “Samo ako su naručeni radovi po upravitelju zgrade izvedeni radi održavanja i poboljšavanja zgrade, mogu se isplatiti na teret zajedničke pričuve”. Županijski sud u Bjelovaru, Gž-1109/02-2, od 31. svibnja 2002.; Sudska praksa, br. 5/2002., str. 29.

⁵⁶ Čl. 90. st. 3. i 4. ZV.

⁵⁷ Čl. 90. st. 5. ZV.

⁵⁸ Čl. 90. st. 6. ZV.

⁵⁹ Županijski sud u Bjelovaru, Gž-1371/01-2, od 18. lipnja 2001.; Sudska praksa, br. 1/2002., str. 5.

⁶⁰ Čl. 89. st. 6. ZV.

⁶¹ Čl. 89. st. 1. i 2. ZV.

biti određeno samo voljom suvlasnika ili eventualno odlukom suda, ali samo u slučaju kada se radi o troškovima održavanja onih uređaja nekretnine koji nisu u podjednakom omjeru korisni svim suvlasnicima. Inače snošenje troškova cijele nekretnine predstavlja dužnost suvlasnika glede cijele nekretnine, a ona se ispunjava kroz stvaranje odnosno doprinosenje zajedničkoj pričuvi.

Suvlasnici mogu odrediti drukčiji ključ raspodjele troškova i doprinosa zajedničkoj pričuvi od onoga određenoga ZV-om, a koji vodi računa o veličini suvlasničkih dijelova, i to: 1. odlukom većine suvlasničkih dijelova, kad je riječ o troškovima za održavanje onih uređaja nekretnine koji nisu u podjednakom omjeru korisni svim suvlasnicima, kao što su troškovi za dizalo, centralno grijanje i drugo, ako takvu odluku opravdavaju različite mogućnosti pojedinih suvlasnika da te uređaje rabe i nemogućnost utvrđivanja stvarnoga potroška svakoga pojedinoga suvlasnika; 2. suglasnom odlukom svih suvlasnika u pisanom obliku, glede svih ostalih troškova za održavanje i poboljšavanje nekretnine te doprinosa zajedničkoj pričuvi.⁶² Dakle, ako postoji suglasna odluka svih suvlasnika u pisanom obliku tada je njome moguće odrediti bilo kakav ključ raspodjele troškova i doprinosa zajedničkoj pričuvi. Štoviše za troškove održavanja onih uređaja nekretnine koji nisu u podjednakom omjeru korisni svim suvlasnicima moguće je čak i odlukom većine suvlasničkih dijelova (više od 50%) odrediti drukčiji ključ raspodjele ako takvu odluku opravdavaju različite mogućnosti pojedinih suvlasnika da te uređaje rabe i nemogućnost utvrđivanja stvarnoga potroška svakoga pojedinoga suvlasnika. ZV je čak naveo i primjere: troškovi za dizalo (moguće je da neki etažni vlasnici uopće ne rabe dizalo) i centralno grijanje (npr. određeni etažni vlasnici još nisu uselili u svoje stanove ili druge samostalne prostorije pa i ne žele sudjelovati u snošenju troškova grijanja). Ovi primjeri se ne

trebaju shvatiti kao jedino reprezentativni jer su mogući i drugi slučajevi u kojima bi bilo moguće donijeti ovakvu odluku kao, primjerice, glede troškova za vodu, električnu energiju za uređaje koji služe cijeloj zgradi itd.

Međutim, svaki suvlasnik kao pojedinac može zahtijevati od suda da utvrdi odgovara li način raspodjele troškova pravilima ZV-a⁶³ i je li valjana odluka kojom suvlasnici određuju drukčiji ključ raspodjele troškova i doprinosa zajedničkoj pričuvi, a kad nema valjane odluke o raspodjeli troškova za održavanje onih uređaja nekretnine koji nisu u podjednakom omjeru korisni svim suvlasnicima, da po pravednoj ocjeni utvrdi ključ za raspodjelu troškova s obzirom na različitu mogućnost uporabe tih uređaja.⁶⁴ Odrredbe suvlasnika o ključu raspodjele troškova, ako su potpisi suvlasnika javno ovjerovljeni, kao i pravomoćne odluke suda koji je utvrdio ključ raspodjele troškova po pravednoj ocjeni, zabilježiti će se na zahtjev u zemljišnoj knjizi.⁶⁵

3.4. Zajedničko vlasništvo kod ugovora o ortaštvu

Zajedničko vlasništvo javlja se i kod ugovora o ortaštvu glede imovine ortaka. Ugovor o ortaštvu uređuje Zakon o obveznim odnosima u člancima od 637. do 660. Ugovorom o ortaštvu obvezuju se dvije ili više osoba uložiti svoj rad, a moguće i imovinu radi postizanja zajedničkoga cilja. Ortaštvo je zajednica osoba i dobara bez pravne osobnosti. Imovinu ortaštva čine uloženi ortaka koji predstavljaju glavniciu te imovina stečena poslovanjem ortaštva. Imovina ortaštva zajednička je imovina ortaka. Imovina ortaka koja kao ulog nije unesena u zajedničku imovinu

⁶³ Na primjer, troškove za održavanje i za poboljšavanje nekretnine, te doprinose za zajedničku pričuvi i otplaćivanje zajmova radi pokrića tih troškova snose svi suvlasnici nekretnine razmjerno svojim suvlasničkim dijelovima ako nije drukčije određeno.

⁶⁴ Proizlazi iz čl. 89. st. 4. ZV.

⁶⁵ Proizlazi iz čl. 89. st. 5. ZV.

⁶² Proizlazi iz čl. 89. st. 3. ZV.

ostaje njegova posebna, od zajedničke imovine odvojena, imovina.

Ulog se može sastojati u stvarima, pravima, novcu, radu i drugim dobrima. Ako se ulaže cijela imovina, pod njom se razumijeva samo stečena, a ne naslijeđena imovina, osim ako su obje izriječno ugovorene. Ako nije drukčije ugovoreno, ortaci su obvezni na jednake uloge. Ortak nije obavezan na naknadno povećanje ugovorenoga uloga, ali ako se zbog promijenjenih okolnosti zajednički cilj ne bi mogao postići bez povećanja uloga, ortak koji ne pristaje na povećanje može istupiti iz ortaštva, a može ga se iz njega i isključiti. Svi su ortaci, u pravilu, dužni jednako sudjelovati u ostvarivanju zajedničkoga cilja, bez obzira na vrstu i veličinu njihovih uloga.

Stvari i prava koji čine ulog postaju imovinom ortaštva temeljem ugovora o ortaštvu na način propisan za stjecanje pojedinih imovinskih prava. Ortak odgovara za materijalne i pravne nedostatke svoga uloga. Glede snošenja rizika za slučajnu propast ili oštećenje stvari i glede odgovornosti za nedostatke stvari na odgovarajući se način primjenjuju odredbe o zakupu, ako se stvar daje na korištenje, a odredbe o kupoprodaji, ako se ulaže u vlasništvo stvari. Kad se ulažu novac i stvari procijenjene u novcu, u dvojbi se smatra da se daju u vlasništvo.

Ortak ne može raspolagati svojim udjelom niti pojedinim stvarima i pravima iz zajedničke imovine, niti može zahtijevati njezinu diobu. Time se jasno ocrtava činjenica da je zajednička imovina ortaka jedan od oblika zajedničkoga vlasništva. Tek nakon prestanka ortaštva moguća je dioba zajedničke imovine. Međutim, ortak može raspolagati s pravom na naknadu izdataka koje je imao u obavljanju poslova ortaštva, ako dospijevaju prije prestanka ortaštva, na kamate koje mu pripadaju za predujmljeni novac i na isplatu onoga što će mu pripasti po prestanku ortaštva.

Nakon prestanka ortaštva slijedi dioba zajedničke imovine. Stvari koje je ortak dao na korištenje odnosno uporabu ortaštvu,

vraćaju mu se s time da nema pravo na naknadu za slučajnu propast ili oštećenje stvari, niti za njezino pogoršanje zbog redovite uporabe.

Iz zajedničke imovine najprije se podmiruju dugovanja ortaštva, a ako su nedospjela i sporna ostavlja se onoliko koliko je potrebno za njihovo podmirenje. Nakon podmirenja zajedničkih dugova vraćaju se ulozi s time da se za nenovčane uloge, osim onih koji su se sastojali u radu ili prepuštanju stvari na uporabu, naknađuje vrijednost koju su imali u vrijeme ulaganja. Radi namirenja dugova i vraćanja uloga unovčat će se zajednička imovina, ako je to potrebno. Ostatak zajedničke imovine, nakon podmirenja dugova ortaštva i vraćanja uloga, dijeli se na ortake prema njihovim udjelima u dobiti. Ako je to potrebno radi diobe imovine, smatra se da se ortaštvo nastavlja glede okončanja poslova u tijeku, sklapanja novih poslova potrebnih za okončanje tih poslova kao i za održavanje i upravljanje zajedničkom imovinom.

Ako zajednička imovina nije dostatna za podmirenje zajedničkih dugova i vraćanje uloga, ortaci doplaćuju manjak prema razmjeru snošenja gubitka, ali ako se od nekog ortaka ne bi mogao naplatiti dio koji na njega otpada, ostali ortaci ga snose na jednake dijelove.

Na pitanja u vezi s diobom zajedničke imovine koja nisu uređena Zakonom o obveznim odnosima, na odgovarajući se način primjenjuju propisi o razvrgnuću suvlasničke zajednice.⁶⁶

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PRAVNO ZNAČENJE ZAJEDNIČKOGA VLASNIŠTVA

Zajedničko vlasništvo nema danas u našem stvarnopravnom uređenju onoliko značenje kao što je imalo ranije dok je zajednička imovina bračnih drugova bila njihovo zajedničko vlasništvo. Obiteljski je zakon bračnu stečevinu odredio kao oblik suvlasničke zajednice i time ukinut jedan od

⁶⁶ Proizlazi iz čl. 660. Zakona o obveznim odnosima.

najznačajnijih oblika zajedničkoga vlasništva u praksi. U većini stvarnopravnih uređenja u svijetu zajedničko vlasništvo uopće ne postoji nego se sva pitanja vlasništva više osoba na istoj stvari rješavaju kroz pravna pravila o suvlasništvu. Zbog toga se i u nas postavlja pitanje opstojnosti zajedničkoga vlasništva kao posebnoga instituta i oblika prava vlasništva.

Temeljna sličnost između zajedničkoga vlasništva i suvlasništva je u tome što se i kod jednoga i kod drugoga vlasničkoga oblika javlja više nositelja vlasništva. Između suvlasništva i zajedničkoga vlasništva, međutim, postoje brojne razlike koje svojim postojanjem i opravdavaju postojanje zajedničkoga vlasništva kao posebnoga vlasničkoga oblika, barem sa stajališta ZV-a. Međutim, pitanje je da li bi se moglo apstrahirati te razlike i podvesti ih pod suvlasništvo te time pokazati nepotrebnost postojanja zajedničkoga vlasništva u našem stvarnopravnom sustavu.

Ako se uzme u obzir temeljna razlika glede pravnoga temelja uspostave po kojoj zajedničko vlasništvo nastaje isključivo na temelju propisa, a suvlasništvo može nastati i pravnim poslom i temeljem propisa onda se pokazuje kako ta razlika ne bi bila bitna kada bi postojalo samo suvlasništvo jer mogućnost uspostave je i kod njega moguća propisom.

Često se naglašava kako kod zajedničkoga vlasništva postoji određena veza osobnopravne naravi između zajedničara (npr. nasljedstvo, ortaštvo, suvlasnička zajednica kod etažnoga vlasništva, a ranije i brak), dok kod suvlasništva toga navodno uglavnom nema nego postoji samo stvarnopravni odnos između suvlasnika koji nije u vezi s eventualnim osobnim odnosom između pojedinih suvlasnika. Jasno je da je da se ranije možda i moglo prihvatiti ove argumente, no pretvaranjem bračne stečevine u suvlasništvo pokazalo se da upravo i kod suvlasništva osobnopravna veza između pojedinih subjekata ima vrlo značajnu ulogu.

Kod suvlasništva su određeni suvlasnički dijelovi, odnosno idealni dijelovi koji u

potpunosti pripadaju pojedinom suvlasniku. Nasuprot tome, kod zajedničkoga vlasništva zajedničari nemaju određene udjele nego im stvar pripada svima zajedno. Ipak i ova je razlika između zajedničkoga vlasništva i suvlasništva relativna. Naime, ponekad kod suvlasništva, primjerice, nekretnina nije upisana u zemljišnim knjigama veličina suvlasničkih dijelova pa se tada "u sumnji koliki su suvlasnički dijelovi, smatra da su jednaki".⁶⁷ Jednako bi se moglo postupiti i kada bi postojeće slučajeve zajedničkoga vlasništva podveli pod suvlasništvo pri čemu bi se ako suvlasnički dijelovi ne bi bilo jasno određeni smatralo da su jednaki, dok se drukčije ne utvrdi.

Naglašavaju se i razlike između suvlasništva i zajedničkoga vlasništva i glede raspolaganja stvarju. Suvlasnici samostalno raspolažu i upravljaju svojim suvlasničkim dijelovima, ali je potrebna suglasnost svih ako se radi o izvanrednim poslovima. Nasuprot tome, zajedničari upravljaju stvarju zajednički i sporazumno tako da ni jedan od njih ne može samostalno poduzeti posao osim ako svoj udio u zajedničkom vlasništvu prenosi na drugoga zajedničara iste stvari. I ova bi se razlika mogla jednostavno ukloniti kada bi se postojeće slučajeve zajedničkoga vlasništva (nasljednička zajednica, ortaštvo, zajednička pričuva) u slučajevima raspolaganja smatralo izvanrednim poslovima. Tada ne bi postojala ni ova razlika između suvlasništva i zajedničkoga vlasništva jer je kod poslova izvanrednoga upravljanja i kod suvlasništva potrebna suglasnost svih suvlasnika kao što je kod upravljanja i raspolaganja zajedničkom stvari kod zajedničkoga vlasništva, također, potrebna suglasnost svih zajedničara.

I na koncu razmatranja o pravnom značenju zajedničkoga vlasništva moglo bi se zaključiti kako je ono značajno izgubilo na praktičnom značenju, a razlike koje postoje u odnosu na suvlasništvo s praktičnoga su stajališta gotovo zanemarive imajući u vidu postojeće slučajeve zajedničkoga vlasništva.

⁶⁷ Čl. 36. st. 2. ZV.

Novi impuls zajedničkom bi se vlasništvu mogao dati proširivanjem slučajeva ovoga vlasništva, no pitanje je ima li uopće potrebe za time. Naime, ZV je ionako ukazao na izrazitu bliskost zajedničkoga vlasništva i suvlasništva jer, primjerice, u sumnji sudjeluju li osobe u suvlasništvu ili zajedničkom vlasništvu neke stvari, smatra se da je to suvlasništvo. Osim toga glede onoga što o zajedničkom vlasništvu nije određeno ZV-om ili drugim zakonom, niti proizlazi iz naravi zajedničkoga vlasništva, prava i dužnosti zajedničara prosuđuje se odgovarajućom primjenom pravila postavljenih za suvlasnike.

Čini se da je opstojnost zajedničkoga vlasništva danas upitna više nego ikada ranije te bi već i zbog kompatibilnosti s propisima većine država Europske Unije, a naravno i zbog iznesenih argumenata, trebalo razmisliti o podvođenju ovoga instituta pod suvlasništvo.

LITERATURA:

1. Baechtold, G.: "Le droit de propriété commune et la retransmission", Lozana, 1949.
2. Bjegović, Đ.: "Zajedničko vlasništvo – posebno o imovinskim odnosima u braku", Zakonitost br. 9-10/1990.
3. Bosiljčić, M.: "Zajednička svojina", Enciklopedija imovinskog prava i prava udruženog rada, III. tom, Beograd, 1978.
4. Brešković, P.: "Ostavina člana kućne zadruge", Odvjetnik, br. 5-6/1957.
5. Crnić, J. – Končić, A.: "Zakon o nasljeđivanju s komentarom, sudskom praksom, prilogima i abecednim kazalom pojmova", Zagreb, 2003.
6. Gavella, N. – Josipović, T. – Gliha, I. – Belaj, V. – Stipković, Z.: "Stvarno pravo", Zagreb, 1998.
7. Josserand, L.: "Essai sur la propriété collective", Le Code civil 1804. – 1904., tom I., Paris, 1904.
8. Kreč, M. – Pavić, Đ.: "Komentar Zakona o nasljeđivanju sa sudskom praksom", Zagreb, 1964.
9. Rajačić, Č.: "Stvarno pravo", Zagreb, 1956.
10. Rendulić, J.: "Nasljeđivanje udjela člana kućne zadruge", Odvjetnik, br. 8/1957.
11. Schwab, K. H. – Prütting, H.: "Sachenrecht", München, 1997.
12. Sajović, B.: "Osnove civilnoga prava", Stvarno pravo I., Ljubljana, 1994.
13. Vedriš, M. – Klarić, P.: "Građansko pravo", Zagreb, 2004.
14. Wagner, E.: "Likvidacija kućnih zadruga u NRH", Zemljišna knjiga, br. 4-6/1957.
15. Žuvela, M. – Smoljan, I. – Munjin: "Zbirka sudskih odluka iz porodičnog prava", Zagreb, 1988.

Dr. sc. Vlado Belaj

GEMEINSCHAFTSEIGENTUM – BEGRIFF, INHALT UND RECHTLICHE BEDEUTUNG

ZUSAMMENFASSUNG

In der Einleitung werden die Formen des Gemeinschaftseigentums in der Welt und bei uns vom historischen Aspekt hin analysiert. Die Definition des Begriffs „Gemeinschaftseigentum“ unterscheidet sich vom Autor zum Autor, aber alle erkennen fundamentale Unterschiede zwischen dem Gemeinschafts- und Miteigentum. Hauptmerkmale des Gemeinschaftseigentums liegen darin, dass das Gemeinschaftseigentum nur an einer ungeteilten Sache bestehen kann, dass es mindestens zwei Eigentümer voraussetzt (Gemeinschaftsteilnehmer), sowie die Bruchteile, die nicht bestimmt, aber bestimmbar sind.

In unserem Sachenrecht kann das Gemeinschaftseigentum als eine bestimmte Form des Eigentums mehrerer Personen an einer ungeteilten Sache definiert werden, wobei die Bruchteile der Gemeinschaftsteilnehmer nicht bestimmt, aber bestimmbar sind.

Bei uns kommt das Gemeinschaftseigentum in der Erbschaftsgemeinschaft, bei den Partnerschaftsverträgen und der Gemeinschaftsreserve vor. Da es aber ein gemeinsames Eigentum der Ehegatten als Form des Gemeinschaftseigentums nicht mehr gibt, hat dieses Institut na seiner praktischen Bedeutung wesentlich verloren.

Die rechtliche Bedeutung des Gemeinschaftseigentums ist heute bei uns nur noch gering, und man stellt sich die Frage über den Bedarf nach Erhaltung dieses Instituts. Es scheint, dass die Anwendung von Miteigentum statt Gemeinschaftseigentums in allen vorhandenen Fällen möglich ist, so dass Gemeinschaftseigentum durch das Miteigentum ersetzt werden könnte.

Schlüsse Wörter: Gemeinschaftseigentum, Miteigentum, Erbgemeinschaft, Gemeinschaftsreserve

Berichte vom Internationalen Treffen der Lehrstühle für die Theorie und Philosophie des Rechts der Universität Graz, Osijek und Pécs, das vom 21. bis zum 24. September 2004. in Pécs (Ungarn) stattgefunden ist: „Das Recht und die Rechtsnormen

Dr.sc. Vlado Belaj

PROPRIETE COMMUNE- TERME, CONTENU ET LA SIGNIFICATION JURIDIQUE

RÉSUMÉ

Dans la préface les formes historiques de la propriété commune, dans le monde et chez nous, sont analysées. La définition du terme de la propriété privée diffère de l'auteur à l'auteur, mais tous y voient les différences essentielles concernant la copropriété. Les caractères fondamentaux de la propriété commune c'est qu'il peut exister uniquement sur un bien indivisé, il sous-entend au moins deux propriétaires- copropriétaires et les parts qui ne sont pas déterminés, mais qui peuvent l'être.

Dans notre droit réel la propriété commune peut être définie comme une forme particulière de la propriété de plusieurs personnes sur un bien indivisé où leurs parts ne sont pas déterminés mais peuvent l'être.

Chez nous la propriété privée se manifeste dans l'indivision successorale, dans les actes de société et dans la réserve commune. Etant donné que la propriété commune des époux n'existe plus en tant que forme de bien commun, la signification pratique de cet institut a considérablement diminuée.

La signification juridique de la propriété commune aujourd'hui chez nous est considérablement diminuée et on pose la question sur la nécessité de son existence en tant qu'institut. Il semble que l'application de la copropriété dans tous les cas existants de la propriété commune est possible et qu'elle pourrait remplacer la propriété commune.

Mots clés: propriété commune, copropriété, indivision successorale, réserve commune, acte de société

D. Sc. Vlado Belaj, Full Professor at the Faculty of Law in Osijek

JOINT OWNERSHIP – CONCEPT, CONTENTS AND LEGAL MEANING

SUMMARY

In the opening part of this paper there is an analysis of historical forms of joint ownership in the world and in our country. Definition of the term of joint ownership differs from one author to another, but they all realize the basic differences of joint ownership in respect to the co-ownership. Basic characteristics of joint ownership are that it can exist only on an undivided thing, that it includes at least two owners – companions, and that it includes shares that are not determined but are determinable.

In our proprietary law, joint ownership can be defined as a special form of ownership of more individuals over an undivided thing whereby their shares have not been determined, but are determinable.

In our country, joint ownership appears in the inheritors' community, in the partnership contracts and in the common reserve. Since the joint property of spouses no longer exists as a form of common ownership, practical meaning of this institute has been significantly reduced.

Legal meaning of joint ownership in our country today is significantly reduced and there is the question if this institute should survive or not. The implementation of co-ownership in all existing cases of joint ownership seems possible, so that it could replace the joint ownership.

Key words: joint ownership, co-ownership, inheritors' community, common reserve, partnership contract

UDK 347.78:004.4
Izvorni znanstveni rad

DRAGAN ZLATOVIĆ, dipl.iur.

ZAŠTITA RAČUNALNIH PROGRAMA PREMA NOVOM ZAKONU O AUTORSKOM PRAVU I SRODNIM PRAVIMA

*Razvoj kompjutorske tehnologije, i pored niza različitih implikacija, postupno je doveo do formiranja informacijskog društva (information society) čiji se uspješan razvoj ne može zamisliti bez razvoja mnogobrojnih novih proizvoda i usluga koji nastaju, između ostalog, radi osiguranja informacijske supermagistrale (information superhighway). Ekspanzija ove tehnologije dovela je do novih tendencija u pravu, jer to zahtijeva odgovarajuće pravne okvire koji će koherentno osigurati paralelnu i adekvatnu regulaciju i zaštitu pojava i odnosa koji nastaju na nacionalnom i međunarodnom planu.**

Međutim, pravna teorija i legislativa je bila zatečena burnim i dramatičnim razvojem ove tehnologije, te su prilagodbe zaostajale za novonastalim problemima.

*Razvoj kompjutorske industrije i informatike kao značajne privredne grane u koju se investiraju ogromna sredstva i najkvalitetniji kadrovi i izrada računalnih programa kao intelektualnih tvorevina zaslužuju sve kvalitetniju pravnu regulativu na nacionalnom i međunarodnom planu.**

Ključne riječi: zaštita autorskog prava, računalni programi – software, informacijsko društvo

1. UVOD

Razvoj kompjutorske tehnologije, i pored niza različitih implikacija, postupno je doveo do formiranja informacijskog društva (information society) čiji se uspješan razvoj ne može zamisliti bez razvoja mnogobrojnih novih proizvoda i usluga koji nastaju, između ostalog, radi osiguranja informacijske supermagistrale (information superhighway). Ekspanzija ove tehnologije dovela je do novih tendencija u pravu, jer to zahtijeva odgovarajuće pravne okvire koji će koherentno osigurati paralelnu i adekvatnu regulaciju i zaštitu pojava i odnosa koji nastaju na nacionalnom i međunarodnom planu.¹

Međutim, pravna teorija i legislativa je bila zatečena burnim i dramatičnim razvojem ove tehnologije, te su prilagodbe zaostajale za novonastalim problemima.

* A European Conference of Creators' Organisation: Authors' Rights and Their Management in the Information Society – The Dublin Conference- November 1996, Muenchen, 1997., str. 37.

¹ A European Conference of Creators' Organisation: Authors' Rights and Their Management in the Information Society – The Dublin Conference- November 1996, Muenchen, 1997., str. 37.

Razvoj kompjutorske industrije i informatike kao značajne privredne grane u koju se investiraju ogromna sredstva i najkvalitetniji kadrova i izrada računalnih programa kao intelektualnih tvorevina zaslužuju sve kvalitetniju pravnu regulativu na nacionalnom i međunarodnom planu.

Ovaj ekspanzivni razvitak kompjutorske tehnologije i informatike i pojava mnogih pravnih problema u svezi s njima dovode do stvaranja nove pravne grane - kompjutorskog prava, te potrebe za izučavanjem te pravne oblasti.²

Republika Hrvatska potpisala je 29. listopada 2001. godine sa Europskim zajednicama i njihovim državama članicama Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (dalje u tekstu SSP),³ čime je započeo postupak pridruživanja Hrvatske, s jedne strane, i Zajednice i njezinih država članica, s druge strane.⁴ Jedan od ciljeva toga pridruživanja, navedenih u stavku 2. članka 1. SSP-a, jest podupiranje napora Hrvatske u razvijanju gospodarske i međunarodne suradnje, među ostalim, usklađivanjem njezina zakonodavstva sa zakonodavstvom Zajednice. Time je Republika Hrvatska preuzela obvezu uskladi- ti svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom Zajednice. Drugim riječima, obvezala se u svoj pravni poredak postupno ugraditi čitavu pravnu stečevinu Zajednice (*acquis communautaire*). Važno je naglasiti da je Republika Hrvatska preuzela prilično zahtjevu obvezu da pridruživanje, pa time i usklađivanje svog

zakonodavstva s pravnom stečevinom Zajednice, ostvari najkasnije u roku od šest godina od stupanja na snagu SSP-a.⁵

Pravo intelektualnog vlasništva predstavlja dio pravne stečevine Zajednice, pa time i dio obveze Republike Hrvatske da svoje zakonodavstvo uskladi sa zakonodavstvom Zajednice.⁶

Zajedničkom deklaracijom iz čl.71. SSP-a stranke su za potrebe SSP-a definirale područje intelektualnog, industrijskog i trgovačkog vlasništva, uključujući u njega osobito autorsko pravo, uključivo sa autorskim pravom nad računalnim programima, i srodna prava, pravo koje se odnosi na baze podataka, patente, industrijsko obilježje, robne i uslužne žigove, topografije integriranih sklopova, zemljopisne oznake, uključivo oznake podrijetla, te zaštitu od nepoštenog tržišnog natjecanja iz čl.10. a Pariške konvencije za zaštitu industrijskog vlasništva te zaštitu neobjavljenih informacija o tehnološkom znanju i iskustvu (know-how).⁷

Planom provedbe SSP-a Vlada Republike Hrvatske predvidjela je da se izradi analiza stupnja usklađenosti zakonodavstva Republike Hrvatske s pravnom stečevinom EZ-a iz područja intelektualnog vlasništva te da se do prosinca 2003. godine izradi Nacrt prijedloga Zakona o autorskom pravu.⁸

Vlada Republike Hrvatske je ovom zadatku odgovorila i prije navedenog roka na način da je na sjednici od 11. rujna 2003. godine donijela Nacrt prijedloga zakona o autorskom pravu i srodnim pravima⁹, kojim

² Usp. Fishman S., Copyright Your Computer, 2nd edition, NOLO, 1998., Williamson S.F., The International Enforcement of Software Copyrights and Patents, Computer Law Review & Technology Journal, winter 1998., dostupan na web stranici www2.smu.edu/csr/articles.html, posjećenoj dana 3. rujna 2001. godine, Marsland V., European Computer Law: An Introductory Guide, CLA, dostupan na internet stranici www.cla.org/eclawbook/ec1_00.htm, posjećenoj dana 3. rujna 2001. godine, Fikeys – Krnić N., Do podataka – zakonito: kompjutorsko pravo, Byte, Informe & McGraw-Hill Companies, Zagreb, 2, 1993., 6, str. 96-97.

³ Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Hrvatske i Europskih zajednica i njihovih država članica, potpisanog u Luxemburgu 29. listopada 2001. godine, ("Narodne novine" - "Međunarodni ugovori" br. 14/01., dalje: SSP).

⁴ Stavak 1. članka 1. SSP-a.

⁵ Stavak 1. članka 5. SSP-a.

⁶ Zlatović D., Pravo intelektualnog vlasništva u kontekstu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Slobodno poduzetništvo, Zagreb, 2001., br. 21.-22., str. 255.-260.

⁷ Ovaj obuhvat proizlazi iz kombinacije čl.1.st.2. Pariške konvencije o zaštiti industrijskog vlasništva i čl.1.st.2. u svezi Odjeljka 1-7. Dijela II Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva.

⁸ Plan provedbe Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Hrvatske i Europskih zajednica i njihovih država članica, Ministarstvo za europske integracije, Zagreb, 2002., str. 51.

⁹ Vidi na internet stranici www.vlada.hr, posjećenoj dana 6. listopada 2003. godine.

se i naše autorsko pravo harmonizira sa europskim rješenjima, uključujući i rješenja na području zaštite računalnih programa.

2. POJMOVNO ODREĐENJE

Računalni (kompjutorski) program je originalna intelektualna tvorevina ljudskog duha. Program kao nematerijalni dio uređaja ili sustava obuhvaća niz programa, postupaka, pravila i odgovarajuće dokumentacije.¹⁰ Radi se o intelektualnom stvorenom sustavu pravila i uputa koji se bilježe i izražavaju jezikom razumljivim kompjutorskom uređaju koji prihvaća podatke, sprovodi dane operacije i daje rezultate. Program se sastoji od aritmetičkih i organizatorskih naređenja koja se izražavaju specijalnim simbolima, programskim jezikom kojih ima u uporabi nekoliko.

Računalni program (eng. computer program, fanc. programme d'ordinateur, njem. Programm fuer die Datenverarbeitung, tal. programma per ordinatore) svoju prvotnu zakonsku definiciju nalazi u pravu SAD-a gdje se određuje kao niz uputa ili naloga koje treba uporabiti izravno ili neizravno u računalu da se postigne određeni rezultat.¹¹

Iako je teško odrediti precizno značenje računalnog programa kao pojma, ipak bi se mogli prikloniti onoj definiciji po kojoj je računalni program intelektualnim naporom stvoren sustav pravila i uputa koje, zabilježene na magnetskom poluvodičkom ili optičkom nosaču i izražene jezikom razumljivim kompjutorskom uređaju, omogućuje računalnom uređaju u kojem su primijenjene da funkcionira na željeni način i pritom postiže određene rezultate na području elektronske obrade podataka.¹²

Pojam računalnog programa nije identičan s pojmom softwarea, jer software sadržava osim računalnog programa i opis programa i dodatnu dokumentaciju.¹³ Software je skup koji sačinjavaju računalni program i prateća programska odnosno tehnička dokumentacija.¹⁴ Dakle, software je širi pojam od računalnog programa i pokriva sve što je potrebno za uporabu strojne opreme ili hardwarea.¹⁵ Sistemski software služi za unutarnje djelovanje funkcionalnih dijelova računala te je vezni segment između hardwarea i aplikacijskog softwarea, koji je namijenjen za rješavanje pitanja obrade podataka. Ipak sa gledišta autorskog prava jedino računalni program posjeduje one posebnosti koje upućuju da se radi o kategoriji autorskog prava. Opis program i tehnička dokumentacija se ipak mogu kvalificirati kao stručna književna djela i tehnički planovi.

Suvremena doktrina i praksa zastupaju pravilo o nepripadanju računalnih programa patentnopravnom pojmu izuma, uz određene izuzetke.¹⁶ U Konvenciji o europskom pa-

¹⁰ Raič K. – Bagarić Z., *Informatika 2*, Vinkovci, 2002., str. 7.

¹¹ Cit. po Henneberg I., *Autorsko pravo*, II. Izdanje, Informator, Zagreb, 2001., str. 92.

¹² WIPO Model propisa za zaštitu računalnog softwarea, *Industrial property*, 1977, str. 265., Parać Z., *Autorskopravna zaštita kompjutorskih programa*, Nove tehnologije i autorsko pravo, Brijuni, 1989., str. 21.

¹³ Ipak u inozemnoj pravnoj literaturi nailazimo na autore, posebice u anglosaksonskom pravnom krugu, koji govore o autorskopravnoj zaštiti softwarea podrazumijevajući pri tome računalne programe. Tako Current M.D., *Intellectual Property Protection for Computer Software*, *Atari Classics magazine*, Volume 3, Number 1, February 1994. Ipak pristupi nisu unificirani tako da i na tom području nalazimo autore koji raspravljaju o računalnim programima te njihovoj zaštiti copyrightom. Tako Karjala D.S., *Copyright Protection of Computer Program Structure*, 64 *Brooklyn L. Rev.* 519 (1998). Ovakva stajališta nalazimo i u doktrini kontinentalnih europskih zemalja, tako kod Gaudenzi A.S., *Il Nuovo Diritto d'Autore*, La proprietà intellettuale nella società dell'informazione, Maggioli Editore, Rimini, 2001., str. 69.

¹⁴ Marković S.M., *Autorsko pravo i srodna prava*, Službeni glasnik, Beograd, 1999., str. 136.

¹⁵ Međutim granica između softwarea i hardwarea nije tako oštra, primjer za to je tzv. firmware, čipovi sa mikroprogramima, pri čemu je program zapisan u integriranim vezama, primjerice ROM (Read Only Memory), PROM (Programmable Read Only Memory) i EPROM (Erasable Programmable Read Only Memory).

¹⁶ Detaljnije o patentnopravnom pojmu izuma u odnosu na računalne programe, o pretežitom stajalištu suvremene doktrine, te o izuzecima od pravila detaljnije kod Barta J. (red.) i dr., *System Prawa Prywatnego*, Tom 13 – Prawo autorskie, C.H. Beck, Institut nauk prawnych pan, Warszawa, 2003., str. 708., te Marković S.M., *Patentno pravo*, Nomos, Beograd, 1997., str. 70.-72.

tentu i nacionalnim zakonodavstvima koji se temelje na konvencijskim rješenjima predviđeno je da se isključenje računalnih programa iz pojma izuma odnosi samo na one slučajeve kad se traži patentna zaštita za računalni program kao takav.¹⁷ Neki autori ovo tumače da se računalnim programima ne priznaje karakter izuma samo ako nema tehnički karakter.¹⁸ Naš raniji Zakon o patentima iz 1999. godine ("Narodne novine", br. 78/99, isp. 127/99, 32/02, u daljnjem tekstu: ZOP 1999.) u čl. 4. st.1. predviđao je da se patent priznaje za izum koji je nov, ima inventivnu razinu i koji se može industrijski primijeniti. Međutim izrijekom je propisivao da se ne smatraju izumima u smislu odredbe čl. 4. st.1. istog zakona, između ostalih tvorevina, i računalni programi.¹⁹ Odredbe stavka 2. članka 4. ZOP-a 1999. primjenjuju se samo u opsegu u kojemu je predmet prijave patenta navedeni element ili aktivnost kao takva.²⁰ Na ovaj način već naše ranije patentno zakonodavstvo nije odstupalo od europskog patentnog prava.²¹

Novi hrvatski Zakon o patentu ("Narodne novine", br. 173/03, u daljnjem tekstu: ZOP 2003.) zadržava takvo rješenje, pa u čl. 5. st.6. toč. 5. eksplicitno utvrđuje da se izumima ne smatraju računalni programi. Time se u pogledu patentibilnosti izvršilo usklađivanje našeg patentnog prava sa člankom 52. stavak 1. Europske patentne konvencije i člankom 27. TRIPS-a.

S obzirom na iznesenu situaciju sa aspekta patentnog prava, u nastavku ćemo raspraviti

modalitete autorskopravne zaštite računalnih programa kao najoptimalnijem vidu zaštite ovih intelektualnih tvorevina.

3. MEĐUNARODNI PROPISI NA PODRUČJU AUTORSKOPRAVNE ZAŠTITE RAČUNALNIH PROGRAMA

3.1. TRIPS

Na završnom zasjedanju Komiteta za trgovinske pregovore Urugvajske runde multilateralnih trgovinskih pregovora o carini i trgovini (GATT) usvojen je u Genevi 15. travnja 1994. godine Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva (TRIPS).²²

Sporazum je stupio na snagu 1. siječnja 1995. godine, a predstavlja najznačajniji međunarodni ugovor koji se odnosi na cjelokupnu materiju intelektualnog vlasništva. Sporazum je u neposrednoj svezi sa Svjetskom trgovinskom organizacijom i države njene članice su istodobno i članice TRIPS-a. Sporazum ima za cilj razvitak efikasnih i adekvatnih mjera i postupaka zaštite prava intelektualnog vlasništva kao privatnih prava.

TRIPS sporazumom uspostavljaju se sljedeća načela, kojima se osigurava:

- zaštita prava intelektualnog vlasništva koja su prisnažena u neki proizvod,
- standardizacija međunarodne zaštite,
- uspostavljanje obveza državi članici (potpisnici TRIPS sporazuma) da pruži određena prava, povlastice, imunitete (načelo nacionalnog tretmana, načelo najpovlaštenije nacije, načelo minimalnih prava).

Članice TRIPS sporazuma mogu, međutim, kroz svoju legislativu propisati opsežniju zaštitu prava intelektualnog vlasništva, ali ukoliko se ona ne protivi načelima TRIPS sporazuma.

¹⁷ Vidi čl. 52. st.3. Konvencije o europskom patentu (EPC). Konvencija dostupna na internet stranici <http://www.european-patent-office.org/legal/epc>, posjećenog dana 19. listopada 2003. godine.

¹⁸ Tako Bernhardt - Krasser, Lehrbuch des Patentrechts, Muenchen, 11986., str. 103.

¹⁹ Vidi čl. 4. st.2. točka 5. ZOP-a 1999.

²⁰ Vidi čl. 4. st.3. ZOP-a 1999.

²¹ O europskom patentnom pravu opširnije kod Čizmić, J., Regionalna unifikacija patentnog prava, Konvencija o europskom patentu - European Patent Convention, "Informator", br. 4507, od 17. svibnja 1997., str. 1-3.

²² Tekst TRIPS-a dostupan je kod Čizmić J. - Zlatović D., Komentar Zakona o žigu, Faber & Zgombić Plus, Zagreb, 2002., str. 531.-562.

U dijelu II., u odjeljku 17. dani su oblici intelektualnog vlasništva koji ulaze u područje zaštite TRIPS sporazuma.

Tu spadaju:

- autorska i srodna prava
- robni i uslužni žigovi
- geografske oznake porijekla, industrijski modeli i uzorci
- patenti
- topografija poluvodičkih proizvoda
- zaštita neotkrivenih informacija radi zaštite od nelojalne konkurencije
- kontrola prakse u ograničenju konkurencije u ugovorima o licenciji.

Intelektualno vlasništvo se uglavnom dijeli na dva područja, a to su autorska i srodna prava i industrijsko vlasništvo, što usvaja i TRIPS.

Autorska i srodna prava predstavljaju prava autora književnih, filmskih, umjetničkih djela. Treba naglasiti kako se i računalni programi štite po istom načelu, a također i zbirke podataka ili drugog materijala koji zbog načina izbora i grupiranja predstavljaju autorsko djelo.

Naime, prema odredbi čl. 10. st.1. TRIPS-a određeno je da se računalni programi, bilo u izvornom ili objektnom (strojnoprogramskom) kodu, zaštićuju kao književna djela prema Bernskoj konvenciji iz 1971. godine. Zbirke podataka ili druge građe, bilo čitljive strojno ili u drugom obliku, koje zbog odabira ili uređenja njihova sadržaja čine intelektualne tvorevine zaštićene su kao takve. Takva zaštita, koja se ne proteže na same podatke ili građu, neće štetiti ikojem autorskom pravu koje postoji na samim podacima ili građi.²³

Sukladno odredbi članka 11. TRIPS-a glede barem računalnih programa²⁴, članica WTO je dužna osigurati za autore i njihove pravne sljednike pravo odobriti ili zabraniti komercijalno iznajmljivanje javnosti origi-

nala ili umnoženih primjeraka njihovih djela zaštićenih autorskim pravom. Ova se obveza ne primjenjuje na najam računalnih programa u kojem sam program nije bitan predmet iznajmljivanja.

Ova prava se štite 50 godina od prvog izdavanja, odnosno nastanka djela, računajući od kraja kalendarske godine u kojoj je djelo nastalo, odnosno objavljeno, izuzev fotografskih djela i djela primjenjene umjetnosti.

3.2. Bernska konvencija

Republika Hrvatska članica je od 8. listopada 1991. godine stranka Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela²⁵ na temelju notifikacije o sukcesiji. Konvencijom su uspostavljena određena načela, opće važeća za sve zemlje članice, kojima se stranim autorima te nositeljima autorskih prava osiguravaju određena prava u zemljama u kojima se njihova djela koriste.

Ova Konvencija je od iznimne važnosti za zaštitu računalnih programa, jer se isti upravo procjenjuju prema zaštiti koju uživaju književna djela prema ovoj Konvenciji.²⁶

3.3. WIPO Ugovor o autorskom pravu

Konvencija o osnivanju Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo - WIPO donesena je u Stockholmu 14. svibnja 1967. godine, a stupila je na snagu 26. travnja 1970. godine. Sukladno pravilima o sukcesiji Hrvatska je članica WIPO-a od 8. listopada 1991. godine, iako je bivša država bila članica još od 11. listopada 1973. godine.²⁷

Cilj Konvencije je razvoj zaštite prava intelektualnog vlasništva kako bi se poticala stvaralačka aktivnost. Pod pojmom intelektualnog vlasništva prema Konvenciji označavaju se prava koja se odnose na:

²³ Vidi čl.10.st.2. TRIPS-a.

²⁴ Također se odnosi i na kinematografska djela.

²⁵ Vidi "Službeni list" br. 14/75 te "Službeni list - Međunarodni ugovori" br. 4/86.

²⁶ Usp. Barta J., cit.op., str. 719.

²⁷ Konvencija je objavljena u "Službenom listu SFRJ"-Međunarodni ugovori, broj 31/1972.

književna, umjetnička, znanstvena djela; izvedbe umjetnika i izvođača, fonograme i radio emisije; izume u svim oblastima ljudske aktivnosti, naučna otkrića, industrijske uzorke i modele, fabričke, trgovačke i uslužne žigove, kao i trgovačka imena i trgovačke nazive, zaštitu od nelojalne utakmice i sva druga prava vezana za intelektualnu aktivnost u industrijskoj, znanstvenoj, književnoj i umjetničkoj oblasti.²⁸

Na diplomatskoj konferenciji 20. prosinca 1996. godine u Genevi, u organizaciji Svjetske organizacije za intelektualno vlasništvo – WIPO, usvojen je WIPO Ugovor o autorskom pravu. Sa stanjem na dan 4. kolovoza 2003. godine WIPO Ugovor ratificirale su ili su mu pristupile 44 države, među kojima i Republika Hrvatska koja ga je ratificirala dana 3. srpnja 2000. godine.²⁹

Prema odredbi članka 4. Ugovora, a prihvaćajući rješenja iz TRIPS-a, računalni programi su zaštićeni kao i književna dela u smislu člana 2. Bernske konvencije. Takva zaštita primenjuje se na računalne programe bez obzira na način i oblik njihovog izražavanja.³⁰

WIPO Ugovor u članku 7. govori o rentalnim pravima (pravo iznajmljivanja) i predviđa da autor računalnog programa uživa isključivo pravo davanja dopuštenja za komercijalno iznajmljivanje originala i kopija svojih djela, a da se to ne odnosi na računalni program, u slučaju kada sam program nije bitan predmet iznajmljivanja.

4. ZAŠTITA RAČUNALNIH PROGRAMA U SAD

Sjedinjene Američke Države priznaju sljedećih sedam ekskluzivnih prava za nositelja

autorskog prava (copyright): 1. pravo reprodukcije: razmnožiti djelo u kopijama; 2. pravo obrade: proizvesti različita djela temeljena na zaštićenom djelu; 3. pravo distribucije: distribuirati kopije djela; 4. pravo izvedbe: javno izvoditi zaštićeno djelo; 5. pravo prikazivanja: prikazati zaštićeno djelo javnosti; 6. pravo pripisivanja ili paternitetsko pravo: zaštititi autorstvo djela ili zaštititi uporabu imena autora; 7. pravo integriteta: zaštititi uporabu imena kao autora izmijenjene ili skraćene ili proširene verzije djela, zaštititi se od namjere iskrivljenja djela i zaštititi djelo od uništenja.

Autorsko pravo primjenjivo je na sve kompjutorske programe. Ono štiti formu izražavanja programa, i izvor i objekt koda, od dupliciranja ili imitacije. Povrh samog programskog koda, autorsko pravo se može primijeniti na programsku strukturu, slijed i organizaciju, i neke elemente user-interfacea (the “look and feel”). Nositelj autorskog prava (the copyright holder) može se prevenirati od modificiranja ili adaptacija programa odnosno od distribuiranja u tim izmijenjenim oblicima. Zaštita prema autorskom pravu je lako ostvariva te sudski provodljiva, ali ono ne štiti sporednih funkcija, metoda, ideja, sistema, algoritama, te se ne može ostvariti zaštita od neovisne kreacije istog ili sličnog djela.

Autorsko pravo se nalazi u Naslovu 17. United States Codea, koji je temeljen na ustavnim kongresnim utvrđenjima koje idu za tim da se mora promovirati razvitak znanosti i primijenjene umjetnosti, osiguravajući ekskluzivno pravo autorima na njihovom djelu.³¹

U tom kontekstu autorsko pravo ne štiti ideje, nego samo oblike u kojima je ona izražena. Raniji Copyright Act iz 1909. godine nije bio odgovarajući za autorskopravnu zaštitu računalnih programa sve dok Copyright Office kao nadležno tijelo na ovom području nije akseptiralo računalne progra-

²⁸ Vidi čl.1. Konvencije.

²⁹ Vidi notifikacijske podatke na internet stranici <http://www.wipo.int/treaties/notifications/wct/index.html>, posjećenoj dana 5. listopada 2003. godine.

³⁰ WIPO Copyright Treaty – Ugovor o autorskom pravu WIPO, Državni zavod za intelektualno vlasništvo, Zagreb, 2000., str.3.

³¹ Vidi 18 U.S.C. Sec 1030; Computer Fraud and Abuse Act Computre – Related Bills in the 104th U.S.Congress.

me kao literarna djela i to počevši od 1964. godine. Važeći Copyright Act datira iz 1976. godine te je stupio na snagu 1. siječnja 1978. godine. Pitanja autorskopravne zaštite ovih programa bila su predmet rasprave dok National Commission on New Technological Uses of Copyrighted Works nije o tome donio odgovarajuće zaključke. Oni su konačno preneseni u Computer Software Copyright Act iz 1980. godine, kojim je eksplicitno određeno da se zakon iz 1976. godine primjenjuje na kompjutorske programe.³²

Ako software program je izvorno stvoren od određenog autora te nije kopiran od nekoga drugoga, odnosno da se radi o stalnom produktu, onda je isti automatski zaštićen po autorskom pravu od momenta njegovog stvaranja. Zaštita prema ovom pravu se proteže kroz život autora i, izuzimajući gore navedena prava pod točkama 6. i 7., 50 godina poslije autorove smrti. U slučaju "works made for hire" zaštita traje 75 godina od godine prve publikacije ili 100 godina od godine stvaranja, s tim da se primjenjuje kriterij isteka prve od solucija. Iako je ova zaštita automatska, radi zaštite od tzv. nevinih povreda "innocent infringement" nužno je izvršiti notifikaciju prava kod nadležnog državnog tijela. Posebice se registracija kod Copyright Officea pokazuje nužnom u slučaju potrebe sudske zaštite protiv povreditelja autorskog prava.³³

5. EUROPSKO PRAVO I ZAŠTITA RAČUNALNIH PROGRAMA

5.1. Uvod

Prije donošenja posebnog zakonodavstva na razini zajednice, postojale su značajne razlike među državama članicama u zaštiti koja se odnosi na računalne programe.³⁴

Vijeće EZ konstatira kao računalni programi nisu jasno zaštićeni u svim zemljama članicama te da postoje razlike u zaštiti, a da oni igraju sve značajniju ulogu u brojnim industrijskim sektorima i da se tehnologija koja se na njih odnosi stoga može smatrati kao osnova za industrijski razvoj zajednice. Naime, autorskopravna zaštita računalnih programa nije se priznavala u 7 od tadašnjih 12 država članica, a tamo gdje je ustanovljena, standardi zaštite su bitno varirali. Njemačka, na primjer, je imala veoma izvoran pristup.³⁵

K tome, iako su mnoge države članice koristile u tom smislu propise ugovornog prava i/ili poslovne tajne, takav pristup je bio očito neučinkovit u odnosu na situacije u drugim državama koje takav pristup nisu podržavale.

Iako ideja o korištenju autorskopravne zaštite računalnih programa nije bila bez stručnih kritika³⁶, njena prihvaćenost kao sredstva zaštite računalnih programa je rasla, a takav sui generis pristup tražio je kreiranje novog instrumentarija međunarodne zaštite, s obzirom da je autorsko pravo pogodno u cilju upotpunjavanja zaštite ovih programa u vidu ustanovljavanja međunarodnog sustava zaštite koji uključuje načelo nacionalnog tretmana i načelo neformalnosti.

Štoviše, ta načela (kao i minimalni standardi harmonizacije) su bila sastavnica izražene međunarodne suadnje i harmonizacijskih napora od Bernske konvencije iz 1886. Pri tome, stajalište je bilo da autorsko pravo može biti korišteno kao odgovarajuća ravnoteža između zaštitnih mjera i lojalne utakmice, iako nametanje precizno definiranih uvjeta odnosno propisa može predstavljati i smetnju.

Ključan efekt Smjernice EZ je u osiguranju zaštite računalnih programa kao književnih djela prema značenju iz Bern-

³² Vidi Guide to Computers and the Law, www.hg.org/compute.html, posjećenoj dana 3. rujna 1991. godine.

³³ Vidi First Circuit Decision: Lotus Development v. Borland International (LJX). Dostupna na internet stranici iz fusnote 25.

³⁴ Vidi uvodni prikaz 1. Smjernice.

³⁵ Vidi slučaj Inkassoprogramm na Vrhovnom sudu Njemačke, "Schoepflunghoehe", BGHZ 94/276.

³⁶ Tako Christie, Designing Appropriate Protection for Computer Program, 1994, E.I.P.R., 486.

ske konvencije, i u harmonizaciji standarda izvornosti. Taj standard se tumači ni manje ni više nego kao "osobno intelektualno stvaralaštvo autora (own intellectual creation of the author)". Smjernicu EZ karakteriziraju i mnoge restriktivne odredbe. Vlasnička pitanja su ostavljena državama članicama. Moralna prava u svezi s računalnim programima su isključena. Također su predviđene i odredbe o bitnim uvjetima u svezi s licenciranjem softwera.³⁷

5.2. Donošenje Smjernice

U 1985. godini Komisija je izdala svoj White Paper, kojeg je slijedio, u lipnju 1988. godine Green Paper naslovljen Copyright and the Challenge of Technology. Nacrt prijedloga smjernice Komisije je bio predstavljen Vijeću u siječnju 1989. godine. Isti je također podnesen Europskom parlamentu radi njegovog očitovanja, koje je uslijedilo u srpnju 1990. godine.

U listopadu 1990. godine Komisija je izdala Izmjenjeni prijedlog smjernice Vijeća u svezi sa pravnom zaštitom računalnih programa (the Amended proposal for a Council Directive on the legal protection of computer programs), uzimajući u obzir prijedlog Europskog parlamenta, te uključujući dodatak u vidu odredbe o izričitom dopuštenju reverse engineeringa/dekompilaciju programa.

Nakon dva mjeseca, Vijeće je bilo spremno prihvatiti The Common Position (Zajedničko stajalište), koje je potvrđeno bez izmjena u Parlamentu u travnju 1991. godine. Nakon toga Vijeće je ozakonilo Zajedničko stajalište te je Smjernica proglašena u svibnju 1991. godine.

5.3. Autorskopravna zaštita računalnih programa

Smjernica zahtijeva od država članica da zaštite računalne programe kao književna djela prema Bernskoj konvenciji. Smjernica

izričito ne sadrži definiciju računalnog programa. Logika, algoritmi i programski jezici nisu zaštićeni Smjernicom, jer da predstavljaju ideje odnosno načela. Pripremni dizajn materijal je zaštićen. Zaštita je proširena na izražaj programa u bilo kojoj formi.

Standard izvornosti je određen tako da računalni program mora biti vlastito autorovo intelektualno stvaralaštvo (author's own intellectual creation). To je sličan standard onome sadržanom u Database Directive koja se odnosi na autorskopravnu zaštitu baze podataka.³⁸ Standard izvornosti ne znači da kreacija samo-računalni program - ima biti posebno inventivan, novi, sofisticiran ili efikasan. Preambula Smjernice utvrđuje u odnosu na svojstvo originalnosti da se ne traži testiranje glede kvalitete odnosno estetske vrijednosti programa. Primjenu ovog standarda traži 12 država članica u vidu spuštenog praga izvornosti i 3 države članice u vidu podignutog praga izvornosti.

5.4. Autorsko pravo i isključiva ovlaštenja

Autorsko pravo na računalnom programu pripada autoru. Autor ovog programa je definiran kao stvarna osoba ili grupa ljudi koje su stvorile program.³⁹ Smjernica predviđa odstupanje od ovakve zaštite ako država članica u svom zakonodavstvu drugačije određuje. Tako, autor programa može biti pravna osoba označena kao nositelj ex.lege. U stvari, to znači da države članice imaju znatnu slobodu da odluče kome pripada autorsko pravo na računalnom programu.

Kada se kolektivna djela priznaju zakonodavstvom neke države članice, osoba koju zakonodavstvo odgovarajuće države članice smatra stvarateljem djela smatra se autorom.

³⁷ Usp. Tritton G, Intellectual Property in Europe, second edition, Sweet & Maxwell, 2002., str. 327.

³⁸ DIRECTIVE 96/9/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 March 1996 on the legal protection of databases, raspoloživa na <http://europa.eu.int/ISPO/infosoc/legreg/docs/969ec.html>, posjećenoj dana 18. listopada 2003. godine.

³⁹ Vidi čl.2. st.1. Smjernice.

U slučaju kada je računalni program stvaralo zajednički više fizičkih osoba isključiva prava zajednički zadržavaju te iste osobe.⁴⁰

Kada je računalni program kreiran od djelatnika (zaposlenika) u iznošenju njegove radne obveze ili slijedeći poslodavčeve instrukcije, poslodavac isključivo uživa sva imovinska prava ako drugačije ne proizlazi iz ugovora.⁴¹ Smjernica ne određuje da li poslodavac ima isključivu licenciju od zaposlenika, ali u stvari, ima autorsko pravo. Praktično, tu mogu postojati razlike zbog toga što u većini zakona država članica, stjecatelj isključive licence može tužiti treće osobe radi povrede autorskog prava.

Smjernica posebno ne regulira autorsko pravo na pripremnim programima. Dakle, u nedostatku posebne zaštite prema nacionalnoj legislativi, autor će biti nositelj autorskog prava na programu. Situacija se može nadzirati primjenom obveznog ugovornog prava određene države članice.

Pitanje da li autorsko pravo pripada društvu ili pojedincu je ostavljeno da riješe države članice. Smjernica potpisuje da zaštita pripada svim fizičkim ili pravnim osobama pravno kvalificiranim prema nacionalnom autorskom pravu koje se odnosi na književna djela.⁴²

Zaštita se pruža svakoj fizičkoj ili pravnoj osobi za koju je prihvaćeno da potpada pod odredbe nacionalnih zakonodavstava u oblasti autorskog prava primjenjivog na književna djela.

Uz ograničenja u člancima 5. i 6. Smjernice, ekskluzivna prava nositelja⁴³ u smislu članka 2. Smjernice sadrže pravo vršiti i dati dozvolu da se vrši:

- a) trajno ili privremeno umnožavanje nekog računalnog programa, u cijelosti ili djelimično, bilo kojim sredstvom

i na bilo koji način. Kada učitavanje, isticanje na monitoru, prelaženje, prenošenje ili pohranjivanje nekog računalnog programa zahtijevaju neko takvo umnožavanje programa, takvo umnožavanje će biti podvrgnuto dobijanju odobrenja od nositelja prava;

- b) prevođenje, prilagođavanje, priređivanje i svako drugo mijenjanje računalnog programa i umnožavanje programa koji iz toga proizlaze, ne prejudicirajući prava osobe koja mijenja računalni program;
- c) svaki oblik javne distribucije, uključujući i iznajmljivanje, originala ili kopija računalnog programa. Prva prodaja kopije računalnog programa u Zajednici od strane nositelja prava ili uz njegov pristanak iscrpljuje pravo na distribuciju ove kopije u Zajednici, izuzev prava na kontrolu naknadnih iznajmljivanja računalnog programa ili njegove kopije.⁴⁴

5.5. Općenito o izuzecima od isključivih prava

Izuzev posebnih ugovornih odredbi, ne podliježu odobrenju nositelja prava, činjenja predviđena člankom 4. točke a) i b) Smjernice, kada su ova činjenja neophodna da se omogući osobi koja je legitimni stjecatelj korištenja računalnog programa na način koji odgovara njegovoj namjeni, kao i radi ispravljanja pogrešaka.⁴⁵

Uz ovaj izuzetak nužno se osvrnuti i na druge izuzetke kao što izrada back-kopija, proučavanje i studiranje programa radi razumijevanja kako isti funkcionira, dekompilacija te korištenje programa.⁴⁶

⁴⁰ Vidi čl.2. st.2. Smjernice.

⁴¹ Vidi čl.2. st.3. Smjernice.

⁴² Vidi čl.3. Smjernice.

⁴³ Vidi čl.4. Smjernice.

⁴⁴ Za sudsku praksu Europske unije primjerice vidi slučaj T-198/98 Micro Leader Business v. Commission (1999) E.C.R. II-3989, odnosno po analogiji slučajeve C-355/96 Silhouette International (1998) E.C.R. I-4799 te C-173/98 Sebago and Maison Dubois (1999) E.C.R. I-0000 i Zino Davidoff v. A&G Imports Ltd (2002) C.M.L.R.1.

⁴⁵ Vidi čl.5.st.1. Smjernice.

⁴⁶ O ovim izuzecima šire kod Tritton G., op.cit., str. 330.

5.6. Back-up kopije

Osoba koja ima pravo koristiti računalni program ne može se spriječiti ugovorom da napravi jednu njegovu rezervnu kopiju (radi zaštite od slučajnog uništenja) kada je to potrebno za takvu uporabu.

Osoba ovlaštena za korištenje jedne kopije računalnog programa može, bez odobrenja nositelja prava, promatrati, proučavati ili ispitivati funkcioniranje tog programa radi utvrđivanja ideja i načela koja se nalaze u osnovi bilo kog elementa programa, prilikom vršenja bilo koje operacije učitavanja, isticanja na monitoru, prelaženja, prenošenja ili pohranjivanja računalnog programa za koje ima pravo činiti.⁴⁷

Odredbe ove Smjernice ne utječu na druge odredbe iz zakonodavstva koja se naročito odnose na patente, žigove, nelojalnu konkurenciju, poslovnu tajnu, zaštitu poluvodiča ili ugovornih prava. Svaka odredba ugovora suprotna članku 6. ili izuzecima predviđenim u članku 5., stavak 2. i 3. Smjernice smatrat će se ništavom i nepostojećom.⁴⁸

5.7. Dekompilacija

Proizvođači softwera često žele osigurati da su njihovi programi kompatibilni (ili interoperabilni) sa drugima. Interoperabilnost je, u suštini, sposobnost međusobnog povezivanja kompjuterskih sustava gdje su programi od različitih tvrtki. Na primjer, program kompjutorskog sustava može biti stvoren od jedne tvrtke a njihova Internet pretraživačka aplikacija od druge tvrtke. Da bi web pretraživač mogao raditi, dva programa moraju biti sposobna međusobno stajati u vezi (interface).⁴⁹

Uvodne odredbe Smjernice ne odgovaraju na pitanje o interoperabilnosti. Dvije moćne lobističke grupe razvile su suprotstavljene po-

glede na ovaj problem. Prva, ECIS (European Committee for Interoperable Systems - Europski komitet za interoperabilne sustave, čije su članice manje tvrtke: ICL, Bull i dr.) zastupa stajalište da Smjernica dopušta reverse engineering, temeljeći svoje gledište da ovaj olakšava natjecanje i promiče inovativnost. Druga glavna grupa, SAGE (The Software Action Group for Europe, koju čine veće tvrtke poput IBM, Microsoft i dr.) zastupa suprotno gledište, naglašavajući adekvatan doseg zaštite za nositelje prava. Iako je zaštita reverse engineeringa uključena u Smjernicu, način na koji je regulirana predstavlja kompromis dvaju stajališta.⁵⁰

Odobrenje nositelja prava ne zahtijeva se kada je umnožavanje koda ili prevođenje oblika tog koda u smislu članka 4. točke a) i b) neophodno za dobijanje informacija potrebnih za interoperabilnost nekog računalnog programa stvorenog neovisno od drugih programa, pod rezervom da se ispune sljedeći uvjeti:

- a) ova činjenja su izvršena od nositelja licencije ili druge osobe koja uživa pravo koristiti kopije programa ili za račun tih osoba od strane osobe koja je za to ovlaštena;
- b) informacije potrebne za interoperabilnost nisu dotad bile lako i brzo dostupne osobama iz tačke a) i
- c) ova činjenja su ograničena na dijelove izvornih računalnih programa potrebnih za tu interoperabilnost.⁵¹

Ipak, odredbe iz stavka 1. čl. 6. Smjernice ne mogu biti opravdanje da se informacije dobijene njegovom primjenom:

- a) upotrebljavaju za druge ciljeve osim postizanja interoperabilnosti računalnog programa stvorenog na neovisan način;
- b) pripočavaju trećim osobama, izuzev ukoliko se to ne pokaže neophodnim za interoperabilnost računalnog programa stvorenog na neovisan način, ili

⁴⁷ Vidi čl.5. st.2. Smjernice.

⁴⁸ Vidi čl.9.st.2. Smjernice.

⁴⁹ Tritton G., Intellectual Property in Europe, sec.ed., Sweet & Maxwell, London, 2002., str. 332.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Vidi čl.6. st.1. Smjernice.

- c) koriste za usavršavanje, izradu ili komercijalizaciju nekog računalnog programa čija formulacija je bitno slična ili za bilo koje drugo činjenje kojim se povređuju autorska prava.⁵²

U skladu sa odredbama Bernske konvencije za zaštitu književnih i umjetničkih djela, ovaj članak 6. Smjernice ne može se tumačiti tako da to omogućava njegovu primjenu na način koji bi nepravедno povredio zakonite interese nositelja prava ili štetio normalnoj uporabi računalnog programa.

Daljnji nadzor na pravom na dekompilaciju je predviđen odredbom čl. 6 st.3. Smjernice, koja je djelomočno uključena u poznatom trostupanjskom testu iz Bernske konvencije koji je sadržan u nekoliko međunarodnih akata kao i u drugim smjernicama EU.⁵³

Zakonito je da je navedena zaštita iscrpiva i po prirodi složena. Prema tome, tuženi se ne može poslužiti "fair use" prigovorom u nacionalnim autorsko pravnim okvirima kako bi opravdali vršenje restriktivnih radnji u smislu dekompilacije.⁵⁴

5.8. Posebne mjere zaštite

Smjernica određuje da države članice moraju primijeniti, sukladno njihovim nacionalnim zakonodavstvima, određene odgovarajuće mjere osoba koje izvrše neko od sljedećih djela :

- a) stavljanje u promet kopije računalnog programa, znajući da je kopija nedozvoljena ili imajući razloga za utemeljenu sumnju u njenu nedozvoljenost;
- b) držanje iz komercijalnih razloga kopije računalnog programa, znajući da je

kopija nedozvoljena ili imajući razloga za utemeljenu sumnju u njenu nedozvoljenost;

- c) stavljanje u promet ili držanje u komercijalne svrhe svakog sredstva čija je jedina svrha olakšati nedozvoljeno uklanjanje ili neutralizaciju svakog tehničkog mehanizma eventualno napravljenog u cilju zaštite računalnog programa.⁵⁵

Štoviše, svaka nedozvoljena kopija računalnog programa podliježe zapljeni u skladu sa zakonom zainteresirane države članice.⁵⁶

Države članice mogu propisati zapljenu sredstava navedenih u članku 1. st.1. točka c. Smjernice.⁵⁷

Potrebno je napomenuti, da iako posjedovanje neovlaštenih kopija programa za osobne potrebe ne predstavlja čin povrede, takve kopije su ipak predmet zapljene. Suviše, gramatičkom interpretacijom točke a. i b.st.1. čl.7. Smjernice, osoba koja stavlja u promet kopije za koje može znati da su neovlaštene je odgovorna za štetu.

5.9. Trajanje zaštite

Autorska zaštita u svezi računalnih programa traje 70 godina poslije autorove smrti. Prvotno je bilo predviđeno trajanje zaštite od 50 godina, ali je to izmijenjeno Smjernicom EZ 93/98/EEC od 29. listopada 1993. godine, čiji rok za implementaciju je trajao do 1. srpnja 1995. godine.

Prema tako izmijenjenom čl. 11.st.1. Smjernice zaštita je osigurana za trajanja autorovog života i tijekom sedamdeset godina od njegove smrti ili smrti posljednjeg živog autora. Ukoliko je kompjuterski program anonimno djelo ili djelo objavljeno pod pseudonimom ili se nacionalnim zakonima autorom smatra neka pravna osoba u skladu

⁵² Vidi čl.6. st.2. Smjernice.

⁵³ Vidi čl. 13. TRIPS-a, čl. 10. WCT-a, čl. 6.st.3. Database Directive te čl.5.st.5. Information Society Directive.

⁵⁴ U SAD umnažanje računalnog programa u kontekstu reverse engineering je dopustivo unutar doktrine "fair use" sve dok je reprodukcija striktno nužna da bi uspostavila ravnotežu zaštićenih informacija unutar djela. Vidi slučaj Atari v. Nintendo, Court of Appeals for the Fedral Circuit, Semptember 10, 1992.

⁵⁵ Vidi čl. 7. st. 1. Smjernice.

⁵⁶ Vidi čl.7. st.2. Smjernice.

⁵⁷ Vidi čl. 7. st.3. Smjernice.

sa člankom 2. stavak 1. Smjernice, trajanje zaštite je sedamdeset godina počam od dana kada je računalni program zakonito učinjen javno dostupnim po prvi put. Trajanje zaštite se računa počam od 1. siječnja godine koja slijedi prethodno navedenim događajima.

Državama članicama koje već primjenjuju zaštitu u dužem trajanju nego što je predviđeno u čl.11. st.1. Smjernice, dozvoljeno je zadržati svoje sadašnje trajanje zaštite do trenutka kada će se trajanje zaštite zaštićena djela ujednačiti pravom Zajednice na jedan općenitiji način.

5.10. Sadašnje stanje u državama članicama

Krajnji rok za implementaciju Smjernice u nacionalna zakonodavstva država članica je istekao 1. siječnja 1993. godine.⁵⁸

I dok su samo tri države članice poštovale taj rok, danas su sve države implementirale odredbe ove Smjernice. Prema komisijskom izvješću⁵⁹ sve su države korektno preuzele određenje da se ovi programi štite kao književna djela sukladno Bernskoj konvenciji. Ipak određeni problemi ostaju predmet zanimanja Komisije, pa tako:

- a) Velika Britanija, sukladno svojim tradicionalnim viđenjima "skill and labour", propustila je preuzeti sintagmu "author's own intellectual creation", dok je implementirala odredbu The Database Directive koja sadrži slično određenje izvornosti;⁶⁰
- b) Određeni broj država članica (Austrija, Danska, Portugal i Švedska) nije uključila "učitavanje, isticanje na monitoru, prelaženje, prenošenje ili pohranjivanje nekog računalnog programa" unutar prava reprodukcije kako je propisano čl. 4a. Smjernice. Gledište

je Komisije da je takav pristup inkonzistentan Ugovoru WIPO-a (WCT)⁶¹:

- c) U pogledu dekompilacije, šest država članica (Austrija, Danska, Finska, Nizozemska, Švedska te Velika Britanija) su izostavile trostupanjski test prema čl. 6. st.3. Smjernice. Komisija smatra da se tako može dovesti do nerazumske štete za nositelja prava. Portugal je propustio preuzeti odredbu iz čl. 6.st.1c. Smjernice.

5.11. Zaključno o Smjernici

Smjernica ne uređuje druge oblike pravne zaštite u svezi sa kompjutorskim programima, ako što je patentno pravo⁶², žigovno pravo, ne-lojalna utakmica, poslovna tajna, zaštita topografije poluvodiča ili ugovrno pravo.

Prema komisijskom izvješću od 10. travnja 2000. godine, efekti Smjernice na software industriju su blagotvorni⁶³ te nema ozbiljnog pritiska iz zainteresiranih krugova u pravcu izmjene Smernice na bilo koji način.

Odredbe ove Smjernice su primjenjive na računalne programe stvorene prije 1. siječnja 1993. godine, ne dirajući u zaključene akte i prava stečena prije toga dana.⁶⁴

6. ZAŠTITA RAČUNALNIH PROGRAMA PREMA HRVATSKOM AUTORSKOM PRAVU

6.1. Ranija rješenja

Na našim prostorima se nakon duže rasprave u stručnim i legislativnim krugovima

⁵⁸ Vidi čl. 10. st.1. Smjernice.

⁵⁹ Commission Report, April 10, 2000., on the implementation and effects of the Directive, C.O.M., 2000, 1999.

⁶⁰ Tritton G., Intellectual Property in Europe, second edition, Sweet & Maxwell, London, 2002., str. 335.

⁶¹ Vidi The Agreed Statement Concerning Art. 1(4) WCT koja predviđa da "reprodukcijiska prava, što su predviđena u čl. 9. Bernske konvencije, i predviđeni izuzeci, su u cijelosti primjenjiva na području digitalne tehnike, posebice kod uporabe djela u digitalnoj formi". Usp. Tritton G., ibid.

⁶² Vidi The Green Paper on Innovation te The Green Paper on the Community patent, C.O.M. 1999, 42.

⁶³ Vidi The Commission Report, April 10, 2000, iz čijih statističkih podataka se može izčitati da se piraterija na ovom području smanjila sa 78% iz 1990. godine na 36% u 1998. godine, dok je paralelno industrija softwarea porasla sa 19 biliona Eura iz 1992. godine na 31 bilion Eura u 1997. godini.

⁶⁴ Legal Protection: Computer programmes, na <http://euro-pa.eu.int/csadplus/leg/en/lvb/126027.htm> posjećenoj dana 3.10.2003. godine.

problematika računalnih programa po prvi put zakonski uredila u Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o autorskom pravu ("Sl. list SFRJ", br. 21/90).⁶⁵

Na ovaj način, kao što je to u mnogim državama učinjeno ranije, priznata je autorskopravna zaštita računalnih programa, dok je isključena zaštita ovim programima patentom. Prvotno je bilo priznato svojstvo računalnim programima kao posebnoj kategoriji autorskih djela iz čl. 3. st.2. podstavak 12., ali je izmjenama ZAP-a iz 1999. godine to usklađeno sa međunarodnim aktima na način da se autorskim djelima prema čl.3. st.2. podstavak 1. smatraju pisana djela svake vrste uključujući i računalne programe, čime se računalni programi uvrštavaju u književna djela i nemaju ni nomotehnički posebnu poziciju kao autorsko djelo.⁶⁶

Raširena uporaba računala u gotovo svim oblastima ljudskog djelovanja nužno je iskala odgovarajuću pravnu regulativu na ovom području. Tako je desetljećima trajala dvojba doktrine, prakse i zakonodavstva oko izbora optimalnog vida zaštite. Iako su se računalni programi pokušali štititi ugovorno odnosno putem propisa o poslovnoj tajni odnosno ne-lojalnoj utakmici ili patentima, ipak danas prevladava stajalište o adekvatnosti autorskopravne zaštite ovih programa kao najboljeg vida zaštite.⁶⁷

U okvirima autorskopravne regulative ovi programi se ovisno od zemlje do zemlje izjednačavaju sa književnim⁶⁸ odnosno

jezičnim (pisanim)⁶⁹ djelima, ili se određuju kao posebna vrsta autorskih djela⁷⁰.

Inače algoritmi kao osnovna matematičko-logička pravila na kojima se bazira program ne uživaju autorskopravnu zaštitu.⁷¹ Stoga se isti algoritam može koristiti za izradu više programa, ako je rabljen na način koji predstavlja izvorni rezultat individualne intelektualne kreacije.

Izvornost računalnog programa ogleda se u sklopu sastavljanja programske strukture, u izboru i rasporedu građe, nadalje u izboru ulaznih i izlaznih veličina, izboru adaptacija, razvitku i razradi algoritamskih rješenja za zadane probleme, te organizaciji tijeka programa.⁷²

Pod uvjetom izvornosti autorskopravnu zaštitu uživaju programi u bilo kojem obliku.

Da bi računarski program uživao autorskopravnu zaštitu mora se raditi o izvornoj (originalnoj) intelektualnoj tvorevini koja nastaje radom autora, dakle fizičke osobe a ne stroja. Vrijednost računalnog programa, njegova namjena, veličina, sadržaj i način pojavljivanja i njegova dopuštenost nemaju utjecaja na kvalifikaciju računalnog programa kao

sudskom slučaju *Thurstcode v. W.W.Computing Ltd* (1983) FSR 502 sud je utvrdio prema zakonu iz 1956. godine da su računalni programi podesni za zaštitu kao književna djela. Detaljnije kod Hart T. – Fazzani L., *Intellectual Property Law*, Palgrave Law Masters, second edition, Hampshire, 2000., str. 143.

⁶⁹ Rješenje iz njemačkog prava i ZAP-a. Za njemačko pravo šire kod Nordemann W., *Das neue Urhebervertragsrecht, zur Reform 2002.*, Verlag C.H. Beck, Muenchen, 2002., str. 1. i dalje.

⁷⁰ Rješenja iz prava Španjolske, Francuske, Srbije i Crne Gore i sl..

⁷¹ Tako Henneberg: op.cit., str. 93. Suprotno Trampuž M., *Avtorsko pravo*, izbrana poglavja, Cankarjeva založba, Ljubljana, 2000., str. 96. Naime, Trampuž pozivom na a contrario tumačenje čl. 111/3. slovenskog ZASP-a zaključuje da su algoritmi kao bitak računalnog programa po pravilima autorskog prava zaštićeni. Inače, isti autor razlikuje plošne algoritme, kao standardni algoritmi višeg stupnja apstraktnosti, koji zbog svoje standardiziranosti i oblika ne dosežu autorskopravnu zaštitu, te implementacijske algoritme, koji predstavljaju konkretne opise postupka i programske navode) koji su štićeni kao autorska djela.

⁷² Henneberg I, op.cit., str. 93.

⁶⁵ Radi se o jednoj od novela starog Zakona o autorskim pravima ("Narodne novine", br. 53/91, 58/93, proć. tekst 9/99, 76/99, 127/99 i 67/01)

⁶⁶ Vidi čl.2. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o autorskom pravu ("Narodne novine", br. 76/99).

⁶⁷ Fikeys-Krmić N., *Autorskopravna zaštita kompjuterskih programa*, magistrski rad, Pravni fakultet u Zagrebu, 1987.

⁶⁸ Rješenje iz prava SAD-a, Japana, Velike Britanije i sl. U Velikoj Britaniji je uključivanje računalnih programa u zakonska rješenja kao autorskih djela je rezultanta Copyright (Computer Software) Amendment Act-a iz 1985. godine, koji je implementirao u pravo ono što su sudovi utvrdili odnosno da su računalni programi literarna djela. Također u

autorskog dela. Kako bi računalni program uživao zaštitu kao i svako drugo autorsko djelo, mora biti izražen u određenoj formi. Kod računalnog programa programski koncept i algoritmi bi odgovarali ideji kod književnog i umjetničkog djela, dok bi program u užem smislu (*set instrukcija*) odgovarao formi. Dakle, ideja kod računalnog programa nije pravno zaštićena, tako da bi pravnu zaštitu uživao program u užem smislu, odnosno *set instrukcija* koje se ubacuju u hardware.

Pri tome se računalni program kao autorsko djelo može izraziti u različitim materijalnim formama, bilo da se radi o računalnom programu u izvornom kodu u vidu grafičkog zapisa na nekom od tzv. programskih jezika (primjerice COBOL, PASCAL, BASIC), bilo da se radi o računalnom programu u ciljnom ili objektnom kodu u vidu binarnih brojeva na tzv. strojnom jeziku, odnosno o računalnom programu u vidu izvršnog koda u vidu elektronskog digitalnog zapisa na odgovarajuće nosaču (primjerice magnetskoj traci, CD-romu, disku, poluvodiču ili čipu).

Nužno je ukazati i na odredbu čl. 4. ZAP-a po kojem zbirke autorskih djela, podataka ili druge građe, bez obzira jesu li čitljive strojno ili na drugi način, koje su prema izboru ili rasporedu građe samostalne tvorevine, uživaju autorskopravnu zaštitu kao takve. Zaštita koju uživa ovakva zbirka ne proteže se na njezin sadržaj i ni na koji način ne utječe na autorska prava koja postoje na samim djelima, podacima ili građi.

Prema čl. 20. ZAP-a bilo je propisano da na računalnom programu stvorenom u pravnoj osobi odnosno kod poslodavca, nositelj autorskog imovinskog prava jest pravna osoba odnosno poslodavac.

Sva autorska prava sukladno čl. 23.st.1. ZAP-a na djela stvorena u okviru ugovora o djelu pripadala su autoru koji je djelo stvorio, ako iz ugovora ne proistječe nešto drugo. Uz iznimku odredbe iz stavka 1. čl.23. ZAP-a, na računalnom programu stvorenom u okviru ugovora o djelu nositelj autorskog imovinskoga prava jest naručitelj djela, osim ako ugovorom nije drukčije određeno.

Prema čl. 30a. ZAP-a autori računalnih programa, kinematografskih i s njima izjednačenih djela iz članka 3. stavka 2. podstavka 6. ZAP-a i djela ugrađenih na nosače zvuka (fonograme) imaju isključivo pravo davati odobrenje za iznajmljivanje izvornika ili umnoženih primjeraka tih djela. Ova odredba ne primjenjuje se na iznajmljivanje računalnih programa kada sam program nije bitan predmet najma. Isključivo pravo navedenog iznajmljivanja ne iscrpljuje se glede izvornika odnosno umnoženih primjeraka djela koji su uz odobrenje autora stavljeni u promet prodajom ili na bilo koji drugi način.

Između ostaloga čl. 48. st.1. ZAP-a na teritoriju Republike Hrvatske dopušteno je bilo bez odobrenja autora i bez plaćanja naknade za korištenje i reproduciranje ili prilagođavanje kopija računalnoga programa od strane korisnika radi korištenja u svrhu za koju je taj program pribavljen, za arhivske svrhe i za zamjenu izgubljene, uništene ili dotrajale kopije. U ovom slučaju autor zadržava sva druga prava po ZAP-u.

Sukladno čl.81. ZAP-a autorska imovinska prava traju za života autora i sedamdeset godina nakon njegove smrti, a ako ta prava zajednički pripadaju suradnicima na stvaranju autorskoga djela, taj rok računa se od smrti suradnika koji je posljednji umro. Autorsko imovinsko pravo na autorskom djelu nepoznatog autora i autorskom djelu koje je objavljeno pod pseudonimom traje sedamdeset godina od objave djela. Ako pseudonim ne ostavlja nikakvu sumnju glede identiteta autora ili ako autor otkrije svoj identitet, autorsko imovinsko pravo traje onoliko vremena koliko bi trajalo da je autorsko djelo objavljeno pod imenom i prezimenom autora. Ako je nositelj autorskoga imovinskoga prava, u smislu članka 24. ZAP-a, pravna osoba, autorsko pravo traje sedamdeset godina od objave djela odnosno sedamdeset godina od ostvarenja računalnih programa.⁷³ Rokovi navedeni u ovome članku počinju teći od

⁷³ Ovim je trajanje zaštite prošireno sa 50 na 70 godina.

1. siječnja godine koja neposredno slijedi godinu u kojoj je autor umro odnosno godinu u kojoj je djelo objavljeno odnosno ostvareno.

Odnos između autora, nositelja autorskih prava, poslodavca i korisnika računalnog programa postaju sve aktualniji zbog iskorištavanja djela koje u sebi može nositi i određene komercijalne i druge vidove stjecanja ekonomske koristi od strane korisnika računalnog programa čime se mogu umanjivati ekonomski efekti kako autora, tako naručitelja odnosno poslodavca.

Računalni program može biti stvoren intelektualnim radom jedne ili više osoba. Ukoliko u njegovom stvaranju sudjeluje više osoba sve te osobe imaju koautorstvo na programu. Koautori mogu biti samo osobe - programeri čiji doprinos nije tehničke prirode.

Piraterija glede softwarea je u svijetu i Hrvatskoj velik problem, koji kratkoročno i dugoročno pritišće kako autore, proizvođače programa, konačne korisnike, a tako i nacionalna i lokalna gospodarstva. Autori su uskraćeni jer je njihovo višegodišnje ustajalo stvaralaštvo povrijeđeno čime se isti demotivira u daljnjem kreativnom radu, proizvođači programa trpe ogromne gubitke, pogotovo glede uložених investicijskih sredstava pri razvoju nekog programa, konačni korisnici imaju veće cijene konačnih proizvoda i manje potpore, dok gospodarstva imaju manji dohodak zbog neplaćenih poreznih davanja.

Zbog pojave piraterije su praktično sve države postrožile svoja zakonodavstva na ovom području. Također organizirali su se i vodeći proizvođači softwarea te su 1988. godine ustanovili posebnu udruhu, t.j. *Business Software Alliance (BSA)*, koja želi u cijelom svijetu povećati legalnu trgovinu odnosno spriječiti nelegalnu uporabu softwarea (najpoznatiji članovi BSA su Aldus, Apple, Autodesk, Microsoft, Lotus, Novell, WordPerfect, The Santa Cruz Operation, Adobe Systems Europe, Software602, Thoroughbred itd.).

I u Republici Hrvatskoj utemeljeno je 1997. godine udruženje BSA g.i.u. Zagreb

radi promicanja uporabe legalnog softwarea putem marketinških akcija i obrazovanja korisnika, sprečavanja piraterije na ovom području, suradnje sa državnim organima i inozemnim institucijama radi međusobne pomoći u prikupljanju odnosno razmjeni informacija koje se donose na piratstvo softwarea.⁷⁴

Pored građanskopravne zaštite računalni programi uživaju i kaznenopravnu zaštitu.⁷⁵

Potrebno je ukazati i na upravno-pravni nadzor kojeg provodi Državni inspektorat, koji u području prometa robom nadzire primjenu zakona i drugih propisa kojima se uređuje promet, umnožavanje i reproduciranje računalnih programa.⁷⁶

6.2. Rješenje po novom Zakonu o autorskim pravima i srodnim pravima

6.2.1. *Općenito o autorskopravnoj zaštiti računalnih programa po novom hrvatskom autorskom pravu*

Masovnost tzv. piratstva kompjutorskih programa, glazbenih CD-ova, videa i masovno neplaćanje autorskih naknada organizacijama za kolektivnu zaštitu, ozbiljno ugrožavaju, ne samo egzistenciju autora i drugih nositelja autorskih i srodnih prava, već i poziciju Republike Hrvatske u odnosu na važeće međunarodne ugovore.⁷⁷ To je, između ostalog, utjecalo na donošenje novoga Zakona o

⁷⁴ Njegovi članovi su HSM Informatika d.o.o. Zagreb, Microsoft Hrvatska d.o.o. Zagreb, PowerCom Sistemi d.o.o. Strmec Samoborski, Recro d.d. Zagreb i Span d.o.o. Zagreb. Cit. prema Manuilenko O., Odgovornost zbog povreda autorskih prava na računalnim programima, IV. savjetovanje o autorskom pravu i srodnim pravima, Hrvatsko društvo za autorsko pravo, Zagreb, 2002.

⁷⁵ Više o ovom modalitetu zaštite kod Dragičević D., Kompjutorski kriminalitet i informacijski sustavi, Informator, Zagreb, 1999., str. 25., 47., 58., 107., 143., te 151.

⁷⁶ Vidi čl.3. Zakona o Državnom inspektoratu Republike Hrvatske ("Narodne novine", br.76/99).

⁷⁷ Vidi Nacrt prijedlog Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima s konačnim prijedlogom Zakona, Ministarstvo znanosti i tehnologije, Zagreb, rujan 2003.

autorskom pravu i srodnim pravima ("Narodne novine", broj 167/03, u daljnjem tekstu: ZAPSP).⁷⁸

U članku 5. stavak 1. ZAPSP-a dana je definicija autorskog djela po kojoj je autorsko djelo originalna intelektualna tvorevina iz književnoga, znanstvenog i umjetničkog područja koja ima individualni karakter, bez obzira na način i oblik izražavanja, vrstu, vrijednost ili namjenu ako ZAPSP-om nije drukčije određeno. U odnosu na definiciju koju je sadržavao raniji Zakon o autorskom pravu ("Narodne novine", br. 53/91., 58/93., 9/99. – pročišćeni tekst, 76/99., 127/99. i 67/01.) ova je nova definicija šira, i stavlja u prvi plan originalnost odnosno izvornost djela kao bitnu pretpostavku autorskopravne zaštite.

ZAPSP određuje koja se djela imaju osobito smatrati autorskim djelima, pa između ostalih navodi i jezična djela (pisana djela, govorna djela, računalni programi).⁷⁹ Jezična djela su ona autorska djela koja su izražena jezikom u pisanom (pisana djela) ili usmenom obliku (govorna djela) ili u obliku računalnih programa. Dakle, u novom ZAPSP-u su ova računalni programi uključeni kao podvrsta jezičnih djela, dok su ranije bili tretirani kao podvrsta pisanih djela odnosno posebnu vrstu djela.⁸⁰ Predmetom autorskog prava su izražaji, a ne ideje, postupci, metode rada ili matematički koncepti kao takvi.⁸¹ Autorskopravna zaštita predviđena je i za baze podataka, odnosno za zbirke uređene po određenom sustavu ili metodi, čiji su elementi pojedinačno pristupačni elektroničkim ili drugim sredstvima, međutim zakonska zaštita koja je predviđena za baze podataka ne odnosi se na računalne programe koji su korišteni

za izradu ili rad baza podataka pristupačnih elektroničkim sredstvima.⁸²

Novi ZAPSP u cijelom jednom 8.1. zakonskom poglavlju donosi posebne odredbe za računalne programe, što govori da je naš zakonodavac osjetio potrebu da materiju zaštite računalnih programa zasebno obradi uvažavajući specifičnosti problematike.

Posebne odredbe o računalnim programima u ovom su Zakonu izdvojene zbog više razloga, a jedan od njih je i potreba usklađivanja s odredbama europske Smjernice o pravnoj zaštiti računalnih programa. Slijedom toga, posebne odredbe kojima se uređuje zaštita računalnih programa u ovom poglavlju u cijelosti su usklađene s navedenom Smjernicom.

Računalni programi zauzimaju posebno mjesto u kategorizaciji autorskih djela, zbog svojih specifičnosti kao objekta zaštite među autorskim djelima. U mnogo čemu, računalni su programi postali nositelji tehnološkog razvitka današnjice. Riječ je često o vrlo sofisticiranim kreacijama, na kojima radi čitav tim stručnjaka, a značajna su i financijska ulaganja u taj sektor.⁸³

Jedna od posebnosti računalnih programa jest i njihova "ranjivost" s obzirom na to da se vrlo jednostavno mogu neovlašteno umnožiti, pohraniti, transportirati i distribuirati. Budući da postoji znatan interes javnosti, osobito proizvođača računalnih programa, za jasnim zakonskim okvirom u ovom području, predložene odredbe značajna su novina u našem sustavu autorskog prava.⁸⁴

6.2.2. Posebni predmet zaštite

U članku 107. ZAPSP-a obrađen je specifičan predmet zaštite. Da bi računalni program bio zaštićen kao jezično djelo po ovom ZAPSP-u potrebno je da bude ispunjena

⁷⁸ Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima donio je Hrvatski sabor dana 1. listopada 2003. godine, objavljen je u "Narodnim novinama" br. 167 od 22. listopada 2003. godine, a stupio je na snagu dana 30. listopada 2003. godine.

⁷⁹ Vidi čl. 5. st. 2. podstavak 1. ZAPSP-a.

⁸⁰ Usp. Henneberg I., Autorsko pravo, II. Izdanje, Informator, Zagreb, 2001., str. 92.

⁸¹ Vidi čl. 8. st. 1. ZAPSP-a.

⁸² Vidi čl. 7. st. 4. ZAPSP-a.

⁸³ Vidi obrazloženje prijedloga ZAPSP-a na internet stranici www.vlada.hr posjećenoj dana 9. studenoga 2003. godine.

⁸⁴ Ibid.

pretpostavka da se radi o izvornom programu u smislu da predstavlja vlastitu intelektualnu tvorevinu svog autora.⁸⁵ Pojam računalni program obuhvaća izražaj računalnog programa u bilo kojem obliku uključujući i pripremni dizajnerski materijal. Ideje i načela na kojima se zasniva bilo koji element računalnog programa, uključujući i ona na kojima se zasnivaju njegova sučelja, nisu zaštićena autorskim pravom.⁸⁶

6.2.3. Zaštita računalnih programa stvorenih u random odnosu

U skladu s odredbom članka 2. stavka 3. Smjernice o pravnoj zaštiti računalnih programa naš novi ZAPSP uređuje u svom članku 108. problematiku računalnih programa stvorenih u random odnosu. Ovim člankom određuje se da je sva autorska imovinska prava na računalnom programu *ex lege* ovlašten izvršavati isključivo poslodavac, pod pretpostavkom da je računalni program stvorio njegov zaposlenik u izvršavanju svojih obveza ili sljedeći njegove upute.⁸⁷ Iznimke od ovog zakonskog pravila mogu biti utvrđene samo u ugovoru između poslodavca i zaposlenika, što u praksi može biti rijedak slučaj i to moguće samo onda kada se radi o iznimno uspješnom i inovativnom zaposleniku, pa je u interesu poslodavcu da ga zadrži u random odnosu kod sebe i pod cijenu nekih ustupaka glede imovinskih autorskopравnih ovlaštenja na programima koji su njegovo djelo.

Inače, pravna pozicija poslodavca kod iskorištavanja računalnog programa stvorenog u random odnosu je sasvim različita od opće pozicije poslodavca glede iskorištavanja drugih autorskih djela stvorenih u random odnosu. Naime, samom činjenicom da zaposle-

nik u izvršavanju svojih obveza iz radnog odnosa stvara autorska djela nije inače dovoljna da bi poslodavac stekao pravo korištenja autorskih djela. Osnova za stjecanje tog prava za poslodavca mora biti u ugovoru kojim se uređuju odnosi između poslodavca i zaposlenika. Nema li posebnih odredaba o stjecanju prava na iskorištavanje autorskog djela poslodavac nema nikakvog prava koristiti autorsko djelo. Dakle, u potpunosti je diametralno suprotna pozicija kod računalnih programa, za koje postoji posebno pravilo u čl. 108. ZAPSP-a.

6.2.4. Pravo autora računalnog programa

Odredbom čl. 109. ZAPSP-a određena su isključiva imovinska prava na računalnom programu i to sljedeća prava: pravo reprodukcije, pravo prerade, te pravo distribucije, uključujući iznajmljivanje.⁸⁸

Izrijeком se odriče primjena odredaba o pravu pokajanja, pravu na naknadu za reproduciranje djela za privatno ili drugo vlastito korištenje te o javnoj posudbi.

Dakle, autor računalnog programa ima u skladu s odredbama poglavlja 3. glave II. ZAPSP-a⁸⁹ isključivo pravo izvršiti ili odobriti:

1. trajno ili privremeno reproduciranje računalnog programa bilo kojim sredstvom i u bilo kojem obliku, djelomično ili u cijelosti; to uključuje i učitavanje, prikazivanje, izvođenje, prenošenje ili pohranu računalnog programa za koje je potrebno takvo reproduciranje;
2. prijevod, prilagodbu, obradu i bilo koju drugu izmjenu računalnog programa te reproduciranje rezultata tih izmjena, s time da prava osobe koja je izmijenila program ostaju nedirnuta;
3. distribucije izvornika ili primjeraka računalnog programa, u bilo kojem obliku, kao i njihovo iznajmljivanje.

⁸⁵ Fikeys Krmić N., Računalni programi i baze podataka u Zakonu o autorskom pravu i srodnim pravima, V. međunarodno savjetovanje o autorskom pravu i srodnim pravima, Zagreb, 2003.

⁸⁶ Ovaj članak ZAPSP-a predstavlja implementaciju odredbi čl. 1. europske Smjernice o pravnoj zaštiti računalnih programa.

⁸⁷ Vidi bilješku pod br. 81.

⁸⁸ Usp. čl. 4. Smjernice.

⁸⁹ Vidi odredbe čl. 13. – 40. ZAPSP-a.

Odredbe iz članaka 17., 32., i 82. ZAPSP-a⁹⁰ ne primjenjuju se na računalne programe. Računalni programi ne mogu biti predmetom javne posudbe, osim ako je ugovorom drukčije određeno.

6.2.5. Iznimke

Odredbom članka 110. ZAPSP-a određuju se iznimke od isključivih prava nositelja prava na računalnom programu, odnosno uređuje se koje radnje može poduzimati zakoniti korisnik računalnog programa, bez prethodnog odobrenja nositelja prava. Odredbe ovog članka izrađene su po uzoru na odredbe članka 5. Smjernice.

U nedostatku posebnih ugovornih odredaba za poduzimanje radnji iz točaka 1. i 2. stavka 1. članka 109. ZAPSP-a nije potrebno odobrenje nositelja prava, ako su te radnje zakonitom stjecatelju neophodne za korištenje računalnog programa u skladu s njegovom namjeravanom svrhom, uključujući i za ispravljanje pogrešaka.

Osobi koja ima pravo koristiti računalni program ugovorom se ne može zabraniti izrada sigurnosnog primjerka (back-up kopija), ako je to potrebno za to korištenje programa.⁹¹

Osoba koja ima pravo koristiti kopiju računalnog programa, ovlaštena je bez odobrenja nositelja prava, promatrati, proučavati i ili ispitivati rad programa radi utvrđivanja ideje i načela na kojima se zasniva bilo koji element programa, ako to čini prilikom izvođenja bilo koje od radnji učitavanja, prikazivanja, izvođenja, prenošenja ili pohranjivanja računalnog programa, koju je ovlaštena poduzimati.⁹²

Svaka ugovorna odredba protivna stavcima 2. i 3. članka 110. ZAPSP-a ništava je.

⁹⁰ Radi se o pravu pokajanja, pravu na naknadu za reproduciranje autorskog djela za privatno ili drugo vlastito korištenje te o reproduciranju autorskog djela za privatno i drugo vlastito korištenje.

⁹¹ Vidi čl. 110. st. 2. ZAPSP-a.

⁹² Vidi čl. 110. st. 3. ZAPSP-a.

6.2.6. Dekompiliranje

Od osobite je važnosti uvođenje odredaba o dekompilaciji i posebnim mjerama zaštite (članak 111. i 112. ZAPSP-a), posebno kada se uzme u obzir učestalost neovlaštenih korištenja računalnih programa (nezakonitih reproduciranja i distribucije računalnih programa ili prodaje osobnih računala u koja su takvi programi bili unaprijed instalirani).

Odredbama ovog članka uređuje se pitanje pod kojim pretpostavkama nije potrebno odobrenje nositelja prava na računalnom programu za poduzimanje radnji reproduciranja koda računalnog programa, ili prevođenje njegova oblika, koje se poduzimaju u cilju dobivanja informacija potrebnih za postizanje interoperabilnosti nezavisno stvorenog računalnog programa s drugim programima. Interoperabilnost znači međusobnu povezanost i interaktivnost računalnih programa, strojne i programske opreme.

Ako je reproduciranje koda i prevođenje njegova oblika, po odredbi iz stavaka 1. i 2. članka 109. ZAPSP-a, nužno za dobivanje informacija potrebnih za postizanje interoperabilnosti nezavisno stvorenog programa s drugim programima, odobrenje nositelja prava nije potrebno, ako:

1. te radnje izvodi osoba koja ima odobrenje za korištenje ili druga osoba koja ima pravo koristiti primjerak programa, ili osoba koja je u njihovo ime ovlaštena to učiniti,
2. informacije potrebne za postizanje interoperabilnosti prethodno nisu bile odmah dostupne osobama iz točke 1. stavka 1. članka 111. ZAPSP-a i
3. su te radnje ograničene samo na one dijelove izvornog programa koji su potrebni za postizanje interoperabilnosti.⁹³

Nadalje, uređuje se pitanje u koje se svrhe nije dopušteno koristiti informacijama do kojih se došlo na opisani način.

⁹³ Vidi čl. 111. st. 1. ZAPSP-a.

Informacije dobivene primjenom odredbi iz stavka 1. članka 111. ZAPSP-a ne smiju se:

1. koristiti za ciljeve drukčije od postizanja interoperabilnosti nezavisno stvorenog računalnog programa;
2. prenositi drugima, osim kad je to potrebno za postizanje interoperabilnosti nezavisno stvorenog programa ili
3. koristiti za razvoj, proizvodnju ili marketing drugog programa, bitno sličnog u svojem izražaju, ili za bilo koju drugu radnju kojom se nanosi povreda autorskom pravu.⁹⁴

Prilikom tumačenja odredaba iz članka 111. ZAPSP-a treba voditi računa o tome da se primjena tih odredaba ne protivi redovitom (uobičajenom) korištenju računalnog programa i da ne bude na štetu zakonitim interesima nositelja prava.

Stavak 4. članka 111. ZAPSP-a upućuje na ništavost ugovornih odredaba protivnih odredbama iz prethodnih stavaka ovoga članka. Inače, u odredbama ovog članka ugrađena su rješenja iz odredbe članka 6. Smjernice o pravnoj zaštiti računalnih programa.

6.2.7. Posebne mjere zaštite

Sukladno članku 7. Smjernice o pravnoj zaštiti računalnih programa, u članku 112. ZAPSP-a se ističu radnje i postupci kojima se osobito čine povrede prava na računalnom programu. Otvorena lista povreda koja je ovdje izložena predstavlja samo one najčešće i najopasnije.

Povreda prava na računalnom programu, prema čl. 112. ZAPSP-a čini se osobito:

1. bilo kojom radnjom distribucije ili primjerka računalnog programa za koji se zna ili ima razloga vjerovati da je to primjerak kojim je povrijeđeno tuđe pravo;
2. posjedovanjem, u komercijalne svrhe, primjerka računalnog programa za koji

se zna ili ima razloga vjerovati da je to primjerak kojim je povrijeđeno tuđe pravo;

3. bilo kojom radnjom distribucije ili posjedovanjem u komercijalne svrhe bilo kojeg sredstva čija je jedina namjena olakšati neovlašteno uklanjanje tehničkog uređaja koji služi za zaštitu računalnog programa ili osujetiti rad toga uređaja.

U skladu s drugim odredbama ZAPSP-a provodi se zaštita protiv ovakvih povreda. Po ovoj odredbi povreda prava na računalnom programu čini se bilo kojom radnjom distribucije ili posjedovanja u komercijalne svrhe, primjerka računalnog programa za koji se zna ili može pretpostaviti da je riječ o nezakonitom primjerku, odnosno primjerku kojim je povrijeđeno tuđe pravo na tom programu.

Povreda prava je između ostaloga, i bilo koja radnja distribucije ili posjedovanja u komercijalne svrhe sredstva čija je namjena olakšati neovlašteno uklanjanje tehničkog uređaja koji služi za zaštitu računalnog programa ili onemogućavanje rada takva uređaja.

6.2.8. Daljnja primjena drugih propisa

Odredbom članka 113. ZAPSP-a uređuje se odnos prema drugim zakonskim odredbama iz područja prava intelektualnog vlasništva, nepoštenog tržišnog natjecanja, zaštite poslovne tajne i odnos prema ugovornim obvezama. Naime, ove odredbe ne utječu na primjenu drugih propisa, kao što su propisi koji uređuju zaštitu izuma patentima, zaštitu planova rasporeda poluvodičkih proizvoda, žigove, nepošteno tržišno natjecanje, zaštitu poslovne tajne ili ugovorne obveze.

6.2.9. Ostale zakonske odredbe primjenjive na računalne programe

Prema odredbi članka 2. u svezi odredbe članka 9. stavak 1. autor računalnog programa je fizička osoba koja je stvorila računalni program koji udovoljava uvjetima za priznanje

⁹⁴ Vidi čl. 111. st.2. ZAPSP-a.

kao autorskog djela. Toj osobi pripada autorsko pravo na tom računalnom programu.

Prema članku 11. ZAPSP-a koautorima djela, pa tako i računalnog programa, smatraju osobe koje su zajedničkim radom stvorile djelo, a čiji se doprinosi ne mogu samostalno koristiti. Kod nekih vrsta autorskih djela ti doprinosi mogu biti istovrsni (npr. kao upravo kod računalnih programa), dok su kod drugih djela različite vrste (npr. kod dramsko-glazbenih ili kod audiovizualnih djela).

Odredbom članka 17. ZAPSP-a regulirano je pravo pokajanja po kojem autor ima pravo opozvati pravo na iskorištavanje njegovog autorskog djela, i njegovo daljnje korištenje, uz popravljivanje štete korisniku toga prava, ako bi daljnje korištenje štetilo njegovoj časti ili ugledu. Međutim, prema izričitoj odredbi stavka 6. članka 17. ZAPSP-a odredbe o pravu pokajanja ne primjenjuju se na elektroničke baze podataka i računalne programe, zbog njihove specifične naravi, kao i zbog naravi samog prava pokajanja.

Odredbom članka 98. stavak 1. ZAPSP-a predviđene su određene obveze nositelja prava po kojima kada je po odredbama članaka 82. do 87. ZAPSP-a dopušteno korištenje autorskog djela, a korištenje autorskog djela ili pristup autorskom djelu onemogućeni su primjenom tehnoloških mjera iz članka 175. ZAPSP-a, autori odnosno druge osobe koje su te mjere primijenile ili koje imaju ovlast i mogućnosti otkloniti ih, dužni su, osiguravanjem posebnih mjera ili sklapanjem sporazuma, omogućiti korisnicima ili njihovim udrugama pristup tim autorskim djelima i njihovo korištenje u skladu s ograničenjima iz članaka 82. do 87. ZAPSP-a. Ipak, izričito je predviđeno da se odredbe ovoga stavka ne primjenjuju na računalne programe.

Posebna zaštita prema ZAPSP-u pripada bazama podataka, a prema članku 148. ZAPSP-a predmet zaštite obuhvaća:

1. cjelokupan sadržaj baze podataka;
2. svaki kvalitativno i/ili kvantitativno znatni dio sadržaja baze podataka;

3. kvalitativno i/ili kvantitativno neznatne dijelove sadržaja baze podataka kad se ti dijelovi koriste ponavljano i sustavno, pa je to u suprotnosti s redovitim korištenjem baze podataka ili ako neopravdano štete zakonitim interesima proizvođača baze podataka.

Ipak sukladno odredbi članka 1. stavak 3. Smjernice o zaštiti baza podataka, zaštita uređena člankom 148. ZAPSP-a ne primjenjuje se na računalne programe koji su korišteni za izradu baza podataka ili za rad s bazama podataka koje su dostupne elektroničkim putem.

U članku 175. ZAPSP-a predviđeno je da osujećivanje učinkovitih tehničkih mjera koje služe za zaštitu prava predviđenih ZAPSP-om predstavlja povredu tog prava osim ako istim Zakonom nije drukčije posebno određeno. Osujećivanje tehničkih mjera predstavlja, po ovom Zakonu, također proizvodnja, uvoz, distribucija, najam, oglašavanje prodaje ili najma, ili posjedovanje iz komercijalnih razloga tehnologije, računalnih programa, sredstava, proizvoda ili komponenti ili određeno pružanje usluga. Pri tome tehničke mjere označavaju za potrebe ZAPSP-a svaku tehnologiju, računalni program, sredstvo, proizvod ili komponentu koji su napravljeni da u uobičajenom djelovanju sprječavaju ili ograničavaju radnje koje nositelj prava iz ZAPSP-a nije dopustio. Tehničke mjere smatraju se učinkovitim kada nositelji prava iz ZAPSP-a korištenje svojih autorskih djela, odnosno svojih predmeta srodnih prava ograničavaju putem primjene kontrole pristupa ili zaštitnog postupka kao što je enkripcija, premetanje (*scrambling*) ili druga preinaka ili nadzor umnožavanja kojima se postiže cilj zaštite. I ovdje je izričito odredbom isključena primjena ovih odredbi u svezi s računalnim programima.⁹⁵ Ovom odredbom dan je materijalni propis odredbe članka 230. Kaznenog zakona RH.

⁹⁵ Vidi čl. 175. st. 5. ZAPSP-a.

Posebno treba ukazati i na kaznene odredbe ZAPSP-a, posebice na odredbu iz članka 189. stavak 1. toč. 3. ZAPSP-a po kojoj će se novčanom kaznom od 5.000,00 do 50.000,00 kuna kazniti za prekršaj pravna osoba ako distribuira ili posjeduje u komercijalne svrhe primjerak računalnog programa za koji zna ili ima razloga vjerovati da je to primjerak kojim je povrijeđeno tuđe pravo; distribuira ili posjeduje u komercijalne svrhe bilo koje sredstvo čija je jedina namjena olakšati neovlašteno uklanjanje tehničkog uređaja koji služi za zaštitu računalnog programa ili osujetiti rad toga uređaja iz čl. 112. ZAPSP-a.

Prijelazne i završne odredbe ZAPSP-a sadrže i posebnu odredbu o računalnim programima i bazama podataka. Naime, u članku 203. ZAPSP-a reguliran je prijelazni režim po kojem odredbe ZAPSP-a koje se odnose na računalne programe i baze podataka primjenjuju se i na računalne programe i baze podataka koji su stvoreni prije dana stupanja na snagu ZAPSP-a, dakle prije 30. listopada 2003. godine, ako se time ne zadire u ugovore koji su sklopljeni i prava koja su stečena prije tog dana.⁹⁶

⁹⁶ Ova odredba ZAPSP-a uređena je po uzoru na odredbu stavka 2. članka 9. Smjernice o pravnoj zaštiti računalnih programa.

Dragan Zlatović, dipl. iur.

SCHUTZ VON COMPUTERPROGRAMMEN NACH DEM NEUEN GESETZ ÜBER URHEBERRECHT UND VERWANDTEN RECHTEN

ZUSAMMENFASSUNG

Entwicklung von Computertechnologien, neben einer Reihe verschiedenartiger Implikationen, hat allmählich zur Entstehung einer Informationsgesellschaft (information society) geführt, deren erfolgreiche Entwicklung ohne Entwicklung zahlreicher Erzeugnisse und Dienstleistungen undenkbar ist, die unter anderem auch zum Zweck der Sicherung einer informatischen Supermagistrale (information superhighway) entstehen. Die Expansion dieser Technologie hat desgleichen zu neuen Tendenzen im Recht und Rechtswissenschaft geführt, weil dies auch einen entsprechenden rechtlichen Rahmen verlangt, der eine parallele und adäquate Regulierung und den rechtlichen Schutz von Erscheinungen und Verhältnissen sichern wird, die wie auf der nationalen, so auch auf der internationalen Ebene zu erwarten sind.

Die Rechtsregulative und Legislative war aber von der dramatischen Entwicklung dieser Technologie überrumpelt, so dass die Anpassungen hinter den neuentstandenen Problemen nachgeblieben sind. Entwicklung der Computerindustrie und der Informatik als wichtiger Wirtschaftszweigen, in welche große Finanzmittel und die Arbeitskräfte von höchster Qualität investiert werden, verdienen auch eine Rechtsregulative von höchster Qualität, nicht nur auf der nationalen, sondern auch auf der internationalen Ebene.

Schlüsselwörter: Schutz des Urheberrechts, Computerprogramme – software, Informationsgesellschaft

Dragan Zlatović, dipl.iur.

PROTECTION DES LOGICIELS SELON LA NOUVELLE LOI SUR LE DROIT D'AUTEUR ET LOIS CONGENERES

RESUME

Le développement de la technologie d'informatique suivie de différentes implications, a graduellement mené à la création d'une société d'informatique (information society) dont le développement efficace ne peut pas être imaginé sans le développement de nombreux nouveaux produits et services qui découlent, entre autres, pour assurer les supermagistres informatiques (information superhighway). L'expansion de cette technologie a conduit vers de nouvelles tendances dans le droit, car que ceci exige des cadres juridiques correspondants qui assureront d'une manière cohérente la régularisation parallèle et adéquates ainsi que les relations qui découlent au niveau national et sur le plan international.

Mais, la théorie juridique et la législation étant prises au dépourvu par le développement fort et dramatique de cette technologie, les adaptations ont du retard sur les problèmes qui en découlent.

Le développement de l'industrie d'informatique en tant qu'une importante branche économique dans laquelle on investit des moyens importants et le cadre le plus compétent ainsi que la création des logiciels comme produits intellectuels méritent une meilleure régularisation juridique au niveau national et international.

Mots clés: protection de droit d'auteur, logiciels-*software*, société d'informatique

Dragan Zlatović, graduate lawyer

PROTECTION OF COMPUTER PROGRAMS ACCORDING TO THE NEW COPYRIGHT LAW AND RELATED RIGHTS

SUMMARY

The development of computer technologies, in spite of a number of different implications, has gradually led to the constitution of the information society, whose successful development would be inconceivable without the development of a variety of new products and services which are brought to existence, among other things, because of the insurance of information superhighways. The expansion of this technology has led to new tendencies in the law, because this demands appropriate legal frameworks that would coherently insure parallel and adequate regulation and protection of the phenomena and relations coming into existence on the national and international plan.¹

However, legal theory and legislation were surprised by the turbulent and dramatic development of this technology, so that adjustments have lagged behind the newly risen problems.

Development of computer industry and of informatics as important branches of economy in which huge funds and the best quality personnel are being invested, and the making of computer programs as intellectual creations, deserve higher quality legal regulations both on the national and on the international plan.

Key words: copyright protection, computer programs - *software*, information society

UDK 349(497.5:4)
UDK 352(497.5:4)
Izvorni znanstveni rad

ZVONIMIR LAUC, LLD *

DECENTRALIZATION AND REGIONAL SELF-GOVERNMENT

U ovom radu autor promišlja međuzavisnost između procesa decentralizacije i regionalne samouprave. U vrijeme kada se Europa konstitucionalizira kao nadnacionalna zajednica, nužno je definirati sve njene sastavnice, a to znači ne samo nacionalne države, nego i regije, te lokalnu samoupravu. Conditio sine qua non istinske regionalne samouprave je kvalitetna decentralizacija, ali i razvijena lokalna samouprava. Stoga valja istraživati i kreirati, te živjeti kvalitetan društveni razvoj, gdje će pojedinac imati šansu pune emancipacije (moralne, intelektualne, estetske) u ostvarivanju svojih potreba i interesa na način da istovremeno se ostvaruje i opće dobro zajednica, na svim razinama.

Decentralizacija i regionalna samouprava odgovor je na procese globalizacije, tranzicije, te diferenciranja i integracija. One su in favorem dostizanja optimalnih zajednica, kao autopoietičnih oblika, gdje će se primjenom načela supsidijarnosti, ali drugih (srazmjernosti, učinkovitosti, demokratičnosti) kreirati i ozbiljavati vlast, koja je učinkovita, jeftina i koja djeluje u okviru utvrđenog proračuna.

Teorija sustava, teorija samoorganizacije i teorija autopoiesis značajno rasyjetljavaju ovu problematiku i omogućavaju odabir kvalitetnih rješenja.

Republika Hrvatska je započela procese decentralizacije, iako nisu ostvareni očekivani rezultati, mora iste intenzivirati. Istovremeno nužno je što prije dogovoriti se oko tzv. NUTS regija, a onda i o hrvatskoj regionalizaciji.

I.

Why have I chosen this topic?

Firstly, Europe is being institutionalized as an entity — a supranational community —, so it is necessary to define its constituents. This implies not only the national states but also the regions and local self-governments,

nowadays recognizable under the term of a “multilevel constitutionalism.”

Secondly, high-quality decentralization, as well as a developed local self-government, is a *condition sine qua non* of a real regional self-government.

Thirdly, the Republic of Croatia is in a so-called “transition,” whereby it also has to consider its politicolegal organization, especially concerning a median between the central state and local self-government, i.e., the regional self-governmental tier.

* Full Professor of Constitutional Law at the Osijek Josip Juraj Strossmayer University's Law School and President of the Croatian Institute for Local Self-Government; Scientific Conference *County Goes to Europe: Europe Goes, But What About the County?* Pécs, November 13 – 14, 2003

Thus, one may conclude the following: Europe goes, but a real decentralization and high-quality regional self-government go as well.

In other words, a high-quality societal development should be examined, created, and lived, whereby an individual will have a chance for a full (moral, intellectual, and esthetic) emancipation in the realization of his/her needs while simultaneously accomplishing a communal benefit at all levels.

II.

In the last decennial or so, very important changes have taken place globally, especially in Europe. The adduced facts primarily pertain to the following:

- globalization process;
- inter-régime transition process;
- differentiation and integration processes.

Globalization implies a transnational society wherein a state (national) environment is only a part of the worldly (global) order. In the economic sphere, major corporations are being globalized and mutually networked through the combination of the technological progress effects, managerial method rationalization, and productivity optimization. In the politicolegal sphere, common rules of the game are being searched for through regulation adoption or a predominantly judicial practice. In a way, we may speak of a global constitutionalization. Public administration is being increasingly intertwined with a global network, while the national state is being increasingly transformed into a global network hub. The changes also occur in the financial sphere, wherein a deregulation domineers in addition to the financial world's globalization. Furthermore, there is an environmental protection redefinition in a sustainable development ambience, implying a control of population growth, international criminality, and severe diseases, which cannot be surmounted from an individual state level. The democ-

ratization process and the way of thinking in general are also being rendered universal. A new solidarity is being imposed at the international level. More importantly, a necessity of private participation is being emergent. Peace and security are also being reconsidered in a new way. All of that results in a new global order. Some call it information society (but the truth is that some already speak of a biotechnological society), some call it Postindustrial Age, while the other dub it postmodernism. We are especially interested in the globalization process in its reflection on the contemporary law and more broadly in the democratization process in the ambience of a civil society. Thus, the world is being rendered increasingly universal regarding its standards and measures. The rules of the game are not demarcated by national borders any more but become increasingly global. In a way, in the ambience of the chip technology, the so-called "classic law," definitions, and notions necessitate a redefinition. In other words, exclusion is a classic law characteristic, while a postmodern law is accompanied by inclusion, or networking, said in the informatics vocabulary. We think of the **law as a societal technology**. It has to assure incorporation not only in business, but it also has to provide for political life participation, primarily at the local as well as at other levels. We are rapidly approaching a consensus regarding the common universal values, which is especially manifested when fulfilling the conditions for the accession to the supranational associations.

A **transition** process is being conducted in the postcommunist countries. Principally, the problems encountered by transitional countries are similar, but one has to be aware that it is necessary to also incalculate a series of specificities. Transitional countries modify and adapt their societal (economic, political, and technological) development projects. It primarily pertains to the legal system, having a preponderant paragon in the West, whereby they more or less imitate and copy with-

out a sufficient critical and creative approach. Therefore, the processes in these countries have to proceed in the spirit of a real decentralization¹, whereby the local and regional self-governmental units are really autonomous, competent, and responsible for the development of the society as well as their own. Hereby, one should bear in mind that it is necessary to abandon a hierarchic organizational type while developing the networked integrations, being both interest- and value-based. Expressed thereby is the application of efficacy, solidarity, transparency and subsidiarity criteria (corrected by the principle of necessity and proportionality).

The **differentiation and integration** process is reducible to the fact that the entire evolution is an increased differentiation and an increasingly concrete and harmonized integration. Differentiation implies the processes transiting from the simple to the versatile. Integration implies the processes reassembling the individual differentiated phenomena into a new whole. Every integration raises the question of form, i.e., whether a strong subjectivity of the parts entering the whole will be retained or the whole will represent the main entity, while the parts will become slightly more peripheral. One may say that the most important issue hereby is that of where the end of differentiation is and how the integration should be performed. The real local self-government and a high-quality regionalization are a warranty for a high-quality citizens' life, whereby a chance for optimal decision-making is opened with the application of subsidiarity as well as other principles (proportionality, solidarity, etc.). That implies that a decision on the needs and interests should be passed at the most natural

places, where a maximization of efficacy and democratic principles and minimization of human environment contamination are being realized.

All of that is reducible to the organization of optimal units. Hegel has taught us long ago that **optimum is the measure**. In other words, a search for harmony, for a nature-innate equilibrium, should also be present in the society as well as in all its manifestations.

The states² have to be firstly decentralized, being a precondition for a high-quality societal development, impossible without a real local and regional self-government. We are of an opinion that it is exactly the regional tier that has the greatest chances to be an optimal community, being naturally set in a new environment. The regional problematic and regionalization³ gains an increased actuality and significance, for it is exactly this tier that enables the articulation of needs and interest at a local level, buffering local egoism (in a bottom-up perspective) while simultaneously buffering centralism (in a top-down perspective) and providing for a synergic development as well.

The processes of globalization, transition, differentiation and integration necessitate a new excogitation and application. Unavoidable are the changes pertaining to the organi-

¹ Decentralization is a relationship wherein certain volume of affairs is delegated to the local bodies pursuant to the Constitution and the law, whereby they are committed by an obligation to stick to the regulations and the right to supervise this commitment, withheld by the central government. The control is limited only to the legality of conduct of the local organs, not to the rightness of decisions within the affairs entrusted thereto.

² The following changes are especially relevant for the state: an increase in societal density, being demographic, i.e., in the form of an increased number of interpersonal contacts, environmental, manifested as a surmount of the denser population and urbanization forms, and organizational, demonstrated as a larger part of an overall human activity performed in rational cooperative structures, i.e., organizations; an increase in the overall quantity of disposable information and knowledge, thus implying an increase in human labor productivity, for the richer societies spend more on communal and general needs; the expansion of circle of socially recognized human interests, i.e., the ones that can be lawfully defended and realized in the social arena, implying equal chances for all people. Cf. E. Pusić, "Upravljanje u suvremenoj državi," *Suvremena javna uprava*, Zagreb, 2002, p. 42.

³ Cf. B. Babac and Z. Lauc, *Regija i regionalizacija u Hrvatskoj: ustavno-pravni i političko-upravni aspekti*, Osijek Law School, 1989.

zation of the state from the local and regional communities up to a supranational level. In the traditional authoritative organizations, the dogma was the management, organization, and control. In the so-called "learning organization," (cf. Senge), a new "dogma" will be a vision, values, and mutual models. Apparent is a new organizational type, a decentralized, non-hierarchical one, dedicated to the general benefit and employment increase as well as to the success, especially in business. Nonetheless, political associations also assume new forms on a consensual basis. All of these are the Copernican changes that are to be recognized, adopted, developed, and applied.

III.

We are primarily interested in Europe and Europeanization process. What is implied under **Europeanization**?

The EU is in a permanent reconsideration, i.e., it expresses its objectives ever so clear, searching for the institutions that will be *in favorem* with regard to their accomplishment. The intention is to promote the economic and social progress through an equilibrated sustainable development. The European Convention, whose main task is drafting the **European Constitution**,⁴ has been in session in Brussels since February last year. The Laeken Declaration emphasizes that the "EU has to become more democratic, open, and efficacious," which necessitates a better authority distribution within the EU. The maturation of the idea concerning a common constitution followed the promulgation of the Fundamental Rights Charter. Exactly due to the instance of its establishment and development as well as its profiling for the future, the EU is the best example how the modified circumstances (internally and externally) determine a new **constitutional engineering** with regard to the new institution establishment,

but not in the form of something entirely new but rather as an upgrade to something present from the beginning.

There is, or at least should not be, a dilemma whether we want the Europe of the states or the Europe of its nations and citizens. The former does not preclude the latter; on the contrary, it has been enriched and mutually developed in a high-quality relationship. Very actual is the issue of the level for a relevant decision-making. We are witnesses to important changes in this respect as well, for the tendency is to pass the decisions as close to the citizens as possible, whereby the **subsidiarity principle** is being implemented. It is deemed that the largest number of the most significant decisions should be made at the local, regional, national and eventually supranational level. In other words, a bottom-up process is being reaffirmed, which assures a high-quality decision-making while responding to the citizens' needs and interests, in addition to the necessity of a top-down process. This is a modality of responsibility assumption and decision-making independence, whereby the law is the only limit, not a protection under a hierarchical structure. The stress is laid on the self, i.e., on **self-education** and **self-organization**. The higher tiers have not been excluded from decision-making but are apparent as correctors if the lower decision-making tiers have not passed the corresponding decrees. The aforementioned facts direct toward a necessity of coordination and cooperation, not confrontation, of various vertical decision-making levels, being formed in concentric circles. The measure is not represented by the community but by an individual — the citizen. No authority should be set higher than necessary. What an individual can do, cannot be asked from the community. What a smaller/lower community can do cannot be withheld by a larger/broader one. Subsidiarity is the right measure for the limitation of state power. These are the solutions based on the decentralization and "non-centralization," i.e.,

⁴ Cf. the Text of the Constitution on the European Union, European Commission.

on the self-governmental principles, whereby the local and regional authorities construe a high-quality response to the globalization process and general Europeanization. Through the assumption of such an approach, solidarity is being assured, economic development harmonized, and equality of chances for all people and regions enabled. In Europe, whereby the EU that cautiously but unstopably expands to other countries is primarily implied, a system of common rights and obligations has been refined through the European **acquis communautaire** as an essential cohesive togetherness element.

The Roman Treaty was amended by the Maastricht Treaty in Art. 3 (b) and Art. B, last Para., wherein it is clearly stipulated that the "EU shall respect the subsidiarity principle." This principle was most explicitly stressed in the European Charter on Local Self-Government (Art. 4, Para. 3 and 4),⁵ being also emphasized in the Draft European Charter on Regional Self-Government (Art. 6, Para. 2).⁶

The Draft European Constitution stipulates, inter alia, that the relationships between the Union and the Member States shall be conducted bona fide, protecting their identity and their national and regional diversities. It respects the constitutional organization of the Member States, including their relations to the territorial units. The Union shall try to promote a European societal model with a sustainable development of economic and social activities, prosperity of the Member States' cultures, a high environmental protec-

tion level and **solidarity between all its regions, be it the central, peripheral or insular ones**. It is essential to observe that when it comes to the activity resources the Union has to fulfill the *transparency*, *good governance*, and **decentralization** criteria in all its campaigns.

The **subsidiarity** principle (Art. 30) is separately stipulated, as is the **proportionality** principle (Art. 31). Thus, the Union shall assure that the decisions are passed as close to the citizens as possible. The Union shall launch the activities only if the objectives therein cannot be successfully accomplished by the Member States and may be more successfully realized by the Union because of the efficacy degree reason. The Union activities shall not exceed the necessity for the accomplishment of their goals. The Union institutions shall provide for the subsidiarity and proportionality principles to be supported by the legislative procedure.

When disposing of multiple various resources, the institutions shall select the ones being least obliging for the Member States, individuals, and companies. Where the obliging actions are necessary, the institutions shall predominantly assume the weakest intervention forms especially in the filed of nondiscrimination and legal security (Art. 73).

The Union contributes to the protection and development of the common values while respecting the diversities in cultural and traditional European folks, as well as national identities of the Member States and the organization of their authorities at national, **regional**, and local levels, trying to promote equilibrium and sustainable development and assure a free movement of persons, commodities, services and capital as well as the freedom of foundation.

In that context, it is necessary to expand the protection of fundamental rights in light of societal changes, social progress, and scientific and technological progress, making these rights as evident as possible. Among the **equalities** are the equality before the law,

⁵ Public competences shall be assumed as to prefer their affiliation with the authorities being closest to the citizens. When delegating the competences to another authority, the scope and the nature of the task as well as the efficacy and frugality demands should be taken into account. As a rule, the capacities entrusted to local units have to be full and integral, while their execution cannot be disabled or limited by another central or regional authority, except for the cases allowed for by the law.

⁶ While fully respecting the law, the regions shall be guided by the citizens' interests and subsidiarity principle in the execution of their competences, taking into consideration the rational demands for a national and European solidarity.

nondiscrimination, **cultural, religious, and linguistic diversities**, gender equalities, the right to rear children, senior citizens' rights and the integration of persons with disabilities.

We may agree that the problem of incorporation of a concrete case within the models might be unpropitious. Still, we have to agree that the EU is not organized as a classic state of either of the types, being *sui generis*. The organization of power therein is based on the concept of multileveled constitutionalism. The accent is put on a vertical power distribution, with a gradation of authorities and competencies. One should bear in mind the **doctrine of agreeable majorities** (John C. Calhoun)⁷, affirming the principle of "separate but equal interests" and simultaneous representation of "institutionalized pluralism" of these interests. This approach also involves a demand to acquire a communal opinion, taking the interests as well as the figures. Such a community type has to emphasize the *consensus and compromise principle* as basic hypotheses in its function. Therefore, the most important question is what the retained and what the delegated authorities are. Complex communities have to be founded on equity and equality, whereby the protection of various interests is being pronounced. Calhoun recognizes the *government of agreeable majorities*, based on "a mutual agreement of all its parts through their relational majorities within a whole." The EU developmental directive has to proceed toward the "Europe of citizens," having the institutions that are simultaneously efficacious and responsive to the citizens. This implies a development based upon a democratic legitimacy and instrumental efficacy for the Union citizens, whereby they are enabled to assume public responsibilities they cannot assume in their national states, while respecting cultural and political diversities of the Member States. In this sense, the Union

is emergent as a long-term upgrade construed by virtue of a *social contract*, fixed by the governments in their capacities as their citizens' agents. A permanent search for a "federal equilibrium" is essential for the EU competencies and structure, wherein the Member States' autonomy is being protected and taken care of combined with the general principles of subsidiarity and Member States' identity protection. It is hereby necessary to assure financial autonomy for EU operations. **The fundamental rights thus become a social contract provision, stressing that it is a common values community.** Finally, all EU reforms are streamlined thereto, though with difficulties, what is also evident in the very Draft Constitution.

In such an atmosphere, a constituent is a "citizen" of Europe, which implies a share of common values and the development of affiliation feelings pertinent to a common social and cultural milieu. This is especially actual concerning the postcommunist transitional countries. In other words, the imperative is the opening of a **qualification process for a European living standard** (through problem-solving, labor, culture and tolerance), up to the individual demands for a quality life of the new Information Age. The subjects are the citizens, families and economic, social, and political institutions. A presupposition for all of that is a high-quality expression of the rules of the game.

The criteria are as follows:

- i. economic efficacy**, implying an economic development wherein a macroeconomic and institutional market environment are expressed;
- ii. political democracy**, whereby an idea of (horizontal and vertical) division of powers and the legal state is being applied, limiting the authority and deeming the human rights as the most important;
- iii. strategic security**, implying a safeguard of peace and the provision of safety to all inhabitants.

⁷ Robert Podolnjak, Teorija federelaizma J. C. Calhoun, Doktorska disertacija, Pravni fakultet Osijek, 2001.

Briefly, the criteria and the conditions for the EU Member-pretending countries are the adaptation of legal, economic, and social life (Copenhagen, 1993, and Madrid, 1995). A political criterion is the **“establishment of stabile institutions guaranteeing democracy, the rule of law, and the respect of human and minority rights.”** Such a pluralistic democracy, human rights respect, and the rule of law are also the Council of Europe’s (CoE) statutory principles.⁸

IV.

It is evident that the institutions are crucial for the stability as well as for a societal development. The forms of institutional concretization may be analyzed in three major domains: (i) **state**, (ii) **private sector**, and (iii) **public sector**. The institutions manifest therein their need for a realization of a *raison d’être* of their own.

The state’s preoccupation should be the care about the public (common) welfare, whereby the equal chance assurance principle for all the people and regions is being manifested, which is impossible without solidarity. Naturally, the state has itself passed through various phases of its development throughout history. Nowadays, it is somewhere here, to take care of the human rights and fundamental freedoms of its citizens, increasingly in accordance to the criteria that

are not any more solely national but become the international ones. In its quest toward societal development, private sector has also searched for adequate forms, but nowadays a corporate model prevails. Although it is not one-dimensional, this sectoral objective is still primarily oriented toward profit maximization. Such logic necessitates a high-quality relation between the proprietors and managers as well as between the managers and workers, whereby everything is pursuing the cost/benefit calculation. The classic public services (the army, diplomacy, police forces, courts and taxation) are enriched by the new ones (economic services, social services in education, healthcare, and social welfare, technical services in transportation, communications, and energetics, informational services in statistics, meteorology, etc., municipal communal services, and the like), resulting in an increasingly complex public sector. Public sector is definable as a characteristic safeguarding the state’s execution of its tasks in the most efficacious and democratic way. It is exactly the public sector wherein an improvement of its capacities for the implementation of economic, cultural, and social policies has to be provided.

Most important is that administration, now functioning in a market environment, has the **Top Management Reform** qualities: (i) guarantee of fundamental human rights, (ii) legal security and predictability, (iii) equilibrium of power, (iv) responsibility, control, and transparency instruments and (v) cohesion with the Government.⁹ In that sense, human resource management is nowadays a key factor of successfulness of the public management mission. Today, it is indubitable that **human capital is by far the most important, for the investment in the motivational elevation, the acquisition of new know-how, and acquisition of skills, are a condi-**

⁸ A pluralist democracy implies multiparty parliamentary elections that have to be periodically conducted via secret ballot and respecting the general voting rights for the bodies enjoying a high sovereignty degree and political party representatives’ involvement, each of them being free to be organized and expressed. Human rights respect designates the content of a list of rights that have to be granted to everyone within the Member State’s jurisdiction. They are also accompanied by a concrete surveillance and processual guarantees at the European level. The rule of law is a legality principle, the right to examine the administration in a courtroom, the access to the court of justice, a guarantee of fair and public hearing, judges’ independence and commensurate punishments, as well as a quality (horizontal and vertical) power distribution. These principles have to be backed by governmental and other authorities’ actions, as well as in the judiciary and legislature, i.e., in a principal application of power distribution criteria.

⁹ Cf. Stassffan Synnestrom, “Professionalism in Public Service Management: The Making of Highly Qualified, Efficient, and Effective Public Managers,” www.oecd.org/puma/sigmaweb/acts.

tion sine qua non of successfulness, in addition to the informatical technology.

Europe and the whole world are confronted with a necessity to reform the institutions, intended to accelerate and provide for a high-quality decision-making process and an increase in their efficacy and democracy. The adduced facts are reducible to the question of **how to create the government (at all levels) that would function better (more efficaciously), cost less, and would take care of an equilibrated budget.** We are increasingly confronted with the notions of good governance, e-government, etc. Essential hereby is the methodology, implying that it is necessary to invite those who work on these issues in a quotidian manner for the consultations and the involvement in problem-solving and development. Their experiences are simply unavoidable and more than welcome. Thus, we should start from a concrete environment through an analysis of situation heretofore, tracking the present one, and then initiating the projection of the future.

Many countries try to modernize public administration, reform it, computerize it and bring it closer to a level of efficacy and frugality. The Englishmen do it in the form of a new public management, whereby the economic values in administration, frugality, efficacy, effectiveness, entrepreneurship, marketability, etc. are strongly emphasized. In the FRG, modernization should have turned a city, i.e., a municipality, into a concern within a new managerial model (*neues Steuerungsmodell*). This model does not understand the management as a linear regulation – execution process but as a cycle of the following steps: problem definition – establishment of a legal action objective – solution variants – decision on the variant selection – realization of the variant chosen – registration of the results accomplished – evaluation of the results scored, wherewith a new cycle is initiated. France invokes the state affirmation. Everything has to take place within the framework of a legal state and a democratic polit-

ical order. Still, we emphasize that the main administration reform boundaries are demarcated in the people's consciousness.

The independence of the parts of an administrative system from its entirety as well as from the political organs that represent this whole is also increased through decentralization measures. The tendency of the newest public administration reforms in all countries is to bring the administration as a structure and the working methods applied herein closer to those developed in privately owned economy. The changes in the economic actors' environment are reducible to three main groups: **the role of knowledge, informatical technology revolution, and global interaction scope.**

In addition to the efficacy and effectiveness, democracy is also increasingly taken care of. In that respect, the solutions such as the enhancement of democracy through a "personal union" of a mayor and the assembly president, citizens' request institution, immediate citizens' decision-making, citizens' rallies, citizens' consultative councils, citizen initiatives recognized as local self-government, etc., are searched for.

Thus, the local units create a public order while passing certain types of "collectively obligating decisions" (Luhmann), i.e., while executing the affairs in the public interest in an organized manner, but they also defend the local freedom sphere from such "mandatory decisions" promulgated by stronger decision-makers for broader areas.

Prof. Pusić warns against the phenomenon that a traditional societal division in casts, classes, and vertically ordered and confronting tiers, as a fundamental structural social relationship demarcation, is being replaced by a **functional differentiation** of the global society in horizontally parallel and principally equalized functional sectors, e.g., economy, politics, law, religion, military, sports, family, etc., and each thereof is regulated by specific rules (Luhmann). An individual is not a monosectoral member any more.

We intercede for the evaluation of concrete social organizations through that what leads to a quality development, work productivity, and harmonization of relations, as well as to the emancipation of the human, family, teams, companies, local communities, religious organization and central government up to supranational associations. Unfortunately, the human is still mostly used for the capital and/or state reproduction.

V.

Let us return to the European environment that defines us and limits us essentially, not as a you-have-to-do-it imperative but as a desired destiny. There are no impositions, but there are conscious and voluntary adoptions, primarily of common values, principles, and subsequently details as well.

When elaborating local and regional self-government, it is unavoidable to analyze the human resources, territory, affairs, organization, material-financial situation and legal aspects. One should bear in mind that it implies the time of promulgation of the European Charter of Local Self-Government, when the “decentralizing measures” are preferred across Europe.¹⁰

Decentralization is a dynamic process that proceeds through certain phases, mutually imposed as a cause – consequence series. One may generally claim that decentralization has a two-dimensional purpose: (i) a po-

litical one, implying a delegation of authorities and responsibilities, whereby the position of local and regional self-government is being enhanced, (ii) an economic one, enforcing the frugality, efficacy, and effectiveness, primarily that of the public sector.

We may claim that each solution has its own advantages as well as shortcomings. This is also the case of decentralization. It facilitates the local and regional self-governmental units to possess a power of initiating, establishing, and applying the programs adequate for the local-and regional-leveled developments.¹¹ Although decentralization is primarily reflected at lower levels, it is in any case significant that it also necessitates extensive reforms of intergovernmental relations. The main decentralization tasks imply the following:

- hierarchic relations: relations between the national and municipal authorities;
- competencies and authorities: the level whereto certain affairs belong and responsibility for such a policy conduct;
- political autonomy: whenever the decisions may be passed locally without an influence, recourse, or assistance rendered by other authority tiers;
- juridical independence and legal autonomy: the local authorities’ decision-makers exert an influence on legal institutions and processes entirely;
- financial fluxes and capacity-making revenues: fiscal decision-making dimensions correspondent to the governmental incomes and taxes;
- cooperative governance: processual structure whereby the authorities are harmonized vertically (bottom-up from the national to a local one) or horizontally (through the arenas at various authority tiers);
- participation types and levels: the degrees whereat participation takes place

¹⁰ Cf. CLRAE, Working Group on the European Charter of Local Self-Government, Draft Publication of the Council of Europe on the ECLSG and its Monitoring System, with a Preface by Alain Delcamp, Vols. I i II, Strasbourg, March 17, 2000, CPL/GT/CEAL (6)23. Very significant are the researches conducted and published within the project Local Government and Public Service Reform Initiative (LGI), e.g., *Transfer of Power, Decentralization in Central and Eastern Europe*, ed. by Jonathan D. Kimball, *Decentralization: Experiments and Reforms*, ed. by Tomas M. Horvath, *Foundation of Fiscal Decentralization: Benchmarking Guide for Countries in Transition*, by Pawel Swianiewicz, *Investing in Regional Development: Policies and Practices in EU Candidate Countries*, ed. by Kenneth Davey, *Regionalization for Development and Accession to the EU: A Comparative Perspective*, ed. by Gerard Marcou, etc.

¹¹ Over 70 countries are nowadays active in political reforms that unavoidably also pertain to a decentralization process.

at different authority tiers also represents certain influence on the formulation of policies concerning other authority levels.

Advantages:

- self-government: in highly decentralized systems, the decisions are made as close to the people as possible, promoting the realization of self-government and maximization of democratic values through participation, involvement, and responsibility;
- democratic pluralism: it is unlikely for a party or faction to control an entire national power system, for decentralization contributes to a democratic pluralism;
- economic efficacy: decentralization may promote economic efficacy as a closer partnership between the Government and productive companies;
- regional tasks: regional mandates may be far more easily determined and implemented if the power is transferred locally;
- effective togetherness: a local authority system may have more elasticity in the formation of togetherness among the most effective ruling formulators and its appliers, e.g., the NGOs.

Disadvantages:

- economic inefficacy: some see decentralization as an economic inefficacy, i.e., as a central authorities' capacity to coordinate and apply a diminished national economic policy level;
- lack of common standards: decentralization promotes the lack of common standards through decentralized areas, allowing for the regional interests to dominate in a less restrictive measure;
- economic and social disparities: the chances rise for broader interregional economic and social differences, exemplified by the possibility of a bankruptcy procedure launch concerning a

city or by an impoverishment of regional economy;

- resource discrepancy: in some instances, decentralization leads to the situations wherein the government is stipulated legally, but surrealistic sources are confluent, also following the decentralized failures;
- limitation of citizens' participation: sometimes there are too much bureaucracy and too many decision-making rules, as well as a proliferation of tiers in official authorities, that create the new obstacles to citizens' organization and involvement;
- weak national unity: decentralization may weaken national unity, leading toward the expression of one's loyalty to the national state, or may potentially invigorate separatist and secessionist tendencies.¹²

In other words, it pertains to a transfer of competencies ever so close to the periphery, primarily in services. Furthermore, it is a search to find the adequate levels for an ever so good and efficacious management of the periphery-transferred competencies. Thus, some have reduced the number of municipalities and/or allowed for the municipalities to associate as to promote certain services, as well as to organize new medians of power between the local and central authorities, mostly of a regional type.

It is essential to note that decentralization proceeded both in traditionally centralized (e.g., France, since 1983) and decentralized countries (e.g., FRG). At the EC level, the CoR¹³ was established, while the Con-

¹² Cf. *Democracy at the Local Level: The International IDEA Handbook on Participation, Representation, Conflict Management, and Governance*, by Timothy D. Sisk et al., International IDEA Handbook Series 4, p. 46.

¹³ The CoR, an independent institution whereby the EU's local and regional authorities participate in the European integration, was established by the 1993 Maastricht Treaty. As a consultative body, the CoR serves as a forum for local and regional interests, voicing them in the EU legislative

gress of Local and Regional Authorities of Europe (CLRAE) was founded in the CoE (in 1993), which assist to the recognition of the local and regional entities' role and enhance the decentralization processes in European countries. This is the time in which many countries, e.g., the UK, Italy, Belgium, Spain and Sweden, implement significant decentralized programs. With time, decentralization becomes an efficacious means of young democracies for the Eastern European countries following the fall of communism. Democratic institutions built on regional and local levels have assisted the societies in these countries to overcome the mistrust in administrative and political structures and prepare for the EU membership. Nowadays, decentralization is unavoidable and even necessary in the European integration processes. These are the messages of both the EC in the White Paper on European Governance,¹⁴ published in 2002, and the European Draft Constitution, presented by the European Convention in June 2003.¹⁵

The number of politics wherein the askance of a CoR advice is mandatory is be-

ing expanded by the entry in force of the Amsterdam Treaty, whereby the problems of employment and social and environment protection policy are implied. Additionally, from now on, the EP may also ask for a CoR advice.

In the debates on the new Constitution, the CoR (justly) requests a more significant role in the EU decision-making. It asks for a full participation of the CoR representatives. The CoR welcomes a constitutional recognition of the local and regional authorities' role in the EU (i.e., the recognition of cultural and linguistic diversity, including a territorial cohesion between the EU tasks, respect for the local and regional self-government, vestment of the right to the CoR to launch the procedures before the Court of Justice for the defense of its competencies and CoR's involvement in the ex post surveillance process pertinent to the application of subsidiarity and proportionality principles). The Committee also intercedes for the ex ante surveillance arrangements and CBC and interregional establishment, emphasizing that they are the keys to the creation of Europe without boundaries. Concerning the economic measures, the CoR insists on the find-out of equilibrium between liberalization and public interest service protection.

With regard to the power, the general criteria for its delegation and execution are as follows:

- (i) the Union shall dispose of such an amount of powers entitled thereto by the Constitution unless they are withheld by the Member States;
- (ii) subsidiarity and proportionality principles shall be applied.

Acquis communautaire shall remain the first source for constitutional interpretation.

Naturally, this model requires a subtle determination of competence distribution and an activity of multiple institutions, permanent tracking, and model upgrades. If we bear in

procedure. Its role is to timely signify the effects the draft legal acts might have on the citizens, communities, and regions and facilitate dissemination of European integration-oriented information devolved to the citizens as to obtain a higher public support to the decisions promulgated at the European level. Similar to the Economic and Social Committees, the CoR acts as a CoE, Commission, and the European Parliament's (EP) consultative body in a specific field of policies stipulated in the Foundation Contracts (mostly those wherein the regional interests are evinced). These areas imply education, culture, healthcare, Transeuropean networks and an economic and social cohesion (thus encompassing the Structural Funds as well). The CoR may also provide for its opinions in the cases when the Economic and Social Committees are consulted, based on Art. 262 of the EC Constitution. Eventually, the CoR is entitled to draft its reports on its own initiative, thus enabling the regional and local interest representatives to air their opinions on all the European integration aspects.

¹⁴ Cf. Commission of the European Communities: White Paper on European Governance, Brussels, SEC (2000) 1547/7 final.

¹⁵ The actuality of this problematic is observable in the fact that the CoR and the CE coorganized the conference *Devolution Agenda: Regions and Cities Matter* in Brussels on November 26, 2003.

mind the objectives, each institution may be highly expertly and ethically (teleologically!) interpreted pursuant thereto. Hereby, the production of a precedent has an utmost importance.

Firstly, a harmony in one's self, in one's immediate environment, should be recognized and developed and then expanded.

A civic community implies a (bottom-up) freedom of self-organization from a family to the state. Such a civic society is a democratic form wherein the individuals actively participate in the public life. Such a form has a "horizontal," local, face-to-face cooperation. Phrased in an informatical vocabulary, this is a networked society that mostly prepares, passes, and implements the decisions through teamwork.

One may say that local and regional self-government **analyzes and encircles the idea of power distribution in a horizontal sense** (legislative, executive, and judicial power) on one side and the state apparatus control technique on the other side, everything being in a **vertical relation** of the higher/broader and lower/narrower territorial units (from the local and regional up to the national and supranational levels), which necessitates a democratic environment. A power distribution principle incorporates the joint decision-making forms, cooperation, and mutual checkups of all types of authorities and their incumbents. We are of an opinion that there is no high-quality horizontal power distribution should a constitutionally guaranteed right to local self-government not be simultaneously provided for.

Therefore, it is necessary to reconsider a national state as a part of a political space wherein the governance of personal freedom, civic equality, and social justice are being realized and guaranteed, thus shaping the local and regional self-government's organization.

Local as well as regional self-government searches for the answers how to guarantee a **harmony between a citizen as an individual and institutions, as well as between the**

local/regional communities and the state. Hereby, one should try to find out the solutions to the questions raised, reducible to the following:

- citizen participation in political decision-making directly or via elected representatives;
- execution of an (essential) portion of public affairs;
- decision on the needs and interests having a local (and general) importance;
- scope of surveillance powers of the higher organs;
- scope of local and regional units' financial independence;
- a higher-level formulation of a political-administrative organization;
- other issues.

When norming, from the local to the national level, one should always have a feeling for equilibrium, i.e., the finding of the adequate criteria and standards. We deem that the **citizens' satisfaction with the quality of life, i.e., the satisfaction of their needs and interests**, should be a criterion for local self-government, as a goodness of a solution, while a standard should be their quantification (aliment, housing, procurement, socialization and affirmation up to self-actualization). With regard to a norming division, it is acceptable and recommended that the "inhabitants of a local self-governmental unit decide on the issues pertaining solely on their own interests by themselves and jointly decide if the others' interests are implied in addition to their own," (Pusić), bearing in mind its level.

Nowadays, emphasized is a horizontal societal differentiation. An increasing number of various subjects, NGOs, non-profit, and humanitarian organizations is present in the social arena, equally competing to obtain the jobs wherewith the citizens' needs and interests are satisfied.

Essential issue is how to define the local and regional affairs both from the aspect

of an interest and from the technical point of view. Local and regional systems have to be considered as a part of a unified state system, which is a state power bearer in its territory. Simultaneously, a local system should be in the function of local population's interest integration, acting as a local community's organizational instrument, primarily in relation to the needs and interests satisfied at that level. Certain local affairs contributing to the local life and service development are one thing, while the central ones that are entirely or partially conducted at a local level are the other thing. Hereby, one should respond to the question of what is more efficacious and cheaper.

Nonetheless, there are affairs that belong to certain social organization level according to their nature. However, it is not always crystal-cut but depends on concrete circumstances. Therefore, a search was launched for the ways to demarcate the affairs whose nature is not predetermined by a local and/or central character, whereby their quality execution would be assured. Thus, known is the establishment of local affairs via general clause. It is the case wherein it is opined that all the affairs are local unless the Constitution or a law has not expressly stipulated that they are central. The advantage of such an approach is reducible to the fact that it propagates local initiatives, being elastic and more susceptible with regard to a series of certain units' specificities. Its disadvantage is the fact that it is not favorable to the "poorer" units, enhancing the broader/higher units' irresponsibility. Therefore, individual clausal variants are also existent. Although the initiative of local affairs expansion is entrusted to the local units, certain affairs executable by this tier are occasionally enumerated. In the function of a realistic execution of preset affairs, a subsidy possibility is also anticipated.

Enumeration system is also a demarcation possibility, whereby it is implied on the side of the central affairs, whereas the local ones are only those taxationally enumerated

as such by the Constitution or a law. An advantage of such a solution is observable in the countries where local self-government is relatively weak, so that a responsible higher level remains for this tier as well. Negative is that this modality limits local communities' initiative, the very way is complicated, each novel as a rule necessitates a legal amendment, etc.

It ensues herefrom that the general clause promotes local units' autonomy and expands each local system's adaptability, with a lack of a quality guarantee and the execution of these affairs. One should also always calculate with the devolution of affairs, which necessitates a special consideration of implementation, control, and responsibility.

We have to work on the development of democracy, tolerance, and multiculturalism primarily at a local level, as a corrective of centralism, exclusiveness, self-sufficiency, etc.

Having the concrete European institutions, we cannot but search for the answers to the questions posed in this way. The more vital the institutions are, the more adequate they are concerning their desirability and characteristics, predominantly efficacy and democratic spirit, the longer their life and activity predestination will be. Most importantly, rigidity is ever so rare today, elasticity, however, ever so present.

One has to assure moral defendability (Good vs. Evil), legal efficacy (input – output, cost – benefit), and political feasibility of each act. A high-quality interpretation is necessary exactly between the regulational vocation and its application. The law is interconnected to its ambience by an interpretational mechanism (Luhmann). The interpretation should be cognitive – *lege artis* – as well as an ethical one – *ex aequo et bono*.

VI.

We are of the opinion that the new challenges cannot be adequately surmounted

without a **systemic theory**, a **self-organizational theory**, and a **theory of autopoiesis**. As technology implies a transformation of an idea into a product, the same applies to an autopoietical technology. This technology facilitates us to adopt the positive and eliminate the negative, or at least reduce it to the least extent possible. Thereby, while relying on the natural laws, everything is simultaneously a part and a whole, demarcated by a membrane that ensures an entity as a unity, a sufficient openness for the cognitive, but it ensures it as a normative closeness as well. The identity and subjectivity of the parts and of the whole are thereby unthreatened, for each has its own autonomy as well as a simultaneous networking into an ambience. In a self-organized system, each participant is also a system manager (Forrester). The stress is put on **autoreferentiality**, on a competition with one's self. One should start from himself/herself, defining him/herself first.

Exactly thanks to these theories we may recognize what is allopoietical and what autopoietical in the Communal engineering. Allopoiesis implies a "production of something else," that a subject is not autonomous, that someone else determines the destiny. **Autopoiesis** implies the "production of the self." In other words, there is no or/or but an and/and approach, there is no exclusion or imposition but an understanding and agreement. An optimum is being searched for. Each individual is the most important one, from the human as a citizen up to a family, corporation, local and regional authorities, national and finally supranational level. What is most adequate and most natural to be executed in a (functional or territorial) environment should be conducted there in the best way possible, efficaciously and in a democratic manner. The aforementioned suppositions are reducible to the principles of subsidiarity and proportionality in a horizontal and vertical power distribution.

An autopoietical vision is the best manifestation of a creative imagination and a pri-

mary motivator of human actions. It comprises a capability to see beyond the present reality, being a fundamental force of finality. An autopoietical mission is also necessary, with an autopoietical decision-making technology. This is the future of Europe and its parts. This implies that both the bottom-up and the top-down approaches are being internalized.

We think about local and regional self-government as an expression of general will (Rousseau), power distribution (Montesque), representative democracy (Mill et al.), as the True, Good, and Beautiful (Pusić) through a self-organizational theory (Forrester), up to the modern social autopoietical theory (Zeleny, Teubner, and Luhmann). Thus, the modern cognitive theory does not speak of a difference between the empiric and the transcendental but of a difference between a system and its environment. Only a holistic and versatile consideration assures creation and realization. One should scientifically discover the causes, course, and finality of relevant occurrences.

Therefore, we are of an opinion that the EU has a chance to be formed autopoietically only if the local, regional, and national levels are also simultaneously autopoietically formed. The analysis of the Constitution and other relevant documents, as well as that of the practice (*acquis communautaire*), will provide for the answers thereto. Essential hereby is that all institutions should be networked, i.e., that each individually occupies its position while complementing the other, so that the Community as a pivotal association assures a synergetic effect.

An autopoietical social system theory is surely the most radical and "sophisticated" one among the present social theories.

VII.

By the promulgation of the 1990 Constitution, the organization of local self-government in the Republic of Croatia started from the citizens' rights to local self-government, which was realized in local self-gov-

ernmental units such as a municipality, district, or a city. In other words, central governance and the affairs from a self-governmental scope were also executed at that level, so that a county prefect was a state official. Such a concept of local and regional self-government's territorial organization in the Republic of Croatia was devised as to enable and assure a centralistic management of public affairs. The system was based on a relatively large number of small-sized municipalities and a formal, not realistic, differentiation between the rural and urban local units.

It was necessary to stop a tendency of basic local units' (municipalities and cities') multiplication, for such small-sized and weak units could not assume the more complex local services. Furthermore, an increase in the major cities' independence and responsibility was advocated, a gradual county organization reform, and the establishment of the Zagreb metropolitan area.¹⁶

Thus, the 2000 constitutional amendments have significantly changed the local and regional self-governmental concept. Such a notional construct is a result of reality, for a county as a median between the state and local levels primarily represents an area tailored in a top-down fashion. Yet, a desire was to emphasize that Croatia also has to consider its territorial organization from a regional point of view. One should bear in mind that regionalism was frequently pejoratively understood, as a potential secession and a destruction of national unitarianism. A constitutional definition of the Republic of Croatia stipulates that it is "a unitary and inseparable democratic and social state" (Art. 1, Para 1).¹⁷ In other words, these provisions exclude any federalization, for a true regionalization has (or might also potentially have) the elements of a composite state.

¹⁶ Prof. Stjepan Ivanišević in his capacities as a scientist and then the minister of justice, administration, and local self-government wrote about the issue.

¹⁷ Cf. the Constitution of the Republic of Croatia, integral version, Official Gazette № 41/2000.

The present constitutional solutions start from the concept of a high-quality power distribution, what we especially support and stress. "In the Republic of Croatia, the power is organized on a principle of power distribution into a legislative, executive, and judiciary one, being limited by a constitutionally guaranteed right to local and regional self-government" (Art. 4, Para. 1). Different from a usual horizontal power distribution definition, the Croatian Constitution in this way explicitly constitutionalizes a vertical power distribution as well.

The citizens are guaranteed the right to local and regional self-government (Art. 132), while the constitutional-legal protection is secured in a case of that right's violation, to be adjudicated by the Constitutional Court (Art. 128, Para. 1, l. 4). Thus, this right is completely equalized with the overall constitutional human rights and fundamental freedoms' listing (Arts. 14 – 69).

We warn against a different local level definition in the ECLS, whereby the citizens "shall decide within the law through their representative organs, so that they shall enjoy the right and a real capacity to regulate and administer the essential public affairs in favor of their citizens," whereas the Croatian Constitution stipulates that the citizens "shall decide on the needs and interests of local importance."

Therefore, the citizens' right to local self-government in the Republic of Croatia contains the following:

adjudication on the needs and interests of local importance, bearing in mind that "certain state administration affairs" may be legally devolved to the local self-governmental units;

right to control the legality only, while the local self-governmental bodies are subject to purpose surveillance in case of devolved state affairs;

stipulation of local self-governmental units' revenue sources is entirely vested to the law.

Cities and municipalities are local self-governmental units, while counties are regional self-governmental units.¹⁸

In its 2000 – 2004 Program, the Government of the Republic of Croatia has stipulated, inter alia, the launch of a broad decentralization process and an enhancement of local and regional self-government as an objective. Certain initiatives were noted, especially from the Ministry of Finances, wherein the project *Legal Frameworks for Decentralization in Croatia*¹⁹ was devised, the Osijek-seated Croatian Institute for Local Government (CILG) was founded as an NGO,²⁰ the Osijek School of Law has organized a post-graduate course of studies titled *Developmental Management of Local and Regional Self-Government*, etc. The *lex specialis* was promulgated in the sphere of education, social welfare, healthcare, culture, etc., whereby the decentralization elements were incorporated. Thus, certain steps forward concerning decentralization have been made, but we are of an opinion that the adequate and justly expected results have not been achieved.

The researches in Croatia signify a necessity to realize a true decentralization. The following measures are offered: (a) the measures regulating the minimal mandatory scope for all self-governmental units' categories, (b) those preventing further increase in local units' number stipulating the conditions for the establishment of the new ones, i.e., the justification of financial potentials for an efficacious provision of services pertinent to the minimal mandatory scope, (c) those whereby a mandatory cooperation of local self-governmental units in the issues concerning their

competencies would be imposed within the minimal mandatory scope, (d) those where-with the time (3 – 5 years) would be determined after which the territorial changes may take place where the satisfactory results have not been achieved either through a promoted voluntary or an imposed mandatory collaboration.²¹ We should add that the real issue is the local and then the regional self-governmental units' qualification (capacity) for a high-quality developmental management of these areas. This implies the enforcement and development of moral, intellectual, and social capital.

The analysis of local and regional self-government organization is to be desirably examined concerning the public affairs definitions, surveillance extent, and financial independence scope.

The administrative affairs should be separated from the state ones so that they are executed by state administration bodies or by the city or municipal ones when these authorities are devolved thereto, while local self-governmental affairs should be conducted by various collegiate organs comprised of citizens or their representatives.

Pursuant to the Constitution (Art. 133, Para. 2), the territory of a county is determined in a way stipulated by the law. The Local and Regional Self-Government Act²¹ stipulates that a county is a regional self-governmental unit whose territory represents a natural, transportation, social and self-governmental entity, being established to conduct the affairs of a regional interest (Art. 6). It is desirable to bear in mind the regional self-government's definition, not that of the region itself, from the Draft European Charter on Regional Self-Government (Art. 3), where regional self-government implies the right and capacity of the greatest territorial powers within a state, possessed by the elected bodies administratively located between the cen-

¹⁸ In the Republic of Croatia, existent are 6,810 settlements, 422 municipalities, 122 cities, 20 counties and the City of Zagreb.

¹⁹ The project was conducted by the Zagreb-based Croatian Legal Center in cooperation with the Budapest-based Open Society chapter. Its results were prepared for publication (18 authors and contributions), whereby this paper's author was a reviewer.

²⁰ This paper's author is the CILG President.

²¹ Cf. Croatian Legal Center, Public Administration Decentralization Project: From Obligation to Autonomy, integral report, Zagreb, February 2003.

tral government and local authorities and enjoying the self-organizational prerogatives or those having a form usually connected to the central authorities, i.e., the administration of an essential part of public affairs pursuant to the subsidiarity principle at their own responsibility and in the interest of the population.

With regard to a potential (and necessary) regionalization that *de facto* and *de jure*²³ exists in the Croatian territories throughout history, thus having its tradition and deep-rootedness in the people's awareness, it is worth supporting the idea of NUTS regionalization, i.e., that of the statistical regions. This would facilitate the formation of a regional statistics and assure a comparability of regional data, therefore being a basis for a regional policy. It is recommended to respect the existent state territory's administrative division in counties and cities/municipalities while devising such a proposal. Existent are certain suggestions to divide Croatia in five regions: Dalmatia, Istria, Slavonia and Baranja, Rijeka Region and Central Croatia. Various vocations such as agronomy, forestry, geography, regional planning, etc. observe this solution from their own aspects. Ever so crystal-cut is a division in statistical regions as four megaregions: Pannonian Region, Mountainous Croatia, Adriatic Sea Basin and Adriatic Croatia. Applied hereby are the homogeneity criteria from the standpoint of regional policy, physiognomic regional characteristics, historical tradition, central settlement criterion and the criterion of an existent economic homogeneity. Several variants have been made. Full-fledged is a proposal that Croatia should comprise a single spatial unit for the statistics of a NUTS I level, divided in five NUTS II units, 21 NUTS III, and 546 NUTS V units.²³

We should also bear in mind six regional self-government models.²⁴

As an optimal community, the region is most suitable for various integrations, especially for a CBC.²⁵ Of course, the Danube-Drava-Sava Euroregional Cooperation (DD-SEC) is extremely important for us.

VIII.

Instead of a Conclusion

In the processes described as globalization, transition, and differentiation and integration, essential importance has the recognition, creation, and realization of true decentralization. In that way, the role and position of the present state is significantly changed, primarily through a public sector expansion. In other words, the same or the similar, as well as the new affairs, have to be executed highly expertly (professionally) and highly ethically, with a stress laid on a search for the optimal levels while applying subsidiarity and other principles (e.g., proportionality, solidarity, etc.). This is possible if a high-quality local and regional self-government as well as a supranational atmosphere, i.e., that of the EU, are being developed.

These processes are of utmost importance for the postcommunist countries, implying the Republic of Croatia as well. Exactly the experiences, visions, and missions excogitated in these countries have a preponderant significance. Nonetheless, everyone has to also incalculate his/her specifics that do not endanger the integration processes but enrich them on the contrary. A high-quality absolution of the regional issue and regionalization opens the realistic chances for all the people and regions in their social development.

The sooner we become aware that **motivation, knowledge, teamwork, technology** and **finances** are the most important factors of one's success or failure, the sooner we will

²³ Cf. *Izvešće o društvenom razvoju Hrvatske 2002.*, UNDP Croatia, Ekonomski institut Zagreb, 2003.

²⁴ Cf. Council of Europe, Conference of European Ministers Responsible for Local and Regional Government, Outlines,

Syntheses, and Overviews of Six models of Regional Self-Government, 13th Session, Helsinki, 2002.

²⁵ Cf. *Practical Guide to Cross-Border Cooperation*, PHARE/Association of European Border Regions (AEBR), European Commission (EC).

initiate everyone's quality development. It is essential to open and guarantee equal chances for each individual and all regions. The order is not a random one. It is firstly necessary to work on motivation elevation, i.e., to mobilize all those who know and can to be involved in the creation of the future. At the present level of information technology development, certain skills and training are necessary in addition to the know-how. The notion of a life-long learning is not only a phrase but also a way of life and work. Here-

by, one should not in any case be enslaved by a revolutionary mind, according to which everything starts from us. The experience the humankind has acquired is more than necessary when creating the new solutions.

We should abandon the allopoietical approaches and realizations and should bravely step into the autopoietical endeavors. We are aware that all of that is far more easily recognized and excogitated than applied. There are many challenges. Let us cope with them.

Prof. Dr. sc. Zvonimir Lauc, Ordentlicher Professor der Fakultät für Rechtswissenschaften
in Osijek

DEZENTRALISIERUNG UND DIE REGIONALE SELBSTVERWALTUNG

ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Arbeit untersucht der Autor den Zusammenhang zwischen dem Prozess der Dezentralisierung und der regionalen Selbstverwaltung. Zur heutigen Zeit, wenn Europa als eine supranationale Gemeinschaft konstitutionalisiert wird, scheint es notwendig, alle seiner Bestandteile zu definieren. Dies bezieht sich nicht nur auf nationale Staaten, sondern auch auf Regionen, und dadurch auch auf die regionale Selbstverwaltung. *Conditio sine qua non* der regionalen Selbstverwaltung ist nicht nur eine erfolgreiche Dezentralisierung, sondern eine gut entwickelte lokale Selbstverwaltung. Deshalb steht der Einzelne vor der Aufgabe der Erforschung und der Gestaltung, aber auch seiner aktiven Teilnahme an dem Prozess einer qualitätsvollen Gesellschaftsentwicklung, in welchem der Einzelne eine Chance für die volle Emanzipierung (im ethischen, intellektuellen und ästhetischen Sinne) haben wird, sowie die Chance, seine persönlichen Bedürfnisse und Interessen durch das gleichzeitige Streben nach dem allgemeinen Wohlstand auf allen Ebenen zu befriedigen.

Dezentralisierung in ihrem Zusammenhang mit der regionalen Selbstverwaltung ist eine angemessene Antwort auf die Prozesse der Globalisierung, der Transition, der Differenzierungen und der Integrationen. Sie stehen in *favorem* des Strebens nach optimalen Gemeinschaften als Erscheinungsformen der Autopoiesis, in welchen durch die Anwendung des Subsidiaritätsprinzips, aber auch anderer Prinzipien (Prinzip der Reziprozität, der Wirksamkeit, der Demokratisierung) eine Verwaltungsgewalt gestaltet und realisiert wird, die wirkungsvoll und billig ist und die ihre Befugnisse im Rahmen des festgelegten Haushaltsplans rationell ausübt.

Die Systemtheorie, die Theorie der Selbstorganisation und die Theorie der Autopoiesis klären im wesentlichen dieses Problemfeld und bieten die Möglichkeit, qualitätsvolle Lösungen zu wählen.

Republik Kroatien hat auch mit den Prozessen der Dezentralisierung angefangen und hat die Aufgabe, sie noch mehr zu intensivieren, obwohl die erwarteten Resultate noch nicht realisiert sind. Zur gleichen Zeit ist es nötig, Entscheidungen und Vereinbarungen in Bezug auf die sog. NUTS Regionen so schnell wie möglich zu treffen, und danach die Grundsätze der Regionalisierung Kroatiens festzulegen.

Schlüsselwörter: Dezentralisierung, regionale Selbstverwaltung, Autopoiesis.

Prof. dr. sc. Zvonimir Lauc

DÉCENTRALISATION ET AUTONOMIE RÉGIONALE.

RÉSUMÉ

Dans cet essai l'auteur considère les interdépendances, entre le processus de décentralisation et l'autonomie locale.

A l'heure où l'Europe tente de se donner une constitution de communauté supranationale, il lui est nécessaire de définir toutes ses composantes, ce qui signifie non seulement les états-nations mais aussi les régions et l'autonomie locale.

La condition sine qua non d'une véritable autonomie régionale n'est pas seulement une décentralisation efficace mais encore une autonomie locale avancée.

Pour ce faire, il est souhaitable de rechercher et créer un développement social de qualité, qui donne aux individus des conditions de pleine émancipation (morale, intellectuelle, esthétique) dans la réalisation de leurs besoins et intérêts ceci afin que se concrétise par-là même l'intérêt général de la société à tous les niveaux.

La réponse aux processus de globalisation, transition, différenciation et intégration est la décentralisation et l'autonomie régionale. Celles-ci sont en faveur de l'atteinte des communautés optimales en tant que formes autopoïétiques, où en appliquant les principes de subsidiarité, et d'autres (proportionnalité, efficacité, démocratie) on peut créer et mettre en place une gouvernance efficace, à moindre coût et qui exerce ses fonctions dans le cadre d'un budget déterminé.

La théorie des systèmes, la théorie de l'auto-organisation, et la théorie de l'autopoïèse éclairent considérablement cette problématique et permettent le choix de solutions pertinentes.

La République de Croatie a entrepris un processus de décentralisation et même si les résultats ne sont pas à la hauteur des attentes, elle doit persévérer. Simultanément il est nécessaire, en préalable, de s'accorder sur la région dite NUTS, et ensuite sur la régionalisation croate.

Mots clés: décentralisation, autonomie régionale, autonomie locale, autopoïèse.

D.Sc. Zvonimir Lauc, Full Professor of the Faculty of law in Osijek

DECENTRALIZATION AND REGIONAL SELF-GOVERNMENT

SUMMARY

In this paper, the author is considering the interdependence between the process of decentralization and regional self-government. In a time when Europe is being constituted as a transnational community, it is necessary to define all its integral parts, and this means not only the national states, but also regions, and local self-government. *Conditio sine qua non* of true regional self-government is quality decentralization, as well as a developed local self-government. It is therefore necessary to investigate, create and live quality social development, in which the individual will have a chance for his full emancipation (moral, intellectual, aesthetic) in the realization of his needs and interests in such a way that at the same time allows the realization of the public good of communities on all levels.

Decentralization and regional self-government are the response to the processes of globalization, transition, differentiation and integration. They are in favour of creating optimal communities, as autopoietic forms, in which – through the application of subsidiariness and other principles (proportionality, efficiency, democracy) – an efficient and cheap authority will be created and realized, functioning within the limits of the determined budget.

Theory of systems, theory of self-organization and theory of autopoiesis significantly elucidate this problem area and make possible the choice of quality solutions.

The Republic of Croatia has started with the processes of decentralization, and although expected results have not been achieved, these processes must be intensified. At the same time, it is necessary, as soon as possible, to reach an agreement about the so-called NUTS regions, and about the regionalization of Croatia.

Key words: decentralization, regional self-government, local self-government, autopoiesis

UDK 342.9
Izvorni znanstveni rad

**Prof. dr. sc. DUŠKO LOZINA, Pravni fakultet sveučilišta u Splitu,
MIRKO KLARIĆ, asistent, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu**

OSNOVNE ZNAČAJKE LIBERALIZACIJE I DEREGULACIJE ELEKTROENERGETSKOG SEKTORA

Težište interesa ovog rada usmjereno je ka analizi procesa deregulacije i liberalizacije koji se odvijaju u okviru elektroenergetskog sektora s ciljem uvođenja tržišnog natjecanja u jedan dio opskrbe električnom energijom. Navedeni se procesi promatraju u svjetlu harmonizacije propisa koji reguliraju ustrojstvo i funkcioniranje elektroenergetskog sektora sa onima u Europskoj Uniji, s ciljem stvaranja zajedničkog tržišta električne energije i razbijanja nacionalnih monopola. Daje se i komparativni prikaz reformskih procesa koji se odvijaju u elektroenergetskim sektorima pojedinih zemalja

Ključne riječi: Javna uprava, elektroenergetski sektor, deregulacija, liberalizacija, privatizacija

1. UVOD

Tijekom povijesnog razvoja društvene zajednice iskristalizirala su se tri modela upravljanja društvenim poslovima.¹ Prema karakteristikama koje ih određuju, mogu se podijeliti na:

- asocijativni model upravljanja društvenim poslovima;
- funkcionalni model upravljanja društvenim poslovima;
- teritorijalni model upravljanja društvenim poslovima.

Kod asocijativnog modela upravljanja društvenim poslovima naglasak je na osob-

nim vezama pojedinca s određenom asocijacijom. ...Nije važno što netko radi, već ono što on jest, tj. kakva mu je uloga u asocijaciji pripisana.² Kod teritorijalnog modela upravljanja društvenim poslovima ... zajedničke aktivnosti u ostvarivanju interesa i rješavanju sukoba dobivaju teritorijalna obilježja.³ Ipak, teritorij u prvom redu predstavlja samo okvir u kojem se odvijaju navedeni društveni procesi. Ono što osigurava vezivo unutar tih međa i motivaciju koordiniranog djelovanja je nova društvena institucija – politička vlast. Funkcionalni model upravljanja društvenim poslovima temelji se na okolnosti da cilj počinje dominirati kao organizacijsko načelo u upravljanju društvenim poslovima. ...Osnovna organizacijska jedinica sustava postaje – umjesto upravno te-

¹ Uprava u različitim društvima i povijesnim razdobljima ima različite pojavne oblike. Upravu se može definirati kao "...institucije potrebne za provedbu određenih formalnih pravila na razini cijele države", Čengić, D. – Dragojević, S. – Vidačuk, I.: *Hrvatska administrativna elita i problemi upravljanja u procesu društvenih integracija*, Društvena istraživanja, br. 69 – 70, god. 13 (2003.), str. 5.

² Pusić, E. – Ivanišević, S. – Pavić, Ž. – Ramljak, M.: *Hrvatska središnja državna uprava i usporedni upravni sustavi*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 24.

³ Isto.

*ritorijalne jedinice – neteritorijalna organizacija, skupina ljudi i materijalnih sredstava okupljena oko trajne djelatnosti na ostvarenju ciljeva koji se ne sastoje isključivo od interesa njezinih članova niti se iscrpljuju u osiguravanju egzistencije organizacije.*⁴

Može se reći da je razvoj suvremenih upravnih sustava diljem svijeta u posljednjih stotinu godina išao u pravcu jačanja elemenata funkcionalnog modela upravljanja društvenim poslovima. Procesi industrijalizacije, urbanizacije, nove socijalne potrebe te intervencija države u gospodarske djelatnosti doveli su do stvaranja novih upravnih organizacija koje nisu bile organizirane po kriteriju teritorija, nego obzirom na ciljeve i potrebe zbog čijeg su zadovoljavanja osnovane. Moderna država preuzima na sebe organizaciju i obavljanje niza djelatnosti potrebnih za svakodnevnu egzistenciju u tim društvima. Čitav niz djelatnosti poput izgradnje i održavanja cesta i putova, sve složenijeg transporta i komunikacije, stvaranje i financiranje školstva, opskrba pitkom vodom, odvod otpadnih voda, zbrinjavanje otpada, opskrba svim vrstama energije, nadzor nad građenjem, itd. postaju javne službe⁵ ...*To što ih je svuda preuzela država, pa i tamo gdje su počele kao privatna poduzeća s dobit kao glavnim ciljem, proizašlo je odatle što je država u to doba bila najveća i najbogatija organizacija u društvu, što neke od novih aktivnosti nisu otvarale izgled na dobit, pa nisu bile u stanju privući privatne poduzetnike, odnosno odatle što se smatralo da ne bi bilo u skladu s demokratskim načelima ako bi pojedinci ostvarivali dobit od djelatnosti koje su svima nužno potrebne bez obzira na njihovo imovno stanje, npr. školstvo, zdravstvo, socijalna zaštita.*⁶

⁴ Isto, str. 49.

⁵ O problematiki gospodarskih komunalnih službi te njihovom položaju i ulozi u okviru javnog sektora više u Pavić, Ž.: *Od antičkog do modernog grada*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 179 – 230.

⁶ Pusić, E.: *Upravljanje u suvremenoj državi*, Društveno veleučilište, 2002., str. 153.

U posljednjih tridesetak godina na području organizacije javnih službi, te javnog sektora uopće dolazi do intenzivnijih reformi u javnoj upravi, kojima je cilj osigurati njezino primjereno funkcioniranje u novonastalim društvenim okolnostima. ...*Glavni pravci reformi usmjereni su na smanjenje uloge države, eliminiranje njezine uloge u proizvodnji dobara i usluga uz istovremeno promoviranje deregulacije i privatizacije, smanjivanje opsega javnih servisa, debirokratizacije i decentralizacije, formiranje kvazitržišnih mehanizama koji bi trebali unijeti kompetitivnost u javni sektor.*⁷

Deregulacija i liberalizacija elektroenergetskog sektora predstavlja upravo jedan takav primjer u kojem do izražaja dolaze svi problemi i dvojbe vezane uz deregulaciju, privatizaciju i liberalizaciju. Kako mogućnost korištenja električne energije, kao i energenata uopće, predstavlja jednu od temeljnih ljudskih potreba, bez kojih je nezamisliv suvremeni život, pitanje njezine dostupnosti i opskrbe u svakom društvu ima vrlo osjetljivu političku dimenziju, koja se odražava na vrlo opsežnoj pravnoj regulativi koja uređuje to područje društvenog života. U tom smislu, predmet ovog rada biti će osnovne značajke procesa liberalizacije i deregulacije uz prateći proces privatizacije elektroenergetskog sektora.

2. O DEREGULACIJI, LIBERALIZACIJI I PRIVATIZACIJI U JAVNOM SEKTORU

Danas su procesi deregulacije, liberalizacije i privatizacije sveprisutne pojave koje se

⁷ Lozina, D. – Klarić, M.: *Nova javna uprava*, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2003., str. 29. Strani sugovornici kao najkritičnije točke za daljnu modernizaciju hrvatskog gospodarstva ističu neefikasno pravosuđe i lokalnu upravu. Nadalje, ističu i stalni manjak stručnih i organizacijski sposobnih ljudi u upravi. “*Odakle potječu tako očiti nedostaci hrvatske državne uprave? Izvori su brojni: društveni, politički, ekonomski, obrazovni, a dijelom i posve osobne, personalne naravi. Bez sumnje, i nedavna zbivanja utjecala su na to da se među državnim službenicima – uz pomoć političkoga klijentelizma i nepotizma te stranačke pripadnosti – nađe značajan broj nestručnih osoba*”, Čengić, D. – Dragojević, S. – Vidačuk, I., nav. djelo, str. 15.

vezuju uz obavljanje javnih službi⁸ i funkcioniranje javnog sektora općenito, posebno u njegovom gospodarskom dijelu. Kao što je svojedobno država izvršila snažan upliv u obavljanje gospodarskih djelatnosti od interesa za širu društvenu zajednicu⁹, tako danas država nastoji reformirati i smanjiti svoj

upliv iz razloga povećanja ekonomičnosti, učinkovitosti i produktivnosti javnog sektora.

Deregulacija ne znači ukidanje regulacije, nego *redefiniranje i uspostavljanje novog sadržaja i oblika regulacije nekog dijela javnog sektora u odnosu na raniji oblik*. Na ovaj način shvaćena, deregulacija predstavlja novu regulaciju već regulirane djelatnosti. Prema tome, dereguliranje ne mora nužno značiti smanjivanje regulacije na određenom području društvene i gospodarske djelatnosti. Ono naprosto predstavlja drugačiji način regulacije obavljanja određene javne djelatnosti.¹⁰

Dereguliranje se danas drži temeljnim preduvjetom nužnim za normalno poslovanje javnih i državnih poduzeća. Putem dereguliranja nastoje se postići tri osnovna cilja:

- povećati efikasnost poslovanja javnih poduzeća i doprinijeti njihovoj konsolidaciji;

⁸ Javna se služba definira na različite načine. Prema Duguitu javna je služba svaka ona djelatnost čije vršenje upravljači trebaju regulirati, osigurati i kontrolirati, pošto je ona nužna za ostvarivanje i razvitak društvene međuovisnosti i takve prirode, da može biti potpuno osigurana jedino posredovanjem sile kojom raspolažu upravljači. Duguit, L.: *Preobražaji javnog prava*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1929., str. 51.

Ivanišević pak javnu službu shvaća kao interesne situacije u kojima postoji određen stupanj interesne ovisnosti korisnika neke društvene djelatnosti u odnosu na nosioce tih djelatnosti. Usp. Ivanišević, S.: *Prilog diskusiji o pojmu javne službe*, Zbornik radova Visoke upravne škole, Zagreb, br. 5/1968., str. 71.

Babac drži da se parametrima vršenja javne funkcije mogu smatrati... a) prije svega, jednim od parametara jest pravosmjernost (*condordance de droit, Rechtsmaessigkeit*) – koja znači svaku šansu da se upravno djelovanje vodi s idejom o vladavini prava, međutim prožeto s profesionalitetom, kao i etikom samoodgovornosti; b) zatim, tu je i profesionalitet (*professionnalite, Gewerbmæssigkeit*) kao parametar – a takav pak znači svaku šansu da se javnu djelatnost obavlja *lex artis* kao naročito upravnom umijeću, ali s gospodarstvenošću prožeto i doktrinarno opravdano; c) konačno, samo – odgovornost (*auto – responsabilité, Eigenverantwortlichkeit*) se ima parametrom smatrati: takav parametar znači svaku šansu da upravno – pravni odnos bude usmjeren s visokom spremnošću djelovanja na preuzimanje svojih respektivnih odgovornosti. Babac, B.: O "Činidbi javne službe" kao kategoriji – neka paradigmatička razmatranja s motrišta rekonstrukcije "javne funkcije", Pravni vjesnik, god. 14, br. 1 – 4, 1998., str. 7. – 8.

Gjidara i Šimac pod javnom službom smatraju djelatnost od općeg interesa koju obavlja javna uprava ili koja se vrši pod njezinim nadzorom, pri kojoj djelatnosti se koriste ovlasti javne moći, poštujući određena načela javnog prava, kao što su kontinuitet, tj. stalnost vršenja javne službe i pružanja javnih usluga, jednakost građana i pravnih subjakata, te uz to još i prilagođavanje javnih služba okolnostima. Usp. Gjidara, M. – Šimac, N.: *Koncesije i drugi načini povjeravanja javnih usluga pravnim i fizičkim osobama*, Pravo u gospodarstvu, Zagreb, br. 5., 2000., str. 73.

⁹ Bilo stoga jer ih privatnici nisu željeli obavljati jer nisu donosile dobit, bilo zbog opasnosti od monopola i s njim povezanog ekstra profita. Uz obavljanje javnih djelatnosti usko je povezan problem javnih i privatnih dobara i njihovog pojmovnog određenja. Tako Musgraveovi čine distinkciju između javnih i privatnih dobara na način da dobra dijele u tri grupe: čisto privatna, čisto javna i mješovita. Kao kriteriji se koriste načelo isključivanja i načelo konkurentnosti potrošnje.

Načelo isključivanja znači da je potrošnja potrošača A uvjetovana mogućnošću plaćanja cijene, a potrošač B, koji ne može platiti biva isključen. *Načelo konkurentnosti potrošnje* znači da potrošač mora proizvođaču otkriti preferencije za određene proizvode, a proizvođač tada, pod pritiskom konkurencije, proizvodi ono što potrošač želi. Ovdje valja upozoriti da Musgraveovi ne koriste termin javna dobra nego društvena dobra. Usp. Musgrave, R. A. – Musgrave, P. B.: *Javne financije u teoriji i praksi*, Institut za javne financije, Zagreb, 1993., str. 43 – 47. S druge strane Petak navodi da postoje dvije vrste dobara na osnovi dvaju kriterija. Prvi kriterij zahvaća pitanje odnosa pojedinačne prema ukupnoj potrošnji nekog dobra. Ističe kako je razlikovanje prema ovom kriteriju prvi elaborirao Samuelson, koji je u javna dobra ubrojio sva dobra kod kojih, za razliku od privatnih, dodatna potrošnja nekog pojedinca ne smanjuje potrošnju drugog pojedinca. Ovaj je kriterij u stručnoj literaturi poznat kao *načelo nekonkurentnosti u potrošnji*. Drugi kriterij se odnosi na mogućnost isključivanja iz potrošnje svih onih koji ne pridonose financiranju ponude javnih dobara. Za razliku od privatnih dobara kod kojih je takvo isključivanje izvedivo i redovito se primjenjuje, ono je kod javnih dobara teško izvedljivo. Usp. Petak, Z.: *Javna dobra i političko odlučivanje*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001., str. 13.

¹⁰ Pusić definira regulaciju kao *...djelatnost sistematskog legitimnog utjecaja na ponašanje ljudi prema prethodno postavljenim kriterijima* (str. 149.). *Regulacijski kriterij postavljen je unaprijed. To znači da spada u kategoriju ljudskog finaliteta, da je motiviran predodžbom o nekom budućem poželjnom stanju ponašanja kao svojom casualom finalis* (str. 150.). Pusić, E.: *Društvena regulacija*, Globus i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989.

- privući nova ulaganja u javni sektor i osigurati sredstava za novi razvoj sustava;
- riješiti nedostatak fleksibilnosti i omogućiti prilagođavanje javnih poduzeća uvjetima slobodnog tržišta.¹¹

Liberalizacija predstavlja postavljanje novog, labavijeg regulacijskog okvira za obavljanje pojedinih javnih gospodarskih i društvenih djelatnosti. Stoga se liberalizacija i spominje u kontekstu deregulacije, obzirom da deregulacija, kao uspostavljanje novog sadržaja i oblika regulacije, može uključivati¹² stvaranje šireg i fleksibilnijeg okvira obavljanja neke javne djelatnosti. Ovako shvaćena, liberalizacija predstavlja niži rodni pojam u odnosu na deregulaciju.

Liberalizacija se danas često spominje kao nužan preduvjet za funkcioniranje javnih gospodarskih djelatnosti. Liberalizacijom se nastoje ostvariti slijedeći ciljevi:

- povećati ukupnu razinu produktivnosti i efikasnosti u obavljanju javnih gospodarskih djelatnosti;
- podići standarde u pružanju proizvoda i usluga od strane javnih gospodarskih subjekata;
- osigurati odgovarajuće preduvjete nužne za suradnju između javnog i privatnog sektora, posebno glede novih ulaganja u razvoj i unaprjeđenje djelatnosti;
- osiguranje solventnosti poslovanja javnih gospodarskih subjekata, koje se neće istovremeno prevaliti na potrošače koji su prisiljeni koristiti njihove proizvode i usluge.¹³

Uz liberalizaciju i deregulaciju spominje se i pojam *privatizacije*. Ona predstavlja promjenu pravnog položaja pojedinih

gospodarskih subjekata i djelatnosti koje oni obavljaju. Djelatnosti, dotad organizirane u okviru javnog sektora, kao i subjekti koji su ih obavljali, prelaze u privatni sektor i podliježu privatno – pravnoj regulativi. Pod privatizacijom Čengić podrazumijeva ... *prijenos državnog, društvenog vlasništva nad gospodarskim jedinicama u vlasništvo pojedinaca – privatnih osoba*.¹⁴ Navodi kako je najveća pojedinačna prodaja državne imovine zabilježana u Velikoj Britaniji, gdje su investitori za 12 regionalnih električnih kompanija državnoj blagajni uplatili više od 10 milijardi dolara.¹⁵

Privatizacijom se obično žele postići četiri cilja:

- izgradnja vlasničkih temelja tržišne privrede;
- povećanje gospodarske efikasnosti;
- povećanje proračunskih prihoda;
- uvođenje demokracije i jamčenje političkih sloboda.

Za manje od sedam godina, odnosno već do sredine 1997. godine privatni sektor obuhvaća više od 50 % ukupnog gospodarskog sektora u 19 od 26 zemalja u tranziciji.¹⁶

¹⁴ Čengić, D.: *Manageri i privatizacija*, Alineja, Zagreb, 1995., str. 17.

¹⁵ Za Čengića privatizacija u postsocijalističkim zemljama politički je projekt s dugoročnim i dubokim socijalnim, gospodarskim, političkim i vlasničkim implikacijama – i na razini modela i na razini privatizacijskih tehnika. U tom smislu njoj nije povod smanjenje državnog udjela u gospodarstvu, nego predstavlja jedan od ključnih čimbenika redistribucije društvene moći i socijalnog raslojavanja. Usp. isto, str. 152.

¹⁶ Usp. Čučković, N.: *Privatizacija u tranzicijskim zemljama: namjere i stvarnost deset godina kasnije* u Čengić, D. – Rogić, I. (ur.): *Privatizacija i javnog*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 1999. Autorica navodi podatak da je Hrvatska sudjelovala u izravnim stranim ulaganjima u području Srednje i Istočne Europe i Baltika u razdoblju 1989 – 1997 sa svega 2, 1 %, u usporedbi s Mađarskom koja je imala 25, 2 %, Poljskom s 13, 8 % i Češkom s 12, 2 %. U tom smislu ona je usporediva s Latvijom (2, 1 %), Rumunjskom (3, 9 %), Slovačkom (1, 5 %) i Slovenijom (1, 5 %). Redistribucija bivšeg društvenog kapitala na šire slojeve stanovništva je ipak manjeg opsega nego u drugim tranzicijskim zemljama (18 % u usporedbi s prosječno 40 – 70 % u 18 tranzicijskih zemalja koje primjenjivale sheme masovne privatizacije).

¹¹ O problemu regulacije i deregulacije više u Baldwin, R. (ed.): *Regulation in question. The growing agenda*, LSE, London, 1995.

¹² A najčešće i uključuje.

¹³ O tome više u Pinto R. F.: *Innovations in the provision of public goods and services*, Public Administration and Development, Vol. 18, 1998., pp. 387 – 397.

ZEMLJA	UDIO PRIVATNOG SEKTORA U BDP - u %
HRVATSKA	55
MADŽARSKA	80
POLJSKA	65
ČEŠKA	75
ESTONIJA	70
SLOVENIJA	65

Izvor: *Transition Report 1998, (1998.) str. 26.*

Privatizacija uključuje različite modalitete, a ne samo isključivi prijelaz pojedinih gospodarskih subjekata i djelatnosti iz javnog u privatni sektor. Pusić navodi prijelazne oblike koji mogu postojati pri organizaciji gospodarskih djelatnosti u javnom sektoru. *Koncesija* predstavlja oblik privatizacije određene gospodarske djelatnosti prema kojem država daje koncesionaru ovlaštenje i druge prednosti, ali je težište ekonomskog odnosa na koncesionaru i potrošačima njegovih proizvoda, a djelatnost se financira plaćanjem proizvoda i usluga od strane korisnika.¹⁷ Uz navedeni, spominju se i drugi načini povjeravanja javne usluge: ugovori o zakupu, o interesnoj režiji i mandatu.¹⁸ Drugi je prijelazni oblik *mješovito poduzeće* u kojem država sudjeluje

uz pojedinačne poduzetnike na više-manje ravnopravnoj osnovi u osiguravanju sredstava i odlučivanju. Ukoliko dođe do povećanja takvog izravnog državnog učešća, može uslijediti osnivanje *posebnog državnog koordinacijskog poduzeća* po principu holding kompanije koja u svojim rukama ujedinjuje dionice u državnom vlasništvu svih poduzeća u kojima država sudjeluje.¹⁹

U procesu deregulacije i liberalizacije u javnom sektoru obično se koriste isti privatizacijski oblici koje Pusić navodi. Valja naglasiti da zemlje Srednje i Istočne Europe imaju dodatan problem – transformaciju državnog ili društvenog vlasništva u javno vlasništvo ili pak njegovu potpunu privatizaciju. U tom smislu Hrvatska je izvršila pretvorbu društvenih poduzeća u dva pravna oblika – javna poduzeća i privatna poduzeća (ustrojena prema Zakonu o trgovačkim društvima) koja su u pretežnom ili isključivom vlasništvu.

¹⁷ Usp. Pusić, E. – Ivanišević, S. – Pavić, Ž. – Ramljak, M., nav. djelo, str. 55. S druge strane Gjidar i Šimac Navode da je...*koncesija javne usluge upravni ugovor, kojim neka javna zajednica kao koncedentska vlast predaje u nadležnost nekoj, uglavnom privatnoj pravnoj ili fizičkoj osobi – koncesionar – obavljanje neke javne usluge, na njezinu odgovornost i rizik i to za određeno vrijeme, te uz naknadu, koju trebaju plaćati korisnici dotične usluge.* Gjidar, M. – Šimac, N., nav. djelo, str. 75.

¹⁸ Ugovor o zakupu, predstavlja, kao i koncesija, ugovor o obavljanju neke javne usluge, ali ga od koncesija razlikuje da objekte ili instalacije ne izgrađuje koncesionar, nego ih je već izgradila javna zajednica ili neki prethodni koncesionar, zakupac samo upravlja i koristi postojeće objekte te nije odgovoran za njihove postojeće nedostatke niti ih je dužan ukloniti i naposljetku ne zadržava svu naknadu koju plaćaju korisnici, nego plaća paušalan iznos, koji je cijena zakupa, javnoj zajednici.

Interesna režija ja ugovorni odnos obavljanja neke javne usluge koje se od koncesije razlikuje na financijskom planu, jer naknada titulara interesne režije ne rezultira iz razlike troškova i dobiti, nego je određena tzv. "zajamčenim minimumom" kojem se pridodaje još i "dodatak za upravljanje", koji varira obzirom na pruženu uslugu, ali koji je maksimiran.

Uz to, razlika je i u tome što kod interesne režije njezin titular djeluje, tj. nastupa u ime uprave javne zajednice, koja i nadalje ostaje odgovorna za pružanje javne usluge, dok koncesionar nastupa u vlastito ime i za vlastiti račun.

Mandat javne usluge predstavlja odnos u kojem mandatar javna usluge nastupa u ime svog mandanta, tj. javne zajednice i on angažira odgovornost javne zajednice. Ovaj je odnos moguć i kod koncesije, ali jedino u slučaju da to koncesijski ugovor izričito predviđa.

Upravljanje je način obavljanja javne usluge prema kojem javna zajednica sama financira investiciju za javnu uslugu, a upravljaču koji je privatna fizička ili pravna osoba – povjerava njezinu eksploataciju, tj. korištenje i održavanja u svoje ime, u zamjenu za naknadu, koju plaća sama javna zajednica, a ne korisnici. Usp. Gjidar, M. – Šimac, N., nav. djelo, str. 80.

¹⁹ Usp. Pusić, E. – Ivanišević, S. – Pavić, Ž. – Ramljak, M., nav. djelo, str. 55.

Država je po uzoru na model državnog koordinacijskog poduzeća osnovala javnu ustanovu (Hrvatski fond za privatizaciju) čija je isključiva zadaća bila gospodarenje tako privatiziranom imovinom. Nažalost, hrvatski je model privatizacije pokazao brojne manjkavosti koje su rezultirale velikim nepravilnostima i privatizacijskim skandalima.²⁰

3. SITUACIJA U HRVATSKOJ

Kao osnovni ciljevi energetske politike u Republici Hrvatskoj obično se navode:

- pouzdana i sigurna opskrba energijom uz minimalne troškove;
- ekonomski odnosi u energetske sektoru;
- učinkovito energetske tržište;
- regulacija energetske sektora;
- energetska učinkovitost i racionalno gospodarenje energijom;
- znanstveni i tehnološki razvitak;
- zaštita okoliša i održivi razvitak.²¹

Kako bi se navedeni ciljevi mogli provesti, predviđa se poduzimanje sljedećih mjera:

- razvoj i unaprjeđivanje postojećih, te istraživanje alternativnih izvora energije, uz mogućnost njihova unaprjeđivanja;
- različiti oblici financijskih poticaja koji bi trebali olakšati uvođenje novih tehnologija, učinkovitije i racionalnije korištenje energije i sl.,
- uvođenja poreza i drugih pristojbi koji bi bili vezani uz zaštitu okoliša, poticanje veće energetske efikasnosti, po-

ticanje snažnije uporabe obnovljivih izvora, itd.²²

Hrvatski je elektroenergetski sektor danas u nadležnosti jednog subjekta – Hrvatske elektroprivrede (HEP), koji je dioničko društvo u 100% vlasništvu države. HEP ... *objedinjuje djelatnost proizvodnje, prijenosa i upravljanja prijenosom te distribucije i opskrbe električne energije.*²³ U HEP – u je od 01. 01. 2002. uveden sustav internih cijena čiji je zadatak omogućiti da svaka djelatnost ima svoj račun dobiti i gubitka, čime se mjeri njihova poslovna uspješnost. ...*Svrha je postići transparentne odnose između pojedinih djelatnosti, ali isto tako između pojedinih dijelova unutar iste djelatnosti,* u cilju uspostavljanja unutarnjih tržišnih odnosa koji će potvrditi razlike u ekonomičnosti poslovanja unutar poslovnog sustava HEP – a.²⁴

Deregulacija i liberalizacija elektroenergetskog sektora ide u pravcu uvođenja konkurencije postupnim otvaranjem elektroenergetskog tržišta drugim elektroenergetskim subjektima. HEP će stoga, ukoliko želi sačuvati svoj status, biti prisiljen unaprijediti svoje poslovanje. *Zakonom o tržištu električne energije (ZTE)*²⁵ predviđa se uvođenje modela *neovisnog operatera elektroenergetskog sustava i operatera tržišta*. HEP se po tom modelu definira kao zatečeni elektroprivredni subjekt u dosadašnjem opsegu poslovanja. Dotadašnja djelatnost HEP – a dijeli se na tri razdvojene temeljne djelatnosti: proizvodnju, prijenos te distribuciju i opskrbu. HEP i nadalje ostaje integrirana tvrtka, zadržavajući imovinu proizvodnje, prijenosa i distribucije električne energije.

ZTE predviđa tri koraka u tranziciji postojećeg tržišta električne energije:

I. osnivanje trgovačkog društva koje će obavljati djelatnost vođenja elektroener-

²⁰ Petričić navodi kako je umjesto povećanja efikasnosti poduzeća, tržišne konkurentnosti i povećanja broja zaposlenih došlo do dijametralno suprotnih rezultata. Povećanje nezaposlenosti, smanjenje proizvodnje, raspad nacionalnog bogatstva i pojava kriminala u gospodarstvu koji se nije mogao kontrolirati ni efikasno obuzdati. Usp. Petričić, D.: *Kriminal u hrvatskoj pretvorbi*, Abak – us, Zagreb, 2000., str. 8.

²¹ O tome više u Jandrilović, N.: *Zakonodavni okvir reforme energetske sektora*, u Granić, G. – Jelavić, B. (ur.): *Restrukturiranje, privatizacija i promjene tržišta umreženih energetskih sustava*, Hrvatsko energetske društvo, Zagreb, 2000., str. 12.

²² Usp. isto.

²³ Strategija energetske razvitka Republike Hrvatske, Narodne novine br. 38/2002., str. 2035.

²⁴ Usp. isto.

²⁵ Narodne novine br. 68/01.

getskog sustava i organiziranja tržišta električne energije, te prenošenje dionica odnosno poslovnih udjela na Republiku Hrvatsku. U skladu s tim predviđa se i reorganizacija poslovanja HEP – a u HEP grupu, koja će se sastojati od pravno samostalnih poduzeća za obavljanje temeljnih djelatnosti (proizvodnja, prijenos i distribucija, opskrba).

II. Privatizacija HEP grupe, pri čemu bi se trebalo voditi računa o sljedećim momentima:²⁶

- povećati prihode od prodaje u državnom proračunu;
- zaštititi nacionalnu sigurnost putem uvođenja Zlatne dionice, kojom bi se spriječila prodaja dionica ili imovine subjektima koji se nalaze na crnoj listi UN – a;
- očuvati nacionalne interese korištenjem instituta koncesije ili dugoročnog najma kako bi se privukle privatne investicije i know – how kod “osjetljive imovine” kao što su hidroelektrane ili distribucijaka mreža;
- zaštita zaposlenika i minimizacija socijalnih troškova uslijed privatizacije.

III. Poduzeti korake prema daljnjem otvaranju tržišta u skladu sa standardima Europske Unije.

Privatizacija HEP – a uključuje čitav niz vrlo različitih opcija: privatizaciju javnom ponudom na razini HEP Grupe, prodaju strateškom ili financijskom investitoru, koncesiju, najam, privatizaciju redovitim obveznicama koje investitor može zamijeniti za dionice u budućoj privatizaciji, kimajući korist od diskontirane cijene dionica.²⁷

Prema ZTE – u, proizvodnja i opskrba električnom energijom za povlaštene kupce obavljaju se prema pravilima kojima se uređuju tržišni odnosi, dok se proizvodnja električne energije za tarifne kupce, prijenos

električne energije, distribucija električne energije, opskrba električnom energijom za tarifne kupce, vođenje elektroenergetskog sustava i organiziranje tržišta električne energije obavljaju kao *javne usluge*.²⁸

Povlašteni kupac je, prema ZTE, svaki kupac s godišnjom potrošnjom iznad 40 GWH na dan primjene ZTE. Povlašteni kupac može slobodno izabrati dobavljača električne energije, a dobava električne energije može biti iz uvoza, posredstvom tržišnog posrednika ili zastupnika ili iz domaćeg opskrbnog sustava.

Tarifni je kupac, prema ZTE, subjekt koji se opskrbljuje električnom energijom u sustavu obveze javne usluge po cijenama iz tarifnog sustava za električnu energiju. Potrebnu električnu energiju za tarifne kupce osigurava operator tržišta od povlaštenih proizvođača²⁹, iz objekata proizvodnje ugovorno vezanih u sustavu obveza javne usluge i sa tržišta električne energije.

Navedene odredbe predstavljaju jasan primjer liberalizacije tržišta električnom energijom u onim segmentima u kojima je to najjednostavnije ostvariti. Maksimalno se liberalizira mogućnost proizvodnje električne energije na način da se izjednačava položaj privatnih i javnih subjekata, dok se u segmentu opskrbe pravi razlikovanje između povlaštenih (velikih) potrošača električne energije i tarifnih (ostalih) potrošača električne energije. Povlaštenom potrošaču električne energije omogućava se slobodna kupnja električne energije na tržištu, dok tarifni kupci koriste električnu energiju kao javnu uslugu.³⁰

²⁸ Usp. Toljan, I. – Mesić, M.: *Prijenosna djelatnost u uvjetima deregulacije tržišta električne energije*, u Jelavić, B. (ur.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluge*, Hrvatsko energetske društvo, Zagreb, 2002., str. 188.

²⁹ Povlašteni proizvođač je, prema ZTE, energetske subjekt koji u pojedinačnom proizvodnom objektu istovremeno proizvodi električnu i toplinsku energiju, koristi otpad ili obnovljive izvore energije na gospodarski primjeren način u skladu s mjerama zaštite okoliša. Položaj se stječe temeljem rješenja Vijeća za regulaciju energetske djelatnosti, u skladu s uvjetima koje propisuje ministar.

³⁰ O reformama hrvatske energetske sektora vidi i Nota, R.: *Reforma hrvatske energetske sektora dosadašnji*

²⁶ O tome više u Strategiji energetske razvika Republike Hrvatske, nav. djelo, str. 2036.

²⁷ Tzv. Balladurove dionice.

Za očekivati je da će se, zbog procesa stabilizacije i pridruživanja Europskoj Uniji odvijati daljnja liberalizacija elektroenergetskog tržišta, koja će uključivati stvaranje konkurentskih odnosa na strani proizvodnje i potrošnje električne energije, dok bi prijenosna mreža, kao prirodni monopol, imala obilježja regulirane djelatnosti. Ona bi svim sudionicima na tržištu trebala omogućiti otvoreni pristup pod unaprijed poznatim tehničkim, gospodarskim i pravnim uvjetima.³¹

Uz Zakon o tržištu električne energije, veliku važnost za obavljanje elektroenergetske djelatnosti imaju i *Zakon o energiji*³² te *Zakon o regulaciji energetske djelatnosti*³³.

Zakonom o energiji (ZOE) daje se definicija energetske djelatnosti kao pravne osobe koja obavlja jednu ili više energetske djelatnosti, povlaštenog kupca, kao kupca koji ima godišnju potrošnju veću od one propisane zakonom i koji može slobodno birati od koga će kupiti energiju³⁴, tarifnog kupca kao kupca za kojeg se energija dobavlja na regulirani način i po reguliranoj cijeni, te povlaštenog proizvođača kao energetske djelatnosti koja u pojedinačnom proizvodnom objektu istodobno proizvodi električnu i toplinsku energiju, koristi otpad ili obnovljive izvore energije na gospodarski primjeren način koji je usklađen sa zaštitom okoliša.

rezultati, u Jelavić, B. (ed.): *Liberalizacija i privatizacija energetske djelatnosti u zemljama tranzicije i Europske Unije: iskustva i perspektive*, Hrvatsko energetske društvo, Zagreb, 2001., str. 27 – 40.

³¹ Direktivom 96/92 EC Europske Unije u elektroenergetskom sektoru dolazi do otvaranja tržišta električnom energijom na strani proizvodnje i potrošnje, dok distribucija ostaje javna djelatnost, organizirana od strane države. U tom smislu i Potočnik, V.: *Iskustva država Europske Unije u regulaciji tržišta električne energije*, u Jelavić, B. (ed.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluga*, Hrvatsko energetske društvo, Zagreb, 2002., str. 199 – 200.

³² Narodne novine br. 68/2001.

³³ Narodne novine br. 68/2001.

³⁴ O tome više u Rešković, V. – Rešković, S.: *Prilagodba velikih potrošača energije liberalizaciji tržišta*, u Jelavić, B. (ed.): *Liberalizacija i privatizacija energetske djelatnosti u zemljama tranzicije i Europske Unije*, Hrvatsko energetske društvo, Zagreb, 2001., str. 267 – 275.

Zakonom se nadalje reguliraju uvjeti pod kojima se može obavljati energetska djelatnost. Tako se propisuje da energetske djelatnosti mogu obavljati energetske djelatnosti samo na temelju rješenja kojim se dozvoljava obavljanje te djelatnosti. Navedeno rješenje (dozvola) izdaje Vijeće za regulaciju energetske djelatnosti. Dozvola za obavljanje energetske djelatnosti nije potrebna u slučaju:

- proizvodnje električne energije koja se proizvodi isključivo za vlastite potrebe ili se proizvodi u proizvodnim objektima snage do 5 MW;
- trgovine na malo naftnim derivatima, te za skladištenje nafte i naftnih derivata za vlastite potrebe.

Prema ZOE cijene energije mogu biti slobodne ili regulirane. Regulirane cijene određuju se primjenom tarifnih sustava ako posebnim zakonom nije drugačije uređeno. Primjenom tarifnog sustava među ostalim određuju se cijene proizvodnje električne energije s izuzetkom proizvodnje za povlaštene kupce, prijenosa električne energije, distribucije električne energije, opskrbe električne energije s izuzetkom povlaštenih kupaca, vođenja elektroenergetskog sustava te organiziranja tržišta električne energije. Cijena električne energije za istu kategoriju potrošnje tarifnih kupaca jednaka je na cijelom području Republike Hrvatske. Tarifnim se sustavom utvrđuju elementi za obračun cijena energije, odnosno usluga energetske djelatnosti koje se obavljaju kao javne usluge za različite energetske subjekte, odnosno kupce, ovisno o snazi, vrsti, kvaliteti i drugim elementima isporučene energije. Elementi tarifnog sustava iskazuju se u tarifnim stavkama, koje omogućuju obračun cijene energije za obračunsko razdoblje. Tarifnim sustavom se mogu odrediti različite visine tarifnih stavki ovisno o vrsti korisnika, razdoblju isporuke i sezonskoj ili dnevnoj dinamici isporuke. Tarifnim sustavom utvrđuju se i elementi za određivanje naknade za priključivanje na energetske sustav ili

za povećanje priključne snage. Tarifne sustave donosi Vlada Republike Hrvatske na prijedlog energetske subjekata za obavljanje čijih djelatnosti se primjenjuje tarifni sustav, a po prethodno pribavljenom mišljenju Ministarstva i Vijeća za regulaciju energetske djelatnosti.³⁵

Za razliku od ZOE – a, kojim se na vrlo opširan i općenit način postavljaju okviri energetske djelatnosti, Zakonom o regulaciji energetske djelatnosti ide se korak dalje, te se ovim zakonom uvodi neovisno regulacijsko tijelo – Vijeće za regulaciju energetske djelatnosti – koje ima pet članova, od kojih jedan obnaša dužnost predsjednika Vijeća za regulaciju, a jedan dužnost zamjenika predsjednika Vijeća za regulaciju. Predsjednika, zamjenika predsjednika i ostale članove Vijeća za regulaciju imenuje Hrvatski sabor na prijedlog Vlade Republike Hrvatske na vrijeme od pet godina, s tim da mogu biti imenovani na još jedno petogodišnje razdoblje.

Vijeće za regulaciju energetske djelatnosti obavlja poslove izdavanja dozvola za obavljanje energetske djelatnosti, poslove osiguravanja preglednog i nepristranog obavljanja energetske djelatnosti koje se obavljaju kao javne usluge, obavljanja poslova u vezi s reguliranjem cijena energije koje se obračunavaju na podlozi tarifnih sustava, te druge poslove koji su mu stavljeni u djelokrug Zakonom o energiji i drugim zakonima kojima se uređuje obavljanje energetske djelatnosti.³⁶

3. 1. Pravni status nekretnina u elektroenergetskom sektoru

Za pravni status nekretnina u elektroenergetskom sektoru od posebne su važnosti

Zakon o elektroprivredi³⁷, Zakon o tržištu električne energije (ZTE) i Zakon o energiji (ZOE).

Tako je prema Zakonu o elektroprivredi izgradnja i održavanje elektroprivrednih objekata (postrojenja i vodovi) osim priključaka od interesa za Republiku Hrvatsku. Priključkom se pak smatra vod za jednog potrošača. Vlasnici nekretnina na kojima se izgrađuje elektroprivredni objekt imaju pravo na naknadu štete. Vlasnici i korisnici zemljišta dužni su elektroprivrednom subjektu omogućiti sječu i kresanje drveća radi ostvarenja sigurnosnih visina i udaljenosti u skladu s tehničkim propisima. Osim toga, oni su dužni elektroprivrednom subjektu omogućiti pristup objektima i njihovim dijelovima radi održavanja. Ukoliko elektroprivredni subjekt učini štetu prolazom do objekta ili njegova dijela, dužan je nastalu štetu naknaditi.

Prema Zakonu o energiji, energetski subjekt ima pravo koristiti nekretnine koje nisu u njegovom vlasništvu za postavljanje i održavanje mreža, odnosno sustava koji služe za prijenos, odnosno transport i distribuciju energije u skladu s posebnim propisima. Pravne i fizičke osobe dužne su energetskom subjektu omogućiti pristup na njihove nekretnine na kojima su izgrađeni objekti, uređaji, mreža, odnosno sustav energetskog subjekta radi njihovog pregleda i održavanja, te sječe drveća i drugog raslinja koje ugrožava ove objekte, uređaje, mrežu ili sustav. Osim toga, pravne i fizičke osobe dužne su energetskom subjektu omogućiti pristup mjernim uređajima koji se nalaze na njihovim nekretninama, te ne smiju sprječavati energetskog subjekta da isključi mjerne uređaje ili druge uređaje energetskog sustava.

Iz navedenog očito proizlazi da se vrši javnopravni zahvat u sadržaj prava vlasništva i njegovo ograničavanje, a svakodobnom se vlasniku nekretnina nameće obveza na trpljenje. Za ovakvo ograničenje prava vlasništva vla-

³⁵ O tome više u Banovac, E.: *Regulacija energetske djelatnosti u Republici Hrvatskoj*, u Jelavić, B. (ur.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluga*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2002., str. 163 – 185.

³⁶ Usp. Klepo, M.: *Vijeće za regulaciju energetske djelatnosti – hrvatski nezavisni regulator energetske djelatnosti*, u Jelavić, B. (ur.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluga*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2002., str. 11 – 26.

³⁷ Narodne novine br. 31/1990, 78/1994.

snik ima pravo na naknadu odnosno na naknadu štete.

Nadalje, sadržaj odredbi upućuje na zaključak da zakonodavac pravi razliku između objekata koji služe za proizvodnju energije i onih koji služe za transport i distribuciju, pa se za ove potonje predviđa i mogućnost djelomičnog ili potpunog izvlaštenja, u skladu sa Zakonom o izvlaštenju. Što se pak tiče objekta za proizvodnju raniji je Zakon o elektroprivredi upućivao na mogućnost izvlaštenja nekretnina u svrhu njihove izgradnje, dok noviji Zakon o energiji prije upućuje na zaključak da ovdje nije predviđen institut izvlaštenja, odnosno da se u budućnosti predviđa mogućnost privatizacije ovog dijela energetske djelatnosti.

Zakonom o tržištu energije uglavnom se određuju uvjeti pod kojima se mogu graditi objekti za proizvodnju, prijenos i distribuciju električne energije.

Prethodno izneseno upućuje na zaključak kako je, neovisno o privatizacijskim procesima u elektroenergetskom sektoru, zadržan visok stupanj javnopravne regulative vezan uz gospodarenje elektroenergetskim objektima. Time se štiti javni interes koji se očituje u potrebi društvene zajednice za sigurnom i urednom opskrbom električnom energijom.

4. POREDBENA ISKUSTVA

4. 1. Sjedinjene Američke Države

U Sjedinjenim Američkim Državama ne postoji jedinstveni elektroenergetski sustav. Elektrotržišta su lokalizirana iz razloga jer nisu izgrađeni dalekovodi koji bi mogli prenositi električnu energiju na veće udaljenosti. Ta su lokalna tržišta nasumice međusobno povezana. Stoga Predsjednik Bush u svom govoru održanom 17. svibnja 2001. u St. Paulu ističe potrebu izgradnje novih i brojnijih dalekovoda kojima bi se osiguralo povezivanje više lokalnih elektroenergetskih tržišta u jedan jedinstveni elektroenergetski sustav, te time osigurala kontinuirana i uravnotežena opskrba električnom energijom.

Bush iznosi podatak da će Sjedinjenim Državama trebati između 1300 i 1900 novih elektrana u naredna dva desetljeća. Nadalje, upozorava kako većina američkih elektrana radi na ugljen, koji je problematičan za okolinu. Stoga drži da je potrebno dodatno stimulirati istraživanja vezana uz razvoj čistih ugljenih tehnologija i smanjenju štetnih emisija plinova iz elektrana.

Prema Bushu, SAD treba pojačati istraživanja izvora prirodnog plina te povećati udio nuklearne energije u ukupnoj proizvodnji električne energije. Bush ukazuje na okolnost da nuklearna energija već pruža petinu nacionalne proizvodnje električne energije, dok primjerice Francuska dobiva 80 % električne energije iz nuklearnih elektrana.

Naposljetku, drži da treba stimulirati razvoj novih i obnovljivih izvora energije, pa se u tom smislu predviđaju porezne olakšice vlasnicima domova koji investiraju u solarne ćelije, kao i poduzećima koja grade elektrane na vjetar ili upotrebljavaju biomasu i druge oblike energije koji ne zagađuju okoliš.³⁸

Povod za ovako intoniran govor može se naći u elektroenergetskoj krizi koja je pogodila najrazvijeniju američku saveznu državu – Kaliforniju. Kalifornija je 1996. godine prihvatila Zakon o restrukturiranju elektroenergetskog sektora, kojim je izvršila deregulaciju tržišta električne energije. Deregulacijom se željelo sniziti cijenu električne energije (koja je iznosila 10 centi po kWh). Kalifornijsko je zakonodavstvo 1997. godine uspostavilo dva tijela kao osnovu otvorenog tržišta: centraliziranu energetska razmjenu (Kalifornija Power Exchange – CalPX – Kalifornijska energetska burza) i nezavisnog operatera sustava (California Independent System Operator – CalISO – Kalifornijski neovisni sistem operator) sa ulogom upravljanja prijenosnom mrežom.

Javna su poduzeća morala privatizirati barem 50% svojih proizvodnih kapacite-

³⁸ O tome više u Udovičić, B.: *Energetika i okoliš u globalizaciji*, Zagreb, 2002., str. 180 – 182.

ta, kako bi se stvorio veći broj nezavisnih konkurentnih proizvođača. Osim toga, javna su poduzeća bila dužna provoditi opskrbu krajnjih potrošača kupujući energiju od proizvođača na kratkoročnom tržištu električne energije i nije im bilo dopušteno ulaziti u dugoročne ugovore s pojedinim proizvođačima. Na taj im je način bilo onemogućeno da se ograde od rizika koje sa sobom nose nestabilne cijene na spot tržištu.

Maloprodajne su cijene električne energije bile zamrznute na vrlo niskoj razini. One su bile određene na temelju prognoze niskih veleprodajnih cijena što se nije dogodilo.

Tržište je bilo tako ustrojeno da je investiranje u nove proizvodne kapacitete postalo neprofitabilno.

U 2000. godini došlo je do naglog porasta veleprodajnih cijena električne energije (zbog brzog rasta potražnje, porasta cijena energenata, porasta cijena kvota emisija stakleničkih plinova, slabijeg uvoza iz drugih federalnih država). Nedostatak poticaja za gradnju novih elektrana doveo je do izjednačenja ponude i potražnje, što je rezultiralo brojnim prekidima isporuke električne energije na tržištu. Gomilanje dugova distributera i njihova nepouzdanost u plaćanju stimulirala je proizvođače da izvoze električnu energiju u druge savezne države. Navedena događanja dovela su do velikog porasta cijena električne energije kombinirana sa učestalim raspadima elektroenergetskog sustava i iskapčanjima. Smatra se da će proteći godine dok se elektroenergetski sustav Kalifornije ne stabilizira, jer je potrebno izgraditi nove elektrane i kvalitetnije povezati kalifornijski sustav sa ostatkom SAD – a i što je najvažnije, donijeti novu regulativu kojom će se cjelokupni sustav organizirati na novim osnovama.³⁹

4. 2. Austrija

U srpnju 2000. godine austrijski je parlament donio Zakon o električnoj energiji kojim

je izvršena liberalizacija tržišta električnom energijom u toj zemlji.

Navedenim je zakonom u skladu s Direktivom 96/92 EC Europske Unije, došlo do otvaranja tržišta električnom energijom na strani proizvodnje i potrošnje, dok distribucija ostaje javna djelatnost, organizirana od strane države.

Uvode se sljedeća tijela: upravitelji elektroenergetskog područja (control area managers), ravnotežne grupe (balance groups), i agencije za opskrbu (settlement agencies).

Upravitelji elektroenergetskog područja zaduženi su za prijenos električne energije od proizvođača do korisnika kao i održavanje ravnoteže u okviru svog elektroenergetskog područja. Na njima leži odgovornost održavanja ravnoteže i uredne opskrbe korisnika na određenom elektroenergetskom području. Radi se o onom dijelu elektroenergetskog sustava koji je ostao u okviru javnog sektora, jer predstavlja prirodni monopol, te je otvoren svim subjektima koji djeluju na elektroenergetskom tržištu pod jednakim uvjetima.⁴⁰

Ravnotežne grupe (balance groups) predstavljaju skupine ili zajednice potrošača, koje jedinstveno nastupaju prema proizvođačima električne energije posredstvom agencije za opskrbu. Svi su potrošači pozvani da se pridruže nekoj od ravnotežnih grupa ili da se udruže i formiraju vlastitu. Svaka takva grupa daje predstavnika koji je zastupa prema drugim subjektima na tržištu električne energije.

Agencija za opskrbu posreduje, u skladu sa tržišnim principima, u opskrbi ravnotežnih grupa električnom energijom, na način da formira listu potencijalnih proizvođača koji bi trebali zadovoljiti ukupne potrebe neke ravnotežne grupe za električnom energijom zajedno sa cijenom koštanja takve opskrbe. Kalkulacija potrebne električne energije radi se posebno za svaku ravnotežnu grupu.⁴¹

³⁹ O tome više u isto, str. 168 – 174.

⁴⁰ Usp. Lechner, H.: Electricity Market Liberalisation in Austria, u Jelavić, B. (ed.): *Liberalizacija i privatizacija energetskog sektora u zemljama tranzicije i Europske Unije*, Hrvatsko energetska društvo, Zagreb, 2001., str. 113 – 114.

⁴¹ Usp. isto str. 114.

Zakonom o električnoj energiji ustrojeno je novo regulatorno tijelo – Povjerenstvo za nadzor elektroenergetskog sustava. Njegove najvažnije funkcije su:

- odobranje općih pravila i uvjeta mrežnih operatera i određivanje tarifa za korištenje prijenosne i distribucijske mreže;
- rješavanje sporova koji nastaju među sudionicima na energetsom tržištu.⁴²

Time je u cijelosti zaokružena reforma austrijskog elektroenergetskog sustava. Ipak, i dalje ostaje otvoren problem proizvodnje dovoljne količine električne energije unutar austrijskog elektroenergetskog tržišta. Sve stroži ekološki propisi, odustanak od izgradnje nuklearnih elektrana, uz istovremeno povećanje potrošnje električne energije, dovodi do deficita u proizvodnji električne energije. Zasad se ti deficiti, posebno vezani uz vršna opterećenja⁴³ sustava, uspješno prebrođuju zahvaljujući uvozu električne energije iz zemalja koje obiluju njenim viškovima, no pitanje je da li će takva situacija dugoročno potrajati.

4. 3. Portugal

Pod utjecajem europske regulacije tržišta energenata u Portugalu je došlo do restrukturiranja energetskog sektora, kako bi se postojeće stanje uskladilo s direktivom 96/92 EC o unutrašnjem tržištu električne energije.

Glede gradnje novih kapaciteta u okviru elektroenergetskog sustava predviđene su dvije varijante: autorizacija i tender (natječaj). Portugal za sada predstavlja jedinu europsku zemlju koja se odlučila za sustav tendera, koji se raspisuje na temelju procjene *Uprave za energiju* o potrebama za budućim kapacitetima.⁴⁴

⁴² Usp. isto, str. 115.

⁴³ Vršna opterećenja predstavljaju vremenske intervale u danu kada potrošnja električne energije doseže maksimum, pa sustav radi sa maksimalnim korištenjem kapaciteta. Vršna opterećenja, posebno u situaciji kada porast potrošnje električne energije nije praćen porastom proizvodnih kapaciteta, mogu dovesti do raspada elektroenergetskog sustava.

⁴⁴ Duić, N. – Jureković, T. – Gracia Silva Carvalho, M.: *Efekti liberalizacije tržišta energenata u Portugalu*, u

Prijenos električne energije predstavlja zasebnu cjelinu koja se sastoji od visokonaponske mreže i dispečerske službe koja vodi računa o urednom prijenosu električne energije te pravilnom funkcioniranju elektroenergetskog sustava. Kao takav, on mora barem knjigovodstveno biti odvojen od proizvodnje i distribucije. Portugal je tvrtku REN, koja se bavi prijenosom električne energije, zadržao u većinskom državnom vlasništvu nakon privatizacije ostatka elektroprivrede. REN je kao dispečer dužan omogućiti slobodan i jednak pristup svim korisnicima u skladu s propisima.⁴⁵

Distribucija uz opskrbu potrošača na određenom području obuhvaća i transmisiju na srednje i niskonaponskoj mreži. Portugal je propisao obvezu opskrbe električnom energijom svih potrošača koji su locirani na određenom području (tzv. *public service obligation*) u skladu s direktivom 96/92 EC, te je uveo tarifni sustav, putem kojeg se određuje cijena električne energije.

Zakonodavac je predvidio i osnivanje neovisnog regulacijskog tijela ERSE, koje donosi odluke koje su vezane uz reguliranje funkcioniranja portugalskog elektroenergetskog sustava. Ovo je tijelo neovisno od političkog sustava i vlade. Portugalska vlada ne može utjecati na odluke tijela o tarifama.

Portugalski se elektroenergetski sustav sastoji od dva dijela: javni elektroenergetski sustav i nezavisni elektroenergetski sustav.

Javni elektroenergetski sustav čine elektroenergetske tvrtke koje se bave proizvodnjom, prijenosom i distribucijom električne energije, a koje su uglavnom privatizirane, s različitim udjelima države i privatnog kapitala. Tako je npr. tvrtka REN u 70 postotnom vlasništvu, države, dok je ostatak u rukama privatnih subjekata, dok je udio privatnog kapitala puno više zastupljen u osta-

Jelavić, B. (ur.): *Liberalizacija i privatizacija energetskog sektora u zemljama tranzicije i Europske Unije: iskustva i perspektive*, Zagreb, 2001., str. 83.

⁴⁵ Usp. isto.

lim elektroenergetskim tvrtkama u okviru sustava. Ove tvrtke nastale su iz nekadašnjeg državnog elektroprivrednog monopoliste.

Na nezavisnom, liberaliziranom tržištu električne energije javljaju se tri tvrtke iz holdinga EDP⁴⁶ te Endesa, najveća španjolska elektroprivreda. U Portugalu postoji oko 200 potencijalno povlaštenih kupaca električne energije, koji bi mogli kupovati struju na liberaliziranom dijelu tržišta. Ipak, samo su 22 povlaštena kupca izašla iz javnog elektroenergetskog sustava.⁴⁷ Jedna od glavnih prepreka većem izlasku potencijalnih povlaštenih kupaca iz javnog sustava je u tome što su oni i dalje prisiljeni, kroz tarifni sustav, plaćati jedan dio troškova kapaciteta javnog sustava, iako u njemu ne sudjeluju. Drži se da bi regulacijsko tijelo ERSE moglo postaviti novi cenzus za povlaštene kupce do kraja 2004., što bi moglo značajno utjecati na liberalizaciju prodaje električne energije.

4. 4. Slovenija

U Sloveniji se tržište električne energije snažno otvorilo donošenjem Energetskog zakona⁴⁸ 1999. godine. U pripremnom razdoblju od dvije godine izvršena je prilagodba temeljnih ustanova koje tvore elektroenergetski sektor zahtjevima sadržanim u Direktivi Europske Unije 96/92/EC.

U razdoblju koje je trajalo od 15. travnja 2001. do 01. siječnja 2003. godine, tržište je otvoreno samo za najveće potrošače električne energije. Od 01. siječnja 2003. predviđeno je šire otvaranje tržišta električne energije, koje bi uključivalo srednje i male povlaštene potrošače električne energije, te potpuno međunarodno otvaranje tržišta električne energije (uz klauzulu o reciprocitetu).

Pravna je struktura tržišta definirana odvajanjem vlasništva nad mrežom i pogo-

nom, uz stvaranje regulacijskog tijela i postavljanjem uvjeta za regulirani pristup treće strane. U tom smislu odvojen je prijenos od proizvodnje i opskrbe električnom energijom. Prijenos je uređen kao javna služba sa jasno određenim uvjetima pod kojima se mogu koristiti njihove usluge. Osim prijenosa, kao javna služba ustrojena je i opskrba električnom energijom prema tarifnom modelu. Što se pak proizvodnje i opskrbe električnom energijom tiče, dolazi do uvođenja tržišnih mehanizama. Regulatorno tijelo koje bi trebalo usmjeravati tržište električne energije je Agencija za energiju RS (AGENRS). Ustanovljena je i počela s radom 2001. godine. Do 01. siječnja 2003. godine u svom se radu bila dužna konzultirati s vladom, da bi od tada bila u potpunosti neovisna.

Vlada je i nadalje odgovorna za formiranje cijena za tarifne kupce koji ostvaruju opskrbu električnom energijom kao javnu uslugu. Ona i dalje kreira energetske politiku i potiče razvoj onog dijela energetskog sektora koji se temelji na korištenju obnovljivih izvora električne energije. Uz to, Vlada odgovara za funkcioniranje onog dijela elektroenergetskog sektora koji predstavlja javnu službu (prijenos i opskrba električnom energijom tarifnih kupaca).⁴⁹

5. ZAKLJUČAK

Predmet ovog rada bila je liberalizacija, deregulacija i privatizacija koji se odvija u okviru elektroenergetskog sektora.

Više je čimbenika koji utječu organizaciju i funkcioniranje elektroenergetskog sektora.

Prvi, gospodarski čimbenik, proizlazi iz okolnosti da proizvodnja, transport i distribucija električne energije zahtijevaju složenu i vrlo skupu infrastrukturu, te se u jednoj zemlji nipošto ne može izgraditi paralelan elektroenergetski sustav, koji bi konkuri-

⁴⁶ Koji je nasljednik nekadašnjeg državnog elektroprivrednog monopoliste.

⁴⁷ Usp. isto, str. 88.

⁴⁸ Uradni list RS, br. 79/99.

⁴⁹ O tome više u Tomšič, M. G. – Fatur, T. – Merše, S. – Zagožen, D.: *The Role of Eligible Customers in Developing the Electricity market in Slovenia*, u Granić, G. – Jelavić, B. (ur.): *Problem regulacije na tržištu energetskih usluga, Hrvatsko energetske društvo*, Zagreb, 2002., str. 151 – 162.

rao već postojećem, pa ovdje imamo situaciju prirodnog monopola. Takav je sustav vrlo delikatno privatizirati, pa su elektroenergetska poduzeća obično u cjelini ili djelomice vlasništvu države. Putem njih, država organizira proizvodnju, transport i distribuciju električne energije. Osim toga, država određuje uvjete pod kojima se vrši opskrba električnom energijom.

Drugi, socijalni čimbenik, polazi od okolnosti da mogućnost opskrbe električnom energijom snažno utječe na kvalitetu života svakog građanina u društvenoj zajednici. Danas, u suvremenom društvu, opskrba električnom energijom ne predstavlja nikakav luksuz, nego socijalnu potrebu bez koje je nezamisliv svakodnevni život. Stoga su građani iznimno osjetljivi na uvjete pod kojima mogu koristiti električnu energiju kao i na cijenu njezina koštanja.

I prvi i drugi razlog uvjetovali su organizaciju elektroenergetskog sektora kao javne službe koja pruža javne usluge neophodne za funkcioniranje suvremeno uređene društvene zajednice.

U novije vrijeme javlja se i treći, ekološki čimbenik. U suvremenom društvu sve su aktualnija pitanja vezana uz zaštitu okoliša, obnovljive izvore sirovina i energije te održivi razvoj. Za očekivati je snažniju regulaciju vezanu uz zaštitu okoliša i stimuliranje razvoja čistih tehnologija koje bi bile zasnovane na obnovljivim izvorima energije. Čini se da će upravo koncept održivog razvoja biti onaj koji bi trebao determinirati razvoj ovog, ali i drugih gospodarskih sektora u budućnosti.

Reforme koje odvijaju se pod utjecajem su sva tri navedena čimbenika. Tako se liberalizacija i privatizacija u okviru elektroenergetskog sektora nastoji provesti uz uvažavanje činjenice da postoji prirodni monopol, te se pojedini dijelovi elektroenergetskog sustava kao što je prijenosna mreža i s njom povezana dispečerska služba ne namjeravaju privatizirati, nego zadržati u rukama države i organizirati kao javna služba, čijim bi uslugama bio moguć pristup pod uvjetima određenim

zakonom i drugim propisima.

Što se pak prodaje električne energije krajnjem potrošaču tiče, uvodi se model koji bi uključivao dva tipa potrošača: *povlaštenog kupca* i *tarifnog kupca*. Povlašteni kupac je veliki potrošač električne energije, koji može direktno pribavljati električnu energiju iz uvoza, prema tržišnim uvjetima. Tarifni kupac je potrošač električne energije koji pribavlja električnu energiju iz sustava javne usluge po tarifnim cijenama. Time se nastoje razdvojiti veliki potrošači električne energije od ostalih potrošača, kojima se osigurava opskrba električnom energijom kao javnom uslugom. Velikim se potrošačima električne energije tako omogućuje da olakšaju i pojeftine svoje poslovanje, dok se ostalima jamči opskrba električnom energijom u skladu sa uvjetima propisanim od strane države. Time država zadržava mogućnost da uvaži socijalnu komponentu prilikom određivanja cijene električne energije kao javne usluge.

Navedene se mjere kombiniraju sa stimuliranjem izgradnje onih proizvodnih elektroenergetskih objekata koji bi se temeljili na obnovljivim izvorima energije, koji minimalno zagađuju okoliš.

Komparativni prikaz iskustava vezanih uz reformske procese u elektroenergetskom sektoru pokazuje da je pod utjecajem eurointegracija došlo da harmonizacije propisa koji reguliraju organizaciju i funkcioniranje elektroenergetskog sektora s krajnjim ciljem stvaranja zajedničkog europskog elektroenergetskog tržišta. Ipak, i dalje je najveći dio potrošača električne energije u sustavu javne usluge.

Što se pak Sjedinjenih Američkih Država tiče, njihovo iskustvo upozorava da poslovanje elektroenergetskog sektora po isključivo profitnom načelu neminovno dovodi do velikih problema i poremećaja u proizvodnji i isporuci električne energije. Potreban je snažniji upliv državne regulative i jasno definiranje javnog interesa koji mora imati prvenstvo pred profitnim načelom. Sve to mora biti praćeno odgovarajućim državnim stimulacijama (po-

put subvencija, poreznih olakšica i sl.), kako bi se pobudio interes privatnih investitora za ulaganja u ovoj gospodarskoj grani.

Procese deregulacije i liberalizacije u elektroenergetskom sektoru valja promatrati u širem kontekstu reformskih procesa koji su zahvatili javni sektor. Za očekivati je daljnje slabljenje uloge države kao organizatora javnih gospodarskih službi (pa tako i elektroprivrede) uz istovremeno jačanje privatne inicijative. Time bi se uloga države kao organizatora javnih gospodarskih službi redefinirala u ulogu regulatora i glavnog pokrovitelja, koji bi stimulirao njihov razvoj u skladu sa jasno proklamiranim javnim interesom.

LITERATURA:

- Babac, B.: *O "Činidbi javne službe" kao kategoriji – neka paradigmatička razmatranja s motrišta rekonstrukcije "javne funkcije"*, Pravni vjesnik, god. 14, br. 1 – 4, 1998.
- Baldwin, R.(ed.): *Regulation in question. The growing agenda*, LSE, London, 1995.
- Banovac, E.: *Regulacija energetske djelatnosti u Republici Hrvatskoj*, u Jelavić, B.(ur.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluga*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2002.
- Čengić, D. – Dragojević, S. – Vidačuk, I.: *Hrvatska administrativna elita i problemi upravljanja u procesu društvenih integracija*, Društvena istraživanja, br. 69 – 70, god. 13 (2003).
- Čengić, D.: *Manageri i privatizacija*, Alineja, Zagreb, 1995.
- Čučković, N.: *Privatizacija u tranzicijskim zemljama: namjere i stvarnost deset godina kasnije* u Čengić, D. – Rogić, I. (ur.): *Privatizacija i javnog*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 1999.
- Duguit, L.: *Preobražaji javnog prava*, Knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1929.
- Duić, N. – Jureković, T. – Gracia Silva Carvalho, M.: *Efekti liberalizacije tržišta energenata u Portugalu*, u Jelavić, B. (ur.): *Liberalizacija i privatizacija energetskeg sektora u zemljama tranzicije i Europske Unije: iskustva i perspektive*, Zagreb, 2001.
- Gjidara, M. – Šimac, N.: *Koncesije i drugi načini povjeravanja javnih usluga pravnim i fizičkim osobama*, Pravo u gospodarstvu, Zagreb, br. 5., 2000.
- Ivanišević, S.: *Prilog diskusiji o pojmu javne službe*, Zbornik radova Visoke upravne škole, Zagreb, br. 5/1968.
- Jandrić, N.: *Zakonodavni okvir reforme energetskeg sektora*, u Granić, G. – Jelavić, B. (ur.): *Restrukturiranje, privatizacija i promjene tržišta umreženih energetskeg sustava*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2000.
- Klepo, M.: *Vijeće za regulaciju energetskeg djelatnosti – hrvatski nezavisni regulator energetskeg djelatnosti*, u Jelavić, B. (ur.): *Problem regulacije na tržištu energetskeg usluga*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2002.
- Lechner, H.: *Electricity Market Liberalisation in Austria*, u Jelavić, B. (ed.): *Liberalizacija i privatizacija energetskeg sektora u zemljama tranzicije i Europske Unije*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2001.
- Lozina, D. – Klarić, M.: *Nova javna uprava*, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2003.
- Musgrave, R. A. – Musgrave, P. B.: *Javne financije u teoriji i praksi*, Institut za javne financije, Zagreb, 1993.
- Nota, R.: *Reforma hrvatskeg energetskeg sektora dosadašnji rezultati*, u Jelavić, B. (ed.): *Liberalizacija i privatizacija energetskeg sektora u zemljama tranzicije i Europske Unije: iskustva i perspektive*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2001.
- Pavić, Ž.: *Od antičkog do modernog grada*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- Petak, Z.: *Javna dobra i političko odlučivanje*, Fakultet političke znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- Petrić, D.: *Kriminal u hrvatskoj pretvorbi*, Abak – us, Zagreb, 2000.

- Pinto R. F.: *Innovations in the provision of public goods and services*, Public Administration and Development, Vol. 18, 1998.
- Potočnik, V.: *Iskustva država Europske Unije u regulaciji tržišta električne energije*, u Jelavić, B. (ed.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluga*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2002.
- Pusić, E. – Ivanišević, S. – Pavić, Ž. – Ramljak, M.: *Hrvatska središnja državna uprava i usporedni upravni sustavi*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- Pusić, E.: *Upravljanje u suvremenoj državi*, Društveno veleučilište, 2002.
- Pusić, E.: *Društvena regulacija*, Globus i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1989.
- Rešković, V. – Rešković, S.: *Prilagodba velikih potrošača energije liberalizaciji tržišta*, u Jelavić, B. (ed.): *Liberalizacija i privatizacija energetskog sektora u zemljama tranzicije i Europske Unije*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2001.
- Toljan, I. – Mesić, M.: *Prijenosna djelatnost u uvjetima deregulacije tržišta električne energije*, u Jelavić, B. (ur.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluga*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2002.
- Tomšič, M. G. – Fatur, T. – Merše, S. – Zagožen, D.: *The Role of Eligible Customers in Developing the Electricity market in Slovenia*, u Granić, G. – Jelavić, B. (ur.): *Problem regulacije na tržištu energetske usluga*, Hrvatsko energetsko društvo, Zagreb, 2002.
- Udovičić, B.: *Energetika i okoliš u globalizaciji*, Zagreb, 2002.

Prof. dr. sc. Duško Lozina, Fakultät für Rechtswissenschaften in Split
Mirko Klarić, Assistent der Fakultät für Rechtswissenschaften in Split

GRUNDMERKMALE DER LIBERALISIERUNG UND DEREGULIERUNG IM ELEKTRO-ENERGETISCHEN SEKTOR

ZUSAMMENFASSUNG

Der Schwerpunkt des Interesses dieses Beitrags liegt in der Analyse der Prozesse der Deregulierung und der Liberalisierung, die im Rahmen des elektroenergetischen Sektors abwickeln, mit dem Ziel, den Marktwettbewerb in einen Teil der Versorgung mit der elektrischen Energie ein zu führen. Die angegebenen Prozesse werden mit Rücksicht auf die Harmonisierung der Vorschriften betrachtet, die Aufbau und Funktionierung des elektro-energetischen Systems regulieren, mit denen in der Europäischen Union, und zwar mit dem Zweck der Gründung eines gemeinsamen Marktes der elektrischen Energie und der Zerstörung nationaler Monopole. Es wird auch eine komparative Darstellung der Reformprozesse dargeboten, die in elektroenergetischen Sektoren einiger Länder abgespielt werden.

Schlüsselwörter: öffentliche Verwaltung, elektroenergetischer Sektor, Deregulierung, Liberalisierung, Privatisierung

Prof.dr.sc. Duško Lozina, Faculté de droit à Split
Mirko Klarić, assistant à la Faculté de droit à Split

CARACTÉRISTIQUES DE BASE DE LA LIBÉRALISATION ET DE LA DÉRÉGULATION DU SECTEUR ELECTROÉNERGÉTIQUE.

RÉSUMÉ

Le point principal de cet essai est d'analyser les processus de dérégulation et libéralisation en cours au sein du secteur électroénergétique ayant pour but la mise en concurrence d'une partie de la fourniture de l'énergie électrique.

Ces processus sont examinés à la lumière de l'harmonisation des règlements relatifs à l'organisation et au fonctionnement du secteur électroénergétique avec ceux de l'Union Européenne. Le but étant la création d'un marché commun de l'énergie électrique et la suppression des monopoles nationaux.

En outre on donne une présentation comparative des processus de réforme qui se mettent en place pour le secteur de l'énergie électrique dans quelques pays.

Mots clés: administration publique, secteur électroénergétique, dérégulation, libéralisation, privatisation.

Professor D. Sc. Duško Lozina, Faculty of law in Split
Mirko Klarić, Assistant at the Faculty of Law in Split

BASIC CHARACTERISTICS OF LIBERALISATION AND DEREGULATION IN THE ELECTRIC POWER SECTOR

SUMMARY

This paper is focusing on the analysis of the processes of deregulation and liberalization that are going on in the framework of the electric power sector with the aim to introduce market competition in one part of the power supply. The said processes are observed in the light of harmonization of acts regulating the structure and the functioning of the power supply sector with adequate regulations in the European Union, and with the aim to create a common power supply market and to break national monopolies. The authors also give a comparative review of the reform processes that are in progress in the power supply sectors of particular countries.

Key words: public administration, power supply sector, deregulation, liberalization, privatization

UDK 34(091)“1349/1351”
Izvorni znanstveni rad

Prof. dr. sc. DRAGUTIN KLARIĆ
Dr. sc. MIRO GARDAŠ

LEGISLATIVA I ZBILJA NA PRIMJERU ODLUKE O RADNICIMA IZ 1349. GOD I STATUTA O RADNICIMA IZ 1351. GOD.

Odnosi unutar feudalnog društva Engleske uobičajeni su dugotrajnom primjenom, a Sredinom XIV. st. kada su doneseni Odluka o radnicima i Statut o radnicima, Engleska (pa i Europa) još je pretežno gospodarski određena poljoprivredom. Jača pluralno društvo čije će ishodište biti u gospodarskoj autonomiji. Zahtjevima za ograničavanjem političke moći juridičkim sredstvima teži se većoj pravnoj sigurnosti. Poremećaje na tržištu radne snage, cijena rada i usluga pokušati će riješiti kralj i parlament. Odluka o radnicima iz 1349. godine i Statut o radnicima iz 1351. godine, znakovi su gospodarskog oporavka, vrijeme u kome se srednjovjekovne institucije zamjenjuju u gospodarstvu i politici novinama – javljaju se centralizirane monarhije i u gospodarstvu elementi kapitalističke produkcije i odnosa. Jača međuregionalna suradnja koja će uz centralizaciju vlasti dovesti do nacionalnih država i jedinstvenog tržišta. A takvo će tržište vlastitim zakonitostima i u duhu liberalizma ostaviti državnim organima prostor za normativno uređenje najbitnijih odnosa.

Ključne riječi: legislativa, feudalno društvo, Engleska, običajno pravo

Razdoblja ljudske povijesti bitno određena čovjekovim dometima intelektualnih i tjelesnih potencijala naći će svoj materijalni izraz u kreativnim mogućnostima polivalentnih područja njegova djelovanja. U tom smislu njegova će djelatnost na društvenom planu trebati biti uređena specifičnim instrumentarijem sukladno vremenskoj vertikali od pretpovijesti do danas.

Ključne riječi: Legislativa, feudalno društvo, Engleska, običajno pravo

U postizanju ovih ciljeva, htjenje pojedinca, grupe ili šire zajednice¹ biti limitirano mogućnostima interne regulacije međusobnih odnosa i razinom spoznaje prirodne sredine, odnosno mogućnostima njena korištenja. U

preplitanju nagonских impulsa i ograničenja društvene zajednice što ih nameće život, racionalnog i iracionalnog tumačenja zbilje, pa i maglovitih projekcija budućnosti, ubrzo će doći do dominacije pojedinaca, pripadnika vjerojatno lovačkih skupina nad drugima. Pribavljanje i kasnija proizvodnja hrane te njena raspodjela i očuvanje doprinijet će stvaranju društvene hijerarhije. Uobičajenje prava i obveza u procesu društvene homogenizacije prema van i ujedno unutarnje socijalne disperzije, pratit će izrazi dominacije i podaništva. Tegobe zbilje stvarat će *modus vivendi* pri čemu će doći do nastanka gravitacionih središta u obličju urbanih sredina kao zaštićenih prostora određenih božanstava, administrativnih i trgovačkih centara. Običajima uređene društvene odnose ubrzo će potvrditi ili

¹ Već će Aristotel odrediti čovjeka kao *zoon politikon*.

mijenjati praksa normativne djelatnosti vlasti usmjerena ostvarenju poželjnog (prvenstveno za dominantni dio društva) poretka odnosa. Pri tome će autoritetu vlasti pridonijeti njeno prisvajanje božanskog podrijetla i, u svjetovnom smislu, gospodarska i vojna moć. Doći će do ostvarenja državnosti kao ukupnosti podanika, javne vlasti i zaštićenog poretka odnosa u određenom prostoru. Slijedit će razvojni put koji će, u osnovi, biti definiran dominirajućim načinom proizvodnje materijalnih dobara. Kako će o tome ovisiti opstanak društva pa i njegove političke institucije – države, napor postojeće vlasti biti će usmjereni u pravcu gospodarskog očuvanja državnosti kao jamca društveno-gospodarskog i političkog opstanka. U ostvarenju tog cilja vlast će normativnom mogućnošću i organima represije pokušati realizirati zamišljene ciljeve. A ciljevi će, obzirom na različitost interesa, biti *in favorem* viših društvenih slojeva koji će vlastite interese proglašavati općim. Vođena logikom zaštite vlastitih interesa vladajuća elita će se postupno pretvarati u konzervativni dio društva. Robovlasničko i feudalno razdoblje povijesti svjedočit će tome.

DRUŠTVENO-GOSPODARSKI I POLITIČKI UVJETI U KOJIMA ĆE BITI DONESENI ODLUKA O RADNICIMA IZ 1349. GOD. I STATUT O RADNICIMA 1351. GOD.

Rastom obrta i trgovine u gradovima sjeverne Italije u XII. st. početi će proces reafirmacije gradova kao zaboravljenih antičkih civilizacijskih simbola. Feudalna privreda spoznat će, preko samostana, sačuvanje vrijednosti antičkog gospodarstva, ali i novine koje će genezi feudalizma dati dodatni impuls. Te će novine dolaziti iz revitaliziranih gradova kao centara koji će “ubrzanim” životom ubrzati i opće-društvene promjene, koje će od sredine XV. st. dovesti do dominacije buržoaskih društvenih odnosa – Engleska, Nizozemska. Drugdje će ti procesi uslijediti kasnije ili će, kao u Francuskoj, revolucija ukloniti feudalizam.

Tri će parametra biti značajna u genezi feudalnog društva: srednjevjekovna privreda je pretežno agrarna; gospodarska i politička vlast biti će ujedinjene i u ruralnim i u urbanim sredinama – na selu u feudalnom imanju, u gradu u cehovima. Još nema autonomije gospodarskog sektora; razmjena je počivala prvenstveno na običajima određenoj praksi te zakonima – o dva će kasnije biti riječi –, a ne na ugovorom određenim obvezama među strankama. U tom smislu razmjena je bila prisilna, diktirana običajima i zakonima koji su gušili slobodu stranaka. U gradovima je izbor zanimanja bio također uobičajen – uvjetovan radom u cehu kojeg je i otac bio član.² Sve se to odvijalo pod ideološkom zavjesom “pravedne cijene” i “pravedne nadnice” kao moralnim sažetcima u kojima nije bilo prostora dinamici koju otvara zakon ponude i potražnje roba i rada. Despotizam običajne norme sa moralnom porukom u obličju pravednosti držao je dinamiku slobodnog tržišnog ugovaranja – u skladu sa kategorijama ponuda i potražnje – prostorom u kome su takvi zahtjevi inkompatibilni. Takav će stav do XV. st. zadržati i legislativa.

Prva zadaća srednjevjekovnog feudalnog društva bila je proizvodnja hrane, djelatnost kojom se između XV. i XVIII. st. bavilo oko 90% stanovništva.³ Uz tu djelatnost seljaci su morali sami prodavati svoje proizvode, graditi ili popravljati ceste na feudalčevu imanju, sami se odijevati, graditi vlastite nastambe itd. Tezu o povezanosti urbane i ruralne sredine potvrđuje tako velik broj angažiranih u poljoprivrednoj proizvodnji, osjetljivosti ponude, ograničene transportne mogućnosti i mogućnosti uskladištenja hrane. To će ilustrirati i veličina samih gradova koji će, često smješteni na transportno dobrim uvjetima – biti brojčano maleni. Loša ljetina značila je često glad, a demografsko opadanje značilo osjetno smanjivanje već i tako malobrojnog

² Vidi, N. Rosenberg, L. E. Birdzell, Kako se Zapad obogatio, Zagreb, 1993. str. 64-65.

³ Uostalom, ta je djelatnost kao dominantna prisutna od pretpovijesti do danas – zemlje Trećeg svijeta.

stanovništva angažiranog u drugim granama privrede.

Tezu da bi iz feuda kao temeljne proizvodne stanice feudalizma, odnosno iz ovlasti njegova držatelja proizlazila vlast *ab initio*, treba relativizirati. Naime, feud gospodara bio je umrežen u tkivo općeg sustava feudalnih odnosa u kojima je feudalac u isto vrijeme bio i gospodar i vazal svog seniora te, u konačnici, kralja, ako to već nije bio kao neposredni krunski vazal. Stoga stabilnost feudalne monarhije počiva, u osnovi, na različitim ovlastima feudalnih gospodara, višeslojnosti gospodarskih, političkih i vjerskih segmenata društvene zbilje. Specifičnoj inertnosti, običajima određenih društvenih odnosa, daju dinamiku ideološki sukobi, ratovi, epidemije, česta glad i, dakako, impulsi iz gradova u inače tihim, evolutivnim pomacima feudalnog društva. Stoga će uloga feuda kao temeljne jedinice gospodarskog i političkog sustava povijesnim promjenama polako opadati, ali će taj proces na makro razini otvoriti vrata procesu nastanka i usponu nacionalne države. Dakle, ono čime će feud biti određen: jedinstvom političke i gospodarske sfere djelovanja, upotrebom neslobodnog rada i autarhičnošću biti će potisnuto pojavom nacionalnih država u kojima će se afirmirati jedinstveno tržište. Te će se promjene dešavati u klimi liberalizma: ideološkog, političkog, proizvodnog. Kreativnosti duha političke i pravne slobode, sve većoj produkciji materijalnih dobara i sve širem tržištu neće se moći oduprijeti naprijed navedena shema feudalne produkcije. Ona će dugo biti u temelju srednjovjekovnih društvenih odnosa. Zastarjeli odnosi neće moći izdržati pred naletom ideologije i gospodarske moći progresivnijih snaga.

Horizonti stanovnika feuda, na psihosocijalnom planu, prestaju biti horizonti omeđeni autarhičnošću te jedinice na gospodarskom i političkom planu, a u vertikali vlasti slabi uloga visokih feudalaca sve većim oslanjanjem kralja na niže plemstvo i obrazovane građane. Feudalci prestaju biti transmisijom vlasti, stanovnici feuda mogu komunicirati s kraljem po-

sredstvom kraljevih sudova.⁴ Ideologija nacije i nacionalne države definiranog prostora i jedinstvenog tržišta slijedila je, na laičkoj osnovi, politiku jedinstvenog kršćanskog svijeta Kurije. Gospodarski interesi biti će u osnovi tog procesa kome će ideološki i politički razlozi biti tek više ili manje uspješno kozmetičko sredstvo rafiniranijeg postizanja ciljeva⁵, a vojna snaga i njom ostvarena moć konačna potvrda božje naklonosti.⁶

Centralizacija svjetovne vlasti u zapadnoj Europi i usmjerenost jedinstvenom političkom i gospodarskom prostoru potpomognuta ideologijom vjerske provenijencije imati će, uz neposredni uzor *Kurije*, i daleki uzor u drugom prostoru. Naime, u zbilji sumersko-akadske civilizacije, vlast je u normativnom, upravnom, vojnom i sudske segmentu⁷ u funkciji što snažnije gospodarske produkcije koja je, u osnovi, jamac prosperiteta države. Irigacijski sustav tražit će dosezanje svakog podanika od strane vlasti, a vlast će svoje poštivanje i njegovanje podaničkog mentaliteta osigurati sustavnim normativnim reguliranjem.⁸ Masov-

⁴ Krajem XV. st. Kancelarov sud prihvaćati će i tužbe kmetova protiv vlastitih feudalaca Tako, umjesto vlastelinskog dvorca, gravitacioni centar za slobodne i kmetove na feudu postaje kraljev dvor.

⁵ Unatoč postojanju prosjačkih redova koje će inicirati Crkva - oko 1170. godine "lyonski siromasi" (valdenzi); franjevci 1206. godine; dominikanci u XIII. st. čine "novu vojsku Crkve" i koji se "ciljano obraćaju gradskoj sredini", bogatstvo pojedinca uz širenje upotrebe novca postaje sve prisutnijim društvenim fenomenom. "Službena" će ideologija i sama u posrednoj funkciji bogaćenja vlastite institucije - Crkve, tješiti uspješne u stjecanju bogatstva - uznemirene upozorenjem Evanđelja da, kao takvi, ne spoznaju carstvo nebesko. S druge strane, apologijom siromaštva tješiti će gladne. Usp. J. Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb 1998. str. 112-114.

⁶ Konstantinov "*In hoc signo vincas*" kao ideološka poruka usmjerena spašavanju već posrnutog gospodarskog i vojnog rimskog diva.

⁷ O samostalnosti tih segmenata neće se moći govoriti. Vlast će biti utemeljena na monokratskom načelu na čijem će čelu biti vladar, nubanda rukovodi javnim radovima, išaku je na čelu cjelokupne upravno-sudske i vojne djelatnosti

⁸ Hamurabijev zakon biti će, u tom smislu, najsustavniji kompleks normi do Napoleonove zakonodavne djelatnosti od 1803 - 1810. godine.

no korištenje radne snage robova i podanika biti će inicirano, vođeno i koordinirano organima centralne vlasti i pod uvjetima koje će oni diktirati.

NOVČANA KOMPENZACIJA UMJESTO RADNIH I NATURALNIH DAĆA

Sajmovi na gradskim tržnicama afirmirali su pojedine gradove kao stalna središta specijalizirana za kupoprodaju specifičnih roba⁹. Takvi su sajmovi postali bitnim za razvoj gradova zbog dobiti koju su donosili gradu. Gledano pro futuro, novac koji se koristi, pokazao se superiornijim sredstvom razmjene "dobara"¹⁰. Prvotna je trgovina imala socijalnu i gospodarsku svrhu. Početke trgovine možemo tražiti u razmjeni darova, zatim tzv. "nijemoj trgovini" - trampci između npr. Kartagana i crnaca zapadne obale Afrike – o čemu svjedoči Herodot. Kada se sigurnosti trgovačkih putova pridruže njegove krajnje točke dobivamo trgovišta koja prerastaju u gradove. Ur i Eridu spadati će u takove najstarije trgovačke gradove, i uz ostale gradove Mezopotamije, činiti prostor najstarije društvene zajednice koja je stvorila trgovinu na veliko sa stalnim tržišnim centrima. Trgovački putovi i trgovački centri imaju šire društvene implikacije, koja će gradove pretvoriti u civilizacijske simbole.¹¹

Grčka kolonizacije obala Sredozemnog mora govori o uskoj povezanosti trgovine i

politike, pri čemu nisu kolonije omogućile trgovinu, nego upravo obrnuto.¹² Novac i trgovina¹³ pospješili su razmjenu dobara, pridonijeli novim zanimanjima, koncentraciji gospodarske i političke moći urbanih središta, novim spoznajama za nove prostore i vremena što dolaze i, što je s aspekta ovog rada značajno, pridonijeli pokretljivosti radne snage.¹⁴ Dok će gradsku privredu karakterizirati dinamična vitalnost, proizvodnja se na feudu temeljila na tradicionalnoj razmjeni rada za pravo korištenja feudalčeve zemlje.¹⁵

Iako su se obveze kmetova prema feudalcima razlikovale različitošću običajnog određenja u prostornom smislu, odnosi su se u vremenskoj vertikali mijenjali sporo. To će biti konstanta koja će pratiti i sporo usvajanje novih metoda u poljoprivrednoj produkciji. Stoga je u relativnom smislu ta produkcija postajala sve konzervativnijom. Konzervativizam u toj temeljnoj gospodarskoj grani onemogućavati će šire društvene promjene, pa će se i u političkom smislu inertnost

¹² Vidi, K. Birket – Smith, Putovi kulture, Zagreb 1960. str. 173-176.

¹³ U uvjetima autarhične vlastelinske produkcije u okviru koje će se zadovoljavati 80-90% stanovništva, jasno je da neće biti velik broj trgovaca koji će se baviti samo tom djelatnošću. Naime, proizvođači su sami prodavali svoje proizvode, a kupci kupovali samo za osobnu potrošnju. Prema M. Blochu "Društvu tog doba, sasvim izvjesno, kupovanje i prodavanje nije bilo nepoznato. Ono međutim nije, poput našega, od te kupovine i prodaje živjelo. Usp. N. Rosenberg, L. E. Birdzell, o. c. str. 79. prema M. Bloch, Feudal Society, sv. I. London, Routledge, 1961. str. 67.

¹⁴ Naime, čovjek je u egzaktno biološkom smislu u mnogim aspektima morfološki inferioran. Stoga on nema svoje okoline kojoj se prilagodio, nego mu je potreban cijeli svijet. To svojstvo odbijanja životinjskog prilagođavanja određenom milieu, uzdiglo je čovjeka njegovim intelektualnim potencijalima, prema širim horizontima u preobrazitelja zbilje u prostornom i vremenskom smislu. Slobodan u predviđanju "on je Prometej, upućen na udaljeno, na nesadašnje i neovdašnje u vremenu i prostoru". Dakle, "...: "čovjek je orijentiran nužno na buduće, živi za budućnost, a ne za sadašnjost." Usp. H. Burger, Filozofska antropologija, Zagreb 1993. str. 124.

¹⁵ Ne može se u potpunosti isključiti korištenje novca na feudu. Feudalac ga treba za svoje osobne potrebe, a dobiva ga naplaćujući globe i usluge za korištenje opreme koju samo on ima: mlin, pila na vođeni pogon, tjesak za grožđe. Vidi, N. Rosenberg, L. E. Birdzell, o. c. str. 78.

⁹ Sturbridgeu - vuna, St. Denis – vino; kao godišnji sajmovi trajali su tjednima; Usp. N. Rosenberg, L. E. Birdzell, o. c. str. 77.

¹⁰ Novac se pokazao bitnim u trgovini kao trajnom segmentu gospodarskog života činjenicom da se njim moglo učvrstiti trajno mjerilo vrijednosti. Novac u današnjem smislu, kao upotreba vrijednost, roba, nije uvijek imao takav karakter. Izrastao iz potreba trgovine pratio je njen razvoj.

¹¹ Ako kažemo da će se gradovi pretvarati u civilizacijske simbole trebamo imati na umu da će grad biti kao gospodarsko, upravno i političko središte u ovozemaljskom aspektu i središte u kojem boravi božanstvo i da će genezom društava u transcendentnom smislu velike religije postati središnjim značajkama velikih civilizacija: kršćanstvo, islam, hinduizam i konfucijanizam. Vidi Samuel P. Huntington, Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka, Zagreb, 1988., str. 67.

vladajuće elite¹⁶ sukobiti s progresom koji će nuditi grad u dinamičnom razvoju. Naime, u Nizozemskoj i Engleskoj razvoj će gradova povećati potrebu za širom poljoprivrednom produkcijom, a u isto vrijeme gradovi će nuditi poljoprivrednoj radnoj snazi nove mogućnosti afirmacije izvan tradicionalnih okvira feudalnog života. Iako su grad i njegova ruralna okolina, od pojave prvih urbanih središta bili povezani u gospodarskom, upravnom, političkom i ideološkom smislu, grad će razbiti tradicionalno promišljanje gospodarskih odnosa poljoprivredne produkcije i širih društvenih odnosa posredno proizašlih iz nje. Grad će učiniti anakronim feudalni sustav razmjene rada i naturalnih daća u zamjenu za pravo korištenja feudalčeve zemlje i umjesto toga afirmirati novčanu kompenzaciju. Dotadašnji kmetovi postaju zakupcima, radna snaga pokretljivija i traženija. To će joj omogućiti bolju pregovaračku poziciju u okvirima sve veće fluktuacije radne snage. Kmetstva vezanost uz zemlju, kao jedan od simbola feudalizma nestaje, a do tada neslobodna radna snaga zakupom ili otkupom zemlje ulazi u orbitu općeg usvajanja slobode – promišljanja, kretanja. Nizozemska XVI. st. će biti prva u tom srazu novog sa konzervativnim, slijedit će je u XVII. st. Engleska. Napuštanje tradicionalnih načina produkcije imati će društveno-političke implika-

cije kojima će se opirati najkonzervativniji dio feudalne elite. Međutim, povijesni tijek će, afirmirajući nove poglede u proizvodnji¹⁷ dovesti u društveno-političkim odnosima do novih institucija političkog predstavljanja. Formirat će se staleške monarhije, parlamenti kao tijela artikulacije zahtjeva trećeg staleža¹⁸ formiranih na zahtjevima tehnoloških novina, samostalnosti djelatnosti, slobodi radne snage, otkrića i osvajanja novih prostora te time i širih tržišta. Ti će zahtjevi otvarati putove obećavajućoj budućnosti i novoj konstelaciji društveno relevantnih snaga. U konačnici ti će zahtjevi dovesti do revolucionarnih promjena u proizvodnji, pada feudalizma i gospodarske i političke dominacije buržoazije.

ZAKONI O RADNICIMA U KONTEKSTU POLITIČKIH AMBICIJA, GOSPODARSKIH I RATNIH NAPORA ENGLESKE U XIV. ST.

Samostalnosti radne snage u Engleskoj, pogotovo one seljačke, pomogli su na izvjestan način i ratovi. Europa do XVI. st. nije imala velikih ratova kakve će imati kasnije na nacionalno-vjerskom planu. Ali, u ratovima koji će harati Europom treba izdvojiti Stogodišnji rat zbog dva razloga. Naime, dužinom trajanja – doduše s dužim ili kraćim prekidima; i zbog karaktera nacionalnog rata. Rat koji će trajati od 1337.-1453. godine i koji će početi kao dinastički¹⁹ rat oko francu-

¹⁶ Treba istaći da će, u gospodarskom smislu, feudalna elita Engleske biti daleko fleksibilnija od feudalaca Francuske. Engleski feudanci neće biti oslobođeni plaćanja poreza, niti će njihov status uživati ekskluzivnost kao na Kontinentu. Razbijanje te ekskluzivnosti teći će u dva pravca. Kao prvo, treba istaknuti da će već u XII. st. početi praksa nasljeđivanja feuda samo najstarija feudalčeva sina, a mlađi će sinovi status feudalca stjecati posredno. Naime, svećenička ili sudačka služba omogućit će im kupnju feuda. Ali, mogućnost kupovine feuda već početkom XIII. st. otvara mogućnosti drugima, dakle bogatim građanima, da steknu feudalni status. *Quia Emptores* iz 1290. godine to će zakonski regulirati. Kupci i malih dijelova feuda postajati će krunskim vazalima – dakle nema više podvazaliteta kao u Francuskoj, kao ni vojne službe, jer uz feud od XIII. st. više neće biti obvezna vojna služba nego će se plaćati novčana naknada. Tako će u Engleskoj doći do "miješanja" feudalaca s buržoazijom. Kako će teći oslobađanje engleskih kmetova u XIV. i XV. st. teći će i proces buržoaziranja engleskog plemstva.

¹⁷ Veći značaj obrta i trgovine kao samostalnih djelatnosti; nove poljoprivredne metode, veća uloga novca, pokretljivost radne snage ...

¹⁸ Engleski će parlament biti u tom smislu specifičan, jer će su u njegovu Donjem domu nalaziti i izabrani predstavnici srednjeg i nižeg plemstva, zamljoposjednika i građana.

¹⁹ Rat, dakako, neće biti samo feudalni i dinastički, jer će se generacije Engleza i Francuza boriti uz naprezanje gospodarstava i financija koje rat iziskuje i nastojanja političkih i upravnih organa da ratne napore usmjere pobjedi. Rat će biti vođen i iz suparništva na moru, francuskog pomaganja Škota u borbi protiv Engleza, trgovine itd. Tako će taj rat pridonijeti nacionalnoj homogenizaciji na obja zaraćene strane.

skog prijestolja²⁰ a prerasti će u nacionalni rat Francuza i Engleza i završiti porazno za Engleze koji će izgubiti sve svoje feudalne posjede u Francuskoj (osim luke Calais). Ali, uz homogenizaciju na nacionalnom planu, rat će iznjedrili i samosvijest plaćenih vojnika iz redova engleske seljačke društvene komponente. To će i omogućiti početne uspjehe engleske vojske feudalaca i narodne vojske strijelaca. Naime, u socijalnom smislu rat je pokazao u prvom razdoblju povijesnu prednost Engleske koja se, još od Naredbe o oružju Henrika II. iz 1181. godine, oslonila na slobodne seljake i, u upravnom smislu, na niže plemstvo i građanstvo. Razvijen i osnažen srednji sloj u Engleskoj²¹ odisao je duhom zadovoljstva zbog relativne socijalne i političke slobode, a što je bilo očito na široj razini kao i u House of Commons. Povjerenje u čete yeomana²² naoružanih dugim lukom, popraćeno je i pristojnim naknadama²³ ali su se iste čete – kompanije, obogatile i pljačkama u Francuskoj. Povratkom u Englesku za Henrika VI. te su kompanije pripomogle razvoju socijalne, gospodarske i političke krize Engleske, te sudjelovale u ratu Dviju ruža.²⁴

²⁰ Kada će u Francuskoj izumrijeti dinastija Capet 1328. godine i na prijestolje strupiti Filip VI. iz dinastije Valoa, kao preteđent na francusku krunu javio se i engleski kralj Eduard III. Plantagenet. Tijekom rata mijenjat će se i na jednoj i na drugoj strani kraljevi: Filip VI., Ivan II., Karlo V., Karlo VI., Karlo VII. – na francuskoj strani; Eduard III., Richard II., Henrik IV., Henrik V., Henrik VI – posljedna trojica iz dinastije Lancaster – na engleskoj strani. Rat će se voditi promjenjivom srećom i na kraju završiti porazom Engleza, kojima će ostati samo luka Calais.

²¹ Još u XII. st Engleska neće imati snažnijeg srednjeg sloja kojeg bi činili slobodni seljaci, obrtnici, trgovci.

²² Yeoman – slobodni zakupac zemlje koji je, uz plaćanje zakupnine, bio obavezan i na neke služinske obveze, pa je taj, pravno slobodni seljak, bio u izvjesnom smislu u kmetskom odnosu. Za razliku od njih, slobodni seljaci – tzv. *liberi socemanni* – bili su jedino sudskom nadležnosti vezani uz vlastelina, držatelja manora.

²³ Za jednodnevnu nadnicu dobivalo se 6 penija, a to je bila cijena janjeta.

²⁴ Rat će se voditi između dinastije Lancaster i York, trajati će od 1455. – 1485. godine i završiti pobjedom dinastije Tudor, koja će ženidbenim vezama pomiriti dvije ratujuće dinastije.

Engleski manorijalni sustav u kome je svako selo (*manor*) bilo u rukama nekog gospodara temeljio se na različitim odnosima feudalnih gospodara i kmetova, odnosima koji su, uz neke različitosti, karakterizirali cijeli europski feudalizam. Početkom XIII. st. javit će se znakovi mijena pojavom slobodnih seljaka, slobodnih radnika, zamjene radnih obveza zakupninom koja se obračunavala tako da bi se obvezni radni dani plaćali naknadom od pola do cijelog penija. Mijenjajući način plaćanja kmetovi nisu postajali slobodnim, jer su u očima zakona i nadalje bili vezani uz zemlju. Proces prelaska od kmetskog na najamni rad tekao je mirno tijekom XIII. st. do pojave kuge 1348.-1349. godine. Zbog kuge je broj stanovnika za Eduarda III. (vlada od 1327.-1377. godine) pao s 4 na 2,5 milijuna, a ta će demografska nedaća²⁵ pooštriti eksploataciju, zakočiti proces oslobađanja kmetova, ali s druge strane, i udvostručiti tržišnu vrijednost rada. Slobodni radnik borio se za višu nadnicu, a kmet za oslobođenje od uobičajenih službi, pravo izbora mjesta rada, pravo da pred kraljevim sudovima traži pravdu protiv feudalnog gospodara.²⁶ U uvjetima kugom izazvane demografske katastrofe najširih razmjera, ali i u uvjetima već proširene nacionalne svijesti i duha slobode koji je obuzimao naoružane stanovnike Engleske, postaje sve prisutnijom spoznaja o prednostima širokog tržišta i opće potrebe slobode. Tako se uz mogućnost kretanja radne snage te novih zanimanja oslobođenih ili odbjeglih kmetova, pokazala je svu ograničenost feudalnog ustroja temeljenog na sustavu manorijalnog gospodarstva.²⁷

²⁵ Kuga će harati Engleskom više godina i u više navrata, a posljedice koje je ostavila oslikavaju nam slijedeći podaci: 1348. g. umrlo je 25 % stanovništva, 1360. g. - 22,7 %, 1369. g. - 13,1%, 1375. g. - 12 %. Vidi P. Chaunu, Vrijeme reformi - Religijska historija i civilizacijski sistem, Zagreb, 2002. g., str. 126.

²⁶ Kancelarov sud će krajem XV. st. dozvoliti i kmetovima pravo žalbe protiv presuda manorijalnih sudova, pravo koje su ranije imali slobodni seljaci i zakupci zemljišta.

²⁷ Već je William Osvajač u okviru Domesday book ostvario sustav kontrole stanovnika načelom "*nulle terre sans seigneur*", tj. "nijedna zemlja bez svog gospodara". Usp. G. M. Trevelyan, Povijest Engleske. Zagreb, 1956, str. 142.

U takvim okolnostima najprije će kralj 1349. godine donijeti Odluku o radnicima, a zatim i parlament Statut o radnicima 1351. godine. Biti će to pokušaj da se zakonskim putem ograniče cijene i nadnice na razini onih prije kuge iz 1348. godine. Uključivanje i parlamenta u pokušaj zakonskog ograničavanja cijena, nadnica i kretanja radne snage, značiti će i kočenje procesa oslobađanja kmetova²⁸ što će tom društvenom problemu uz klasni dati također i nacionalni predznak, jer će se aktivirati i parlament kao tijelo koje predstavlja naciju, puk, kako će stajati u Statutu o radnicima iz 1351. godine. Ali parlament će se prikloniti veleposjednicima.

Sukob će kulminirati ustankom koji će izbiti 1381. godine i koji će predvoditi John Ball. Glavni cilj ustanka biti će oslobođenje kmetova.²⁹ Iako će ustanak biti krvavo ugušen, povijesni hod prema slobodi potlačenih – u njenom polivalentnom značenju – neće biti zaustavljen. Oslobođenje kmetova, kao goleme većine engleskog stanovništva, biti će dovršeno u XV. st. i tako otvoren put kapitalističkim odnosima kojima će slobodno tržište radne snage i cijene njena rada biti jedan od uvjeta. U tom smislu kraljeva Odluka o radnicima iz 1349. godine i Statut o radnicima iz 1351. godine, pokazat će se neuspjelim pokušajem zaustavljanja povijesnog kretanja društvenih odnosa.³⁰ Ipak, uvažavajući vremensku dimenziju i društveno-gospodarsku i političku klimu u kojoj su Odluka i Statut nastali, možemo ih držati počecima zakonskog ustrojstva odnosa na području radnog i socijalnog prava.

²⁸ Kmetovi će za slobodu nuditi zakupninu od 4 penija po akru zemlje – oko 4 000 m²

²⁹ Ustanici će tražiti i oduzimanje nagomilanog bogatstva Crkve, ukidanje Zakona o lovu, zabranu stavljanja izvan zakona te slobodnu upotrebu šuma. Usp. G. M. Trevelyan, o. c. str. 259.

³⁰ I Dioklecijan će pokušati 301. godine gospodarsku krizu rimskog robovlasničkog društva zaustaviti maksimiranjem cijena određenih proizvoda. Iako će za "probijanje" cijena biti zapriječeno smrtnom kaznom, u tome neće uspjeti. Usp. M. Bosanac – O. Mandić, Političko pravna kronika sveta, Beograd, 1971. str. 135.

ODLUKA O RADNICIMA 1349. GODINE*

Ovu kraljevu odluku kao i kasniji Statut o radnicima iz 1351. godine koji će donijeti parlament možemo promatrati kao akte vlasti usmjerene regulaciji odnosa vezanih uz rad, proizvode rada i, kao takve, promatrati u njihovu teleološkom usmjerenju prema smirivanju socijalnih tenzija. U tom smislu biti će to akti koji će predstavljati početak radnog i socijalnog zakonodavstva koje će, u vremenu što će slijediti biti sve aktualnije. Zbog širine društvenih implikacija ta će problematika biti sve prisutnija u psiho-socijalnoj svijesti društva i sve ćešće na dnevnom redu organa vlasti. Dakako, zbog društvene gospodarsko-političke klime, same biti feudalnog sustava te posljedica izazvanih Stogodišnjim ratom te kugom, akti će ići *in favorem* bogatijeg društvenog sloja i biti izraz jednostrane političke opcije adresanta i njegovih ciljeva.³¹

Kraljeva odluka biti će *ad publicam* upućena u sve grofovije, odnosno šerifima u njima. "Mi vam zapovijedamo i odlučno naređujemo, da vi učinite da se rečeno javno oglasi u povlaštenim gradovima, u gradovima koji biraju za parlament³² u trgovištima, u lukama i na drugim mjestima u vašem bailiwicku³³ ... i da bude poštovano i izvršavano kako treba; ukoliko štujete nas

* Š. Kurtović, Hrestomatija Opće povijesti prava i države, I. knjiga, Stari i srednji vijek, Zagreb, 1999. str. 324., prema White Albert Beebe and Wallace Natestein: Source Problems in English History, New York, 1915.; u daljnjem tekstu Odluka

³¹ Ne može se u potpunosti tvrditi da će akti biti usmjereni samo protiv gospodarski inferiornog dijela društva jer će se u Odluci reći da sluga koji odbijaju raditi osim uz dvostruko ili trostruko veće plaće to čine "... na veliku štetu velikih ljudi ali i osiromašujući sav rečeni puk, ..." Vidi, Statut o radnicima, 1351. god. prema Š. Kurtović, Hrestomatija o. c. I. knjiga, str. 328.

³² Zakon o parlamentu iz 1340. godine određuje da pravo glasa u grofovijama imaju samo vlasnici zemlje s prihodima od 40 šilinga, a u gradovima pravo glasa prepušteno je lokanoj, gradskoj odluci. U osnovi, pravo glasa dobili su uspješni – imovinom bogati članovi gradske općine.

³³ Dio grofovije u nadležnosti šerifova pomoćnika – *bailiffa*

i opće dobro našeg kraljevstva³⁴ a da sebi nebi naudili”³⁵.

Odluka koja će biti donesena “od kralja osobno i cijelog vijeća”³⁶ uvažavati će objektivno stanje demografske katastrofe u Engleskoj izazvane kugom iz 1348. godine. Neće uvažavati teškoće povećane eksploatacije preostale radne snage, ali će istaći namjeru da se iskoristi nevolja poslodavaca i opasnost koja proizlazi za državu u temeljnoj gospodarskoj grani – poljoprivredi. Naime, u Odluci se ističe da je “nedavno veliki dio naroda, posebno radnika i slugu, pomrlo od kuge, mnogi videći tu nevolju poslodavaca”³⁷, i veliki manjak sluga, neće služiti osim uz prekomjerne nadnice, a neki radije u besposlici prose ... ;” posebno ističući “ozbiljne nevolje, koje bi kasnije mogle nastupiti naročito zbog nedostatka orača i drugih radnika”³⁸.

Odluka se najprije općom klauzulom, a potom sistemom *enumeracije* obraća adresatima: obvezama, prijetnjama, zabranama i sankcijama. Tako obvezuje da će svatko, muškarac i žena “ma kog staleža, slobodan ili neslobodan, tjelesno sposoban, i mlađi od šezdeset godina , ... pozvan da služi u odgovarajućoj službi, ... biti obvezan služiti onome koji će ga pozvati”³⁹. Ipak, uvažavajući postojeću društveno gospodarsku konstelaciju i njoj imanentan status pojedinaca, Odluka ističe da se gore navedena obveza službe odnosi na onog “koji ne živi od trgovine, koji ne vodi nikakav zanat, koji

nema ništa vlastitog tamo gdje živi, niti podne zemlje za obradu koje bi se on brinuo, i koji nikom drugom ne služi, ...”⁴⁰. Odluka je prvenstveno donesena u cilju sprečavanja “prekomjernih nadnica”. Stoga “pozvani u službu dobit će samo one nadnice, hranu, nagradu ili plaću, ono što je u mjestima gdje je on dužan služiti, bilo uobičajeno da se daje u dvadesetoj godini našeg vladanja Engleskom”⁴¹, ili pet-šest godina neposredno prije toga”⁴².

U daljnjem tekstu slijede ograničenja unajmljivanja radne snage, zabrane, sankcije. Tako će “gospodari nad svojim kmetovima ili držateljima njihove službe imati prednost zadržavanja u njihovoj službi, ali ne duže nego je potrebno. Sankcije za nepridržavanje odredbi Odluke odnosit će se na radnike, ali i na poslodavce i na one koji će biti dužni nadzirati primjenjivanje Odluke. Stoga “ako neki takav muškarac ili žena, koji je tako pozvan služiti, to ne htjedne učiniti, te to bude dokazano”⁴³ isti će se uhititi i držati u zatvoru “dok on ne zajamči da će služiti na naprijed rečeni način”⁴⁴.

Slijedi zabrana prekidanja službe “prije dogovorenog roka i bez razborita razloga ili dopuštenja”. Takav će “žetelac, kosac, ili drugi radnik ili sluga, ma kakva imetka ili statusa on bio, ...” biti kažnjen zatvorom. Istom će kaznom biti kažnjen i onaj tko bi takvog primio i zadržao u službi.⁴⁵

Slijedi još jedna zabrana pod prijetnjom gonjenja vezana uz ranije navedenu “uobičajenu nadnicu”. Zabrana se odnosi i na onog tko bi ponudio i na onog tko bi tražio

³⁴ Uobičajen primjer interpretacije “općeg dobra” ovaj put od strane institucije – krune. *Non sedem sed sedentem* – što će se, u širem smislu, moći primjeniti i na predstavničko tijelo – parlament, a vezano uz legitimitet predstavnika. Kanije pravo vlade na raspuštanje parlamenta, te izborne reforme ići će u prilog jačanja legitimnosti institucija.

³⁵ Odluka, stavak 6. str.

³⁶ Potvrda stare prakse da kraljevi donose odluke uz savjet svojih najbližih suradnika iz redova svjetovne i duhovne vlasti.

³⁷ Ima se na umu prvenstveno ovlaštenike feuda kao poslodavca.

³⁸ Odluka, uvod

³⁹ Odluka, stavak 1.

⁴⁰ Odluka, stavak 1. str.

⁴¹ Eduard III. vlada Engleskom od 1327. – 1377. godine. Misli se na 1347. godinu, dakle na uobičajena plaćanja godinu dana prije velike kuge 1348. godine.

⁴² Odluka, stavak 1.

⁴³ Dokazivati će dva čestita čovjeka pred šerifom ili konstablom – šerofov pomoćnik u izvršnim policijskim poslovima – grada u kome se tako odvijanje službe desilo.

⁴⁴ Odluka, stavak 1.

⁴⁵ Odluka, stavak 2.

višu nadnicu. Stoga "... neka nitko ne plati ili obeća da će platiti, nekom slugi više nadnice... nego što je bilo uobičajeno, kako je naprijed rečeno; niti da nitko na drugačiji način traži ili primi isto, pod prijetnjom da to što je tako bilo plaćeno, obećano, zahtijevano, i primljeno, podvostručeno dade onome tko bi se time osjećao povrijeđen, ..." a što će biti procesuirano "na sudu gospodara onog mjesta gdje se takav slučaj zbiva".⁴⁶

Slijedi zabrana pod sankcijom gospodari-ma gradova⁴⁷ ili vlastelinstva koji bi se "drznuli da u bilo čemu postupaju protivno ovoj odluci". Isti će biti gonjeni pred "sudovima grofovija, stotina i desetina"⁴⁸ i kažnjeni trostrukim iznosom onoga što su "platili ili obećali". Odluka će imati retroaktivno djelovanje jer se ranije ugovorene više nadnice za službu neće morati platiti kako je ugovoreno, nego "... kako je u ranije vrijeme bilo uobičajeno...". Dapače, se pod prijetnjom ranije navedene kazne nitko "ne drzne platiti išta više".⁴⁹

U slijedećem stavku uz već poznatu prijetnju "A ako netko uzme više, bit će predan u najbližu tamnicu, na način kako je naprijed rečeno", navode se, prema zanimanju, potencijalni krivci: "sedlari, kožari, štavitelji kože, postolari, krojači, kovači, tesari, zidari, crijepari, brodograditelji, kočijaši," i drugi koji za svoj rad i izvedbu ne smiju naplatiti više od uobičajenog "one rečene dvade-

sete godine, i koje druge godine neposredno prije ...".⁵⁰

Slijedi stavak Odluke koji nam se čini interesantnim zbog svoje socijalne note, uvažavanja troškova proizvoda ugrađenih u cijenu, a vezanih uz transportne troškove, te određivanje kazni za one koji su prekršitelje obvezni goniti, a to ne čine "zbog nemara".⁵¹ Dakle, obvezuju se "... mesari, prodavači ribe, gostioničari, pivari, pekari, i svi drugi prodavači svih vrsta hrane ... prodavati po umjerenim cijenama ..." kako se ona prodaje u "susjednim mjestima"⁵² uz mogućnost umjerene, a ne prekomjerne dobiti, uvažavajući daljinu mjesta odakle su te namirnice donesene. Oni, koji bi postupili suprotno slovu Odluke, biti će kažnjeni tako što će "dvostruko platiti oštećenoj stranci, ili ako je ona propustila, bilo kome drugom tko će goniti zbog te koristi;" Odluka određuje tko će i gdje, u zaštiti navedenog, imati "... pravo istraživati o svima i svakome tko bi u bilo čemu ovo povrijedio". To će biti "... gradonačelnici i šerifovi pomoćnici u gradovima s povlasticom, u gradovima koji biraju za parlament, u trgovištim, i u drugima, i u lukama i u mjestima na moru ..." Oni će, praktično postupati *ex officio*. Naime, ne postupe li u skladu s Odlukom "... ti gradonačelnici ili šerifovi pomoćnici biti će od strane kraljevih sudaca prisiljeni platiti "... trostruku vrijednost tako prodane stvari ... oštećenoj stranci" ili drugome tko bi takvu aktivnost gonio i "... ništa manje ozbiljno će biti kažnjeni s obzirom na nas".⁵³

⁴⁶ Odluka, stavak 3.

⁴⁷ Očito je da mnogi gradovi nisu stekli autonomiju u odnosu na feudalnog gospodara zemljišta na kojem su se nalazili

⁴⁸ U temelju administrativno-teritorijalnog ustrojstva Engleske stajati će vojna organizacija. Najveće jedinice biti će grofovije ("*shire*", a nakon normanskog osvajanja "*county*") na čelu sa šerifom, kasnije grofom. Grofovije će se dijeliti na oblasti – stotine, na čelu s načelnikom. Stotine će se dijeliti na desetine. Nazivi "stotine" i "desetine" govorit će o obvezi slanja takvog broja vojnika. U takvom ustroju neće biti odvojenosti sudstva od uprave. I šerif i načelnici biti će vojni zapovjednici, čuvari reda i mira te ujedno voditi nadzor nad urednim prikupljanjem kraljevih novčanih potraživanja i njegovim domenama. Dakako, za to i odgovarati.

⁴⁹ Odluka, stavak 4.

⁵⁰ Odluka, stavak 5.

⁵¹ Ovdje se susrećemo s blažim oblikom krivnje (*dolus*) odnosno s nemarom (*culpa, negligentia*). Po Justinijanovu pravu *culpa* će se, kao nemarnost, dijeliti na više oblika, prema težini "nehata", "nemarnosti". Tako će se *culpa* od najtežeg prema najblažem obliku dijeliti na: *culpa lata*; *culpa levis*, koja postoji kao *culpa levis in abstracto* i *culpa levis in concreto*; *culpa in eligendo*.

⁵² Kriterij pri formiranju cijene sada odudara od ranijeg navođenja uobičajenih cijena prije velike kuge iz 1348. godine

⁵³ Odluka, stavak 6.

Odluka na kraju prijeti kaznom zatvora svima koji bi zbog "sažaljenja ili samilosti" dali nešto prosjacima, jer "... drski prosjaci sve dotle dok mogu živjeti od prosjačenja, odbijaju raditi, prepuštajući se besposlici i poroku, a katkad krađi i drugim opaćinama, ..." kako "bi ih se time prisilio da rade za svoj kruh svagdašnji".⁵⁴

Kraljeva Odluka biti će upućivana i biskupima i nadbiskupima Engleske. Naime, nakon posljednjeg stavka u kome se nastoji prisiliti prosjake na rad, zaklinje se biskupe i nadbiskupe kojima je Odluka upućena da "prednje u svakoj crkvi i na drugim mjestima u vašoj dijecezi ... bude objavljeno", a župnici, vikari i svećenici crkava trebali su "pomoću zdravih ukora" opominjati župljane na rad i poštivanje Odluke, a kapelane koji "na sličan način odbijaju služiti bez prekomjerne plaće ... prisile ... pod prijetnjom suspenzije i interdikta" na služenje za "uobičajenu plaću". Na kraju kralj izražava nadu da će biskupi i nadbiskupi postupiti u skladu s Odlukom s razloga osobnog štovanja i imajući na umu " ... opće dobro našeg kraljevstva".⁵⁵

Na kraju, šaljući Odluku u sve grofovije Engleske, autentičnost Odluke "Posvjedočuje kralj u Westminsteru, osamnaestog dana mjeseca lipnja. Od kralja osobno i cijelog vijeća".⁵⁶

STATUT O RADNICIMA, 1351. GODINA*

Odluka o radnicima iz 1349. godine kralja Eduarda III. nije imala očekivanog učinka jer, vođena voluntarizmom nasuprot postojećoj zbilji, nije uvažavala zakonitosti vezane uz ponudu i potražnju radne snage, usluga i proizvoda. Stoga će parlament,

vezano uz isti društveni problem, pokušati – uz neke novine, npr. prisega adresata – pripomoći rješavanju tog radno-socijalnog problema. Naime, problem radne snage nosio je u sebi šire društvene implikacije i bio potencijalna prijetnja općoj društvenoj stabilnosti.⁵⁷

Statut o radnicima iz 1351. godine parlament će donijeti nakon što će postati očito da kraljeva Odluka o radnicima iz 1349. godine neće imati učinka " ... protiv zloće sluga, koji su bili besposleni, i nisu, nakon kuge, htjeli služiti bez prekomjernih plaća, ..." Kako je kralj u parlamentu spoznao " na zamolbu puka" da se njegova Odluka o radnicima ne poštuje od strane slugu koji zbog pohlepe " ... prestaju služiti velike ljude i ostale, osim, uz dvostuko ili trostruko više odjeće ili plaće nego što su uobičajeno dobivali u navedenoj dvadesetoj godini i ranije, na veliku štetu velikih ljudi, i osiromašujući sav rečeni puk," parlament naređuje i uspostavlja⁵⁸ ono što slijedi:⁵⁹

"Prvo, da će kočijaši, orači, vodiči pluga, pastiri, svinjari, mljekarice, i sve druge sluge dobivati odjeće i plaće, kako je bilo uobičajeno rečene dvadesete godine, ili četiri godine ranije;" Uz novost, u odnosu na kraljevu Odluku, da će sluge "u grofoviji gdje je bila navika da se daje pšenica, dobiti 10 penija za bušl⁶⁰ ili žito, kako je po volji davatelju, dotle dok drugačije ne bude uređeno.⁶¹ Slijedi precizno određenje dužine

⁵⁴ Odluka, stavak 7.

⁵⁵ Odluka, poseban stavak za biskupe i nabiskupe.

⁵⁶ Odluka, posljednji stavak i u onima upućenim šerifima kao i biskupima i nabiskupima.

* Š. Kurtović, o. c. I. knjiga, prema White Albert Beebe and Wallace Natestein: *Source Problems in English History*, New York, 1915.; u daljnjem tekstu Statut

⁵⁷ Opća borba za otkup kmetskog statusa koja je kulminirala pobunom 1381. godine, uz lolarski pokret protiv papске svestlasti, bogatstva Crkve i crkvenog utjecaja u svjetovnoj vlasti, bila je više izraz bunta protiv socijalnih nego političkih uzroka. Iako treba dodati da je: " ... pobuna ubrzana glavarinom, metodom oporezivanja siromaha za francuski rat u času kada taj rat nije bio osobito uspješan i stoga neko vrijeme nepopularan"; Vidi G. M. Trevelyan, o. c. str. 258.

⁵⁸ Neobično poimanje voluntarizma izraženog normom i zbilje kao poretka odnosa koji da će se normom uspostaviti

⁵⁹ Statut, Uvod,

⁶⁰ Bušl – mjera za volumen – 35 litara

⁶¹ Očito je da parlament očekuje, kako će iz Statuta biti vidljivo, da će se hipernormativizmom moći bitno utjecati na postojeću društvenu krizu.

trajanja službe, ograničenje kretanja radne snage koja treba biti specifičnim alatom vidljivo označena, uređenje nadnica prema vrsti posla i vremenu u kome se isti obavlja uz obvezu prisega slugu i obveznu prijetnju kaznom za slugu. Tako se služba vremenski određuje godišnjim trajanjem ili na "drugi uobičajeni rok, a ne na dan". Precizno, se određuju nadnice vezano uz posao i vrijeme u kome se radi: "... u vrijeme okopavanja ili košenja..." plaća se 1 peni na dan;" koscu livada 5 penija po akru⁶² ili 5 penija na dan; žeteocima žita u prvom tjednu kolovoza 2 penija, a u drugom 3 penija ...", a manje u grofovijama gdje se uobičajeno davalo manje i bez hrane ili pića. Ujedno "neka takvi radnici u trgovišta dođu vidljivo noseći svoj alat, te će ih se iznajmiti tamo, a ne potajno".⁶³

Statut određuje različitu cijenu za posao vršidbe. Tako za: vršidbu 8 bušla pšenice ili raži – 2,5 penija; za vršidbu 8 bušla ječma, graha ... 1,5 penij ako je tako bilo uobičajeno. U grofovijama gdje je bilo uobičajeno da se "žanje po snopovima, i da se vrši po bušlima, oni neće dobiti nimalo više ..." od uobičajeno rečene dvadesete godine i prije. Naglasimo da će ti slugu morati dva puta godišnje prisegnuti "pred gospodarima, upraviteljima imanja, šerifovim pomoćnicima i redarstvenicima⁶⁴ svakog grada" da će odredbe Statuta izvršavati i pridržavati ih se uz obvezu "da ni jedan od njih grad, gdje on stanuje zimi, ne napušta da bi služio ljeti, ako on može služiti u istom gradu ..." Uz dozvolu nekih iznimaka u ograničenju kretanja slugu, Statut ne predviđa nikakve iznimke glede sankcija za nepoštovanje odredbi Statuta. Naime, "Neka one koji odbiju prisegnuti ili odbiju činiti ono na što su prisegnuli ili što su preuzeli, rečeni gospodari, upravitelji imanja, šerifovi pomoćnici, i redarstvenici gradova drže oko-

vane do tri dana ili više,⁶⁵ ili neka ih pošalju u najbližu tamnicu ... dok se ne opravdaju".⁶⁶

Statut nadalje precizno određuje i vrste obrtnika i cijenu njihova rada, usluga prijevoza i prodaje. Tako će tesari, crijepari i drugi graditelji kuća za svoj dnevni rad primati nadnicu "za njih uobičajenu, to jest: majstor tesar 3 penija, a drugi 2 penija; i majstor zidar koji radi u kamenu 4 penija, a drugi zidari 3 penija, a njihove slugu 1,5 peni; crijepari 3 penija, a njihovi pomoćnici 1,5 peni ... od Uskrsa do Miholja⁶⁷; a nakon toga manje, u skladu s tarifom i nahođenjem sudaca, koji budu tamo dodijeljeni.⁶⁸ Prijevoznici pak kopnom ili morem ne smiju za prijevoz uzimati više nego je bilo uobičajeno "rečene dvadesete godine, i četiri godine ranije."⁶⁹

Što se tiče prodaje proizvoda očito je da trgovina kao samostalna djelatnost nije bila uobičajena nego se prodavalo vlastite proizvode. Slijedi to iz odredbe da "postolari i obučari ne prodaju čizme i cipele, niti išta drugo što se tiče njihova zanata, ni na kakav drugačiji način nego je za njih bilo uobičajeno rečene dvadesete godine; neka zlatari, sedlari, konjušari, izrađivači ostruga, štavitelji kože, kožari, izbjeljivači kože, krojači i drugi stručni radnici "... pred sucima prisegnu da će raditi i primjenjivati svoje umijeće i usluge na način kako je za njih bilo uobičajeno da čine rečene dvadesete godine ...". Ako bi itko od navedenih prisegnuo i poslije prekršio "ovaj zakon, bit će kažnjen globom i otkupninom, i tamnicom prema sučevom nahođenju".⁷⁰

Dakako da će i državni organi kontrole u ovakvim uvjetima detaljne normativne regulative zakonodavnog organa imati puno po-

⁶² Aker – mjera za površinu = 4 000m²

⁶³ Statut, stavak 1.

⁶⁴ Redarstvenik – *constable*, policijski djelatnik. Funkciju redarstvenika obnašaju naizmjenično vazali, a pod nadzorom šerifa ili njegova pomoćnika; Vidi, Š. Kurtović, o. c. I. knjiga, str. 328.

⁶⁵ Okivalo se primitivnim sredstvima i surovo, gotovo inkvizicijskim metodama.

⁶⁶ Statut, stavak 2.

⁶⁷ Miholje 29. rujna.

⁶⁸ Suci kraljevih sudova u Londonu dobivaju dva – tri puta godišnje naloge u koje će grofovije ići pojedinačno suditi.

⁶⁹ Statut, stavak 3.

⁷⁰ Statut, stavak 4.

sla koji će trebati obaviti. Stoga će ih zakonodavac odredbama Statuta na to upozoriti zahtijevajući od njih prisegu u pridržavanju svojih obveza, ali i prijeteci sankcijom za odstupanja od predviđenog ponašanja. Zato "neka rečeni upravitelji imanja, šerifovi pomoćnici, i redarstvenici rečenih gradova, pred istim sucem prisegnu" da će revno istraživati eventualno kršenje naredbi Statuta i imena dojaviti sucima "kad budu došli suditi u tu grofoviju". Suci će tada, nakon što saznaju imena buntovnika narediti da ih se uhiti i pred njih dovede kako bi odgovarali za "takve drskosti". U slučaju osude morati će platiti novčanu kaznu i otkupninu u kraljevu korist te, povrh toga biti će poslani u tamnicu, gdje će ostati "dok ne pronađu jamca da će služiti i prodavati na naprijed predviđen način". Zbog prekršene prisege kazna će iznositi 40 dana tamnice, za ponovno kažnjavanje boraviti će u tamnici ¼ godine, a kasnije će svaka osuda za prekršitelja značiti dvostruko duži boravak u tamnici. Usputno, nadzoru sudaca neće promaći ni djelatnost upravitelja, šerifovih pomoćnika i redarstvenika zbog mogućnosti njihova nezakonita djelovanja, prikrivanja zbog korupcije "pa će ih oni kazniti novčanom kaznom i otkupninom, ako ih proglase krivima". Suci će provjeriti također i rad gostioničara, držatelja svratišta, prodavače hrane i ostale "kako po tužbi stranke, tako po prijavi optužne porote,⁷¹ ..., da provedu uhićenje putem naloga šerifu⁷² nakon prvog uhiđenog naloga službeniku, ... i da ovlaste podređene, onoliko i onakvih kako im se učini najboljim za provođenje ove naredbe". Prekomjerno naplaćeno biti će, ako uslijede tužbe oštećenih, vraćeno oštećenima, a ako se nitko ne bi tužio zbog povrata prekomjerno plaćenog, onda će se "to oduzeti rečenim slugama, radnicima, težacima i obrtnicima,

i predati sakupljačima Petnaestine⁷³ u korist gradova gdje je to prekomjerno bilo uzeto.⁷⁴

ZAKLJUČAK

Stoljećima izgrađivani odnosi unutar feudalnog društva Engleske biti će uobičajeni dugotrajnom primjenom. Sredinom XIV. st. kada će biti doneseni Odluka o radnicima i Statut o radnicima, Engleska (pa i Europa) biti će još pretežno gospodarski određena poljoprivredom. Feud kao temeljni materijalni supstrat određuje pozicioniranost pojedinca u premreženosti prava i obveza međusobnih odnosa ovisnosti. Ipak, evolutivna mijena dovodi do pomaka na političkom i gospodarskom planu. Na političkom dovoljno je spomenuti *Magnu Cartu* iz 1215. godine i stvaranje parlamenta iz 1265. godine. *Magna carta* ostavit će povijesni trag na ustavno-političkom planu, a parlament sastavom Donjeg doma dovesti do prožimanja interesa nižeg i srednjeg plemstva i buržoazije, engleske specifičnosti koja će imati odjeka na političko-gospodarskom planu. Počinje jačati robno-novčana privreda, a u gradovima, čija će produkcija dugo vremena biti određena cehovskom strukturom počinju se javljati radionice koje neće biti pod njihovom kontrolom. Stoga se može pratiti sve veću slobodu u proizvodnji, autonomiju u znanosti i umjetnosti, religijskim pogledima. Načelo slobode afirmira se u raznim sferama čovjekovih spoznajnih i kreativnih potencijala. Jača pluralno društvo čije će ishodište biti u gospodarskoj autonomiji. Zahtjevima za ograničavanjem političke moći juridičkim sredstvima teži se većoj pravnoj sigurnosti. Stogodišnji rat (1337.-1453.) i Velika kuga 1348. godine dovesti će do demografske katastrofe i poremećaja na širem društvenom planu. Poremećaje na tržištu radne snage,

⁷¹ Velika, optužna porota od 24 člana biti će u grofoviji ovlaštena na podizanje tužbi. U Engleskoj će biti ukinuta 1933. god.

⁷² Šerif će pozvati optuženog da se, pod prijetnjom stavljanja izvan zakona, preda

⁷³ Petnaestina je bila izvanredni porez koji se, nakon odobrenja parlamenta ubirao od stanovnika koji nisu na kraljevim domenama i koji je iznosio 1/15 vrijednosti njihove pokretne imovine. Isti porez gradovi na kraljevim domenama plaćali su u iznosu od 1/10 vrijednosti pokretne imovine.

⁷⁴ Statut, stavak 5.

cijena rada i usluga pokušati će riješiti kralj i parlament. Dakako, odredbama vlasti neće se riješiti društvena kriza izazvana nedostatkom radne snage i visokim cijenama njena rada. Ipak, kada se Engleska krajem XV. st. demografski oporavila, nadnice su pale. A upravo tom cilju bila su usmjerena oba akta – Odluka o radnicima iz 1349. godine i Statut o radnicima iz 1351. godine. Biti će to znak gospodarskog oporavka, vrijeme u kome se sre-

dnjevjekovne institucije zamjenjuju u gospodarstvu i politici novinama – javljaju se centralizirane monarhije i u gospodarstvu elementi kapitalističke produkcije i odnosa. Jača međuregionalna suradnja koja će uz centralizaciju vlasti dovesti do nacionalnih država i jedinstvenog tržišta. A takvo će tržište vlastitim zakonitostima i u duhu liberalizma ostaviti državnim organima prostor za normativno uređenje najbitnijih odnosa.

Prof. Dr. sc. Dragutin Klarić
Dr. sc. Miro Gardaš

LEGISLATIVE UND DIE REALITAET AUF DEM BEISPIEL DER ARBEITERENTSCHEIDUNG AUS DEM JAHRE 1349 UND DES ARBEITERSTATUTS AUS DEM JAHRE 1351

ZUSAMMENFASSUNG

Verhältnisse innerhalb der englischen Feudalgesellschaft sind durch langjährige Uebung zur Gewohnheit (Sitte) geworden. Mitte des XIV. Jh., als die Arbeiterentscheidung und Arbeiterstatut erlassen waren, wurde England (aber auch Europa) im wirtschaftlichen Sinne in großem Maße durch Landwirtschaft geprägt. Es kommt zur Stärkung der pluralistischen Gesellschaft, deren Ausgangspunkt auf der wirtschaftlichen Autonomie beruht. Es wurde versucht, eine größere Rechtssicherheit durch Forderungen nach Einschränkung der politischen Macht mit juristischen Mitteln zu erzielen. Die Unregelmäßigkeiten auf dem Arbeitsmarkt versuchten der König und das Parlament zu lösen. Die Arbeiterentscheidung aus dem Jahre 1349 und das Statut aus dem Jahre 1351 stellen die Zeichen der wissenschaftlichen Besserung dar, die durch Ersetzung der Institutionen im Bereich der Wirtschaft und der Politik charakterisiert wird: in der Politik durch zentralisierte Monarchien und in der Wirtschaft durch Elemente der kapitalistischen Produktion und Verhältnisse. Interregionale Zusammenarbeit stärkt und mittels der Zentralisierung der politischen Macht führt zur Gründung der Nationalstaaten und des einheitlichen Marktes. Ein solcher Markt wird, beruhend auf eigenen Gesetzmäßigkeiten und wirkend im Geiste des Liberalismus, den Staatsorganen einen offenen Spielraum für eine normative Regelung wesentlicher Verhältnisse überlassen.

Schlüsselwörter: Legislative, Feudalgesellschaft, England, Gewohnheitsrecht.

prof. dr. sc. Dragutin Klarić
Dr. sc. Miro Gardaš

LEGISLATION ET LA REALITE DANS L'EXEMPLE DE LA DECISION SUR LES OUVRIERS DE 1349. ET LES STATUTS SUR LES OUVRIERS DE 1351.

RÉSUMÉ

Les relations dans la société féodale en Angleterre sont usuelles vu leur longue application, et vers le milieu du XIV siècle lorsque la Décision sur les ouvriers et les Statuts sur les ouvriers furent pris, l'Angleterre (et même l'Europe) est économiquement dominée par l'agriculture. La société plurale se renforce ayant pour le principe l'autonomie économique. En revendiquant la limitation du pouvoir politique par les moyens juridiques on prétend une plus grande sécurité juridique. Le roi et le parlement feront tous leurs efforts pour résoudre les perturbations sur le marché de main d'oeuvre, le prix du travail et de services. La décision sur les ouvriers de 1349. et les Statuts sur les ouvriers de 1351. sont les signes de rétablissement économique, l'époque où les institutions médiévales sont remplacées dans l'économie et dans la politique par des nouveautés – des monarchies centralisées apparaissent, et dans l'économie les éléments de production et de relations capitalistes. La coopération interrégionale s'intensifie ce qui mènerait, avec la centralisation de pouvoir, aux états nationaux et au marché unique. Un tel marché par ses propres légalités et dans l'esprit du libéralisme laissera de l'espace aux organes d'Etat l'organisation normative des rapports les plus importants.

Mots clés: législation, société féodale, Angleterre, droit coutumier

D. Sc. Dragutin Klarić, Full Professor
D. SC. Miro Gardaš

LEGISLATION AND REALITY ON THE EXAMPLE OF THE ORDINANCE OF LA- BORERS FROM 1349 AND THE STATUTE OF LABORERS FROM 1351

SUMMARY

The relations within the feudal society of England have become customary through their use over a long period of time, and in the middle of the XIV century, when both the Decision about Workers and the Statute about Workers were passed; England (as well as Europe) was economically still predominantly determined by agriculture. Pluralist society originating from economic autonomy is gaining ground. Demands for limitation of political power through juridical means are put forward in search for greater legal security. The King and the Parliament will make efforts to put an end to the disorders on the labor force market and in the prices of work and services. Ordinance of Labourers (1349) and Statute of Labourers (1351) are signs of economic convalescence in a period when medieval institutions are replaced with novelties in the economy and in politics – this is the time of emergence of centralized monarchies and of elements of capitalistic production and relations in the economy. Cooperation between regions is getting stronger, which – together with the centralization of power – will lead to the development of national states and of a single market. Such market, with its rules and with its spirit of liberalism, will provide the state organs with necessary space for normative regulation of the most important relations.

Key words: Legislation, feudal society, England, Common law

UDK 262.143
Pregledni znanstveni rad

Dr. sc. NIKOLA ŠKALABRIN, izvanredni profesor Teologije u Đakovu

ŽUPNICI

Katolička je crkva na području Republike Hrvatske teritorijalno podijeljena na 15 nad/biskupija. Svaka se biskupija dalje dijeli na različite dije-love ili župe kojih u Hrvatskoj ima oko 1.500. Kao što dijecezanski biskup zastupa biskupiju u svim njezinim pravnim poslovima, tako i župnik zastupa župu u svim njezinim pravnim poslovima.

U Dekretu II. vatikanskog sabora o pastirskoj službi biskupa Christus Dominus, br. 30, jasno se kaže da su župnici na poseban način biskupovi suradnici kao pravi pastiri u određenom dijelu biskupije. Unatoč tomu župnici trebaju voditi računa ne samo o svojoj župi, nego i o cijeloj biskupiji surađujući s ostalim župnicima, svećenicima i dekanima koji obavljaju pasto-ralnu službu na tom području.

*Župnici imaju službu naučavanja, posvećivanja i upravljanja. Očito je da je župnička služba jedna od najvažnijih u svakoj biskupiji i da je njezin osnovni smisao **dobro duša** (bonum animarum). Imajući u vidu spomenutu važnost, ovaj je članak posvećen župnicima, njihovim obvezama i pravima o kojima govori Zakonik kanonskoga prava u kann. 519-549.*

Ključne riječi: župnik, uvjeti za promaknuće, imenovanje, preuzi-manje posjeda, obveze i prava, prestanak službe, dijecezanski biskup i župna zajednica.

1. DEFINICIJA: KAN. 519

Riječ župnik, grčki *párochos*, latinski *pa-rochus*, talijanski *parroco* znači "onog koji prebiva blizu", "susjeda", "stranca", "onog koji je nastanjenog u gradu koji nije nje-gov".¹

Definicija se župnika, formulirana u kan. 451, § 1 prijašnjeg Zakonika, ograničavala na strogo pravne vidove. Naprotiv, definicija je novog Zakonika bogata teološkim i pastoral-

nim sadržajima, koji su uzeti iz Dekreta o pa-stirskoj službi biskupa *Christus Dominus*, br. 30.² Stoga novi Zakonik daje sljedeću defini-ciju župnika:

"Župnik je vlastiti pastir povjerene mu župe koji vodi pastoralnu brigu za preda-nu mu zajednicu pod vlašću dijecezansko-ga biskupa na čiji je dio u Kristovoj službi pozvan, da za tu zajednicu obavlja službu naučavanja, posvećivanja i upravljanja u su-

¹ P. URSO, *La struttura interna delle Chiese particolari*, u: *Il diritto nel mistero della Chiesa*, II., PUL, Roma, 1990., str. 465, bilješka 96.

² "Župnici su na poseban način biskupovi suradnici. Njima je pod biskupovim autoritetom ali kao vlastitim pastirima povjerena dušobrižnička služba u određenom dijelu bisku-pije".

radnji s drugim prezbiterima ili đakonima i uz pomoć koju mu pružaju vjernici laici, prema pravnoj odredbi”.³

To je veoma bogat i vrijedan doktrinarni tekst. Lik se župnika promatra u njegovom odnosu prema *Kristu*, prema *biskupu* i prema *zajednici*, a ukazuje na njegovo poslanje i načine vršenja službe. Pod tim vidom, lik je župnika izjednačen s likom biskupa. To izjednačavanje postoji u samom Zakoniku: kao što je biskup vlastiti pastir biskupije, tako je i župnik vlastiti pastir župe, koji posjeduje sve ovlasti potrebne za vršenje svojih zadaća.

Dosljedno tome, župnik nije neki obični “delegat” dijecezanskog biskupa. Njegova je vlast *redovita* (*potestas ordinaria*), to jest ona je po samom pravu povezana s njegovom službom (kan. 131, § 1). Ta je vlast, bez dvojbe, podložna, u svom vršenju, autoritetu (*sub auctoritate*) dijecezanskog biskupa, ali je on ne može ograničiti, a još manje samovoljno lišiti naslovnika od nje. Međutim, ne radi se o nekoj pravoj i vlastitoj vlasti jurisdikcije za izvanjsko područje, sa zakonodavnim, sudskim i prisilnim funkcijama, ali ni o ograničenoj vlasti na unutrašnje područje. Na župnom području župnik posjeduje jednu veoma široku upravnu vlast, s važnim odrazima na izvanjskom području.⁴

Među raznim mogućim slikama, zakonodavac je izabrao sliku *pastira* (*pastor*), koja se, kako je poznato, primjenjuje svakom zaređenom služitelju, a koja u župniku nalazi svoju specifikaciju s dodatkom pridjeva “*vlastiti*” (*proprius*).

Veoma su lijepe riječi Pavla VI. koji, u Apostolskom nagovoru o evangelizaciji u suvremenom svijetu *Evangelii nuntiandi*, od 8. prosinca 1975. godine, kaže da nas je, unatoč našoj nesposobnosti, za Pastire izabralo milosrđe Natpastira (usp. 1 Pt 5, 4), da bismo Božju riječ naviještali ovlašteno, da bi-

smo Božji narod koji je bio raspršen okupili, da bismo taj narod hranili znakovima Kristova djelovanja, a to su sakramenti, da bismo ga upravili na put spasenja, da bismo ga učvršćivali u tom jedinstvu u kojemu smo, na različitim razinama, djelotvorna i živa sredstva, da bismo tu zajednicu koja se oko Krista okuplja neprestano pokretali, u skladu s njenim najbitnijim pozivom.⁵

Po modelu Jahve Pastira (usp. Post 48, 15; Iz 40,11; Jr 23, 3; Ps 23 1-4; 68, 8) i Isusa Pastira (usp. Iv 10; Mt 15, 24), župnik oblikuje svoj lik i određuje svoje poslanje u izrazima služenja.

Župnik je pozvan, skupa s biskupom, da participira na Kristovom poslanju, na njegovim *službama* (*munera*) *naučavanja* (*docendi*), *posvećivanja* (*sanctificandi*) i *upravljanja* (*regendi*), *pod autoritetom* dijecezanskog biskupa, čiji je, po posebnom naslovu suradnik, za pastoralnu brigu zajednice kojoj ga je biskup poslao.

Međutim, u vršenju svoje uzvišene službe, župnik nije i ne smije biti izoliran. U “hijerarhijskom” zajedništvu s biskupom, on je i u “bratskom” zajedništvu s drugim prezbiterima, đakonima i laicima, čija mu je suradnja neophodno potrebna. Župa je zajednica života. Stoga župnik nije neki “osamljeni djelatnik”, a njegov je stil suodgovornost i suradnja sa svima koji djeluju u biskupiji.⁶

Kanoni koji slijede specificiraju će, preko prava i obveza, poslanje župnika te, preko tijela suradnje, način vršenja njegove vlasti.

2. UVJETI: KANN. 149, § 1; 521, §§ 1-2 I 520, § 1

Osjetljivost, odgovornost i funkcije koje je župnik pozvan da vrši zahtijevaju da on posjeduje određene uvjete:

³ Zakonik kanonskoga prava. Proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. S izvorima, Glas Koncila, Zagreb, 1996.

⁴ Usp. L. CHIAPPETTA, *Il Codice di diritto canonico. Commento giuridico-pastorale, I.*, ED, Roma, 1996., str. 658-659.

⁵ Usp. *Enchiridion Vaticanum*, vol. 5, br. 1684 (u daljnjem tekstu: *EV* 5/1684). Apostolski je nagovor preveden i na hrvatski jezik: *Evangelii nuntiandi. Naviještanje Evanđelja. Apostolski nagovor o evangelizaciji u suvremenom svijetu*, KS, Zagreb, 2000., str. 60, br. 68.

⁶ Usp. L. CHIAPPETTA, *nav. dj.*, str. 659; usp. i P. URSO, *nav. dj.*, str. 465.

1. Prvi uvjet vrijedi ne samo za župnika, nego i za svakog naslovnika crkvene službe: on mora biti **u crkvenom zajedništvu** (kan. 149, § 1).

2. Kao posljedica opće odredbe – prema kojoj: “Služba koja je povezana s cjelovitom brigom za duše, za obavljanje koje se zahtijeva vršenje svećeničkog reda, ne može se valjano dati onome koji još nije zaređen za svećenika” (kan. 150). Kan. 521, § 1 zahtijeva, za valjanost imenovanja, **prezbiterско ređenje**: “Da bi tko bio valjano postavljen za župnika, treba da ima sveti red prezbiterata”. Prema tome, đakon ili laik, kojemu je povjeren, u smislu kan. 517, § 2. “sudjelovanje u pastoralnom djelovanju župe” nije i ne može se zvati župnik;

3. Župnik treba da bude **fizička osoba**. Doista, kan. 520, § 1 određuje: “Neka pravna osoba ne bude župnik” (usp. i kan. 510). Ako se neka župa povjeri nekoj kleričkoj redovničkoj ustanovi ili kleričkoj družbi apostolskoga života, župnik nije zajednica, nego samo neki njezin svećenik. Jednako tako, ako se pastoralna briga za neku župu povjeri nekolicini svećenika **solidarno** (*in solidum*), samo se jedan od njih može imenovati za voditelja, ali treba ipak naglasiti da u tom slučaju skupina svećenika ne sačinjava pravnu osobu;

4. Budući da župnik treba da vrši funkcije naučavanja, posvećivanja i upravljanja, zahtijeva se da se on odlikuje **zdravim naukom** i **čestitošću života**, da bude obdaren **revnošću za duše** i **svakom drugom vrlinom** te da, osim toga, “ima osobine koje se općim i krajevnim pravom zahtijevaju za vođenje brige o dotičnoj župi” (kan. 521, § 2).

U jednoj se prethodnoj formulaciji dodavalo da župnik treba biti nadahnut “misionarskim duhom” (*spiritu missionali*), a specificiralo se da treba biti obdaren “i ljudskim vrlinama” (*virtutibus, humanis quoque*). Međutim, kasnije su te dvije posebnosti bile ukinute, a da se u zapisniku sjedni-

ce, održane 19. travnja 1980., nije za to naveo razlog.⁷

Zanimljivo je zamijetiti odnos koji se određuje između osobina župnika i karakteristika župe, u tom smislu što župnik treba da posjeduje i osobine koje se zahtijevaju za vođenje dotične župe. Ipak tekst, kako je prikazan u kan. 521, § 2, zbunjuje kada daje na znanje da se takve osobine mogu odrediti općim ili krajevnim pravom. Stoga nam se čini da taj tekst Zakonika nije usklađen. Naime, teško se može shvatiti kako se *konkretne* osobine za vođenje neke *konkretne* župe mogu predvidjeti *pravom*, to jest nekom odredbom, koja je po svojoj naravi opća i apstraktna, pa stoga ne može predvidjeti *pojedine* i *konkretne* slučajeve.⁸

5. U slučaju da se jedna ili više župa dodjeljuju nekolicini svećenika **solidarno**, svaki od njih treba da ima osobine navedene u kan. 521 (usp. kan. 542);

6. U Italiji župnici (osim onih u biskupiji Rima i prigradskim biskupijama) trebaju biti **talijanski državljani**.⁹

3. IMENOVANJE

1) Mjerodavan autoritet: kann. 523; 682, § 1 i 525

Imenovanje je župnika u isključivoj mjerodavnosti dijecezanskog biskupa. Stoga je nevaljano eventualno imenovanje župnika, koje bi izvršio generalni ili biskupski vikar bez posebnog naloga.

U okviru partikularne Crkve, opće je načelo da dijecezanskom biskupu pripada, kao i onima koji su s njim izjednačeni (kann. 381, § 2 i 368), da slobodnim podjeljivanjem popunjava crkvene službe, osim ako se pravom izričito određuje što drugo (kan. 157).

⁷ Usp. PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Communicationes* 13 (1981.), 151.

⁸ Usp. F. COCCOPALMERIO, *La Parrocchia. Tra Concilio Vaticano II e Codice di Diritto Canonico*, San Paolo, Milano, 2000., str. 149.

⁹ Usp. P. URSO, *nav. dj.*, str. 466-467.

Na Saboru je snažno naglašena prijevika potreba potpune biskupove slobode pri podjeljivanju službi, zahtijevajući ukinuće protivne povlastice.

U Dekretu se o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus*, br. 31, 2, raspravljajući o župama, tvrdi: "Osim toga, budući da je osnovni smisao župnikove službe dobro duša, potrebno je da biskup ima mogućnost da lakše i prikladnije popunjava župe. Stoga neka se dokinu – ne dirajući u prava redovnika – sva prava predlaganja, imenovanja ili pridržaja, isto tako i, gdje postoji, zakon natječaja bilo općeg bilo partikularnog".

Motu proprio Pavla VI. *Ecclesiae Sanctae*, od 6. kolovoza 1966. godine, koji donosi odredbe za provođenje nekih odluka II. Vatikanskog sabora, u potpunosti je potvrdio sabsorske zahtjeve. U njemu se kaže da "dobro duša" zahtijeva da biskup uživa prikladnu (*Christus Dominus*, br. 28, 1, kaže "*necessaria libertate*" - prijeko potrebnu) slobodu za **prikladno i nepristrano** (*apte et aequae*) dodjeljivanje prikladnijim svećenicima službe i nadarbine, pa i nežupnicima; kao znak dosljednosti ni Apostolska si Stolica više ne pridržava podjeljivanje bilo koje službe ili nadarbine, osim konzistorijalnih nadarbina; odredio je da su ubuduće zabranjene, u zakladnim ispravama bilo koje nadarbine, zaporka koje ograničavaju slobodu biskupa što se tiče njihovog podjeljivanja; da se ukidaju sve povlastice koje nisu opterećujuće, a dodijeljene su fizičkim ili moralnim osobama, koje zahtijevaju pravo izbora, imenovanja ili predlaganja za bilo koju službu ili nadarbinu koja je prazna a nije konzistorijalna; da se ukidaju običaji i oduzimaju prava što se tiče imenovanja, izbora i predlaganja svećenika za neku službu ili župnu nadarbinu; da se ukida zakon natječaja, pa i za službe i nedušobrižničke nadarbine. Jedine povlastice koje su ostale jesu povlastice koje opterećuju.

U vezi sa **zakonom o natječaju**, koji je propisao Benedikt XIV., a imao ga je i prijašnji Zakonik (kan. 495, § 4), treba zamijetiti da ga je ukinuo Pavao VI. s *Motu*

proprio Ecclesiae Sanctae. Novi Zakonik o tome ništa ne govori, zbog čega se autori pitaju: vrijedi li još uvijek ukinuće koje je odredio Pavao VI.?

Sada se zna da odredbe iz *Ecclesiae Sanctae* Pavla VI., proglašene 6. kolovoza 1966. "*ad experimentum*" dok se ne proglasi novi Zakonik, više nisu na snazi. Stoga smatramo da bi dijecezanski biskup, pri podjeljivanju služba, još uvijek mogao pribjeći natječaju, ako bi to u posebnim slučajevima smatrao prikladnim. To je i mišljenje Kongregacije za biskupe, kako to proizlazi iz Direktorija za pastoralnu službu biskupa *Ecclesiae Imago*, izdanog 22. veljače 1973., to jest nakon *Ecclesiae Sanctae*.¹⁰

Ako su prava i povlastice bili određeni preko konvencije između Apostolske Stolice i država ili preko ugovora sa fizičkim i moralnim osobama, bilo bi nužno dogovoriti se sa zainteresiranim za njihovo ukinuće.¹¹

Kan. 523, premda potvrđuje da se imenovanje župnika u pravilu događa slobodnim podjeljivanjem, izričito predviđa još i mogućnost prava predlaganja ili izbora. Međutim, u tim je slučajevima dijecezanski biskup taj koji treba da dodijeli naslov (*titulus* - pravni temelj) za službu. Predlagatelj ili izbornici se ograničavaju na označavanje osobe za koju smatraju da bi trebala popuniti službu župnika, ali dijecezanskom biskupu pripada da postavi predloženog i potvrdi izabranog, pošto je ustanovio zakonitost predlaganja ili izbora, prihvatanje od strane izabranoga i njegovu prikladnost.

Potvrda se mora, premda to nije **za valjanost** (*ad validitatem*), dati napismeno (kan. 179, § 3).

Za postupak kod predlaganja i izbora usp. kann. 158-179.¹²

¹⁰ Usp. EV 4/2117: "[...]; in casibus vero peculiaribus, de eorundem consulto, concursus examini adhuc rem subicere potest".

¹¹ Usp. *Ecclesiae Sanctae*, I., 18, §§ 1-2, u: EV 2/794.

¹² Usp. J. BRKAN, *Opće odredbe Zakonika kanonskoga prava*, Makarska, 1997., str. 294-320.

U slučaju povjeravanja župe nekoj kleričkoj ustanovi ili kleričkoj družbi apostolskoga, života, dijecezanski biskup imenuje župnika na prijedlog ili barem s pristankom mjerodavnog poglavara. To vrijedi i ako biskup kani imenovati župnikom nekog svećenika, ali bez povjeravanja župe redovničkoj ustanovi (kan. 682, § 1).

Prema tome, imenovanje je župnika u isključivoj mjerodavnosti dijecezanskoga biskupa. Naprotiv, izbor osobe može ostvariti ili sam biskup, koji ipak prije imenovanja treba da ima pristanak poglavara, ili poglavar koji određenog redovnika predlaže biskupu.¹³

Dijecezanski upravitelj ili onaj koji upravlja privremeno biskupijom ne može imenovati župnike, osim ako je biskupska stolica već godinu dana prazna ili je spriječena (kan. 525, br. 2).

Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o pravnim pitanjima u čl. 6., potvrđuje da imenovanje župnika slobodno vrši crkveni autoritet: "Katolička Crkva nadležna je za sva crkvena imenovanja i dodjelu crkvenih službi, prema odredbama kanonskoga prava".¹⁴

2) Prethodna utvrđivanja: kann. 521, § 3 i 524

Prije imenovanja župnika, prijeko je potrebno da se utvrdi sa sigurnošću *sposobnost* (*idoneitas*) određenog svećenika. Načini su tog utvrđivanja prepušteni odluci biskupa, a ne isključuje se mogućnost utvrđivanja i pomoću ispita. Dakako, ispit se može odnositi samo na kulturnu, pastoralnu i upravnu spremu.

Sud o sposobnosti ne odnosi se samo na opće osobine (svećenik, kulturno pripravljen, pošten, gorljiv...), nego i na one osobine koje se zahtijevaju za pastoralnu brigu župe o kojoj se radi.

¹³ Usp. P. URSO, str. 468.

¹⁴ *Službene vijesti HBK* 2-1996., (5), str. 9.

Za prosudbu te sposobnosti zakonodavac zahtijeva da biskup *sasluša* (*audiat*) dekana¹⁵ i da izvrši potrebna istraživanja, saslušavši eventualno određene prezbitere, kao i vjernike laike. Dekan je, s kojim se treba posavjetovati, dekan na čijem se području nalazi župa koja je prazna. On je taj koji, doista, može dati značajne podatke o stvarnosti župe i o osobinama samog župnika. P. Urso smatra da saslušanje dekana nije za valjanost imenovanja župnika. Svoje mišljenje temelji na odredbama kann. 10 i 149, § 2.¹⁶

Ima autora koji smatraju da je saslušanje dekana obvezatno. Tako misle L. Chiappetta i J. Diaz, ali ne tumače svoje mišljenje.¹⁷ Isto drži i F. Coccopalmerio koji smatra da je obveza biskupa da sasluša dekana, to jest da biskup mora tražiti njegov savjet. Svoje mišljenje potkrepljuje s kan. 127, § 2, br. 2: "Kad se pravom određuje da je poglavaru za izvršenje čina potreban pristanak ili savjet (*consilium*) određenih osoba kao pojedinaca, vrijedi ovo: [...]; 2. ako se zahtijeva savjet, nevaljan je čin poglavara koji se nije posavjetovao s tim osobama". Dakako, biskup se može posavjetovati s dekanom i preko drugih osoba, kao npr. preko generalnog ili biskupskog vikara, pošto im je dao poseban nalog.¹⁸

Sve što je rečeno vrijedi i kad se jedna ili više župa povjerava nekolicini svećenika solidarno (kan. 542).

Premda je saslušanje mišljenja nekih prezbitera i nekih laika predstavljeno s umetkom "*ako je potrebno*" (*si casus ferat*), stil bi

¹⁵ Usp. *Ecclesiae Sanctae*, I., 19, § 2: "Dekanatski vikari, arhiprezbiteri ili dekani treba da se imenuju za vrijeme koje se treba odrediti krajevnim pravom; biskup ih ipak može na mig (po volji - *ad nutum Episcopi*) ukloniti. Dobro je da ih dijecezanski biskup sasluša kada se radi o imenovanju, premještanju ili uklanjanju župnika, koji borave na području kojem su oni na čelu" (*EV* 2/797).

¹⁶ Usp. P. URSO, str. 469.

¹⁷ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 664, koji se poziva na *Communicationes* 8 (1976.), 26, gdje stoji da dijecezanski biskup "*debet consultare vicarium foraneum*"; usp. i J. DÍAZ, str. 759.

¹⁸ Usp. F. COCCOPALMERIO, *nav. dj.*, str. 161.

dijaloga i savjetovanja trebao ući u redovitu praksu sudjelovanja i crkvene suodgovornosti, ali ipak bez stvaranja tendencija da se odlučujuća vlast prepusti nekom skupu vjernika ili davanja povoda za različite oblike pritisaka.¹⁹

3) Dodjeljivanje: kan. 524

Kan. 524 insistira na prikladnosti kandidata i, za upotpunjenje kan. 121, određuje da dijecezanski biskup župu treba dodijeliti onome kojega, pošto razmotri sve okolnosti, smatra prikladnim da u njoj obavlja župnu službu, kloneći se svake pristranosti prema osobama. Novi Zakonik ostavlja veću slobodu dijecezanskom biskupu, budući da ga više ne obvezuje da izabere, prema kan. 459, § 1 prijašnjeg Zakonika, "prikladnijeg". Podjeljivanje se treba obaviti bez odgađanja, prema kan. 151, koji propisuje da se povjeravanje službe povezane s brigom za duše ne odgađa, ako nema važnog razloga.²⁰

Direktorij za pastoralnu službu biskupa *Ecclesiae imago*, Pavla VI., od 22. veljače 1973., u br. 206 govori o biskupijskom kleru. Promotrivši važnost župnikove službe u Crkvi, te koliko je važno za vječno spasenje vjernika davanje župama dobrih pastira koji se, nadahnuti nadnaravnim duhom, potpuno posvećuju brizi za duše, biskup će, okoristivši se vlastitim iskustvom, uložiti posebnu brižljivost pri izboru župnika.²¹ Stoga će on, pošto odvagne svaku stvar, povjeriti praznu župu svećeniku kojega smatra sposobnim, kloneći se svake pristranosti prema osobama, izvršivši to tako da se izbjegne čak i sumnja – koja je toliko pogubna za odnos između biskupa i prezbitarija – da su prevagnuli samovolja, protekcionizam, nepravedni pritisci;²² vođen nadnaravnim kriterijima, zaokupljen iznad svega do-

brom vjernika, poštujući dostojanstvo osoba, postaviti će pravu osobu na pravo mjesto.²³

To treba imati pred očima i u slučaju povjeravanja jedne ili više župa nekolicini svećenika solidarno (kan. 542).

Kod podjeljivanja župničke službe, potrebno je imati u vidu opće odredbe o povjeravanju neke crkvene službe:

- nužnost da služba bude pravno prazna, to jest da nema zakonitog naslovnika (kann. 153, §§ 1-2; 154 i 1747, § 3);
- pravna nedjelotvornost bilo kakvog obećanja u vezi s podjeljivanjem službe (kan. 153, § 3);
- zabrana davanja istoj osobi dviju ili više nespojivih službi (kan. 152);
- besplatnost podjeljivanja službe (kan. 149, § 3);
- napismeni oblik povjeravanja (kann. 37; 154 i 156).

4) Stalnost: kan. 522

Drugi je vatikanski sabor ukinuo svaku razliku između nepremjestivih i premjestivih župnika, ali je potvrdio načelo da župnik mora uživati u svojoj službi onu stalnost, koju traži dobro duša.²⁴ To načelo, koje želi dopustiti župniku da može planirati i ostvariti svoje pastoralno djelovanje s potrebnom vedrinom duha, potvrđeno je u Zakoniku, koji je propisao da se župnik imenuje "na neodređeno vrijeme".²⁵

Moćno i djelotvorno pastoralno djelovanje zahtijeva da župnik bude *stalan* (*stabilitate gaudeat*). Česte promjene župnika postavljaju probleme pastoralne stalnosti i odgovarajućeg programiranja, a mogu pro-

¹⁹ Usp. P. URISO, str. 469.

²⁰ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 663-664.

²¹ Usp. EV 4/2294.

²² Usp. EV 4/2117.

²³ Usp. EV 4/2091.

²⁴ Dekret o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus*, 31, 3: "Svaki župnik u svojoj župi treba da ima onu stalnost u službi koju traži dobro duša. Neka se stoga dokinu razlike između župnika koji se mogu premjestiti i onih koji se ne mogu".

²⁵ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 661.

micati i negativan osjećaj neizvjesnosti i klimu nezalaganja za župu.

“Svaki župnik u svojoj župi treba da ima onu stalnost (*gaudeant stabilitate*) u službi koju traži dobro duša” - stoji u *Christus Dominus*, br. 31, 2.

Da bi osigurao tu stalnost Zakonik određuje da se župnik imenuje **na neodređeno vrijeme** (*ad tempus indefinitum*), to jest bez nekog unaprijed određenog roka.

Taj se tijesan odnos između stalnosti i imenovanja na neodređeno vrijeme smatrao neusklađenim, jer se stalnost župnika nužno ne postiže imenovanjem na neodređeno vrijeme. Dapače, moglo bi se dogoditi upravo suprotno, to jest da to imenovanje, budući da je po volji biskupa, proturječi načelu stalnosti.

Neusklađenost doista ne postoji, jer imenovanje na neodređeno vrijeme nema jednaku vrijednost kao imenovanje na volju biskupa i, kako ćemo kasnije vidjeti, da netko bude premješten protiv svoje volje ili uklonjen sa službe povjerene na neodređeno vrijeme, potrebni su važni razlozi i obdržavanje postupka koji je pravom propisan (kan. 190 i 193).

Moguće je imenovati župnika **na određeno vrijeme** (*ad certum tempus*), ali uz uvjet da to svojom odlukom dopusti biskupska konferencija. Taj su uvjet željeli, kako stoji u zapisniku pripremnih radova, da ne bi ostavili župnika “na milost i nemilost biskupovih odluka” i da bi “održali u ravnoteži biskupov autoritet”.²⁶

Međutim i u tom je slučaju potrebno spasiti načelo određene stalnosti, izbjegavajući imenovanja kratkog trajanja.

Što je određeno u kan. 522 primjenjuje se i u slučaju povjeravanja jedne ili više župa nekolicini svećenika solidarno (kan. 542).

Talijanska je Biskupska konferencija odlučila, odlukom br. 5, od 23. prosinca 1983., da biskupi imaju ovlast imenovati župnike na neodređeno vrijeme, a odlukom br. 17, od

16. rujna 1984., da imenovanje župnika na određeno vrijeme treba da bude na devet godina.²⁷

Hrvatska je Biskupska konferencija donijela dopunsku odredbu koja se odnosi na kan. 522: “Poštujući stabilnost župnika dopušta se ipak da dijecezanski biskup iz posebnih razloga može imenovati župnika na određeno vrijeme, ali ne kraće od šest godina”.²⁸

Stoga treba i nadalje poštivati načelo da dijecezanski biskup u pravilu podjeljuje župe na neodređeno vrijeme. Valja svakako reći da je on, na temelju spomenute odluke Hrvatske biskupske konferencije, ovlašten da ih podjeljuje i na određeno vrijeme (ne kraće od 6 godina), ali “iz posebnih razloga”. Sud o posebnosti razloga, u nekom konkretnom slučaju, očito je prepušten pojedinom dijecezanskom biskupu.²⁹

5) Samo jedna župa i samo jedan župnik ili voditelj: kan. 526, §§ 1-2

Samo **jedna župa** i samo **jedan župnik** ili **voditelj**: to su tradicionalne odredbe, koje nastoje, s jedne strane, zaštititi djelotvornost župne službe a, s druge strane, osigurati jedinstvo upravljanja, izbjegavajući sukobe mjerodavnosti. Stoga Zakonik donosi različite odredbe u vezi s tim.

1. Župnik treba voditi župnu brigu samo za jednu župu, ali ako nema dovoljno svećenika ili zbog nekih drugih okolnosti (kao što su mala župa ili malo vjernika), može se istom župniku povjeriti briga za više susjednih župa (kan. 526, § 1).

Župe se mogu povjeriti s punim naslovom, zbog čega je svećenik pravi pastir svih i svake pojedine župe koja mu je povjerena. S obzirom na to pitanje ne postoji nikakva pra-

²⁷ Usp. P. URSO, str. 471.

²⁸ *Službene vijesti HKB* 1 (1994.) (2), str. 7.

²⁹ Općenito se smatra da dijecezanski biskup redovito imenuje župnikom na određeno vrijeme nekog svećenika, ako ga dovoljno ne poznaje, jer je zakonito iz druge biskupije prešao u njegovu.

²⁶ Usp. *Communicationes* 13 (1981.), 274; usp. i 14 (1982.), 223.

vna nespojivost ni u novom Zakoniku. Stoga, isti župnik može biti naslovnik više župa. Ta se iznimna situacija, koja i nije tako rijetka, ne smije shvatiti tako kao da je takav svećenik župnik samo jedne određene župe te istodobno i onaj koji je samo "povjerenik" za druge povjerene mu župe.³⁰ Nespojivost bi zaista mogla biti samo ako kandidat, ili zbog osobnih razloga ili zbog veličine župe, ne bi bio u stanju predati se primjereno župama koje su mu povjerene (kan. 152). Međutim, i u tom bi slučaju, pomanjkanje svećenika opravdalo takvo njegovo imenovanje.

Kad se radi o "previše malim župama", *Motu proprio Ecclesiae Sanctae* određuje da se one skupa "ujedine", ali razborito dodaje: "u mjeri u kojoj to prilike zahtijevaju i okolnosti dopuštaju".³¹ Ukinuće župa koje imaju nedovoljnu populaciju, nije uvijek najbolje rješenje, što je spomenuo i Ivan Pavao II. biskupima koji su došli u Rim *ad limina* 4. prosinca 1981.³²

2. Određeno je da u jednoj te istoj župi bude samo jedan župnik ili samo jedan voditelj, u slučaju da je župa povjerena nekolicini svećenika solidarno. Ta odredba ne dopušta iznimke, a odbacuje se protivni običaj i opoziva se svaka protivna povlastica (kan. 526, § 2). Stoga na jednoj te istoj župi ne mogu biti dva župnika.

Ako se pastoralna briga za neku župu ili za različite župe istodobno povjeri nekolicini svećenika solidarno (kan. 517, § 1), župnik je sama skupina, ali ta skupina ipak nije pravna osoba. Samo jedan iz te skupine treba biti voditelj pastoralnog djelovanja. Djelovanje je te skupine zorno u tom smislu što su svi oni pojedinačno gledano pravi župnici. Svaki od tih svećenika ima naslov za čitavu pastoralnu brigu župe ili župa. Svi oni valjano sudjeluju u sklapanju ženidbe na području svoje mjerodavnosti. Istina, voditelj je veoma važan, ali

se on ni na koji način ne može smatrati pravim župnikom čiji bi ostali svećenici iz skupine bili suradnici s jednom jedinom razlikom što on ima posebne i izvanredne ovlasti.³³

Premda kan. 517 ne kaže tko imenuje voditelja župne skupine, nema dvojbe da ono pripada dijecezanskom biskupu, jer je njegova zadaća imenovati drugog voditelja, kad prvome prestane služba (kan. 544).

4. Preuzimanje posjeda, ispovijest vjere i prisega vjernosti: kann. 527, §§ 1-3; 542, br. 1-3; 833, br. 6

Kanonsko se povjeravanje službe župnika sastoji od triju elemenata:

1. **Izbor osobe** kojoj se služba podjeljuje, koji biva ili slobodnim izborom onoga koji službu podjeljuje; ili predlaganjem koje vrši neka fizička osoba, zbor ili skupina osoba; ili izborom od strane nekog zbora ili skupine osoba;
2. **Povjeravanje službe** preko slobodnog podjeljivanja; ili preko postavljanja, ako mu prethodi predlaganje; ili potvrđivanjem, ako mu prethodi izbor ili molbeni izbor;
3. **Preuzimanje posjeda** od strane imenovanog župnika. Pod izrazom, "preuzimanje posjeda", podrazumijeva se pravni čin kojim mjerodavni autoritet povjerava župniku zajednicu, a župnik je prihvaća. Taj je pravni čin od velike važnosti, jer počevši od tog trenutka župnik *može i treba* da vrši pastoralnu brigu župe. Kan. 527, § 1 doista tako kaže: "Onaj koji je promaknut da vodi pastoralnu brigu za župu, dobiva službu i obvezan ju je obavljati od trenutka kad ju preuzme". Samo pošto je preuzeo posjed službe, župnik može vršiti svoje funkcije, preuzima prava i obveze župnika.

Svakako treba spomenuti da izraz "preuzimanje posjeda" (*captae possessionis*) baš i nije sretano izabran, jer ističe ideju "posjeda" za stvarnost "služenja". "Preuzimanje posje-

³⁰ Usp. J. DÍAZ, str. 762; usp. i F. COCCOPALMERIO, str. 132.

³¹ *Ecclesiae Sanctae*, EV 2/801.

³² Usp. L. CHIAPPETTA, str. 665-666.

³³ Usp. J. DÍAZ, str. 761.

da” previše nas podsjeća na nadarbinski sustav koji je već u Crkvi uglavnom nadvladan.³⁴

S tom su se poteškoćom susreli i prevoditelji Zakonika na hrvatski jezik. Prvi hrvatski prijevod kan. 527, § 1, glasi: “Tko je promaknut da vodi pastoralnu brigu za župu, dobiva župu i obvezan je brinuti se za nju *od trenutka kad je preuzme u posjed*”.³⁵ Drugi je prijevod doživio neke promjene: “Onaj koji je promaknut da vodi pastoralnu brigu za župu, dobiva službu i obvezan ju je obavljati *od trenutka kad ju preuzme*”³⁶ (kurziv je moj). Smatram da nijedan od navedenih prijevoda nije precizan, premda sam i sam sudjelovao u njihovim izradama. Stoga predlažem sljedeći prijevod: “Onaj koji je promaknut da vodi pastoralnu brigu župe, dobiva je (pastoralnu brigu, a ne župu ili službu) i obvezan ju je obavljati od trenutka preuzimanja posjeda”. Isto vrijedi i za § 2. Prvi hrvatski prijevod ima: “Župnika uvodi u posjed”, (*Parochum in possessionem mittit*), što smatram ispravnim, a drugi: “Župnika uvodi u službu”, što je više tumačenje, nego prijevod službenog latinskog teksta. “*Possessionem capere*” je stručan pravni izraz, a znači: “steći posjed, doći do posjeda stvari u zakonit način”.³⁷

Preuzimanje je posjeda čin preko kojeg mjesni ordinarij “predaje” imenovanom župniku župnu službu gotovo na “fizički” način, a imenovani župnik “prima” od mjesnog ordinarija župnu službu gotovo na “fizički” način. Mogli bismo slikovito reći da je imenovanje “duhovno-formalan” ili apstraktan čin, dok je preuzimanje posjeda “tjelesno-materijalan” ili konkretan čin. Čin preuzimanja posjeda određuje konkretan početak

župne službe, koji s činom imenovanja ostaje još na neki način apstraktan.³⁸

Osim što je pravno važno, preuzimanje je posjeda i važan pastoralni čin. Dok za preuzimanje posjeda biskupije od strane biskupa, Zakonik veoma preporučuje da kanonsko preuzimanje bude u stolnoj crkvi s bogoslužnim slavljem³⁹ u prisutnosti klera i naroda (kan. 382, § 4) i da biskup pokaže apostolsko pismo zboru savjetnika u prisutnosti kancelara biskupije (kan. 382, § 3), za preuzimanje posjeda župe Zakonik upućuje na krajevni zakon ili zakoniti običaj (kan. 527, § 2). Ipak *Ceremoniale Episcoporum* pruža upute koje mogu biti veoma korisne da bi se preuzimanje posjeda očitovalo kao “čin Crkve” prigodom uvođenja novog župnika u župu.⁴⁰

Veoma je znakovito da se “preuzimanje posjeda” ili još bolje “početak pastoralne službe” ili “početak župne službe”, kako to mnogi s pravom preferiraju zvati⁴¹, odvija u župnoj crkvi u nazočnosti zajednice sabrane na molitvu.

Mjerodavan autoritet za uvođenje župnika u “kanonski posjed” župe jest mjesni ordinarij (kan. 134, § 2) ili neki svećenik koga on ovlasti (kan. 527, § 2), koji će postupiti, kako je već spomenuto, uz obdržavanje postupka prihvaćenog u krajevnom zakonu ili zakonitom običaju.

³⁸ Usp. F. COCCOPALMERIO, str. 179.

³⁹ U hrvatskom se prijevodu Zakonika nalazi tiskarska pogreška: “slavljen”. Čini mi se da je prvi hrvatski prijevod u ovoj slučaju bio točnije: “bogoslužnim činom” (*actu liturgico*).

⁴⁰ Usp. *Ceremoniale Episcoporum*, TPV, 1984., br. 1185-1198; usp. i hrvatski prijevod: *Biskupski ceremonijal. Obnovljen prema odredbi Svetoga sveopćeg sabora vatikanskog II. a proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.*, KS, Zagreb, 1987., br. 1185-1198, str. 291-292. U br. 1190, str. 291, stoji: “Gdje to dopuštaju prilike, biskup i novi župnik se mogu primiti na granici župe i odvesti u procesiji sve do crkvenih vrata. Tu biskup ukratko predstavi novog župnika i preda mu ključ crkve. Ipak se predstavljanje može obaviti također na početku mise, nakon pozdrava, napose onda kad se na samom početku mise, nakon biskupova pozdrava čita isprava imenovanja a župnik prema odredbi prava polaže zakletvu”.

⁴¹ Usp. P. URSO, str. 472; usp. i J. DÍAZ, str. 762; F. COCCOPALMERIO, str. 184.

³⁴ Usp. P. URSO, str. 471; usp. i J. DÍAZ, str. 762; F. COCCOPALMERIO, str. 184.

³⁵ *Zakonik kanonskoga prava. Proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.*, GK, Zagreb, 1988.

³⁶ *Zakonik kanonskoga prava. Proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. S izvorima*, GK, Zagreb, 1996.

³⁷ A. ROMAC, *Rječnik latinskih pravnih izraza. Vademecum iuridicum*, Informator, Zagreb, 1992., str. 444.

Od tih načina mjesni ordinarij, zbog opravdanog razloga, može **dati oprost**. Taj oprost priopćen župi, zamjenjuje preuzimanje posjeda župne službe. Ipak treba naglasiti da se oprost od polaganja ispovijesti vjere ne može dati.⁴²

Dok Zakonik za dijecezanske biskupe određuje rok u kojem oni moraju "preuzeti kanonski posjed svoje biskupije" (*canonicam suae dioecesis possessionem capere* - kan. 382, § 2), naprotiv, on prepušta odluci mjesnog ordinarija **određivanje roka** u kojem župnik mora da "preuzme posjed" svoje službe (kan. 527, § 3).

Prije je potrebno za dobro zajednice da župnik uđe što prije u puninu svojih funkcija, tako da bi župa mogla nanovo preuzeti svoj redoviti životni ritam.

Ako župnik ne preuzme posjed svoje službe u određenom roku, mjesni ordinarij **može** (*"potest"* - može, ali ne mora) župu proglasiti praznom, osim ako se ispriječila opravdana smetnja (kan. 527, § 3). Ta se odredba smatrala "prije potrebno zbog određivanja pravnog položaja neke župe čiji imenovani župnik ne želi preuzeti posjed".⁴³

Kan. 833, br. 6 određuje da su župnici, na početku preuzimanja službe (prije ili nakon čina "preuzimanja posjeda"), obvezni osobno položiti **ispovijest vjere** (*professionem fidei*) pred mjesnim ordinarijem ili njegovim ovlaštenikom. To je teška obveza, ali nije uvjet za valjanost preuzimanja posjeda.⁴⁴ Osim toga, župnici su obvezni položiti **prise-gu vjernosti** (*iusiurandum fidelitatis*). Kako za ispovijest vjere tako i da prisegu vjernosti obrasce je priredila Kongregacija za nauk vjere.⁴⁵

Sve što je rečeno vrijedi i za svećenike kojima je solidarno povjerena pastoralna bri-

ga za jednu ili više župa. Voditelj preuzima posjed župe prema propisu kan. 527, § 2, a za ostale svećenike skupine ispovijest vjere zakonito položena zamjenjuje preuzimanje posjeda župne službe (kan. 542).

5. ZADACÉ I PRAVA: KANN. 528-535

Župnik je pozvan na sudjelovanje u Kristovoj službi da izvrši u sluzenju zajednice koja mu je povjerena **službe** (*munera*) **naučavanja** (*docendi*), **posvećivanja** (*sanctificandi*) i **upravljanja** (*regendi* - kan. 519). Na temelju te istine kann. 528-535, sažimajući obilato saborske tekstove (stoga je prije potrebno da se na njih i pozivamo zbog ispravnog tumačenja), konkretno opisuje, premda ponekad na veoma općeniti način, zadaće župnika. Ako je jedna ili više župa povjereno nekolicini svećenika solidarno, obveza ispunjenja zadaća i funkcija župnika, koje su navedene u kann. 528-530, odnosi se i na svakog od tih svećenika, prema kriterijima koji oni sami odrede (ka. 543, § 1).

1) Služba naučavanja: kan. 528, § 1

Kršćanska zajednica ne nastaje prije svega našim naporima. Sam je Krist onaj koji je stvara. Navještaj je radosne vijesti taj koji okuplja vjernike. Izvor je i načelo kršćanske zajednice Božja riječ naviještena, saslušana, promišljena te potom povezana s tisuću situacija svakog dana, s ciljem da se primjeni vječna istina na konkretna stanja života, smatra Ivan Pavao II.⁴⁶

Stoga je obveza župnika da osigura da se Božja riječ cjelovito naviješta onima koji se nalaze u župi, kako to naglašava i Dekret o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus*, br. 30, 2.

Naviještanje je Evanđelja jedna od glavnih dužnosti svih prezbitera (kan. 792), koja je povezana s pravom vjernika da prime od posvećenih pastira pomoć iz duhovnih dobara Crkve, osobito iz Božje riječi i sakra-

⁴² Usp. L. CHIAPPETTA, str. 666.

⁴³ *Communicationes* 13 (1981.), 277.

⁴⁴ Usp. *Communicationes* 13 (1981.), 277.

⁴⁵ Usp. AAS 81 (1989.), 105-106: "*Professio fidei*" i "*Iusiurandum fidelitatis in suscipiendo officio nomine Ecclesiae exercendo*".

⁴⁶ Usp. P. URSO, str. 473.

menata (kan. 213).⁴⁷ Ako je vlastita zadaća svim prezbiterima koji su suradnici biskupa, naviještati Božje Evanđelje, tom su dužnošću vezani prema narodu koji im je povjeren, napose župnici i drugi kojima je povjerena briga za duše (kan. 757).

Župnik je pozvan da naviješta Božju riječ i da osigura da se ona *cjelovito* (*integre*) naviješta, bez samovoljnih rezanja ili smanjivanja prema vlastitoj samovolji. "Sveto pismo je Božji govor, jer je pod dahom Duha Svetog pismom ustaljen; a Sveta predaja riječ Božju, koju Krist Gospodin i Duh Sveti povjeriše apostolima, cjelovito prenosi njihovim nasljednicima da je oni – vođeni svjetlom Duha istine – svojim navješćivanjem vjerno čuvaju, izlažu i šire".⁴⁸

Župnikova je obveza da se pobrine "da se vjernici poučavaju u vjerskim istinama, osobito homilijom u nedjelje i zapovijedane blagdane i katehetskom poukom; neka podupire djela kojima se promiče evanđeoski duh, i s obzirom na društvenu pravednost" (kan. 528, § 1).

Kao putove i temeljna sredstva evangelizacije Pavao VI. navodio je svjedočanstvo života, propovijedanje, homiliju, katehezu, uporabu *mass-media*, osobni kontakt "osobe s osobom", sakramente, pučku pobožnost.⁴⁹ Što se tiče propovijedanja, kan. 770 poziva župnike da organiziraju, u određena vremena, prema propisima dijecezanskog biskupa, one propovijedi koje se nazivaju duhovne vježbe, svete misije ili neke druge oblike prilagođene potrebama. O homiliji se samo naglašava važnost i dužnost (kann. 386; 766 i 767).

O katehetskom poučavanju raspravljaju, na sustavan način, kann. 773-780, na koje je prijeko potrebno pozvati se i na koje upućujemo za odgovarajuće tumačenje

(usp. kann. 761; 386, § 1; 843, § 2; 827, § 1; 1063).

Navodimo samo jedan ulomak Apostolske pobudnice *Catechesi Tradendae* Ivana Pavla II., od 16. rujna 1979. godine, o katehezi u župi: "Ako je istina da se svuda može katehizirati, moram još uvijek naglasiti - u suglasju s željom brojnih biskupa - da župna zajednica mora još uvijek ostati pokretač kateheze kao i njeno posebno mjesto".⁵⁰

Kao služitelj Božje riječi župnik treba favorizirati sve ono što promiče evanđeoski duh, pa i s obzirom na društvenu pravdu.

Premda je posebna zadaća vjernika laika da evanđeoskim duhom prožimaju i usavršavaju poredak vremenitih stvari (kan. 225, § 2), svi su vjernici obvezni - pa stoga i župnik - promicati društvenu pravdu (kan. 222, § 2) koja izvire kao nužna posljedica vjerodostojnog evanđeoskog duha.

Zakonik evidentira posebnu brigu koju župnik treba imati za "katolički odgoj djece i mladih". O katoličkom se odgoju govori u kann. 793-821.

Kan. 795 upravo u vezi s djecom i mladima potvrđuje da se oni trebaju odgajati tako da mogu skladno razvijati svoje tjelesne, čudoredne i umne sposobnosti, da steknu savršeniji osjećaj odgovornosti i ispravnu uporabu slobode te da se osposobe za djelatno sudjelovanje u društvenom životu.

Župnik se treba sa svim marom truditi, i uz suradnju vjernika, da evanđeoska poruka dopre i do onih koji su odstupili od života po vjeri ili koji ne ispovijedaju pravu vjeru (kan. 528, § 1).

Zalaganje se župnika za evangelizaciju ne može ograničiti na produbljivanje, učvršćivanje, hranjenje, nastojanje oko sve zrelije vjere bližnjih; ono se mora protegnuti i na one koji ne vjeruju.⁵¹

⁴⁷ Usp. Dogmatsku konstituciju o Crkvi *Lumen gentium*, br. 37 i Dekret o službi i životu prezbitera *Presbyterorum ordinis*, br. 4.

⁴⁸ Konstitucija o božanskoj Objavi *Dei Verbum*, br. 9.

⁴⁹ Usp. *Evangeli nuntiandi*, br. 40-48.

⁵⁰ Hrvatski prijevod Apostolske pobudnice nalazi se u: *Kateheza 1* (1979.), 4, str. 24-46, (br. 1-45) i *Kateheza 2* (1980.), br. 1, str. 35-47 (br. 46-73). Citat se odnosi na: *Kateheza 2* (1980.), 1, str. 43-44, br. 67. Službeni se tekst nalazi u: *EV 6/1764-1939*.

⁵¹ Usp. Apostolsku pobudnicu *Evangeli nuntiandi*, Pavla VI., od 8. prosinca 1975., br. 55-57, u: *EV 5/16541661*.

Kan. 771, § 2 potvrđuje da se dušobrižnici, a prije svega biskupi i župnici, trebaju pobrinuti da navještaj Evanđelja dopre i do onih koji ne vjeruju a nalaze se na njegovom području jer i njih, ne manje nego vjernike, mora obuhvatiti briga za duše.

Konačno, ne smiju se zanemariti i oni koji zbog prilika svoga života ne uživaju dovoljno zajedničku i redovitu brigu ili je nikako nemaju (kan. 771, § 1).

2) Služba posvećivanja: kan. 528, § 2

Crkva vrši svoju *službu posvećivanja*, na poseban način, preko bogoslužja, ali i molitvom i djelima pokore i dobrotvornosti (kan. 834, § 1 i 859, § 1). Dekret o službi i životu prezbitera *Presbyterorum ordinis*, br. 5, 1 ovako započinje razmišljanje o službi posvećivanja koju vrše prezbiteri: "Bog, koji je jedini svet i posvetitelj, htio je uzeti ljude kao za svoje suradnike i pomoćnike da ponizno služe djelu posvećivanja. Zato Bog, posredstvom biskupa, posvećuje prezbitere da bi – postavši na poseban način dionicima Kristova svećeništva – u svetkovanju tajni nastupali kao službenici onoga koji u liturgiji za nas po svom Duhu neprestano vrši svećeničku službu".

Ako to vrijedi za sve prezbitere, na poseban način vrijedi i za župnike, kojima je povjerena pastirska briga za neku određenu zajednicu vjernika.

Kršćanska zajednica, koja se rađa po riječi, ima za središte i vrhunac slavljenje Euharistije. Zbog toga Konstitucija o Crkvi *Lumen Gentium*, u br. 28, 1 tvrdi da prezbiteri svoju svetu službu *najviše* (*maxime*) vrše u euharistijskom bogoslužju ili sinaksi, gdje radeći kao predstavnici Krista (*in persona Christi*) i proglašavajući njegov misterij, sjedinjuju molitve vjernika sa žrtvom njihove Glave, i u žrtvi mise prikazuju i namjenjuju sve do Gospodinova dolaska jedinu žrtvu Novoga zavjeta, to jest žrtvu Krista koji se Ocu jedanput prikazao kao neporočna žrtva.

Jasna je tvrdnja Dekreta *Presbyterorum*

ordinis, br. 6, 5: "Ipak se nijedna kršćanska zajednica ne može izgrađivati ako nema svoj korijen i stožer u svetkovanju presvete Euharistije. Od nje dakle treba započeti svaki odgoj duha zajedništva".

Slavljenje sakramenata sačinjava temeljnu hranu za život vjernika. Doista, sakramenti su kao čini Krista i Crkve, znakovi i sredstva kojima se izražava i jača vjera, iskazuje štovanje Bogu i ostvaruje posvećenje ljudi (kan. 840).

Župnik se treba brinuti da presveta Euharistija bude središte okupljanja vjernika; da se vjernici hrane pobožnim slavljenjem sakramenata a napose da često pristupaju sakramentima presvete Euharistije i pokore. Osim toga, župnik se treba truditi da se vjernici nauče moliti i u obiteljima te da svjesno i djelatno sudjeluju u svetom bogoslužju. Očito je da se to sudjelovanje ne može improvizirati i ono nije automatska posljedica jezičnih i obrednih promjena; ono zahtijeva prethodnu pažljivu i strpljivu formaciju, te jedno dostojanstveno, rječito i živahno slavljenje.⁵² Župnik mora, pod autoritetom dijecezanskog biskupa, voditi bogoslužni život u svojoj župi i treba bdjeti da se u bogoslužje ne uvuku zloupotrebe (kan. 528, § 2).

Posebne župnikove zadaće u okviru službe posvećivanja navedene su napose u Knjizi IV. Zakonika koja nosi naslov: *Posvetiteljska služba Crkve* (kan. 834-1253).

3) Služba upravljanja: kan. 529, §§ 1-2

Kan. 529, više pastoralni nego pravni⁵³, spominje neke druge obveze župnika, koje su tijesno povezane s njegovom službom pastira.

1. Župnik, ukoliko je pastir, na sliku Isusa dobrog Pastira (Iv 10, 14-15), treba učiniti sve da upozna vjernike koji su povjereni njegovoj brizi. Izravno je poznavanje osoba važan element za odgovarajuće pastoralno

⁵² Usp. P. URSO, str. 477.

⁵³ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 668.

djelovanje, ali je još važnije da to poznavanje "intelektualaca" postane "srdačno", to jest da se pretvori u solidarnost i slogu.⁵⁴

Da bi ostvario to "srdačno poznavanje", župnik će posjećivati obitelji, sudjelovati u njihovim brigama i tjeskobama, a naročito u žalostima vjernika i njih će jačati u Gospodinu; razborito će ih opomenuti ako u čemu pogriješe; one koji su na samrti pomagat će s obilnom ljubavlju, brižljivo ih krijeviti sakramentima i preporučivati njihove duše Bogu; s posebnom će brigom pratiti siromahe, uciviljene, osamljene, prognane iz domovine i one koje pritišću posebne teškoće; trudit će se da ženidbeni drugovi i roditelji imaju potporu u obavljanju svojih dužnosti i unapređivat će rast kršćanskoga života u obiteljima (kan. 519, § 1).

Kao što je lako uočiti radi se o nekim tumačenjima "pastoralne ljubavi" koja treba karakterizirati duhovnost svakog prezbitera a koje kod župnika postaju i pravne obveze koje izviru iz povjerene mu službe. On treba voljeti svoje vjernike, izvršiti povlašteni izbor za siromašne, ostvariti solidarnost koja, kako kaže Ivan Pavao II., nije "osjećaj neke neodređene sućuti ili površnog ganuća zbog patnji tolikih ljudi, bliskih ili udaljenih. Naprotiv, to je *čvrsta i postojana odlučnost* zauzeti se za *opće dobro*, to jest za dobro svih i svakoga, jer *svi* smo mi uistinu za *sve* odgovorni".⁵⁵ Bratska opomena, briga za bolesne, siromahe, obiteljski pastoral jesu karakterizirajući elementi zalaganja "pastira".

2. Od župnika se još zahtijeva da svojim stilom djelovanja naglasi, da i vjernici laici imaju svoj vlastiti udio u jedinstvenom poslanju Crkve. Svi vjernici trebaju sudjelovati u poslanju koje je Bog povjerio Crkvi (kan. 204, § 1); imaju pravo da promiču i podupiru apostolsko djelovanje (kan. 216) i da osnivaju i vode društva za dobrotvorne i nabožne svrhe (kan. 215).

⁵⁴ Usp. P. URSO, str. 477.

⁵⁵ IVAN PAVAO II., Enciklika *Sollicitudo rei socialis. Socijalna skrb*, u: *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina Katoličkog socijalnog nauka*, KS, Zagreb, 1991., br. 38, str. 606.

Temelj su odredbe Zakonika Konstitucija o Crkvi *Lumen gentium*, br. 37 i Dekret o službi i životu prezbitera *Presbyterorum ordinis*, br. 9. *Presbyterorum ordinis* u br. 9, 2 jasno kaže: "Neka prezbiteri iskreno priznaju i neka promiču dostojanstvo laika i poseban udio što ga laici imaju u poslanju Crkve. Isto tako neka brižno poštuju dužnu slobodu koja svima pripada u građanskom društvu. Treba da laike rado slušaju i da njihove želje bratski ocjenjuju, priznavajući njihovo iskustvo i mjerodavnost na različitim područjima ljudske djelatnosti, da bi tako mogli zajednički s njima razabirati znakove vremena. Ispitujući duhove jesu li od Boga, neka osjetilom vjere nastoje otkriti mnogovrsne milosne darove laika, kako one neznatne tako i značajnije, pa neka ih radosno priznaju i pomnjivo njeguju. Među ostalim Božjim darovima, koji se obilato nalaze kod vjernika, posebne su brige vrijedni oni koji mnoge privlače na viši duhovni život. Jednako neka laicima s povjerenjem dodjeljuju dužnosti na službu Crkve, ostavljajući im slobodu i prostor djelovanja. Neka ih, štaviše, na zgodan način pozivaju da se i sami od sebe dadu na posao".

Svjestan svega toga, župnik treba priznati i unapređivati ulogu laika u Crkvi (kan. 225), izbjegavajući kako isključivanje laika tako i njihovu klerikalizaciju; ne samo da neće priječiti, niti će biti indiferentan, nego će unapređivati vjernička društva.

Župa pokazuje prijeko potreban odnos prema partikularnoj Crkvi i prema čitavoj Crkvi. Stoga je župnik, imajući u vidu svoj tijesan odnos s biskupom, pozvan da surađuje s njime i sa svim drugim prezbiterima biskupije (kan. 275, § 1). Osim toga, svjestan da svako svećeničko služenje participira na općoj širini poslanja koje je Krist povjerio apostolima⁵⁶, župnik treba otvoriti svoj život dimenzijama Crkve.

O tijesnom bratstvu među prezbiterima govori Konstitucija o Crkvi *Lumen gentium*, u br. 28, 3: "Snagom svoga svetog ređenja i

⁵⁶ Usp. *Presbyterorum ordinis*, br. 10, 1.

misije svi su svećenici (*presbyteri*) među sobom vezani tijesnim bratstvom, koje se mora dragovoljno i rado očitovati u uzajamnoj pomoći, i duhovnoj i materijalnoj, i pastoralnoj i osobnoj, na sastancima i u zajedništvu života, rada i ljubavi”.

Dužnost zajedništva i suradnje među svećenicima izvire iz temelja zajedničke svrhe koju treba postići i ona je zahtjev sakramentalnog bratstva. Ona nadilazi svaku partikularističku granicu i ima opći dah.

Ukoliko je “pastir određene zajednice”, župnik ima zadaću zalagati se da vjernici vode brigu za zajedništvo župe, da se osjećaju članovima i biskupije i opće Crkve, da sudjeluju u djelima kojima se promiče zajedništvo ili da ih podupiru. Župa, ako ne želi izdati samu sebe, treba biti jedna “otvorena” zajednica u svojoj nutrini, to jest prema svojim različitim artikulacijama i prisutnostima (skupine, društva, pokreti...) i prema vani, to jest prema biskupiji i drugim partikularnim Crkvama.

4) Djelovanja koja su posebno povjerena župniku: kan. 530, br. 1-7

Djelovanja (*functiones*⁵⁷) koja su u prijašnjem Zakoniku posebno bila povjerena župniku nazivala su se “djelovanja pridržana župniku” (kan. 462). Kan 530 ne rabi izraze “djelovanja pridržana župniku” (*functiones parochiae reservatae*) da se izbjegne opasnost da ti čini postanu ništavi u slučaju ako ih izvrši neki drugi svećenik koji nije župnik. Ide se za tim da se uvijek spasi valjanost takvih čina, premda se za njihovu dopuštenost insistira da ih ne vrše neki drugi svećenici bez potrebnog odobrenja ili znanja samog župnika.⁵⁸ Pravna se bit ne mijenja, budući da npr. kan. 558 zabranjuje rektoru crkve da u njoj slavi spomenuta “župna djelovanja” (*functiones pa-*

roeciales), osim s pristankom ili, ako je potrebno, s ovlaštenjem župnika, a kan. 1219 kaže da se u zakonito posvećenoj ili blagoslovljenoj crkvi mogu obavljati svi bogoštovni čini, uz “poštovanje župnih prava”. Ipak se mijenja oblik a novi izraz, koji je pastoralno točniji, naglašava duh služenja koji mora nadahnuti župnika u vršenju njegove službe i suradnju koju mu drugi svećenici a i laici trebaju pružiti. Zakonik navodi 7 djelovanja koja su posebno povjerena župniku.

1. Podjeljivanje krsta: br. 1. Premda je redoviti krstitelj biskup, prezbiter i đakon (kan. 861, § 1), nikome nije dopušteno – osim u slučaju prijeke potrebe – podjeljivati krst na tuđem području, niti vlastitim vjernicima bez posebnog dopuštenja (kan. 862). U slučaju da se radi o krstu odrasle osobe, ili barem osobe koja je navršila 14 godina života, o tom krštenju treba obavijestiti dijecezanskog biskupa da ih on sam krsti, ako smatra da je to potrebno (kan. 863).

Znakovi u Crkvi imaju veliku pedagošku vrijednost. Reći da se krst u pravilu slavi u župnoj crkvi, da je krštenje zadaća posebno povjerena župniku, znači upozoriti da se krštenjem čovjek prijateljuje Crkvi koje je župa jedna “*stanica*” (*cellula*); znači smatrati da je župa središte sakramentalnoga života.⁵⁹

Ako je redoviti služitelj odsutan ili spriječen, dopušteno krsti katehist ili tko drugi koga je mjesni ordinarij za tu zadaću ovlastio, dapače, ako prijeka potreba zahtijeva, i svaki čovjek koji ima potrebnu nakanu (kan. 861, § 2).

2. Podjeljivanja sakramenta potvrde onima koji se nalaze u smrtnoj pogibelji: br. 2. Kan. 883, br. 3 određuje da u smrtnoj pogibelji ovlast podjeljivanja potvrde “po samom pravu” (*ipso iure*) imaju “župnik, dapače svaki prezbiter”. Kan. 566, § 1 daje istu ovlast snagom službe (*vi officii*) kapelanu s obzirom na osobe koje su povjerene njegovoj brizi i koje se nalaze u smrtnoj pogibelji.

⁵⁷ Tu je riječ A. CRNICA, str. 97, br. 292 preveo s “bogoštovni obredi”.

⁵⁸ Usp. J. DÍAZ, *Parroco (Parochus)*, u: *Nuovo dizionario di diritto canonico*. A cura di C. C. Salvador, V. De Paolis, G. Ghirlanda, San Paolo, Milano, 1993., str. 763.

⁵⁹ Usp. P. URSO, str. 479-480.

3. Podjeljivanje popudbine i bolesničkog pomazanja te davanje apostolskoga blagoslova: br. 3. Kan. 566, § 1 potvrđuje da kapelan ima snagom službe ovlast dijeliti popudbinu i bolesničko pomazanje vjernicima koji su povjereni njegovoj brizi. Nadalje, kan. 1003, § 2 daje ovlast za podjeljivanje bolesničkog pomazanja svakom svećeniku u prisutnosti opravdanog razloga i barem s pretpostavljenim pristankom svećenika kojemu pripada dužnost i pravo da ga podjeljuje. Dapače, da se omogući svakom svećeniku da podjeljuje sakrament bolesničkog pomazanja u slučaju prijekne potrebe, kan. 1003, § 3 daje svakom svećeniku ovlast da sa sobom nosi blagoslovljeno ulje.

Osim toga, imaju pravo i dužnost nositi bolesnicima presvetu Euharistiju kao popudbinu župnik, župni vikari, kapelani kao i poglavar zajednice u kleričkim redovničkim ustanovama ili družbama apostolskoga života svima koji su u kući (kan. 911, § 1).

U prijeko potrebi (*in casu necessitatis*) ili barem s pretpostavljenim dopuštenjem župnika, kapelana ili poglavara, kojega poslije o tome treba obavijestiti, to mora učiniti svaki svećenik ili drugi služitelj svete pričesti (kan. 911, § 2).

4. Sudjelovanje u sklapanju ženidbe i blagoslov mladenaca: br. 4. Pod izrazom “*sudjelovanje u sklapanju ženidbe*” (*assistentia matrimonii*) podrazumijeva se samo onaj tko nazočan traži očitovanje privole onih koji se vjenčaju i prima ga u ime Crkve (kan. 1108, § 2). Sudjelovanje u sklapanju ženidbe nije zadaća koja je na poseban način povjerenjena samo župniku. Uz župnika i mjesni ordinarij ima ovlast da valjano sudjeluje u sklapanju ženidbe, dakako, u granicama svoje mjerodavnosti.

Za hrvatski prijevod “blagoslov mladenaca” valja reći da nije precizan. Naime, u latinskom tekstu stoji: “*benedictio nuptiarum*”. U *Ordo celebrandi matrimonium*, u br. 17 spominje se “*benedictionem nuptialem*”.⁶⁰ Hr-

vatski prijevod *Red vjenčanja*, u br. 17 prevodi te riječi s: “vjenčani blagoslov”, a u br. 64. spominje “blagoslov mladenaca”.⁶¹ V. B. Nuić ima: “blagoslov zaruka”.⁶² Možda bi najtočniji prijevod bio: “ženidbeni blagoslov”.

Da bi neki drugi svećenik ili đakon valjano sudjelovao u sklapanju ženidbe, prijeko je potrebno da bude *ovlašten* (*delegato*) od župnika ili od mjesnog ordinarija (kan. 1108, § 1).

U slučaju povjeravanja jedne ili više župa nekolicini svećenika solidarno, ovlast sudjelovanja u sklapanju ženidbe pripada svim svećenicima, premda treba da se vrši pod voditeljstvom ravnateljstva (kan. 543, § 1).

5. Obavljanje sprovoda: br. 5. Moguće je, s pristankom rektora i pošto obavijesti pokojnikova vlastitog župnika, slaviti sprovod u crkvi koja nije vlastita župna crkva (kan. 1177, § 2 i 1178). Osim toga, kan. 1179 potvrđuje da je u pravilu poglavar ili kapelan taj koji slavi sprovod redovnika ili člana družbe apostolskoga života: poglavar, ako je ustanova ili družba klerička, inače kapelan.

6. Blagoslivljanje krsnoga zdenca u vazmeno vrijeme, vođenje procesija izvan crkve i podjeljivanje svećanih blagoslova izvan crkve: br. 6. S obzirom na blagoslov krsnoga zdenca, treba imati u vidu slijedeće: ako se radi o novom krsnom zdencu, uputno je da ga blagoslovi biskup, budući da podjeljivanje krštenja sačinjava početak duhovnog života vjernika u Kristu koji, na određeni način, proizlazi i ovisi o biskupu, koji se smatra “velikim svećenikom svoga stada”.⁶³ Ipak on može tu zadaću povjeriti nekom drugom biskupu ili svećeniku; u tom drugom slučaju dobro je da se to povjeri župniku.

Zakonik povjerava župniku zadaću da blagoslivlja krsni zdenac u vazmeno vrijeme

⁶¹ *Red vjenčanja*, KS, Zagreb, 1970., str. 9 i 29.

⁶² Usp. V. B. NUIĆ, *Opće pravo Katoličke crkve. Priručnik uz novi Zakonik kanonskoga prava*, KS, Zagreb, 1985., str. 179.

⁶³ Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium*, br. 41, 1.

⁶⁰ *EV* 3/881.

zbog tijesnog odnosa između krštenja i Vazma, te krštenja i života kršćanske zajednice.

Bogoslužna odgovornost župnika (kan. 528, § 2) zahtijeva da on vodi procesije koje se odvijaju izvan crkve. Složenost procesijskog fenomena, koja se pogoršala među ostalim posredovanjem društveno-kulturoloških promjena, zahtijeva brižljiv i protumačen pastoral da bi procesije bili trenuci očitovanja vjere i vjerodostojne molitve.⁶⁴

Zakonik se izričito poziva na uredbe koje biskup treba donijeti o procesijama, za sudjelovanje u njima i za njihovo dostojanstvo (kan. 944, § 2).

S obzirom na službu blagoslivljanja, čitamo u *Općim napomenama*:

“Služba blagoslivljanja spojena je s posebnim izvršivanjem Kristova svećeništva. Po položaju i službi koja je svojstvena svakom pojedincu naroda Božjeg, ona se izvršuje na slijedeći način:

- a) Prikladno je da *biskup* predvodi napose ona slavlja koja imaju u vidu cjelokupnu biskupijsku zajednicu a obavljaju se posebno svečano i uz sudjelovanje velikoga mnoštva naroda. Zato biskup može sebi pridržati neka slavlja koja se obavljaju svečanije.
- b) *Prezbiterima* po naravi njihove službe u Božjem narodu pripada predvođenje blagoslova, napose onih koji se odnose na zajednicu dodijeljenu njihovoj službi. Zato oni mogu slaviti sve blagoslove ove knjige, osim kad je nazočan biskup da ih predvodi.
- c) *Đakoni* su određeni posluživati biskupa i njegov prezbiterij kao služitelji riječi, oltara i ljubavi. Stoga im pripada predvođenje nekih slavlja, kako je to naznačeno na svome mjestu.
Kad god je nazočan svećenik, prikladnije je da se njemu povjeri služba predvođenja, a đakon će ga posluživati u liturgijskom činu, izvršujući službu vlastitu svome redu.

- d) Pravilno postavljeni *akoliti* i *čitači* na temelju podijeljene službe izvršuju u Crkvi poseban zadatak. Njima se pred laicima po sudu mjesnog Ordinarija daje ovlast za izvršivanje nekih blagoslova.

I drugi *laici*, muškarci i žene, snagom općeg svećeništva u koje su promatknuti po krštenju i potvrdi, mogu slaviti neke blagoslove, po obredu i obrascima koji su za njih predviđeni, kao što je to u svakom pojedinom Redu naznačeno. Oni to čine bilo po službi koja im je vlastita (npr. roditelji prema djeci), bilo da izvršuju izvanrednu službu ili u Crkvi obavljaju posebne dužnosti, kao što su to u nekim krajevima redovnici i katehisti. Oni to smiju vršiti nakon prethodne pastoralne izobrazbe uz razborito izvršivanje vlastite apostolske službe, po sudu mjesnog Ordinarija.

Ipak, kad je nazočan svećenik ili đakon, njemu se prepušta predvođenje”.⁶⁵

Župniku su povjereni svečani blagoslovi izvan crkve.

7. Svečanije slavljenje euharistije u nedjelju i zapovijedane blagdane: br. 7. Sa trinaestog plenarnog zasjedanja HBK, održanog 11.-13. ožujka 1997., naši su biskupi uputili poruku vjernicima: *Nedjelja – dan Gospodnji i dan blagdanskog počinka*.⁶⁶ U toj poruci biskupi polaze od Konstitucije o liturgiji *Sacrosanctum concilium*, br. 106: “Crkva svetkuje vazmeno otajstvo svakog osmog dana, koji se s pravom naziva danom Gospodnjim ili nedjeljom. To biva prema apostolskoj predaji koja potječe od samog dana uskrsnuća Kristova. Tog su se dana vjernici dužni sastajati zajedno, da slušaju Božju riječ i da sudjelujući kod euharistije obave spomen-čin muke, uskrsnuća i proslave Gospodina Isusa te da zahvaljuju Bogu koji ih ‘uskrsnućem Isusa Krista od mrtvih nanovo rodi za živu nadu’ (1 Pt 1, 3).

⁶⁵ Rimski Obrednik. Obnovljen prema Odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću Ivana Pavla II. *Blagoslovi*, KS, Zagreb, 1987., str. 11-12.

⁶⁶ Usp. *Službene vijesti HBK* 1-1997., (6), str. 6-9.

⁶⁴ Usp. P. URSO, str. 481.

Stoga je nedjelja prvotan blagdan koji se ima predlagati i uporno preporučivati vjerničkoj pobožnosti, da bude i dan radosti i počinka od posla. Neka joj se druga slavlja, osim doista najznačajnijih, ne pretpostavljaju, jer je ona temelj i jezgra čitave liturgijske godine”.

Biskupi naglašavaju da je nedjelja dan bogat sadržajem: “To je ‘*prvi dan*’ u tjednu: podsjeća na prvine stvaranja svijeta i na novo stvaranje, koje se dogodilo s Kristovim uskrsnućem. To je: ‘*osmi dan*’, dan konačnog, eshatološkog počinka, prema kome je usmjerena Crkva, slijedeći svoga Gospodina koji je ušao u svoj konačni počinak. To je ‘*dan Gospodnjeg uskrsnuća*’, ili jednostavno ‘*Dan uskrsnuća*’, kako ga od davnine rado naziva kršćanski Istok. Gospodinovo uskrsnuće ima u kršćanskom životu takvu važnost, da su kršćani smatrali, da upravo taj dan u tjednu treba posebno slaviti, a ne starozavjetnu subotu. Od početka su se kršćani toga dana okupljali i zajedno slavili Euharistiju. Nedjelja se naziva i ‘*Danom Gospodnjim*’, jer je obilježena trajnom prisutnošću Uskrsloga u Crkvi gdje On nastavlja tumačiti Pisma i lomiti kruh, kao što je učinio u Emausu (usp. Lk 24, 30)”.⁶⁷

Biskupi su svjesni da za mnoge vjernike u našem narodu nedjelja nema više ono značenje i onu duhovnu snagu koju je imala tijekom povijesti. Među ostalim razlozima za takvo stanje biskupi spominju razorni *sekularizam*, to jest poimanje svijeta prema kojem se svijet tumači sam sobom i nema potrebe da se pribjegava Bogu. Bog postaje tako suvišan i samo smeta.⁶⁸

Na koncu su svoje Poruke biskupi podsjetili vjernike na proslavu Branimirove godine u Ninu 1979., kada su hrvatski biskupi i vjernički puk izrekli zavjet: “*Hrvatska katolička obitelj dnevno moli i nedjeljom slavi misu*”. Taj su poziv hrvatski biskupi ponovili vjernicima uz riječi Gospodinove zapo-

vijedi “Spomeni se da svetkuješ dan Gospodnji”.⁶⁹

5) Pravo na naknadu i namjena priloga: kan. 531

Prema zakonitoj stoljetnoj tradiciji koja postoji u Crkvi, prigodom dijeljenja sakramenata i blagoslovina, vjernici običavaju davati priloge, slobodne ili dragovoljne, ali i one propisane. Za propisane priloge prijašnji je Zakonik upotrebljavao izraz kako “prilozi” (*oblaciones*: kan. 736) tako i “takse” (*taxae*: kan. 1507). Novi Zakonik radije upotrebljava izraz “prilozi”, budući da je prikladniji.

Što se tiče priloga koji se primaju u župi za neku funkciju ili obavljenju službu vjernicima (takozvane “štolarinske pristojbe”), postoji jedna korjenita novina u novom Zakoniku koja je, u skladu s reformom nadarbinskog sustava koju je donio II. vatikanski sabor⁷⁰, odredila da sva podavanja koja vjernici daju prigodom spomenute službe, ne pripadaju više župniku, kako je to bilo prema prijašnjem Zakoniku (kan. 463, § 3), nego se moraju dati *župnoj blagajni* (*ad massam paroecialem*), osim ako je, kad se radi o dobrovoljnim davanjima, utvrđena protivna naknada darovatelja.

Pred tom odredbom, koja lišava župnika jednog prava koje mu je oduvijek priznavano, mnogi ostaju zbunjeni, a i zbog velikih neprilika koje bi mogle iz nje proizaći. Prilozi trebaju služiti za potrebe župe i za uzdržavanje klera, prema odredbama koje je donio dijecezanski biskup “pošto se posavjetuje s prezbiterским vijećem”. Kod diobe priloga jedan doličan dio odbija se u korist onoga koji je slavio taj čin ili koji je službu obavio, bez obzira tko je on: župnik, župni vikar ili neki

⁶⁷ *Ondje*, str. 6.

⁶⁸ Usp. *Ondje*, str. 7.

⁶⁹ *Ondje*, str. 9.

⁷⁰ Dekret o službi i životu prezbitera *Presbyterorum ordinis*, 20, 2: “Na prvom mjestu mora stajati služba koju vrše sveti službenici. Zato neka se napusti takozvani nadarbinski sistem ili neka se barem tako preuredi da se nadarbinski vid ili pravo na prihode koji su spojeni sa službom, smatra za stvar drugoga reda a prvo mjesto neka se u crkvenom pravu dađe samoj crkvenoj službi...”.

drugi svećenik. To je odredba pravičnosti koju izgleda sugerira i kan. 531.⁷¹

Priznavši, u kan. 281, § 1, pravo klerika, koji se posvećuju crkvenoj službi, na *naknadu* (*remunerationem*) koja odgovara njihovu položaju, vodeći računa kako o naravi same službe, tako i o okolnostima vremena i mjesta, a kojom bi mogli zadovoljiti potrebe svojeg života i pravično nagraditi one kojih je služenje njima potrebno, kan. 531 potvrđuje mjerodavnost dijecezanskog biskupa, *pošto se posavjetuje s prezbiterskim vijećem*, da donese propise kojima se treba odrediti namjena tih priloga i nagrada klericima koji obave tu zadaću.

Novim financijskim sustavom Katoličke crkve u Hrvatskoj riješeno je pitanja doličnog uzdržavanja klera, pa prema tome i župnika. Odredbe su novog sustava, za Zagrebačku metropoliju, stupile na snagu 1. siječnja 2001. godine.⁷²

6) Zakonito zastupanje i upravljanje župnim dobrima: kan. 532

Svim pravnim osobama potrebna je neka fizička osoba koja će je zastupati i djelovati u njezino ime (kan. 118).

1. Župa uživa, od trenutka svog zakonitog osnutka, *po samom pravu* pravnu osobnost, a župniku pripada, prema pravnoj odredbi, njezino zakonito zastupanje u svim pravnim poslovima. U slučaju da su jedna ili više župa povjerene nekolicini svećenika solidarno, zakonito zastupanje pripada samo vodi telju (kan. 543, § 2, br. 3).

U Italiji je prijeko potrebno priopćiti imenovanje župnika prefektu. Osim toga, od trenutka upisa župe u registar pravnih osoba, treba se pobrinuti da se jave, u roku od 15 dana, sve promjene koje se odnose na zakonskog zastupnika. Zadaća je Biskupijske kurije da pošalje kancelariji mjerodavnog suda,

svaki put kada biskup imenuje novog župnika ili župnog vikara, potvrdu kancelara kurije o promjeni koja se dogodila, uz naznaku generalija novog zakonitog zastupnika župe.

Prema Protokolu o načinu upisa u Evidenciju pravnih osoba Katoličke Crkve izričito stoji da prijavu za upis kao i eventualne promjene, na molbu osnivača, podnosi nad/biskupija na čijem se području nalazi sjedište dotične crkvene pravne osobe (čl. 3). Spomenuti je Protokol sklopljen između Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske biskupske konferencije, a stupio je na snagu danom njegova potpisivanja (čl. 9), to jest 12. rujna 2002. godine.⁷³

2. Kao pravni zastupnik župe, župnik je i prirođeni *upravitelj* (*administrator*) župnih dobara, koja su "crkvena dobra" u pravom smislu te riječi i njima se upravlja prema odredbi kann. 1281-1288. Svakako treba reći da taj drugi dio kan. 532 i nije jasan. Naime, samo se po sebi nameće pitanje: zašto kan. 532 upućuje samo na kann. 1281-1288? Župna su dobra crkvena dobra u pravom smislu riječi i njima se upravlja kanonima Knjige V., koja nosi naslov: *Vremenita crkvena dobra*. Stoga, kan. 1257, § 1 izričito određuje da se crkvenim dobrima upravlja "prema kanonima koji slijede kao i prema njihovim statutima". Osim toga, s pravom možemo postaviti pitanje: zašto nisu izričito navedeni kann. 1290-1298 koji govore o ugovorima i napose o otuđenju, koji se uvijek moraju poštivati?

Loše je upravljanje župnim dobrima "na veliku štetu za Crkvu" i razlog zbog kojeg se župnik može zakonito ukloniti sa svoje župe (kan. 1741, br. 5).

7) Obveza prebivanja i pravo na odmor: kan. 533, §§ 1-3

1. Kan. 533, § 1 sačinjava specifikaciju obveza prebivanja koja se odnosi na sve klerike (kan. 283, § 1).

⁷¹ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 671.

⁷² Usp. *Novi financijski sustav Katoličke crkve u Hrvatskoj*, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 129 (2001.), 64-71.

⁷³ Usp. "Narodne novine" – Međunarodni ugovori br.15/2003.

Župnik ima **obvezu prebivanja** (*obligatione tenetur residendi*⁷⁴) u župnoj kući blizu crkve. To je opće načelo. Ipak u posebnim slučajevima i uz opravdani razlog, mjesni ordinarij može dopustiti da župnik boravi i drugdje, osobito ako se radi o kući zajedničkoj za više prezbitera. Kan. 280 upućuje klericima “živu preporuku” da se navikavaju na zajednički život i naglašava dužnost, u granicama mogućeg, da taj život sačuvaju, gdje on već postoji.⁷⁵ Mogućnost življenja u istoj kući s drugim svećenicima jest valjani razlog da župnik boravi i izvan župnog područja.

Obveza prebivanja u blizini župne crkve nalazi svoj razlog u odnosu služenja koji postoji između župnika i vjernika župe. Iznimka za opće načelo ne smije zahvatiti taj prijeko potreban odnos i ne smije se razriješiti na štetu vjernika. Iznimka se dopušta uz uvjet da je propisno i prikladno osigurano obavljanje župnih zadaća. Očito je da se tu ne radi o nekom običnom materijalnom ili pasivnom prebivanju, nego je riječ o formalnom ili djelotvornom prebivanju, u vjernom vršenju vlastite službe.⁷⁶

Obveza prebivanja je **teška**⁷⁷, pa i samo s pravne točke motrišta, budući da je, prema kan. 1396, nezakonita odsutnost kaznjivo djelo koje se može kazniti “pravednom kaznom”, a nakon opomene može se kazniti i “oduzećem službe”.

Obvezu prebivanja imaju svi svećenici skupine kojima je solidarno povjerena pasto-

ralna briga za jednu ili više župa (kan. 543, § 2, br. 1).

2. Kan. 283, § 2 priznaje pravo klerika na praznike čije trajanje treba da se odredi općim ili krajevnim pravom. Godišnje vrijeme praznika treba biti “potrebno i dovoljno”. *Presbyterorum ordinis*, u br. 20, 1 dodaje da plaća treba da bude takva da prezbiteru omogući svake godine dužan i dostatan odmor, a biskupi se moraju pobrinuti da se to prezbiterima omogući.

Kan. 533, § 2 precizira da župnik ima pravo svake godine na mjesec dana odmora neprekidno ili uz prekide, ali se u to vrijeme odmora ne ubrajaju dani u kojima se jednom godišnje posvećuje **duhovnoj sabranosti** (*spirituali recessui*⁷⁸). Duhovna je sabranost jedna od obveza koje klericima nameće kan. 276, § 2, br. 4 (druga je obveza moljenje časoslova), ali je njezina konkretizacija povjerena propisima krajevnoga prava. Zakonik govori da se župnik “jednom godišnje” posvećuje duhovnoj sabranosti i da mu se ti dani ne ubrajaju u godišnji odmor.⁷⁹

Određivanje jednog mjeseca odmora godišnje daje se skupa sa zaporkom “osim ako se tome protivi važan razlog”. Mogle bi se ostvariti takve okolnosti koje bi zahtijevale manje ili veće razdoblje odmora. Razlozi produžetka ili skraćivanja razdoblja odmora trebaju biti teški, a mogu se odnositi kako na župu tako i na osobu župnika.

Osim toga, odredba ograničava na mjesec dana zakonitost župnikove odsutnosti iz župe, samo s obzirom na odmor. To znači da ta odredba ne vrijedi za slučaj bolesti.

Premda Zakonik to ne kaže izričito, u mjesec se dana odmora ne ubrajaju dani posvećeni

⁷⁴ Prvi hrvatski prijevod Zakonika preveo je da je župnik “obvezan imati sjedište”, o čemu usp. *Zakonik kanonskoga prava. Proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.*, GK, Zagreb 1988., kan. 532, § 1. V. B. NUIČ, nav. dj., str. 180, govori o župnikovoj obvezi *stolovanja* (*rezidiranja*): “Župnik je dužan obdržavati sjedište u župnoj kući blizu crkve”.

⁷⁵ Usp. Dekret o službi i životu prezbitera *Presbyterorum ordinis*, br. 8, 3: “Osim toga, da bi prezbiteri u izgrađivanju duhovnog i intelektualnog života nalazili uzajamnu pomoć, da bi u službi mogli bolje surađivati i da bi se istrgli iz opasnosti osamljenosti koje se možda rađaju, neka se među njima primiće nekakav zajednički život ili neka vrst životnog zajedništva”.

⁷⁶ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 673.

⁷⁷ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 673.

⁷⁸ Zakonik spominje duhovne vježbe (*exercitiis spiritualibus*) kad govori o pitomcima sjemeništa (kan. 246, § 5); kad govori o klericima upotrebljava izraz “duhovna sabranost” (*spirituali recessui* i *recessibus spiritualibus* – kann. 533, § 2 i 276, § 2, br. 4); V. B. NUIČ, str. 180 spominje dane “godišnje duhovne obnove”; P. URSO, str. 484-485 i L. CHIAPPETTA, str. 673 i dalje govore o duhovnim vježbama.

⁷⁹ Usp. P. URSO, str. 484-485.

trajnoj formaciji koji su određeni i obvezatni po krajevnom pravu (kan. 279, § 2).

Da bi župnik bio zakonito odsutan iz župe **više od tjedan dana** (*ultra hebdomadam*), dužan je o tome obavijestiti mjesnog ordinarija, bez obzira na razlog odsutnosti. Ako je neki župnik odsutan iz župe 8 dana, to je već više od tjedan dana, jer se vrijeme računa prema kan. 202, § 1: "tjedan je razdoblje od 7 dana".

Postavljalo se pitanje: treba li župnik za odsutnost iz župe više od tjedan dana tražiti dopuštenje od mjesnog ordinarija? Ima ih koji su na to dali potvrdan odgovor, temeljeći ga na usporedbi sa prijašnjim Zakonikom (kan. 465, § 4⁸⁰), s kan. 283, § 1 novog Zakonika i na odgovoru danom nekom Ocu za vrijeme radova na reviziji Zakonika, koji je predlagao da se tekst kanona upotpuni izrazom "dobivši pristanak". Predloženi se dodatak nije smatrao prijeko potrebnim, jer se on podrazumijeva.⁸¹ Dakako da krajevno pravo može izričito propisati potrebu formalnog odobrenja od strane mjesnog ordinarija, kad se radi o odsutnosti župnika **više od tjedan dana**.

Međutim, svakako treba naglasiti da se u tekstu kan. 533, § 2 doista ne govori o "pristanaku", nego samo o "obavijesti". Župniku, kao i svakom drugom kleriku, potrebno je dopuštenje, barem pretpostavljeno, svojeg ordinarija, samo ako se udaljava iz biskupije **na duže vrijeme** (*per notabile tempus*), koje treba da se odredi krajevnim pravom (kan. 283, § 1). Izraz "na duže vrijeme" postojao je i u prijašnjem Zakoniku u kan. 143. On se različito tumačio: za jedne je to bilo razdoblje od mjesec dana, a za druge od tri mjeseca.⁸²

⁸⁰ Usp. A. CRNICA, str. 98, br. 293, pod B, navedeni kanon tumači na sljedeći način: "Ako bi župnik morao oputovati radi nenadanog i važnog razloga i biti odsutan preko jednog tjedna, mora o stvari obavijestiti biskupa, naznačivši mu uzrok odlaska i svećenika, koji će ga zamjenjivati, te se ima držati njegove odredbe".

⁸¹ Usp. *Communicationes* 14 [1982.], 225: "*Non censetur necessaria additio proposita, quia subintelligitur*".

⁸² Usp. L. CHIAPPETTA, str. 397.

Kad se radi o nekoj odsutnosti *ispod tjedan dana*, "po općem pravu" ne postoji obveza da se o tome obavijesti mjesni ordinarij. To može biti po krajevnom pravu prema biskupovoj odredbi, prema biskupijskom ili pokrajinskom zakonu. U svakom se slučaju briga za župu ne smije zanemariti.⁸³

3. Nadalje, zadaća je dijecezanskog biskupa da donese odredbe, ukoliko je prijeko potrebno, kojima će osigurati, za vrijeme župnikove odsutnosti, pastoralnu brigu za župu pomoću svećenika koji ima potrebne ovlasti (kan. 533, § 3).

8) Obveza namjenjivanja "mise za narod": kan. 534, §§ 1-3

Obveza župnika da se brine za vlastite vjernike, važnost Euharistije za život kršćanske zajednice, značenje i vrijednost nedjelje jesu elementi potpore odredbi koja obvezuje župnike, da namijene misu za povjereni im narod (*missa pro populo*) svake nedjelje i blagdana zapovijedanih u njegovoj biskupiji. Na taj se način potvrđuje jedna tradicionalna obveza, ali su odredbe o tome pojednostavljene.⁸⁴

- Ta obveza počinje nakon što je župnik preuzeo posjed župe;
- Zakonik ne određuje da se ta misa treba slaviti u župnoj crkvi, ali je logično da se to dogodi. Dapače, veoma je uputno da zajednica o tome bude pisмено obaviještena: Više nije propisano da se misa za narod mora slaviti u župnoj crkvi, kako je to bilo propisano u prijašnjem Zakoniku (kan. 466, § 4);
- Namjena je mise za narod "osobna" obveza župnika; ipak, ako je on zakonito spriječen, može zamoliti da je neki drugi svećenik namijeni;
- Tom su obvezom vezani svi župnici i župni upravitelji (osim ako je za župne upravitelje dijecezanski biskup odredio

⁸³ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 674.

⁸⁴ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 674.

drukčije: kan. 540, § 1); ako je župa povjerena nekolicini svećenika solidarno, oni se ravnaju prema zajedničkom dogovoru prema kojem jedan od njih treba da namijeni misu za narod (kan. 543, § 2, br. 2);

- Dani u kojima ta obveza postoji jesu nedjelje i zapovijedani blagdani u pojedinoj biskupiji. U slučaju zakonite priječenosti, župnik će misu za narod namijeniti nekog drugog dana;
- Obveza se odnosi samo na jednu misu;
- Ako župnik ima pastoralnu brigu za više župa, obavezan je namijeniti samo jednu misu za povjerene mu zajednice (kan. 534, § 2);
- Obveza ne prestane u slučaju njezinog neispunjavanja;

Stoga, ako župnik nije namijenio misu za narod, dužan je da je namijeni, što prije, i to toliko misa koliko ih je propustio namijeniti.⁸⁵

Sažeto rečeno, "misa za narod" je **obveza pravednosti**, kažu moralisti, budući da se ona temelji na samoj pastoralnoj službi. To je jedna **teška obveza**, koja počinje obvezivati, kako smo već spomenuli, preuzimanjem posjeda župe. To je **osobna, stvarna i nezastariva obveza**, u smislu kan. 388 koji se odnosi na istu obvezu dijecezanskog biskupa.⁸⁶

9) Briga za župni arhiv: kan. 535, §§ 1-5

O važnosti arhiva upućujemo na ono što smo već spomenuli kad smo govorili o biskupskom arhivu.⁸⁷

1. Prije svega prijeko je potrebno da svaka župa ima **pismohranu** (*tabularium*) ili **arhiv** (*archivum*). **U njemu se trebaju čuvati:**

Župne knjige, to jest matice krštenih, vjenčanih, umrlih i druge knjige prema propisima biskupske konferencije ili dijecezan-

skog biskupa i sva pisma koja imaju javni karakter, što znači da se isključuju pisma osobnog ili privatnog karaktera.⁸⁸

Naša je biskupska konferencija, u vezi s kan. 535, § 1, donijela na svom XII. plenarnom zasjedanju u Zagrebu od 24. do 26. travnja 2001. godine, *Pravilnik o crkvenim maticama i drugim uredskim knjigama*. U čl. 50. Pravilnika stoji da on stupa na snagu "danom objavljivanja u Službenom vjesniku nad/biskupije". Naš je Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, u broju 9/2002., objavio *Pravilnik HBK o crkvenim maticama i drugim uredskim knjigama*, čime je on i stupio na snagu za područje naše biskupiju.⁸⁹ U njemu se izričito određuje, u čl. 41., da svaka župa, osim maticâ, mora imati još i neke druge knjige, o kojima je već bilo riječi, kad smo govorili o župama.⁹⁰

Obveza je dijecezanskog biskupa da pregleda, pa i preko svog ovlaštenika, župni arhiv, za vrijeme pastoralnog pohoda ili u neko drugo pogodno vrijeme (kan. 535, § 4).

I dekanova je obveza i pravo nadgledanja da se župne knjige ispravno pišu i propisno čuvaju (kan. 555, § 1, br. 3) i da prigodom bolesti ili smrti župnika župne knjige ne propadnu ili se ne odnesu (kan. 555, § 3).

2. S obzirom na župni arhiv, **župnik se treba pobrinuti:**

- 1) da se župne knjige točno pišu i brižljivo čuvaju. U njih se ne smije unositi nikakva promjena ili ispravak, bez izričitog dopuštenja dijecezanskog biskupa, koji se mora naznačiti u samom promijenjenom ili ispravljenom aktu. Izuzimaju se samo čisto materijalne ispravke.⁹¹
- 2) da se u maticu krštenih ubilježi i potvrda kao i ono što se odnosi na kanonsko

⁸⁸ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 677.

⁸⁹ Usp. Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 130 (9/2002.), 536-540.

⁹⁰ Usp. N. ŠKALABRIN, *Župe*, u: Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 130 (9/2002.), 534.

⁹¹ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 676.

⁸⁵ Usp. P. URSO, str. 485-486.

⁸⁶ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 675.

⁸⁷ Usp. N. ŠKALABRIN, *Kancelar i drugi bilježnici te arhivi*, u: Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije 130 (2002.), 236-240.

stanje vjernika: ženidba s eventualnim zabilježbama o kojima se govori u kan. 1123 (ukrepljenje ženidbe, proglašenje ništavosti i zakonito razrješenje – tajna se ženidba upisuje u posebnu knjigu koja se čuva u tajnom arhivu biskupijske kurije: kan. 1133), posvojenje, sveti red, doživotno zavjetovanje u redovničkoj ustanovi i promjena obreda; te se bilješke uvijek unose u ispravu o primljenom krštenju. Zabilježba se krštenja, potvrde, ženidbe, smrti upisuje prema odredbama koje su navedene u kann. 877; 895; 1122 i 1182;

- 3) da se i starije župne knjige brižljivo čuvaju prema odredbama krajevnoga prava (kan. 535, § 5);
- 4) da sve ono što se čuva u arhivu ne bi došlo u ruke nepozvanima zbog poznatih razloga osjetljivosti;
- 5) da se u posebnu knjigu upisuje broj misa koje treba da se slave, nakan, dan prilog kao i namijenjene mise (kan. 958, § 1);
- 6) da se u knjigu nabožnih odredaba upisuju pojedine obveze, njihovo izvršenje i milostinja (kan. 1307, § 2);
- 7) da se uredno vodi knjiga primitaka i izdataka (kan. 1284, § 2, br. 7);
- 8) da se propisno sređuju te u odgovarajućem arhivu čuvaju isprave i dokaznice na kojima se temelji pravo Crkve ili ustanove na dobra; gdje je pak to moguće, njihove izvorne primjerke pohraniti u arhivu biskupijske kurije (kan. 1284, § 2, br. 9).
- 9) Po općem pravu više nije propisano (kan. 470, § 3 prijašnjeg Zakonika) da se biskupijskoj kuriji svake godine šalju vjerodostojni duplikati župnih matica⁹², ali to može biti propisano krajevnim pravom. Kod nas se matice vode u dva primjerka: prvi primjerk je izvornik, a drugi prijepis izvornika ili parica. Župnici su dužni pari-

ce poslati svake godine preko dekana-tskog ureda biskupskom ordinarijatu “do kraja siječnja”.⁹³

3. Svaka župa treba da ima *vlastiti pečat* (*proprium sigillum*). Sva svjedočanstva, koja se izdaju o kanonskom stanju vjernika, kao i sve spise koji mogu imati pravno značenje, treba da potpiše sam župnik ili njegov ovlaštenik i da potvrdi župnim pečatom (kan. 535, § 3), a to je garancija za njihovu vjerodostojnost.⁹⁴

Zakonik ne spominje žig koji već imaju gotovo sve naše župe. Žig (zaglavlje) je natpis otisnut na gornjem dijelu službenog dopisa na kojem se redovito nalazi cjelovita adresa župe, broj telefona, fax-a i e-mail-a, dakako, ako ih župa ima. Protokol o načinu upisa u Evidenciju pravnih osoba Katoličke Crkve, u čl. 2., određuje: “U Evidenciju se unose podaci o:

- a) nazivu i sjedištu crkvene pravne osobe;
- b) nazivu i sjedištu osnivača crkvene pravne osobe;
- c) vremenu osnutka crkvene pravne osobe;
- d) službi osobe ovlaštene za zastupanje crkvene pravne osobe;
- e) žigu i pečatu koje u svojem poslovanju rabi crkvena pravna osoba”.

To znači da župe (kao i sve ostale crkvene pravne osobe), koje do sada nisu imale svoj žig, morat će ga što prije otisnuti za svoja poslovanja, ali se očekuje da o tome naša Biskupska konferencija dadne potrebne upute.

4. *Ovlast davanja oprosta: kan. 1079; 1080; 1081; 1196; 1203 i 1245.* Zakonik dodjeljuje župniku neke ovlasti davanja oprosta na ženidbenom području i na temu privatnih zavjeta, prisega, blagdana i pokorničkih dana.

- 1) U slučaju smrtne pogibelji, kad zaista nije moguće doći do mjesnog ordinarija

⁹² Usp. *Communicationes* 13 (1981.), 286.

⁹³ Usp. *Pravilnik HKB o crkvenim maticama i drugim uredskim knjigama*, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 130 (9/2002.), str. 536-537, čl. 5., stavak 2 i čl. 14.

(takva se mogućnost ostvaruje i onda kad se do njega može doći preko telefona ili brzojava), župnik može podijeliti oprost od obdržavanja oblika (*forma*) koji treba da se obdržava u sklapanju ženidbe, kao i od svih i pojedinačnih, bilo javnim bilo tajnih, zapreka crkvenoga prava, osim od zapreke nastale iz svetog reda prezbiterata (od đakonata može) (kan. 1079, §§ 1-2).

- 2) Župnik ima još i ovlast davanja oprosta od svih zapreka crkvenoga prava, osim onih od kojih je oprost pridržan Apostolskoj Stolicu (zapreka nastala iz svetih redova ili iz javnog doživotnog zavjeta čistoće u redovničkoj ustanovi papinskoga prava i zapreka zlodjela – kan. 1078, § 2, br. 1-2), ako je zapreka tajna, kad je već sve spremno za svadbom, a ženidba se bez vjerojatne pogibelji da će biti velikog zla ne može odgoditi dok se od mjerodavne vlasti ne dobije oprost (kan. 1080, § 1).⁹⁵

Ta ovlast vrijedi i za ukrepljenje ženidbe kad god postoji ista pogibao u čekanju a nema vremena obratiti se na Apostolsku Stolicu ili mjesnog ordinarija, s obzirom na zapreke od kojih on može dati oprost.

- 3) Naravno da će župnik odmah nakon toga obavijestiti mjesnog ordinarija o oprostu danom na izvanjskom području i da će se pobrinuti da se taj oprost upiše u maticu vjenčanih.
- 4) Župnik može još dati oprost i od privatnih zavjeta zbog opravdanog razloga, samo ako oprost ne krši tuđe stečeno pravo (kan. 1196) od obveza koje proizlaze iz neke prisega kojom se nešto obećava (kan. 1203).
- 5) Konačno, župnik može dati oprost od obveze obdržavanja blagdana i

pokorničkih dana ili je zamijeniti drugim pobožnim djelima, ako postoji za to opravdani razlog i to prema propisima dijecezanskog biskupa u pojedinačnim slučajevima (kan. 1245).

- 6) U slučaju da je jedna ili više župa povjereno nekolicini svećenika solidarno, navedene ovlasti davanja oprosta pripadaju svim svećenicima, premda se trebaju vršiti pod voditeljstvom ravnateljstva (kan. 453, § 1).

Zakonik u kann. 536-537 govori o župnim vijećima, pastoralnom i ekonomskom, o kojima smo već više puta pisali.⁹⁶

6. PRESTANAK SLUŽBE:

KAN. 538, §§ 1-3

Kan. 538, § 1 navodi 4 slučaja kada župniku prestane služba: uklanjanjem, premještanjem, odreknućem i istekom vremena (usp. i kan. 184, § 1).

1) Uklanjanje

Gubitak se službe **uklanjanjem** (*amotio-ne*) može dogoditi ili odlukom (*decretum*) zakonito izdanom od mjerodavnog autoriteta ili po samom pravu (kan. 192).

A. Dijecezanski biskup može ukloniti župnika, kojega je pastoralna služba, zbog bilo kojeg razloga, pa čak i bez njegove teške krivnje, postala štetna ili barem nedjelotvorna (kan. 1740).

Ako je župnik imenovan na neodređeno vrijeme, da bi njegovo uklanjanje bilo valjano zahtijevaju se teški razlozi i obdržavanje postupka koji je zakon propisao. Isto načelo vrijedi i za uklanjanje župnika koji je imenovan na određeno vrijeme, prije isteka tog vremena (kan. 193, §§ 1-2). Kad istekne određeno vrijeme, biskup može slobodno takvog župnika ukloniti ili premjestiti, ali

⁹⁴ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 677.

⁹⁵ Za tumačenje kann. 1079; 1080 i 1081 usp. N. ŠKALABRIN, *Ženidba. Pravno-pastoralni priručnik*, Đakovo, 1995., str. 128-132.

⁹⁶ Usp. N. ŠKALABRIN, *Župna vijeća u Zakoniku kanonskoga prava*, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 118 (1990.), 170-171; usp. i N. ŠKALABRIN, *Prezbiter i kanonske strukture u izgrađivanju partikularne Crkve*, u: *Diacovensia VII* (1999.) 1, str. 159-164.

nikada samovoljno. Naime, premda biskup u tom slučaju nije obavezan slijediti pravni postupak određen u kann. 1740-1751, ipak se mogu povrijediti temeljna ljudska prava koja se uvijek moraju poštivati (usp. npr. kan. 220).⁹⁷

Prema kan. 1741 glavni su razlozi za uklanjanje župnika:

1. Način djelovanja koji crkvenom zajedništvu nanosi veliku štetu ili nemir;
2. Nestručnost ili trajna duševna ili tjelesna bolest koje župnika čine nesposobnim za korisno obavljanje njegovih zadaća;
3. Gubitak dobroga glasa kod čestitih i uglednih župljana ili odbojnost prema župniku, za što se predviđa da neće naskoro prestati;
4. Teško zanemarivanje ili povreda župnih dužnosti koja traje poslije opomene;
5. Loše upravljanje vremenitim dobrima na veliku štetu za Crkvu, kad god se tome zlu ne može naći drugi lijek.

Postupak koji treba slijediti određen je u kann. 1742-1747.⁹⁸

Da bi **odluka** o uklanjanju postigla učinak, treba da se priopći napismeno (kan. 193, § 4).

Obveza je dijecezanskog biskupa da se pobrine za uklonjenog župnika, bilo dodjelom druge službe, ako je za nju prikladan, bilo mirovinom, kako slučaj zahtijeva i okolnosti dopuštaju (kan. 1746). To treba učiniti tako da se dijecezanski biskup prikladno vrijeme pobrine za uzdržavanje uklonjenog župnika, osim ako je to osigurano drukčije (kan. 195).

Uklonjeni se župnik mora uzdržavati od obavljanja župničke službe, što prije napustiti župnu kuću i sve što pripada župi predati onomu kojemu biskup povjeri župu (kan. 1747, § 1). Ako se radi o bolesniku koji se ne može bez poteškoća preseliti iz župne kuće

nekamo drugamo, biskup će mu je ostaviti, i na isključivu upotrebu, dok traje ta potreba (kan. 1747, § 2).

B. Župnik se *po samom pravu* uklanja s crkvene službe kada:

- 1) izgubi klerički stalež;
- 2) javno otpadne od katoličke vjere ili crkvenog zajedništva
- 3) pokuša ženidbu⁹⁹ također samo građansku (kan. 194, § 1).

Posljednja se dva uklanjanja (javno otpadne...; pokuša ženidbu) mogu zahtijevati samo ako je to utvrđeno izjavom mjerodavnog autoriteta (kan. 194, § 2).

2) Premještaj

Premještaj (*translatio*) nekog župnika iz jedne župe u drugu ili na neku drugu službu može predložiti ili nametnuti dijecezanski biskup, ako to zahtijeva dobro duša ili potreba ili korist Crkve (kan. 1748).

Postupak je premještaja naveden u kann. 1748-1751.¹⁰⁰

Pri premještaju prijašnja župa postane prazna kanonskim preuzimanjem druge župe ili službe, osim ako je što drugo određeno pravom ili propisom mjerodavnog autoriteta (kan. 191, § 1). Sve do tog trenutka premješteni župnik ima pravo na naknadu vezanu uz prijašnju službu (kan. 191, § 2). Kao za uklanjanje, tako i za premještaj, odnosno odluka ima učinak samo ako se priopći napismeno (kan. 193, § 4).

3) Odreknuće

Na temelju općeg načela, prema kojem: "svatko sposoban za rasuđivanje može se iz opravdanog razloga odreći crkvene službe" (kan. 187), Zakonik predviđa da se župnik može iz opravdanog razloga odreći

⁹⁷ Usp. J. DÍAZ, str. 763.

⁹⁸ Usp. N. ŠKALABRIN, *Postupci*, Đakovo, 2000., str. 330-337.

⁹⁹ "Nevaljano pokušavaju ženidbu oni koji su primili svete redove" (kan. 1087); "Nevaljano pokušavaju ženidbu oni koji su vezani javnim doživotnim zavjetom čistoće u redovničkoj ustanovi" (kan. 1088).

¹⁰⁰ Usp. N. ŠKALABRIN, *Postupci*, str. 337-339.

svoje župničke službe. Ipak, da bi njegovo *odreknuće* (*renuntiatio*) bilo valjano, prije nego je potrebno da ga prihvati dijecezanski biskup. Kan. 538, § 1 zahtijeva da se odreknuće preda "zbog opravdanog razloga". Vjerujemo da biskupu pripada konkretna procjena tog uvjeta.¹⁰¹ Svakako treba voditi računa o obvezi koju klerici imaju. Naime, oni su obvezni primiti i vjerno vršiti zadaću koju im povjeri njihov ordinarij, osim ako ih ispričava zakonita smetnja (kan. 274, § 2).

Da bi se zajamčila odgovornost, sloboda osobe i dostojanstvo službe, odreknuće učinjeno zbog velikog straha, nepravедно nanesenog, zbog prijevare ili bitne zablude ili simonije po samom je pravu ništavo (kan. 188).

Da bi odreknuće bilo pravno valjano, mora se podnijeti biskupu biskupije kojemu pripada da povjeri župu o kojoj se radi i to napismeno ili usmeno pred dvojicom svjedoka (kan. 189, § 1).

Biskup ne treba prihvatiti odreknuće koje se ne temelji na opravdanom i razmjernom razlogu (kan. 189, § 2). Ako biskup ne prihvati odreknuće u roku od 3 mjeseca, ono ostaje bez ikakve snage (kan. 189, § 3), ali ga odricatelj može opozvati (kan. 189, § 4). Ako je župnik apsolutno odlučio odreći se župe, biskup će ipak prihvatiti njegovo odreknuće, poštujući iznimne slučajeve. Naime, prisiliti takvog župnika da ostane na toj župi protiv njegove volje, prouzročilo bi štetu župnoj zajednici.¹⁰² Nije određeno da se prihvaćanje odreknuća treba dati napismeno, ali ono mora sa sigurnošću postojati, imajući u vidu njegove očite pravne aspekte.¹⁰³

Odreknue zbog dobne granice je određeno koja se odnosi jednako i na kardinale (kan. 354), dijecezanske biskupe (kan. 401, § 1), biskupe koadjutore, pomoćne biskupe (kan. 411) i župnike (kan. 538, § 3).

Pošto navršši 75 godina života, župnik *se poziva* (*rogatur*) da preda odreknuće od službe dijecezanskom biskupu, koji će, pošto razmotri sve okolnosti osoba i mjesta, odlučiti o prihvaćanju ili odgađanju odreknuća.

Dekret o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus*, br. 31, 3 "lijepo" umoljava (bolji bi prijevod bio: "postojano" - *enixe rogatur*) župnike, koji zbog poodmakle dobi ili kojeg drugog ozbiljnog razloga više nisu u stanju da svoju službu izvršavaju pravilno i uspješno, da se sami od svoje volje ili na biskupov poziv zahvale (*renuntiationem faciant*) na službi.

Nakon toga *Motu proprio Ecclesiae Sanctae* specificira: "Svi se župnici umoljavaju da dragovoljno predaju vlastitom biskupu odreknuće na službi, kad navršše 75 godina života."¹⁰⁴

Nadalje, dijecezanskom biskupu pripada da donese odluku o prihvaćanju ili neprihvatanju odreknuća, vodeći računa i o stanju župnika i o zahtjevima župe. Ako biskup u roku od 3 mjeseca ne prihvati odreknuće, smatra se da ga nije prihvatio. To znači da župnik i dalje ostaje u svojoj službi. Međutim, ako ga biskup nakon 3 mjeseca šutnje želi ukloniti sa službe, dužan je slijediti kanonske odredbe propisane u kann. 1740-1742.¹⁰⁵

Dužnost je dijecezanskog biskupa da se pobrine za dolično uzdržavanje i stanovanje onoga koji se odrekao, držeći se odredaba koje je donijela biskupska konferencija (kan. 538, § 3). U vezi s kan. 538, § 3 naša je Biskupska konferencija donijela sljedeću odluku: "Umirovljeni župnici imaju pravo na dolično uzdržavanje i mirovinu iz zajedničkog fonda biskupije. Ako o toj stvari nije drugačije uređeno, neka se u pojedinim biskupijama ustanovi zasebni fond iz kojeg će dijecezanski biskup moći udovoljavati obvezama prema umirovljenim župnicima u smislu kan. 538, § 3".¹⁰⁶

¹⁰¹ Usp. J. DÍAZ, str. 763.

¹⁰² Usp. J. DÍAZ, str. 764.

¹⁰³ Usp. P. URSO, str. 491.

¹⁰⁴ Usp. EV 2/800.

¹⁰⁵ Usp. J. DÍAZ, str. 764.

¹⁰⁶ *Službene vijesti HKB* 1-1994., (2), str. 8.

Dolično uzdržavanje i stanovanje umirovljenih svećenika konačno je riješeno novim financijskim sustavom Katoličke crkve u Hrvatskoj. Prema Odredbama za provedbu financijskog sustava u Zagrebačkoj metropoliji "umirovljeni svećenici imaju pravo na smještaj u svećeničkom domu ili drugoj prikladnoj ustanovi te imaju pravo na njegu i liječenje i mjesečnu mirovinu u skladu s propisima Nad/Biskupijske ustanove za uzdržavanje klera i drugih službenika".¹⁰⁷

Župniku koji napušta službu zbog dobne granice, ali i zbog običnog odreknuća koje je prihvaćeno, može se dati počasni naslov "umirovljenog" (kan. 185).

Ovdje se po sebi nameće pitanje: može li biskupska konferencija ili dijecezanski biskup smanjiti dobnu granicu na 65 ili 60 godina za odreknuće župnika, tako da se ona poklapa s dobi koju propisuje građansko pravo za postignuće starosne mirovine? To precizno pitanje uputio je u vrijeme rada komisije za reviziju Zakonika jedan njezin savjetnik, a odgovoreno mu je: "Neka se odredba sačuva".¹⁰⁸ Stoga se treba držati kanonske odredbe. Međutim, ništa ne priječi da neka biskupska konferencija ili neki dijecezanski biskup dopuste župnicima, koji su dosegli 65 ili 60 godina života, da mogu podnijeti vlastito odreknuće, koje će u tom slučaju biti samo *fakultativno*.

Je li odreknuće nakon navršenih 75 godina doista propisano? Sigurno postoji moralna obveza, ali strogo pravna obveza nije dokazana, budući da se u kan. 538, § 3 izričito kaže: "*poziva se*", a taj izraz ne nosi sa sobom neko stvarno i vlastito nametanje, zbog čega se župnik koji, navršivši 75 godina života, odbije da podnese vlastito odreknuće, ne bi smio progoniti, samo zbog toga, ni kazneni ni upravno. Biskup bi ga mogao ukloniti samo ako se postupak pokaže prijeko po-

trebnim zbog nekog kanonskog razloga predviđenog u kan. 1741. Ako takav razlog ne postoji, a župnik je još uvijek u takvom fizičkom i psihičkom stanju da može korisno upravljati župom, biskup ga ne može ukloniti. Biskup bi, u tom slučaju, trebao zahvaliti Gospodinu da još uvijek može raspolagati sa tim svojim svećenikom!¹⁰⁹

Da biskup ne može proglasiti prestanak službe župnika zbog same činjenice što je naslovnik navršio 75 godina života, formalno proizlazi iz jednog odgovora komisije za vjerodostojno tumačenje Dekreta II. vatikanskog sabora iz 1978. godine.¹¹⁰ Treba također imati u vidu da se postavljalo pitanje, za vrijeme II. vatikanskog sabora, može li sama dob, neovisno o eventualnoj fizičkoj ili psihičkoj nesposobnosti, biti razlog za uklanjanje nekog župnika. Odgovoreno je: "Nipošto".¹¹¹

4) Istek vremena

Župniku može prestati služba i *istekom vremena* (*lapsu temporis*). Kao što smo već spomenuli, dijecezanski biskup može imenovati župnika i na određeno vrijeme, ako je to odlukom dopustila biskupska konferencija (kan. 522). Naša je Biskupska konferencija donijela takvu odluku. Stoga, dijecezanski biskup može, iz posebnih razloga, imenovati župnika na određeno vrijeme, ali ne kraće od 6 godina.

Ako je imenovanje bilo na određeno vrijeme, župniku ne prestane automatski njegova služba, kako bi se to moglo zaključiti na temelju kan. 538, § 1. Naime, kan. 180 izričito određuje da gubitak službe zbog isteka unprijed određenog vremena ili navršene dobi ima učinak tek *od trenutka* (*a momento*) kad to napismeno priopći mjerodavni autoritet. Prema tome, u našem se slučaju uvijek zahtijeva napismeno priopćenje mjerodav-

¹⁰⁷ Usp. *Novi financijski sustav Katoličke crkve u Hrvatskoj*, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 129 (1/2001.), 70.

¹⁰⁸ Usp. *Communicationes* 14 (1982.), 227.

¹⁰⁹ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 681; usp. i J. DÍAZ, str. 764.

¹¹⁰ Usp. *Communicationes* 10 (1978.), 159.

¹¹¹ Usp. *Communicationes* 13 (1981.), 288; usp. i 16 (1984.), 90.

nog autoriteta, to jest osobe koja je dodijelila župnu službu.¹¹²

Ako biskup imenuje nekog župnika na određeno vrijeme, pošto to vrijeme istekne obavezan je ili ga ponovno imenovati na određeno vrijeme ili na neodređeno vrijeme, ako su prestali "posebni razlozi" radi kojih ga je i imenovao na određeno vrijeme.

5) Oduzeće

Četirima načinima prestanka službe, koji su navedeni u kan. 538, § 1, treba dodati i peti: **oduzeće** (*privatione*), kao kaznu zbog počinjenog kažnjivog djela.

Budući da se radi o trajnoj kazni, ona se može nametnuti samo zakonom (ne može odlukom) i prema odredbama kaznenog prava (kann. 184, § 1; 196; 1336, § 1, br. 2 i 1342, § 2).

Zakonik predviđa kaznu oduzeća službe u sljedećim slučajevima:

- otpadništvo, krivovjerništvo i raskolništvo (kan. 1364, § 1);
- svećenik koji u činu ili prigodom ili pod izgovorom ispovijedi navodi pokornika na grijeh protiv šeste Božje zapovijedi (kan. 1387);
- zloupotreba crkvene vlasti ili službe (kan. 1389);
- klerik koji pokušava ženidbu, i samo građansku te se usprkos opomeni ne urazumi te nastavi davati sablazan (kan. 1394, § 1);
- teško kršenje obveze prebivanja nakon opomene (kan. 1396);
- ubojstvo, nasilna otmica, zadržavanje, osakaćenje ili ranjavanje čovjeka (kan. 1397).

6) Neke posebnosti

1. Poseban pravni položaj **redovnika i onih koji su inkardinirani u družbu apostolskoga života** čini da se oni mogu ukloniti sa

službe župnika bilo na zahtjev biskupa, koji je dao službu, upozorivši redovničkog poglavara, bilo na zahtjev poglavara, pošto je upozorio onoga koji je dao službu, ali ni jedan ni drugi ne treba da traži pristanak drugoga (kann. 538, § 2 i 682, § 2).

Prema *Motu proprio Ecclesiae Sanctae* za spomenuto je uklanjanje bio prijeko potreban **težak razlog** (*gravi de causa*).¹¹³ Danas se on više ne traži (radi se o službi "*ad nutum*"), pa je dovoljan i bilo koji prikladan razlog, poštujući uvijek moralnu i kanonsku pravičnost, koja se nikad ne smije zanemariti.¹¹⁴

Ta se odredba ne primjenjuje ako je župnik, član družbe apostolskoga života, inkardiniran u partikularnu Crkvu (kan. 266, § 1).

2. U slučaju prestanka službe svećenika ili samog voditelja skupine svećenika kojima je **solidarno** povjerena pastoralna briga za župu ili više župa, župa ili župe ne postanu prazne.

Dijecezanski se biskup (ali ne i mjesni ordinarij bez posebnog naloga) treba pobrinuti za imenovanje novog voditelja, a prije nego imenuje drugoga, tu službu obavlja svećenik skupine koji je stariji po imenovanju (kan. 544).

7. Kad je župnik odsutan: kan. 549

Kao što smo već spomenuli, kad smo govorili o pravu župnika na odmor, zadaća je dijecezanskog biskupa da donese odredbe kojima će se, za vrijeme župnikove odsutnosti, osigurati pastoralna briga za župu pomoću svećenika koji ima potrebne ovlasti (kan. 533, § 3).

Kan. 549 predviđa **četiri moguća rješenja** da župa, u odsutnosti župnika, ne bi bila lišena odgovarajuće pomoći:

1. davanje svećenika koji ima posebne ovlasti (kan. 533, § 3);
2. postavljanje župnog upravitelja;

¹¹² Usp. P. URSO, str. 491; usp. i F. COCCOPALMERIO, str. 187.

¹¹³ Usp. *EV* 2/819.

¹¹⁴ Usp. L. CHIAPPETTA, str. 681.

3. ako se to ne dogodi, a župa ima župnog vikara, on će privremeno preuzeti upravljanje župom; ako župnih vikara ima više, upravljanje župom preuzima onaj koji je stariji po imenovanju (kan. 541, § 1);
4. ako župnih vikara nema, upravljanje župom preuzima župnik određen krajevnim pravom (kan. 541, § 1).

Iz toga proizlazi prijeka potreba da dijecezanski biskup izda jasne i precizne odredbe da bi se zajamčila pastoralna briga za župu dok je župnik odsutan.¹¹⁵

Osim prijeko potrebnih ovlasti za izvršenje svoje zadaće, onaj tko preuzme upravljanje župom u odsutnosti župnika vezan je svim župničkim dužnostima, izuzevši obvezu da namijeni misu za narod (kan. 549).

8. ŽUPNIK SPRIJEČEN ILI ŽUPA PRAZNA: KAN. 539-541

Zakonodavac se želi pobrinuti za pastoralnu brigu za župe i u posebnim okolnostima u kojima župnika nema (smrt, premještaj, uklanjanje) ili je spriječen u obavljanju pastoralne službe u župi.

U tim slučajevima dijecezanski biskup treba *što prije* (*quam primum*) imenovati **župnog upravitelja** (*administrator paroecialis*), koji se u prijašnjem Zakoniku nazivao **privremeni zamjenik** (*vicarius oeconomicus*)¹¹⁶ - kan. 472, br. 1).

Naravno da ništa ne priječi da biskup, ako župa postane prazna, odmah imenuje novog župnika. Tako npr. prihvaćanjem odreknuća koje ponudi neki župnik, umjesto da imenuje župnog upravitelja, biskup istodobno može imenovati nasljednika župnika koji se odrekao župe.

Međutim, ako je župnik uklonjen i dok traje utok protiv odluke o uklanjanju, biskup ne može imenovati novog župnika, nego će

se za tu župu privremeno pobrinuti pomoću župnog upravitelja (kan. 1747, § 3).

U kan. 539 navode se neki razlozi župnikove spriječenosti u obavljanju pastoralne službe u župi: zatočeništvo, izbjeglištvo, progonstvo, nesposobnost i slabo zdravlje. Popis je razloga samo *indikativan*, a to znači da mogu postojati i neki drugi razlozi.

Župni upravitelj je svećenik (ne može biti đakon ili laik) koji upravlja župom u slučaju prazne župe. Imenovanje je župnog upravitelja u mjerodavnosti dijecezanskog biskupa.

Na temelju težine zapreke (župnik potpuno ili djelomično onemogućen u vršenju svoje službe; nepovratno ili samo privremeno) biskup će odlučiti hoće li imenovati župnog upravitelja s punim vlastima ili sa smanjenim zadaćama, ili će pokrenuti postupak za uklanjanje (kan. 1741, br. 2). Zbog tog razloga Zakonik, dok određuje da je župni upravitelj obavezan istim dužnostima i ima ista prava kao i župnik, precizira: "osim ako dijecezanski biskup odredi drukčije" (kan. 540, § 1).

I u slučaju postavljanja župnog upravitelja kad je župa prazna, biskup može u pismu imenovanja, ograničiti obveze i prava upravitelja.

Zadaća je župnog upravitelja po svojoj naravi privremena i prolazna; ona se postavlja u položaj "prolaza". Taj karakter "privremenosti" uključuje sljedeće posljedice:

1. Prijeko je potrebno da župni upravitelj djeluje s velikom razboritošću, poštujući staru mudru izreku: "*Sede vacante nihil innovetur*" (Dok je stolica prazna, neka se ne uvodi ništa novo – kan. 428, § 1), pa i kad stolica nije prazna. On ne smije raditi ništa što bi bilo na štetu župnikovim pravima ili bi moglo škoditi župnim dobrima (kan. 540, § 2). Međutim, to ne znači da on ne bi smio izvršiti čine izvanrednog upravljanja (dakako, uz obdržavanje zakonskih odredaba), napose ako su oni korisni i hitni.

¹¹⁵ Usp. P. URSO, str. 493.

¹¹⁶ Usp. A. CRNICA, str. 99, br. 294, koji "*vicarius oeconomicus*" prevodi s "privremeni zamjenik".

2. Na koncu svoje službe župni upravitelj treba da podnese župniku račun (kan. 540, § 3) koji se vraća da preuzme upravljanje župom ili novom župniku.

Životne se činjenice ne mogu uvijek predvidjeti i ne može se uvijek pobrinuti s pravodobnim imenovanjem župnog upravitelja. U slučaju da župa postane nenadano prazna ili da dođe do nenadane spriječenosti župnika, upravljanje župom privremeno preuzima župni vikar, ako ga ima; ako ih je više onaj od njih koji je stariji po imenovanju; ako nema župnog vikara, župnik određen krajevnim pravom (kan. 541, § 1). Iz te moguće situacije izvodi se prijeka potreba da krajevni zakon donese odredbe u vezi s time da se izbjegnu nesigurnosti ili da župa ostane bez pastira.¹¹⁷

Zadaća je onoga koji preuzme upravljanje župom da odmah obavijesti mjesnog ordinarija da je župa prazna ili da je župnik spriječen (kan. 541, § 2). Dekan se treba pobrinuti da prigodom bolesti ili smrti župnika ne propadnu ili se ne odnesu knjige, isprave, posvećeni pribor i drugo što pripada Crkvi (kan. 555, § 3).

Ako jedan od svećenika kojima je povjeren pastoralna briga za jednu ili više župa solidarno, postane nesposoban za obavljanje svoje pastoralne službe, župa ili župe povjerenе na brigu toj skupini ne postanu prazne (kan. 544).

9. DALJNJE ODREDBE

O župniku, o njegovim zadaćama, ovlastima i mjerodavnostima, govori se i u mnogim drugim kanonima Zakonika. Spomenut ćemo samo one važnije odredbe.

1. **Vlastiti župnik** vjernika općenito, za tim litalica, onoga tko ima samo biskupijsko prebivalište ili boravište (kan. 107).

2. Zadaće i mjerodavnosti župnika s obzirom na **krštenje**:

- pastoralna obveza župnika (kan. 851, br. 2);

- davanje imena (kan. 855);
- eventualno određivanje kuma (kan. 874, § 1, br. 1);
- upis krštenja u matice (kan. 877, §§ 1-3);
- krštenje vlastitih župljana izvan vlastitog područja (kan. 862).

3. Zadaće i ovlasti s obzirom na **slavljenje ženidbe**:

- župnik koji "snagom službe" sudjeluje u sklapanju ženidbe (kan. 1108-1109);
- ovlaštenje drugih, svećenika i đakona (kan. 1108, § 1 i 1111);
- ženidbeni pastoral u župi (kan. 1063);
- ženidbe za koje je potrebno dopuštenje mjesnog ordinarija (kan. 1071, §§ 1-2);
- ovlast župnika u smrtnoj pogibelji (kan. 1079, § 2 i 1081);
- vlast "kad je već sve spremno za svadbu" (kan. 1080, § 1);
- upis ženidbe u matice (kan. 1121, § 1).

4. Organiziranje **duhovnih vježbi i svetih misija** za narod u župi (kan. 770).

5. Oprost od **privatnih zavjeta** i od **prisege** (kan. 1196, br. 1 i 1203);

6. Oprost od **obdržavanja blagdana i pokorničkih dana** (kan. 1245);

7. Oprost od općih i krajevnih **zakona**: potrebna je posebna vlast (kan. 89);

8. Odgovornost župnika i rektora crkve s obzirom na obdržavanje odredaba o **homiliji** (kan. 767, § 4);

9. Posebna dužnost župnika za unapređenje **crkvenih zvanja** (kan. 233, § 1);

10. **Župnici savjetnici** koje je odredilo prezbitersko vijeće (kan. 1742, § 1);

11. Briga dekana za **bolesne župnike** (kan. 555, § 3).

Nakon govora o župnicima Zakonik prelazi na izlaganje kanona o župnim vikarima. Budući da smo o njima već govorili, upućujemo čitatelje na članak: N. Škalabrin, *Župni vikar*, objavljen u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 125 (1997.), str. 784-786.

¹¹⁷ Usp. P. URSO, str. 493-494.

ZAKLJUČAK

Promotrimo lik župnika u njegovom odnosu prema Kristu, dijecezanskom biskupu i zajednici, koju mu je biskup povjerio. Župnik je vlastiti pastir povjerene mu župe, ali svoju pastoralnu brigu za povjerenu mu zajednicu vodi pod autoritetom dijecezanskog biskupa. To znači da župnika imenuje dijecezanski biskup i da on prima nalog od istog biskupa. Nezamislivo je da netko bude župnik bez spomenutog imenovanja i bez naloga. Dijecezanski je biskup vidljivi pastir svih vjernika i svih zajednica u biskupiji. Župnik je vlastiti pastir samo svoje župe, ali uvijek skupa s dijecezanskim biskupom. Stoga župnik i nakon imenovanja i preuzimanja svoje pastoralne službe treba uvijek imati ispravan odnos prema dijecezanskom biskupu.

Kod preuzimanja su posjeda pastoralne brige dva aktivna subjekta: mjesni ordinarij i imenovani župnik. Jednako tako postoje kod preuzimanja posjeda i dva čina: uvođenje u posjed i prihvatanje posjeda. Kod tih se čina izriče dvostruka volja: volja mjesnog ordinarija koji uvodi župnika u posjed i volja imenovanog župnika koji prima posjed ili, jednostavnije i jasnije rečeno, koji prihvaća pastoralnu brigu za povjerenu mu zajednicu. Prema tome, zahtijevaju se tri čina da bi neki prezbiter mogao biti, na potpuni način, postavljen za župnika:

- imenovanje za župnu službu, koje daje dijecezanski biskup;
- uvođenje u posjed ili preuzimanje službe, koju vrši mjesni ordinarij ili od njega ovlašteni svećenik;
- prihvatanje posjeda službe koje vrši imenovani župnik.

Župnik u župnoj zajednici, koja mu je povjerena, vrši trostruku službu: naučavanja, posvećivanja i upravljanja, u suradnji s drugim prezbiterima ili đakonima te uz pomoć koju mu pružaju vjernici laici, prema pravnoj odredbi. Svaka crkvena služba, a napose župna, zahtijeva duh žrtve, velikodušnu spremnost i živi osjećaj za nadnaravnost.

SAŽETAK

Katolička je crkva na području Republike Hrvatske teritorijalno podijeljena na 15 nad/biskupija. Svaka se biskupija dalje dijeli na različite dijelove ili župe kojih u Hrvatskoj ima oko 1.500. Kao što dijecezanski biskup zastupa biskupiju u svim njezinim pravnim poslovima, tako i župnik zastupa župu u svim njezinim pravnim poslovima.

U Dekretu II. vatikanskog sabora o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus*, br. 30, jasno se kaže da su župnici na poseban način biskupovi suradnici kao pravi pastiri u određenom dijelu biskupije. Unatoč tomu župnici trebaju voditi računa ne samo o svojoj župi, nego i o cijeloj biskupiji surađujući s ostalim župnicima, svećenicima i dekanima koji obavljaju pastoralnu službu na tom području.

Župnici imaju službu naučavanja, posvećivanja i upravljanja. Očito je da je župnička služba jedna od najvažnijih u svakoj biskupiji i da je njezin osnovni smisao **dobro duša** (*bonum animarum*). Imajući u vidu spomenutu važnost, ovaj je članak posvećen župnicima, njihovim obvezama i pravima o kojima govori Zakonik kanonskoga prava u kann. 519-549.

Dr. sc. Nikola Škalabrin, Außerordentlicher Professor der Theologie in Đakovo

PFARREN

ZUSAMMENFASSUNG

Katholische Kirche in der Republik Kroatien ist territoriell in 15 Erz/Diözesen eingeteilt. Jede Diözese wird weiter in verschiedene Teile oder Pfarren eingeteilt. In Kroatien gibt es ungefähr 1.500 Pfarren. Wie ein Diözesenbischof seine Diözese in allen ihrer Rechtsgeschäfte vertritt, so vertritt ein Pfarrer seine Pfarre in ihren Rechtsgeschäften.

Im Dekret des II. Konzils von Vatikan über den Hirtenamt der Bischöfe, Christus Dominus Nr. 30, wird klar gesagt, dass die Pfarrer auf eine besondere Weise die Mitarbeiter des Bischofs wie echte Hirten im bestimmten Teil der Diözese sind. Trotzdem müssen die Pfarrer nicht nur über ihre Pfarre, sondern über die ganze Diözese Sorge tragen, und zwar durch die Zusammenarbeit mit anderen Pfarrern, Priestern und Dekanen, die das seelesorgerische Amt auf dem jeweiligen Gebiet ausüben.

Pfarrer haben Dienst des Belehrens, der Heiligung und der Verwaltung. Es ist offensichtlich, dass das Amt des Pfarrers eines der wichtigsten in jeder Diözese ist und dass *bonum animarum* – das Wohl der Seelen – den Sinn der Diözese darstellt. Angesichts der erwähnten Bedeutung des Pfarrerdienstes, ist dieser Beitrag den Pfarrern und ihren Verpflichtungen und Ansprüchen gewidmet, die im Gesetzbuch des Kanonrechts, Kanones 519-549, reguliert sind.

Schlüsselwörter: Pfarrer, Beförderungsvoraussetzungen, Bestellung, Besitzübernahme, Verpflichtungen und Ansprüche, Diözesenbischof, Pfarrengemeinschaft.

Dr. sc. Nikola Škalabrin, professeur adjoint de Théologie à Đakovo

LA PAROISSE

RÉSUMÉ

L'Eglise catholique en République de Croatie est territorialement divisée en 15 archevêchés. Chaque évêché est divisée ensuite en de différentes parties ou paroisses dont il y en a environ 1.500 en Croatie. Tout comme l'évêque diocésain représente l'évêché pour toutes ses questions juridiques, le curé représente la paroisse de la même manière.

Dans le Décret II. du concile de Vatican sur le service pastoral de l'évêque Christus Dominus, no.30, il est dit clairement que les curés sont, d'une manière particulière, les collaborateurs de l'évêque comme de vrais pasteurs dans une partie précise de l'évêché. Toutefois, les curés doivent tenir compte pas seulement de leur paroisse, mais aussi de l'évêché entière en collaborant avec d'autres curés, pasteurs et doyens qui exercent le service pastoral dans cette région.

Les curés ont pour l'office d'enseigner, canoniser et gérer. Il est évident que le service pastoral est l'un des plus importants dans chaque évêché et que sa raison principale est le bien-être des âmes (*bonum animarum*). Ayant en vue ladite importance, cet article est consacré aux curés, leurs devoirs et leurs droits dont parle le Code de droit canonique, cann.519-549.

Mots clés: curé, condition de promotion, nomination, reprise de biens, devoirs et droits, cessation de service, l'évêque diocésain et la collectivité paroissiale

D. Sc. Nikola Škalabrin, Associate Professor at the Theological Faculty in Đakovo

PARISH PRIESTS

SUMMARY

In the Republic Of Croatia, the Catholic Church is territorially divided into 15 arch/dioceses. Every diocese is further divided into different parts or parishes – about 1,500 of them throughout Croatia. Just as the diocesan bishop represents the diocese in all its legal affairs, the parish priest represents the parish in all its legal affairs.

In the Decree of the Second Vatican Council about the bishops' pastoral service *Christus Dominus*, no. 30, it is clearly said that parish priests are in a special way the bishop's collaborators as true shepherds in their particular parts of the diocese. In spite of that fact, parish priests must take care not only about their own parishes, but about the whole diocese as well, by co-operating with other parish priests, priests and deans who are performing the pastoral service in the respective area.

Parish priests are in the service of teaching, blessing and managing. It is obvious that the parish priests' service is one of the most important services in every diocese and that the principal mission is the **good of the souls** (*bonum animarum*). Having in mind the mentioned importance, this paper is dedicated to parish priests, their commitments and rights which are specified in the Canon Law Code, can. 519-549.

Key words: parish priest, promotion conditions, appointment, assuming tenure, duties and rights, service termination, diocesan bishop and parish community.

UDK 262.143
Pregledni znanstveni rad

Mr. sc. ŽELJKA KULENOVIĆ, asistentica Pravnoga fakulteta u Osijeku

FINANCIRANJE POLITIČKIH STRANAKA

Problem financiranja političkih stranaka potječe od nedovoljne i neprecizne zakonske regulative, netransparentnosti prikazivanja podrijetla i namjene sredstava, neučinkovite kontrole i neprimjerenih sankcija. Građani grada Osijeka u provedenom sociološko empirijskom istraživanju na uzorku od 1377 respondenata iskazali su svoje mišljenje i stavove vezane uz ovu temu.

Ključne riječi: financiranje političkih stranaka, financiranje izborne promidžbe, istraživanje javnog mnijenja

Financiranje političkih stranaka aktualan je i akutan problem u Republici Hrvatskoj, ali i u svjetskim razmjerima. Gotovo ni jedna država nije imuna na korupciju vezanu uz financiranje političkih stranaka i izbornih kampanja. Odbor ministara Vijeća Europe ocijenio je taj problem kao globalan, te je 8. travnja 2003. godine donio vlastitu preporuku vladama zemljama članicama Vijeća Europe u vidu "Zajedničkih pravila protiv korupcije u financiranju političkih stranaka i izbornih kampanja".

Republika Hrvatska regulira financiranje političkih stranaka u Zakonu o političkim strankama² u III. dijelu Sredstva za rad, kojim se regulira redovito financiranje političkih stranaka. Financiranje izborne kampanje regulirano je Zakonom o izboru zastupnika u Hrvatski sabor³, Zakonom o izboru predsjed-

dnika Republike Hrvatske⁴, te u Zakonu o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske⁵.

Zakon o političkim strankama kao izvore financiranja političkih stranaka definira stjecanje prihoda od članarina, dobrovoljnih priloga, prodaje propagandnog materijala, organizacije stranačkih manifestacija, državnog proračuna, proračuna jedinica lokalne samouprave i drugim propisima dozvoljenih sredstava.⁶ Jedna od najvećih mana ovoga zakona su neprecizno i neodređeno reguliranje prihoda od dobrovoljnih priloga. Prema sadašnjoj regulaciji praktički je dozvoljeno svim pravnim subjektima i pojedincima, domaćim i stranim, humanitarnim i vjerskim organizacijama, sindikatima, trgovačkim društvima u državnom vlasništvu ili trgovačkim društvima u kojima država ima vlasnički udio, te onim trgovačkim društvima koje obavljaju javnu djelatnost ili imaju ugovorni odnos s

¹ Transparency International Hrvatska, Kregar Josip; Glavašević Đorđe; Petak Zdravko, Novac u politici, Prijedlozi za uređenje pravila o financiranju političkih stranaka i izbornih kampanja, str. 25., www.transparency.hr/dokumenti/tekstovi/prijedlog_financ_polit_stranaka.pdf

² Zakon o političkim strankama, NN 36/2001., 164/1998, 111/1996., 76/1993.

³ Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski državni sabor, pročišćeni tekst NN br. 69/2003.

⁴ Zakon o izboru predsjednika Republike Hrvatske, NN br. 22./1992.

⁵ Zakon o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske, NN br. 105/2004.

⁶ NN 36/2001. čl. 18

državom, slobodno i neograničeno financiranje političkih stranaka. Postavlja se pitanje mogu li političke stranke koje se financiraju iz takvih izvora ostati objektivne, držati se svojih programskih načela ili će možda osjećati odgovornost i obvezu "zahvaliti" donatorima, a možda će baš sami donatori tražiti "zahvalu". Političke stranke djeluju u javnom interesu, i u prvom redu odgovaraju svojim biračima, ali i onima koji im nisu dali svoj glas. Konačno, političke stranke (naravno one koje su zastupljene u Saboru) najvećim se dijelom financiraju iz državnog proračuna⁷ koji "pune" državni obveznici, što dovodi do potrebe pune transparentnosti financija stranaka, njihovih izvora ali i namjene.⁸ Netransparentnost financiranja političkih stranaka jedan je od najvećih problema ne samo kod nas, već i u zemljama koje imaju precizno uređeno zakonodavstvo u svezi financiranja političkih stranaka.⁹ Već kad bi se osigurala transparentnost financija i obveza političkih stranaka stvarnog prikazivanje podrijetla i namjene sredstava (ova odredba ima samo deklarativno značenje), sadašnja neprecizna i neodređena zakonska regulativa ne bi bila pod tako velikim udarom javnosti. Mora se što hitnije osigurati poštivanje obveze prika-

zivanja prihoda i rashoda političkih stranaka te ih javno objavljivati ili u jednim dnevnim novinama ili u Narodnim novinama. Javnost ima pravo na te podatke, a političke stranke obvezne su im dati ih na uvid.

Kako bi se transparentnost financija osigurala, važno pitanje je uspostava učinkovite kontrole. Vid interne kontrole mora postojati već u samoj političkoj stranci u službeno postavljenoj osobi ili tijelu od strane političke stranke koje će biti zaduženo za financije stranke, vođenje poslovnih knjiga, pravljenja financijskih izvješća i godišnjeg obračuna, ali koje će i biti odgovorni za nepridržavanje zakonskih odredbi. Važnije pitanje kontrole tiče se eksterne kontrole putem nezavisnog revizorskog tijela koje treba imati sve ovlasti pregledavanja računa političkih stranaka.

Za svaku povredu zakonskih odredbi moraju biti određene primjerene kazne. Zakon određuje (čl. 20.) ako je politička stranka sredstva stekla ili koristila protupravno, ili ih nije iskazala u poslovnim knjigama i financijskim izvještajima, gubi pravo na naknadu sredstava za narednu kalendarsku godinu. Protupravno stečena sredstva pripadaju državnom proračunu i bit će raspoređena u humanitarne svrhe. Kaznene odredbe predviđaju najvišu novčanu kaznu u visini oko 2.000 kn što je smiješno mali iznos. Svaka povreda zakonskih odredbi vezanih uz financiranje mora biti oštro sankcionirana. Uz novčane kazne potrebno je uvesti i političke kazne u vidu zabrane obavljanja političkih funkcija na određeno vrijeme, a u slučaju teških povreda zakona i trajno.

Važan problem je dakako i potreba za preciznim, potpunim i jasnim definiranjem dobrovoljnih priloga, što je (napokon) djelomično uređeno u Zakonu o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske. Ono što je propušteno uređiti spomenutim novodonešenim Zakonom je postavljanje granice za donacije fizičkih i pravnih osoba, zabrane anonimnih donacija i donacija u gotovini, te odredba da sve donacije koje premašuju gornji limit treba preli-

⁷ Dio sredstava za rad političkih stranaka koji se osigurava u državnom proračunu za iduću proračunsku godinu iznosi 0,056% sredstava tekućih izdataka proračuna iz prethodne godine... raspoređuju se političkim strankama koje imaju najmanje jednog zastupnika u Hrvatskom saboru. Odbor za Ustav, Poslovnik i politički sustav Hrvatskoga sabora donosi odluku o raspoređivanju sredstava iz stavka 1. ovoga članka za svaku godinu, kojom se utvrđuje jednaki iznos sredstava za svakog zastupnika u Hrvatskom saboru tako da pojedinoj političkoj stranci pripadaju sredstva razmjerno broju njenih zastupnika. Za svakog izabranog zastupnika podzastupljenog spola političkim strankama pripada i pravo na naknadu u visini od 10% iznosa predviđenog po svakom zastupniku. NN 36/2001. Zakon o izmjenama Zakona o političkim strankama čl.19

⁸ Ustavna je kategorija (čl. 6. stavak 3.) obveza stranaka javno polaganje računa o porijeklu i namjeni svojih sredstava i imovine, a i Zakon o političkim strankama (NN 76/1993.) u čl. 20. navodi obvezu prikazivanja podrijetla i namjene sredstava koja su im pristigla tijekom jedne kalendarske godine.

⁹ O financiranju političkih stranaka u tranzicijskim zemljama vidi: Josip Kregar, str.15., www.transparency.hr/dokumenti/tekstovi/prijedlog_financ_polit_stranaka.pdf

ti ili u državni proračun ili na račun neke humanitarne organizacije. Za donacije pravnih osoba mogu se uvesti porezne olakšice.

Zakonom o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske napokon se uređuju pravila izborne utakmice što se tiče financiranja, posebice načina primanja, trošenja sredstava, ali i javnosti izvora sredstava. Time se otklanjaju nedorečenosti Zakona o političkim strankama u svezi financiranja političkih stranaka, posebno Zakona o izborima zastupnika u Sabor Republike Hrvatske i Zakona o izborima predsjednika Republike Hrvatske kojim su se regulirala pitanja financiranja izborne promidžbe.

Dakako, ovaj zakon tiče se samo izborne promidžbe za predsjednika Republike Hrvatske, ali je velika stvar, jer je za pretpostaviti da će slijedeći parlamentarni izbori biti dočekati sa zakonom u svezi financiranja političkih stranaka, kako financiranja redovitoga rada stranke, tako i financiranja izborne promidžbe. Zakonom o financiranju izborne promidžbe za predsjednika Republike Hrvatske riješen je problem i najveća mana Zakona o političkim strankama u kojem su samo navedeni dobrovoljni prilozi kao način prikupljanja prihoda političkih stranaka bez navođenja bilo kakvih ograničenja. Ovaj Zakon određuje da se izborna promidžba financira prvenstveno iz privatnih izvora financiranja. Javno financiranje izborne promidžbe, dakle, iz državnog proračuna, rezervirano je za one kandidate koji na izborima ostvare zakonom propisani postotak¹⁰, sukladno zakonu i odluci Vlade Republike Hrvatske.

Zakonom je zabranjeno primanje darova u novcu, drugim sredstvima te uslugama od:

stranih država, političkih stranaka, stranih fizičkih i pravnih osoba; javnih poduzeća, pravnih osoba s javnim ovlastima i poduzeća u većinskom vlasništvu države te drugih pravnih osoba u kojima Republika Hrvatska, odnosno jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave imaju većinsko vlasništvo nad dionicama, odnosno udjelima, te javnih i drugih ustanova u vlasništvu Republike Hrvatske i jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave; udruga radnika i poslodavaca; udruga, zaklada i fundacija koje zastupaju i predstavljaju državni dužnosnici ili dužnosnici lokalne i područne (regionalne) samouprave, pravnih osoba s javnim ovlastima, vjerskih zajednica, humanitarnih te drugih neprofitnih udruga i organizacija; proračuna jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave; trgovačkih društava u vlasništvu ili u suvlasništvu jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave; ustanova kojima je osnivač država ili jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave.

Trošenje sredstava za financiranje izborne promidžbe vremenski je ograničeno, odnosno, može se koristiti samo od dana raspisivanja izbora do dana održavanja izbora. Zabranjeno je korištenje sredstava iz proračuna države ili proračuna jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave koja su imenovana kao sredstva iz redovne djelatnosti osim ako je dopuštena posebnim propisom kojim je propisana fizička zaštita dužnosnika. Također, Zakon eliminira "kupovanje" izbornih glasova te financiranje pojedinih projekata u svrhu dobivanja izbornih glasova.

Zakon vodi računa i o transparentnosti odnosno javnosti izvora sredstava, posebno visini i izvorima prikupljenih sredstava (obvezuje kandidate da najkasnije 7 dana prije održavanja izbora dostaviti Državnom izbornom povjerenstvu podatke o visini i izvorima sredstava prikupljenima za troškove izborne promidžbe), zatim podatke o visini i izvoru utrošenih sredstava koja su korištena za izbornu promidžbu koje moraju predati

¹⁰ Prema Zakonu o izboru predsjednika Republike Hrvatske (NN22/1992), čl. 16. regulirao je pitanje naknade troškova iz državnog proračuna onim predsjedničkim kandidatima koji su na izboru dobili najmanje 10% glasova. Na izborima za predsjednika Republike Hrvatske 2000. godine Vlada Republike Hrvatske donijela je Odluku o utvrđivanju visine naknade troškova izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske odredila je onim predsjedničkim kandidatima koji su osvojili najmanje 10% glasova naknadu troškova u iznosu od 500.000 kn u svakom izbornom krugu (NN 144/99)

Državnom izbornom povjerenstvu u roku 15 dana od dana održavanja izbora, te konačno Državno izorno povjerenstvo objaviti će u roku 8 dana od dana primitka obvezujućih podataka u "Narodnim novinama" i drugim sredstvima javnog priopćavanja cjelovito izvješće o visini i izvorima sredstava koje je pojedini kandidat za predsjednika Republike Hrvatske koristio za financiranje izborne promidžbe.

Kandidati koji su sudjelovali u postupku izbora za predsjednika Republike Hrvatske imaju pravo podnijeti prigovor radi povrede odredbi ovoga Zakona Državnom izbornom povjerenstvu u roku od 48 sati od dana objave u "Narodnim novinama".

Kao nadzor nad provođenjem izbora, ali i financiranjem izborne promidžbe nominirano je Državno izorno povjerenstvo koje se brine: za pravovremeno dostavljanje izvješća 7 dana prije održavanja izbora o prikupljenim sredstvima i njihovom podrijetlu, 15 dana nakon održanih izbora visina i izvore utrošenih sredstava, te obvezu DIP-a da u roku 8 dana od prikupljenih podataka od predsjedničkih kandidata koji su sudjelovali na izborima objave cjeloviti prikaz prikupljenih i utrošenih sredstava (visinu i izvore) u "Narodnim novinama" i drugim sredstvima javnog priopćavanja.

Ono što je Zakonom ostalo neregulirano su sankcije koje su trebale biti propisane za nepridržavanje zakonskih odredbi.

FINANCIRANJE POLITIČKIH STRANAKA U DRUGIM DRŽAVAMA

Teorijski obrađujući materiju u pogledu zakonske regulative o financiranju političkih stranaka u pojedinim državama, prvo polazimo od izvora financiranja stranaka: javnih ili privatnih izvora. Privatni izvori financiranja čine tradicionalni način prikupljanja sredstava za rad stranaka, dok se javno financiranje stranaka, iz državnog proračuna, javlja prvi put u Kostriki 1954. godine, te prvi put na europskom kontinetu u Njemačkoj 1959.

godine¹¹. I jedan i drugi način financiranja političkih stranaka gledano zasebno nose sa sobom neke negativne posljedice. Kako bi se izabrao najbolji način izvora financiranja, te obuhvatilo prednosti i privatnog i javnog političkog financiranja, često se zakonska regulativa odnosi na kombinaciju javnih i privatnih izvora financiranja. Čak je i Velika Britanija¹² 2000. godine prihvatila oblik javnog financiranja političkih stranaka, iako oprezno, te određuje GBP 2 miliona godišnje pomoći da se rasporedi među strankama u svrhu političkog istraživanja (privatno financiranje do tada je bio jedini način financiranja u toj zemlji). Javno (državno) financiranje političkih stranaka u komparativnim analizama dijeli se na direktno¹³ (financiranje za redovito funkcioniranje stranke i/ili izbornu kampanju) i indirektno (državna pomoć u korištenju besplatnog medijskog prostora¹⁴, porezne olakšice¹⁵, besplatne prostorije,

¹¹ Petak, Zdravko, Usporedna analiza financiranja stranaka i izbora u Hrvatskoj i svijetu, Politička misao, br. 4., 2001., str. 36.

¹² Michael Pinto-Duschinsky, On the Financing System in Great Britain, www.ife.org.mx/wwwcai/elecme5/financing_system.html

¹³ Javno direktno financiranje nije prisutno u: Antigva i Barbuda, Armenija, Bahami, Bangladeš, Barbados, Belize, Bocvana, Cipar, Čile, Dominika, Fidži, Filipini, Gambija, Gana, Grenada, Gvajana, Gvineja Bisau, Indija, Jamajka, Jordan, Kiribati, Kuvajt, Litva, Lesoto, Madagaskar, Mauritanija, Malezija, Malta, Maršalovi Otoci, Mauricijus, Mauritanija, Mikronezija, Moldavija, Nauru, Nepal, Nigerija, Novi Zeland, Palau, Papua Nova Gvineja, Peru, Senegal, Sijera Leone, Singapur, Solomonski Otoci, Surinam, Sveti Kristofor i Nevis, Sveta Lucija, Sveti Vincent i Grenadin, Togo, Tonga, Trinidad i Tobago, Tuvalu, Uganda, Ukrajina, Vanuatu, Venecuela, Zambija

Izvor: Funding of Political Parties and Election Campaigns, unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTC/UNPAN014975.pdf

¹⁴ Indirektno javno financiranje (korištenje medijskog prostora) nije prisutno u: Antigva i Barbuda, Australija, Austrija, Bahami, Barbados, Belize, Bocvana, Bugarska, Cipar, Dominika, Fidži, Finska, Grenada, Jamajka, Kiribati, Lesoto, Maršalovi Otoci, Mikronezija, Palau, Papua Nova Gvineja, Senegal, Solomonski Otoci, Sveti Kristofor i Nevis, Sveta Lucija, Sveti Vincent i Grenadin, Trinidad i Tobago, Tuvalu, Uganda, Vanuatu, Venecuela, Zambija; Izvor: idem.

¹⁵ Indirektno državno financiranje (porezne olakšice) postoji u: Argetini, Benin, Brazil, Češka, Čile, Ekvador, Gvatemala, Honduras, Island, Italija, Izrael, Japan, Kolumbija,

poštanske usluge i sl.). Privatno financiranje političkih stranaka odnosi se na prihode od članarina i donacija. Zakonske regulative¹⁶ definiraju različite tehnike raspoređivanja proračunskih sredstava na način da se iz unaprijed određene sume sredstva raspodjeljuju političkim strankama prema broju osvojenih mjesta u parlamentu ili prema broju valjanih glasova na recentnim izborima. *Poljska* državnu pomoć temelji na broju zastupničkih mjesta, tako da se ukupna proračunska suma dijeli s brojem zastupničkih mjesta (560) i u ekvivalentu iznosi 7.650 € pomnoženu s brojem zastupnika. *Estonija* proračunska sredstva raspodjeljuje prema broju osvojenih mjesta svake stranke u parlamentu uz priznate troškove minimalne stranačke administracije. *Češka* kompenzira troškove izbora te ih veže uz broj osvojenih glasova. Prag za stranke koje su osvojile preko 3% glasova i povećava se za svakih 0,1% glasova između 3% i 5% osvojenih glasova. Ako je pojedina stranka dobila više od 5% glasova iznos sredstava ostaje na istoj razini. *Rumunjska* određuje opći proračunski limit troškova 0,005% ukupnih proračunskih sredstava koji se udvostručuje u izbornim godinama. Proračunska sredstva raspodjeljuju se strankama koja je dobila preko 2% glasova ili ima bar 1 zastupnika. Jednaka bazična pomoć dijeli se 1/3 proračunskih sredstava, a preostali dio 2/3 sredstava dijele se prema broju osvojenih mjesta u parlamentu. U *Srbiji* svakog mjeseca se iz proračuna izdvaja 500 prosječnih plaća koje se raspoređuju parlamentarnim strankama prema zastupljenosti. Za izbornu kampanju stranke dobivaju paušalni iznos od 2.500 prosječnih plaća, dok je za predsjedničke

izbore paušalni iznos 1.000 prosječnih plaća. U *Njemačkoj* stranke svake godine primaju od države 1.30 DM za svaki glas od 5 miliona valjanih glasova koji trebaju glasovati na europskim izborima, saveznim izborima i državnim izborima. Pored prvih 5 miliona, dobijaju i 1 DM po glasu. Dodatno 50 feniga se plaća za svaku 1 DM koju je stranka primila od priloga članova ili zakonitih donacija. Maksimalni godišnji iznos državnih sredstava za sve stranke zajedno ne dostiže više od 230 miliona DM (apsolutni gornji limit), koji je 1998. godine povećan na 245 miliona DM. Naknada troškova uvjetovana je brojem osvojenih mjesta na saveznim izborima (najmanje 0,5% osvojenih glasova), 1% valjanih drugih glasova osvojenih na državnim izborima. Političke stranke također dobivaju 0.50 DM javnih sredstava za svaku 1 DM prikupljene članarine ili privatne donacije. U *Francuskoj* se stranke samo mogu kvalificirati za ovaj vid državne pomoći ako dokažu potporu građanstva, te objave 10.000 osoba kao donatora i prikupe najmanje 1 milion FF donacija stranci.

Pojedine države precizno definiraju dobrovoljne priloge, te neke donacije ograničavaju a neke donacije zabranjuju, a u pogledu izborne kampanje određuju limit troškova koji se smije u tu svrhu potrošiti. Zabrana stranih donacija prisutna je u *Poljskoj*, koja uz to ima striktna ograničena vezana za donacije javnih poduzeća. Pravne osobe mogu donirati stranke samo iz čistog prihoda. Postoji limit za osobne donacije, dok svaka donacija iznad dvije prosječne plaće ne smije se isplatiti u gotovini. Limit kampanja za predsjedničke izbore iznose 2.500.000 €. *Estonija* nema limit za osobne donacije, ali zabranjuje anonimne donacije te donacije u gotovini koje prelaze 1.000EK. Zabranjeno je doniranje javnih poduzeća u većinskom državnom vlasništvu. *Bugarska* propisuje zabranu donacije od osoba javnog prava i svih pravnih osoba u vlasništvu države preko 50%, zabranu donacija stranih fizičkih i pravnih osoba, kao i anonimne

Kostarika, Litvanija, Mali, Malta, Meksiko, Namibija, Nikaragva, Njemačka, Panama, Paragvaj, Portugal, Sveti Toma i Princip, Španjolska, Tajland, Zelenortska Republika, Izvor: idem.

¹⁶ Komparativnu analizu financiranja političkih stranaka u tranzicijskim zemljama vidi u Josip Kregar, Novac u politici, www.transparency.hr/dokumenti/tekstovi/prijedlog_financ_polit_stranaka.pdf i dalje: Funding of Political Parties and Election Campaigns unpain1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UNTc/UNPANO14975.pdf

donacije. Limit troškova kampanje iznose \$1.00.000. *Češka* zabranjuje donacije preko 50.000ČZK, a tim iznosom limitira i članarine. Svaka individualna donacija mora se temeljiti na pisanom ugovoru, zabranjene su strane donacije, donacije od strane država, kompanija u kojima država ima preko 10% vlasništva ali dopušta donacije stranih političkih stranaka i njihovih fondacija. Rumunjska limitira osobne donacije (100 minimalnih plaća) i donacije pravnih osoba (500 minimalnih plaća). Donacije manje od 10 minimalnih plaća ne prijavljuju se. Zabranjene su donacije javnih, državnih poduzeća, ali dozvoljene su donacije stranih udruga ili kompanija u koje je učlanjena stranka i dozvoljene su anonimne donacije. *Srbija* limitira donacije fizičkih osoba (10 prosječnih minimalnih plaća) te za pravne osobe (100 zarada). *Njemačka* propisuje porezne olakšice te se donacije od 6.000DM po osobi odbijaju od porezne osnovice. Donacije preko 20.000DM moraju biti navedene u stranačkom objavljenom izvješću s imenom i adresom donatora. Francuska od 1995. godine zabranjuje donacije od privatnih korporacija i javnih kompanija. Zabranjene su i strane donacije. Fizičke osobe mogu donirati najviše 50.000 FF godišnje, dok se donacije iznad 1.000 FF moraju izdati čekom. Troškovi predsjedničke kampanje limitirani su i iznose 90 miliona FF za prvi krug, 120 miliona FF za drugi krug. Kampanja za parlamentarne izbore ograničena je na 250.000 FF i za političke stranke i za kandidate plus 1 FF za svakog stanovnika. Europski izbori dozvoljavaju izborne troškove do 56 miliona FF po listi. Troškovi lokalne izborne kampanje variraju od 1,5 FF do 11 FF za svakog stanovnika, u ovisnosti od vrste izbora i broja stanovnika.

Nadzor nad financijama stranaka, transparentnost i sankcije variraju od zemlje do zemlje. U *Poljskoj* izvješća se podnose Državnoj izbornoj komisiji koji ima ovlasti i kažnjavanja. Sankcije su rigorozne. *Estonija* izvješća o financijama podnosi svaka tri

mjeseca, za vrijeme kampanje svakih sedam dana. Sankcije su novčane i kaznene. Nema precizne regulacije za obavješćavanje javnosti i reviziju. *Bugarska* stranačke godišnje proračune dostavlja državnoj reviziji, bez uvida javnosti. *Rumunjska* određuje Državnu reviziju da nadgleda stranačke financije. *Srbija* propisuje obvezu podnošenja cjelokupnog izvješća o porijeklu, visini i strukturi prikupljenih i utrošenih sredstava na posebnom obrascu deset dana nakon izbora. Sankcija je gubljenje prava na sredstva iz državnog proračuna za sljedeću kalendarsku godinu, a ako stranka potroši u izornoj kampanji više od iznosa propisanog zakonom kaznit će se dvostruko većim iznosom. Njemačka financijske izvještaje s detaljnim prihodima i rashodima, te informacijama o imovini i dugovima na svim nivoima svake stranačke organizacije, te svi izvještaji i liste donatora objavljuje u parlamentarnim novinama (Bundestags-Drucksache). *Francuske* političke stranke moraju podnijeti godišnja izvješća, dok kandidati podnose izvještaje nakon svakih izbora. Predsjednička kampanja podrazumijeva podnošenje izvještaja s troškovima kampanje koji se objavljuje u *Journal Officiel* dva mjeseca poslije kampanje. CCFP je specijalna agencija koja kontrolira troškove kampanje i druga pitanja u svezi političkih financija, ali u pogledu svoje snage ima male ovlasti. U slučaju kršenja zakona slučaj preuzima državni odvjetnik, ali čak i tada administrativne i kaznene sankcije su prilično skromne.

ISTRAŽIVANJE JAVNOG MNIJENJA GRAĐANA GRADA OSIJEKA

Sociološkoempirijsko istraživanje građana grada Osijeka obavljeno na reprezentativnom uzorku od 1337 ispitanika¹⁷. Kao nezavisne

¹⁷ Podaci su prikupljeni uz pomoć kombinacije intervjua i ankete, te upitnika kao instrumenta za provođenje ankete. Prilikom interpretacije podataka korišteni su apsolutni podaci (frekvencija) i relativni podaci (%), ukrštane su zavisne i nezavisne varijable (sociodemografske karakteristike).

varijable definirane su slijedeće sociodemografske karakteristike: spol, dob, školska sprema, kvalifikacija, djelatnost i ekonomski status; te su stavljene su u korelaciju (odnos) sa zavisnim varijablama.

Sociodemografske karakteristike

U istraživanju je sudjelovalo 1337 ispitanika (respondenta), 729 žena ili 55% i 608 muškaraca ili 45%.

Dobna struktura ispitanika je slijedeća. Anketiranih osoba do 19 godina je 68 ili 5.1%. Ispitanici dobne skupine od 20 – 29 godina je 218 ili 16%, a broj manje je ispitanika dobne skupine od 30 – 39 godina odnosno 217 ili 16%. Četvrtina ispitanika (25%) ili 332 respondenta pripadaju dobnoj skupini od 40 – 49 godina. Osoba od 50 – 64 godine je 304 anketirana ili 23%, a osoba iznad 65 godina, odnosno umirovljenika 197 ili 15%. Nije odgovorio jedan ispitanik, odnosno 0.1%.

Školska sprema operacionalizirana je u sedam kategorija: bez škole (13 ispitanika ili 1%), bez završene osnovne škole (67 ili 5% ispitanika), završena osnovna škola (142 ili 11 % anketiranih osoba), obrtnička škola ili trogodišnja škola (251 ili 19% ispitanika), gimnazija ili druga četverogodišnja škola (552 ispitanika ili 41%), viša škola (148 ili 11%), te fakultet ili visoka škola (čak 164 ispitanika ili 12%).

Slijedeća sociodemografska karakteristika je kvalifikacija. Ispitanici - nekvalificirani radnici broje 100 ili 7.5%, a polukvalificirane radne snage je 25 anketiranih ili 1.9%. Ispitanici koji se prema kvalifikaciji svrstavaju u kvalificirane radnike čine 6.8% ili 91 ispitanik, a visoko kvalificirani radnici čine svega 2.1% ukupnog uzorka odnosno 28 ispitanika. Više od polovine ispitanika (51%) je srednje

stručne spreme, i broji 687 ispitanika. Respondenti sa višom stručnom spremom čine 12% ukupnog uzorka odnosno 154 respondenta, a približno isti broj otpada na ispitanike visoke stručne spreme kojih je 158 ili 12%. Jedan ispitanik nije odgovorio odnosno 0.1%.

Operacionalizacija djelatnosti koje ispitanici obavljaju napravljena je u 10 kategorija. U državnim službama (vojsci, policiji, upravi i sl.) zaposleno je 107 ili 8% anketiranih. U javnim službama (obrazovanju, zdravstvu i sl.) zaposleno je 143 ispitanika ili 11%. Od ukupno zaposlenih anketiranih osoba najveći broj zaposleno je kod privatnika, njih 207 ili 15%. Poduzetnici-privatnici broje 56 ili 4.2%. Umirovljenika je najveći broj, jedna četvrtina anketiranih, točnije 331 ili 25%. Učenika ili studenata je 164 ili 12%. Kućanica je 84 ili 6.3%, nezaposlenih 105 ili 7.9% i ostalih djelatnosti 16 ili 1.2%.

Ekonomski status variran je s prosjekom plaća u Republici Hrvatskoj koja se kreću u razredu od 3.001-5.000 kn, te su tretirana kao prosječna. Loš ekonomski status podrazumijeva primanja do 1.000 kn, ispod prosječan od 1.001- 3.000 kn. Lošim ekonomskim statusom opisalo je svoj ekonomski status 113 osoba ili 8.5%, a 472 ispitanika ili 35% ispod prosječnim. Kako smo naveli prosječna primanja kreću se od 3.001 – 5.000 kn, a za prosječan ekonomski status opredijelilo se 399 ispitanika ili 30%. Iznad prosječna primanja su u razredu od 5.001 – 7.500 kn i takvog ekonomskog položaja je 105 respondenta ili 7.9%. Odlična primanja su iznad 7.501 kn, a takvih je svega 26 ispitanika ili 1.9%. Nije odgovorio samo 1 ispitanik ili 0.1%, 221 osoba ili 17% nema nikakvih primanja. Na osnovu aritmetičke sredine koja je 2.51 zaključili smo da su stanovnici na području grada Osijeka na donjoj granici prosječnog ekonomskog položaja.

Javno mnijenje o financiranju političkih stranaka

U pitanju “**Molimo da se izjasnite o najboljim i najprihvatljivijim načinima**

Prilikom rangiranja pojedinih problema korištena je aritmetička sredina u pitanjima u kojima respondenti ocjenjuju pojedina pitanja ocjenama od 1 – 5 (gdje ocjena 1 označava neslaganje, negativnu ocjenu, ocjena 3 osrednje slaganje, odnosno neslaganje, a ocjena 5 pozitivnu ocjenu, odnosno potpuno slaganje, a ocjene 2 i 4 su za međustanja). Analiza sadržaja korištena je u obradi pitanja otvorenog tipa.

financiranja političkih stranaka, odnosno tko bi trebao financirati rad političkih stranaka ispitanici su zamoljeni da bez sugeriranja sastavljača upitnika i anketara iznesu svoje mišljenje o financiranju političkih stranaka, budući da je pitanje bilo otvorenog tipa, bez ponuđenih odgovora. Strukturu odgovora možemo vidjeti u tablici 1.0.

možemo uočiti veliku zastupljenost osoba od 40- 64 godine (27% ispitanika dobne skupine od 40-49 godina ih smatra da je proračun pravi način financiranja, te 26% anketiranih od 50-64 godine). Na trećem mjestu izvora financiranja zauzele su članarine i donacije s potporom 86 respondenta (6.4%). Četvrto mjesto pripalo je financiranju iz proračuna i

Tablica 1.0.	Financiranje političkih stranaka	
	Frek.	%
Članarine-samofinanciranje	600	45
Proračun	162	12
Članarine i donacije	86	6.4
Proračun i članarine	68	5.1
Donacije, sponzori	59	4.4
Proračun i donacije (sponzorstvo)	33	2.5
Sve samo ne proračun	29	2.2
Djelatnost	24	1.8
Kao i do sada, ništa ne treba mijenjati	14	1
Inozemstvo	5	0.4
Ne znam	156	12
Ostalo	6	0.4
Nisu odgovorili	95	7.1
Ukupno	1337	100

Najveći broj ispitanika 600 ili 45% izjasnilo se da se političke stranke trebaju financirati isključivo iz svojih članarina, odnosno samofinanciranjem. S jedne strane razumljiv je takav odnos javnog mnijenja budući da se stranke velikim dijelom financiraju iz državnog proračuna, a u državni proračun slijevaju se sredstva poreznih obveznika i od tih sredstava poreznih obveznika dijelom se financiraju i političke stranke. Stoga je razumljivo što 45% ispitanika ne želi da se njihovim novcima financiraju političke stranke. Gledajući detaljnije prema dobnoj strukturi čak 25% respondenata od 40-49 godina zastupa mišljenje o samofinanciranju, kao i 26% ispitanika od 50-64 godine. Zanimljivo je da se za državno financiranje izjasnilo 162 anketirana, odnosno 12%. Tu također

članarina, ukupno 5.1% ispitanika. Peto mjesto i 59 anketiranih (4.4%) izjasnilo se za financiranje samo od donacija. Financiranje iz proračuna i od donacija dobilo je svega 2.5% od ukupnog broja ispitanika. Nešto manji broj ispitanika, njih 29 ili 2.2% izjasnilo se za bilo koji oblik financiranja političkih stranaka samo da financijska sredstva ne idu iz proračuna. Od vlastite djelatnosti političkih stranaka trebale bi se financirati stranke prema mišljenju 24 respondenta (1.8%). Anketirani koji ništa ne bi mijenjali čine 1% uzorka, a od inozemnih sredstava financiralo bi 0.4% ispitanika ili njih petero. Nije odgovorilo 95 ili 7.1% ispitanika, a 156 ili 12% izjasnilo se da zaista ne znaju na koji način bi se političke stranke trebale financirati. Šest ispitanika (0.4%) navelo je ostale načine financi-

ranja političkih stranaka. Uočena je korelacija zavisne varijable financiranja političkih stranaka i nezavisne varijable spola u toj mjeri što 71% ispitanica u odnosu na samo 29% ispitanika decidirano je izjavilo da ne zna na koje bi se načine politička stranka trebala financirati, što ukazuje na veću nezainteresiranost žena o politici u odnosu na muškarce.

Budući da je ovo pitanje bilo otvorenog tipa, napravljena je detaljna analiza sadržaja. Za potrebe kompjutorske obrade podataka u tablici 1.0. iskazana je "gruba" obrada kako

bi omogućili ukrštanja s nezavisnim varijablama. Ručno rađena analiza sadržaja detaljnije iskazuje rang mišljenja građana grada Osijeka o načinima financiranja političkih stranaka.

U slijedećem pitanju ispitanici su zamoljeni da ocijene ocjenama od 1 – 5 **u kojoj mjeri bi se trebale financirati političke stranke** (ocjena 1 znači uopće ne, neprihvatljiv način financiranja, ocjena 3 osrednje, moguće, ocjena 5 u potpunosti prihvatljiv način financiranja, a ocjene 2 i 4 su za međustanja).

Tablica 1.1.	Načini financiranja političkih stranaka	
	Frek.	%
1. Članarine-samofinanciranje	383	24.33
2. Proračun	131	8.32
3. Donacije - sponzori	82	5.21
4. Članarine i donacije	57	3.62
5. Proračun i članarine	43	2.73
6. Sve samo ne proračun	34	2.16
7. Djelatnost	26	1.65
8. Proračun i donacije	14	0.89
9. Kao i do sada, ništa ne treba mijenjati	10	0.63
10. Inozemstvo	4	0.25
11. Ne znam	158	10.04
12. Sami	297	18.87
13. Država	58	3.68
14. Dobrovoljna davanja	38	2.41
15. Privatna poduzeća i pojedinci simpatizeri	37	2.35
16. Organiziranje akcija, koncerata, igre na sreću	15	0.95
17. Reklame	13	0.82
18. To me ne zanima	10	0.63
19. Ne trebaju im	8	0.51
20. Ne narod kroz poreze i sl. tražbine	8	0.51
21. Neka se snalaze	7	0.44
22. Političari svojim novcem	7	0.44
23. Dnevnice iz Sabora	5	0.32
24. Predsjednik i Vlada	4	0.25
25. Volonterski rad	4	0.25
26. Mora biti transparentno i legalno	4	0.25

27. Tajkuni	3	0.19
28. Koliko zarade, koliko neka i troše	3	0.19
29. Ostalo	28	1.78
30. Bez odgovora	83	5.27
Ukupno	1574*	100

Podaci "ostalo" navode mišljenja koja je teško pridružiti nekoj od predloženih modulacija odgovora, kao:

- "Trebalo bi se smanjiti uzimanje od običnih ljudi."
- "Neka se sami financiraju, tako će cijeniti rad ostalih."
- "Plaćanjem poreza financiramo svoje stranke."
- "Sumnjam da bi se mogao pronaći izvor financiranja koji bi zadovoljio financijske aspekte vladajućih stranaka, pa tako i onih koji će ubuduće biti na vlasti.", itd.

Načini financiranja političkih stranaka rangirani su prema aritmetičkim sredinama. U tablici su podaci samo onih ispitanika koji su odgovorili na pitanje o prihvatljivosti načina financiranja, oni koji nisu odgovorili ili su odgovorili sa ne znam nisu obrađeni prilikom izračunavanja aritmetičke sredine. Respondenti koji su odgovorili sa ne znam kreću su oko 6 ispitanika ili 0.4%, a oni ispitanici koji nisu odgovorili, najčešće ih je 41 ili 3.1%. Dobiveni podaci uvelike iznenađuju, osim prvorangiranog izvora prihoda od članarina. Dakle, prihodi od članova stranaka – članarine dobile su iznad prosječnu ocjenu sa aritmetičkom sredinom od čak 4.26. Više od polovine, 766 ili 57% ispitanika daje najveću ocjenu ovom načinu financiranja, 241 ispitanik ili 18% preferira ocjenu 4. Za srednju ocjenu 3 odlučilo se 176 anketiranih ili 13%, za ispod prosječnu ocjenu 2 - 78 ispitanih ili 5.8%. Kao neprihvatljiv način financiranja izjasnile su se 34 ispitanice osobe ili 2.5%. Moram napomenuti da u teoriji financiranja političkih stranaka prihodi od članarina čine zanemarivo mali izvor prihoda političkih stranaka i opće je mišljenje da je to nedostatan izvor prihoda¹⁸. Tražeći vezu između ove

varijable i nezavisnih (sociodemografskih karakteristika) uočena je samo vezanost sa školskom spremom. Naime, 38% respondenta bez škole dali su najveću ocjenu 5, što znači da se u potpunosti slažu s financiranjem stranaka od članarina, ocjenu 5 dalo je 45% ispitanika s nezavršenom osnovnom školom, 52% ispitanika sa završenom osnovnom školom, 51% trogodišnje srednje škole ili obrtničke škole, 61% anketiranih sa završenom gimnazijom ili drugom četverogodišnjom školom, 59% sa višom školom i 63% ispitanika sa fakultetom.

Postoji trend prepoznavanja ove varijable kao u potpunosti prihvatljive (ocijenjene najvećom ocjenom), koji raste sa većom školskom spremom. Broj ispitanika koji nisu odgovorili je 36 ili 2.7%, a onih koji su odgovorili sa ne znam je 6 ili 0.4%.

Na drugom mjestu, ali znatno slabije ocijenjeni, su prihodi od propagandnog materijala. Aritmetička sredina je 3.62. Ocjenama 1 i 2 kao neprihvatljiv način financiranja ocijenilo je 207 anketiranih ili 15.5%. Za srednju ocjenu 3 u najvećoj mjeri se izjasnilo 373 anketiranih ili 28%, iako je podjednaka distribucija odgovora i za ocjenu 4 od 344 ili 26% ispitanika i za ocjenu 5, 366 ispi-

¹⁸ Članarine kao izvor financiranja vežu se za masovni tip političkih stranaka kojima je cilj okupljanje što mnogobrojnijeg članstva koji, pored ostalih razloga, redovito plaćaju članarinu te tako financiraju političku stranku. Vidi: Gurvitch Georges, Sociologija, Maurice Duverger, Sociologija političkih stranaka, Naprijed, Zagreb, 1946.-1966., str.33

* Napomena: kod otvorenog pitanja dana je mogućnost ispitanicima slobodno iznošenje stavova i mišljenja. Neki ispitanici dali su više odgovora koji su prilikom obrade tretirani kao svaki posebno, stoga je ukupan broj odgovora veći od ukupnog broja ispitanika.

Tablica 2.0.	Prihvatljivost načina financiranja												
	1		2		3		4		5		Uk.	Ar. sr.	
	Fr.	%	Fr.	%	Fr.	%	Fr.	%	Fr.	%			
1.Prihodi od članova stranaka (članarine)	34	2.5	78	5.8	176	13	241	18	766	57	1295	4.26	
2.Prihodi od propagandnog materijala	73	5.5	134	10	373	28	344	26	366	27	1290	3.62	
3.Dobrovoljni prilozij pojedinaca	134	10	144	11	334	25	299	22	378	28	1289	3.5	
4.Izdavačka djelatnost	101	7.6	157	12	381	28	363	27	289	22	1291	3.45	
5.Organiziranje aukcija umjetnina, koncerata i sl.	165	12	170	13	330	25	318	24	305	23	1288	3.33	
6.Prilozi pojedinaca iz dijaspor	193	14	176	13	378	28	261	20	282	21	1290	3.2	
7.Dobiti iz imovine (zgrade, posl. prostori)	215	16	240	18	428	32	219	16	183	14	1285	2.93	
8.Prilozi poduzeća u pri-vatnom vlasništvu	283	21	224	17	416	31	208	16	159	12	1290	2.79	
9.Prilozi stranih državljana	346	26	206	15	322	24	223	17	182	14	1279	2.76	
10.Inozemne političke stranke i udruge	346	26	222	17	384	29	199	15	138	10	1289	2.66	
11.Dobiti poduzeća (dionice, udjeli i sl.)	319	24	251	19	407	30	176	13	135	10	1288	2.66	
12.Multinacionalne kompanije	352	26	227	17	379	28	195	15	134	10	1287	2.64	
13.Inozemna javna poduzeća	362	27	220	16	372	28	207	15	128	9.6	1289	2.63	
14.Državni proračun	596	45	247	18	248	19	95	7.1	115	8.6	1301	2.14	
15.Prilozi poduzeća u državnom vlasništvu	539	40	282	21	308	23	101	7.6	58	4.3	1288	2.11	
16.Poračun jedinica lo-kalne samouprave	540	40	308	23	301	23	85	6.4	60	4.5	1294	2.08	
17.Ostalo	25	1.9	10	0.7	26	1.9	8	0.6	9	0.7	78	2.56	

tanika ili 27%. Nije odgovorilo 41 ispitanik ili 3.1%, a 6 ispitanika odnosno 0.4% ih je odgovorilo sa ne znam.

Dobrovoljni prilozi pojedinaca također je ocijenjen iznad prosječnom ocjenom (aritmetička sredina je 3.5). Jedna četvrtina respondenata (25%) ocijenila je ovaj način financiranja stranaka ocjenom 3, a 21% ispitanih neprihvatljivim načinom financiranja, odnosno ocjenama 1 i 2. Ocjenom 4 i uglavnom prihvatljivim načinom financiranja oprijedijelilo se 299 anketiranih odnosno 22%, a za ocjenu 5 bio je najveći broj respondenata 378 ili 28%. Ispitanici koji nisu odgovorili na ovo pitanje čine 3.1% od ukupnog broja anketiranih ili 41 ispitanik, a 7 (0.5%) ih je odgovorilo sa ne znam.

Financiranje političkih stranaka od izdavačke djelatnosti zauzelo je četvrto mjesto prema prihvatljivosti načina financiranja. Srednja ocjena iznosi 3.45 što ukazuje na gornju granicu prosjeka. Najveći broj ispitanika (381 ispitanik ili 28%) ocijenilo je ovaj način financiranja kao osrednji (ocjena 3). Za iznad prosječnu ocjenu 4 opredijelilo se 363 ispitanika ili 27%, a najveću ocjenu dalo je 289 (22%) anketiranih. Kao potpuno neprihvatljiv način financiranja političkih stranaka izjasnilo se 101 ispitanik ili 7.6%, a ispod prosječnom ocjenom 2 157 respondenata ili 12%. Na ovo pitanje nije odgovorilo 40 ispitanika odnosno 3%, a sa ne znam je odgovorilo 6 anketiranih odnosno 0.4%.

Na petom mjestu je organiziranje aukcija, umjetnina, koncerata i sl. Srednja ocjena je 3.33. Od odgovora se suzdržalo 43 respondenta ili 3.2%, a sa ne znam je odgovorilo 6 ispitanika. Ocjenom 1 i potpuno neprihvatljivim načinom financiranja ocijenilo je 165 anketiranih odnosno 12%, a ocjenom 2 približno isti broj 170 ispitanika ili 13%. Osrednji način financiranja od organiziranja aukcija, umjetnina, koncerata i sl. smatra 330 anketiranih odnosno jedna četvrtina (25%), a prihvatljivim načinom 318 ili 24% ispitanika, dok su 23% u potpunosti za ovaj oblik financiranja, točnije 305 respondenata.

Kao osrednji način financiranja političkih stranaka (srednja ocjena 3.2) ispitanici smatraju da bi pojedinci iz dijaspe trebali financirati političke stranke. Zanimljivo je da je ovaj način po prihvatljivosti ispred financiranja od dobiti iz imovine (zgrade, poslovni prostori) političkih stranaka (srednja ocjena je 2.93), dakle nešto što je već u posjedu političkih stranka i na što politička stranka ostvaruje prihod.

Nadalje rangirajući prema aritmetičkim sredinama, deveto mjesto zauzelo je financiranje od priloga stranih državljana (aritmetička sredina 2.76). Zanimljiv je i nedokučiv kriterij ispitanika prema kojem bi strani državljani trebali financirati političke stranke neke države, a ne žele ih financirati oni sami (financiranje političkih stranaka iz državnog proračuna dobilo je ispod prosječnu srednju ocjenu 2.14).

Deseto, jedanaesto, dvanaesto i trinaesto mjesto po prihvatljivosti načina financiranja i srednju ocjenu 2.6 dobili su slijedeći načini financiranja: financiranje političkih stranaka od strane inozemnih političkih stranaka i udruga (srednja ocjena 2.66), financiranje iz dobiti poduzeća – dionice, udjeli (srednja ocjena 2.66), multinacionalne kompanije (srednja ocjena 2.64) i financiranje od inozemnih javnih poduzeća (2.63).

Financiranje iz državnog proračuna ocijenjeno je kao uglavnom neprihvatljiv način financiranja političkih stranaka (aritmetička sredina je 2.14) što ukazuje na veliko nezadovoljstvo poreznih obveznika političkim strankama i veliku odbojnost participiranja u prikupljanju sredstava za rad političkih stranaka. Čak 45% ispitanika odnosno 596 ocijenilo je ovaj način financiranja stranaka potpuno neprihvatljivim. Ocjenom 2, također uglavnom neprihvatljivim načinom financiranja iz državnog proračuna, ocijenilo je 247 anketiranih ili 18%. Osrednjim načinom financiranja stranaka smatra 248 ispitanika ili 19%, a kao prihvatljivi način (ocjene 4 i 5) smatra 210 ispitanika ili 15.7%.

Petnaesto mjesto i srednju ocjenu 2.11 dobilo je financiranje od poduzeća u državnom vlasništvu, a šesnaesto mjesto financiranje iz proračuna jedinica lokalne samouprave (srednja ocjena 2.08).

Ostali načini koji su respondenti predložili nisu obrađeni analizom sadržaja, jer predloženi načini financiranja od strane 78 respondenata ne predstavljaju najsretnije načine financiranja političkih stranaka budući da je aritmetička sredina predloženih načina financiranja političkih stranaka od strane ispitanika 2.56.

Dobiveni podaci pokazuju nam izrazito neodobravanje građana u bilo kakvoj participaciji u financiranju političkih stranaka. To nam pokazuje izrazito nisko mjesto financiranja iz državnog proračuna (četnaesto od šesnaest) i financiranje iz proračuna jedinica lokalne uprave i samouprave (zadnje rangirano). Ispitanici su prihvatljivim načinima ocijenili ostvarivanje prihoda od članova stranaka – članarine, prihodi od propagan-

dnog materijala, dobrovoljni prilozi pojedina, prihodi od izdavačke djelatnosti, organiziranje aukcija umjetnina, koncerata i sl. Kad bi se političke stranke financirale samo prema ovim načinima, zasigurno bi izgubile svoju svrhu (u Zakonu o političkim strankama političke stranke imaju status neprofitnih organizacija) jer bi izgubile vrijeme na prikupljanje financijskih sredstava koja bi najvjerojatnije bile dostatna samo za režijske troškove. Razumljivo je nezadovoljstvo biračkog tijela trošenjem njihovih sredstava za političke stranke, ali za pretpostaviti je kad bi sredstva iz državnog proračuna namijenjena financiranju političkih stranaka bilo na jednoj razumnoj razini, a dio se utrošio na podizanje životnog standarda, izgradnju cesta, obrazovanje ili zdravstvo na primjer, i stav javnog mnijenja bi se promijenio.

Pitanje financiranja političkih stranaka, odnosno **financiranje od sredstava koja predstavljaju tajnu tzv. "sivo tržište"** obrađeno je u otvorenom pitanju u kojem su

Tablica 3.0.	Tajna financijska sredstva političkih stranaka			
	Lokalna razina		Državna razina	
	Frek.	%	Frek.	%
Prisutno je	399	30	407	30
Sve treba biti javno	145	11	154	12
To je neprihvatljiv način financiranja	89	6.7	88	6.6
Najveći problem - kao kriminal	71	5.3	79	5.9
Toga je uvijek bilo i biti će	36	2.7	37	2.8
Svatko smije tajiti svoje financije	16	1.2	15	1.1
Postoji i odobravam	11	0.8	23	1.7
Ne znam, nisam informiran	316	24	285	21
Ostalo	80	6	78	5.8
Nisu odgovorili	174	13	171	13
Ukupno	1337	100	1337	100

Analiza sadržaja o tajnim sredstvima političkih stranaka tzv. "sivoj zoni"					
Lokalna razina	Frek.	%	Državna razina	Frek.	%
Prisutno je	443	26.83	Prisutno je	463	26.86
Ne znam, nisam informiran	383	23.2	Ne znam, nisam upućen	332	19.26
Sve treba biti javno	111	6.7	Sve treba biti javno	139	8.06
Negativno ocijenjujem	97	5.87	Više, puno, dosta	138	8
Najveći problem – kao kriminal	65	3.94	Negativno	123	7.13
Dosta, više, previše	58	3.51	Najveći problem – kao kriminal	67	3.89
Treba riješiti što prije	53	3.21	Treba riješiti što prije	63	3.65
Ne bi trebala postojati	50	3.03	Ne treba ništa skrivati	53	3.07
Ne treba ništa skrivati	48	2.91	Kradu, lopovi	35	2.03
Manje	47	2.85	Ne bi trebala postojati	34	1.97
Toga je uvijek bilo i bit će	27	1.63	Toga je uvijek bilo i bit će	27	1.57
Kradu, lopovi	25	1.51	Svatko smije tajiti svoje financije	18	1.04
Nije prisutno	16	0.97	To je neprihvatljiv način financiranja	12	0.7
Svatko smije tajiti svoje financije	13	0.79	Manje	10	0.58
To je neprihvatljiv način financiranja	12	0.73	Pranje novca	7	0.41
Kosi se s transparentnošću i zakonom	6	0.36	Kosi se s transparentnošću i zakonom	7	0.41
Pranje novca	5	0.3	Nije prisutno	5	0.29
Mogu tajiti	5	0.3	Postoji, odobravam	4	0.23
Financijska manipulacija	3	0.18	Ostalo	31	1.8
Ne može se suzbiti	2	0.12	Nije odgovorilo	156	9.05
Postoji, odobravam	2	0.12	Ukupno:	1724	100
Bez odgovora	140	8.48			
Ukupno:	1651	100			

Neki pojedinačni odgovori svrstani pod ostalo (lokalna razina):

- "Cijela Hrvatska je "siva zona"."
- "Ja tebi novce, ti meni poslove."
- "Mislim da crkva ima veze s tim (franjevci)."
- "Glavaš, Kljajić i kompanija će imati koristi od toga."
- "Sve što se kupi mora imati račun."
- "Puno se daje ispod stola."
- "Treba se oformiti komisija od počasnih građana da nadziru sredstva te unos i plaćanja."

Neki pojedinačni odgovori svrstani pod ostalo (državna razina):

- "Taji se da si mogu uzeti za sebe što više."
- "Farsa! Sve u zatvor i neka se izađe na vidjelo."
- "Državni aparat mora izvršavati svoje obveze."
- "Uobičajen problem zemalja u tranziciji."
- "Mesića financira Albanija."
- "Puno prisutno, više nego kad je HDZ bio na vlasti, jer se on trudio da sve bude javno."
- "Prisutnost "sive zone" čine izbore zanimljivijima i povećavaju angažman stranaka."

građani dali svoje mišljenje o tom problemu i ocijenili u kojoj je mjeri prisutno na lokalnoj razini i na državnoj razini (tablica 3.0.).

Financijska sredstva koje političke stranke uglavnom dobivaju od donatora i u svojim statutima ih nerijetko kvalificiraju kao službena i poslovna tajna, te drugi načini financiranja predstavljaju "sivo tržište". O tim prihodima političke stranke ne žele govoriti kao ni dati ih na uvid javnosti u izvore tih sredstava i namjenu. Pogledajmo kako javno mnijenje ocjenjuje "sivu financijsku zonu" na lokalnoj i državnoj razini.

Ocijenjujući lokalnu i državnu razinu podaci su uglavnom isti, stoga smo podatke koji se odnose na državnu razinu prikazali u zagradi. Velik dio ispitanika nije znao odgovoriti na ovo pitanje čak 316 ispitanika odnosno 24% (285 ili 21%), a 174 ispitanika odnosno 13% apstiniralo je od odgovora (171 ili 13%). Čak 30% respondenata ili 399 ispitanika smatra da ovaj problem postoji (na državnoj razini 407 ili 30%), a 11% ili 145 respondenata (154 ispitanika ili 12%) smatra da sve treba biti javno. Kao neprihvatljiv način financiranja i tajenje izvora financiranja kvalificiralo je ovaj problem 89 ispitanika ili 6.7% (na državnoj razini 88 ispita-

nika ili 6.6%). Najvećim problemom – kao kriminal smatra 71 respondent odnosno 5.3% (79 ispitanik ili 5.9%). Kao problem koji je uvijek postojao i uvijek će ga u nekoj mjeri biti izjasnilo se 36 anketirana (37) ili 2.7% (2.8%). Odobravanje skrivanja i neobjavlivanja financijskih sredstava tj. 16 ispitanika (15) smatra da svatko smije tajiti svoje financije, ali gledajući zastupljenost takvog stajališta u ukupnom uzorku je svega 1.2% (odnosno 1.1% na državnoj razini). Na lokalnoj razini 11 ispitanika ili 0.8% izjasnilo se da problem "sive zone" postoji ali ga i odobrava, dok je na državnoj razini nešto veći te iznosi 1.7% točnije 23 ispitanika. Za ostale odgovore odlučilo se 80 ispitanika ili 6% na lokalnoj razini, te 78 ispitanika ili 5.8% na državnoj razini. Budući da je ovo pitanje bilo otvoreno, također je rađena analiza sadržaja te u tablici 3.1. možemo pogledati detaljniju obradu.

Budući da je jedna od teza ovoga rada netransparenstnost financija političkih stranaka, postavili smo pitanje o postojanju potrebe **upućenosti javnosti u financiranje političkih stranaka kao i uplaćeni iznosi od strane pravnih osoba i od strane fizičkih osoba (pojedinaца).**

Tablica 4.0.				Fizičke osobe	
Pravne osobe	Frek.	%		Frek.	%
Da, moraju biti poznati javnosti kao i uplaćeni iznosi	1013	75.8	Da, moraju biti poznati javnosti kao i uplaćeni iznosi	923	69
Moraju biti poznate samo pravne osobe, ali ne i iznosi	89	6.7	Moraju biti poznate samo imena, ali ne i iznosi	85	6.4
Moraju biti poznati samo uplaćeni iznosi	97	7.3	Moraju biti poznati samo uplaćeni iznosi	145	11
Ne moraju biti poznate ni pravne osobe, ni iznosi	125	9.3	Ne moraju biti poznate ni osobe, ni iznosi	166	12
Nisu odgovorili	13	1	Nisu odgovorili	18	1.3
Ukupno	1377	100	Ukupno	1377	100

Dobiveni podaci pokazuju potrebu za transparentnošću izvora prihoda političkih stranaka, kako od pravnih, tako i od fizičkih osoba. Veliki interes javnog mnijenja od tri četvrtine ili 75.8% od ukupnog broja ispitanika, točnije 1013 respondenata izjasnilo se da javnost mora znati o doniranim sredstvima političkih stranaka, tko je donirao i koliko. Respondenti koji misle da moraju biti poznate samo donacije pravnih osoba iznose 6.7% ili 89 ispitanika, a oni koji su stava da trebaju biti poznati samo uplaćeni iznosi čine 7.3% od ukupnog uzorka.

Ispitanici koji čine manjinu (9.3% ili 125 ispitanika), mišljenja su da javnost ne treba biti upoznata sa donacijama pravnih osoba kao ni iznosom doniranih sredstava. Nije odgovorilo 13 ispitanika ili 1%. Za donacije fizičkih osoba – pojedinaca također se vidi velika zainteresiranost javnosti za transparentnošću njihovih uplata. Čak 923 ispitanika ili 69% smatraju da se donatori pojedinci moraju znati kao i njihovi uplaćeni iznosi. Anketirani koji su mišljenja da trebaju biti poznati samo donatori, ali ne i njihovi uplaćeni iznosi iznose 6.4% ili 85 anketirana građana, a za potrebom poznavanja samo uplaćenih iznosa je 145 anketiranih ili 11%. Nešto veći broj ispitanika od prethodno ponuđenog koji se tiče pravnih osoba, stava je da se donatori pojedinci ne moraju znati, a ni iznosi njihovih donacija i čine 12% odnosno 166 ispitanika. U ovom pitanju apstiniralo je od odgovora 18 ispitanika ili 1.3%. Potrebu za transparentnosti izvora prihoda političkih stranaka s obzirom na dobnu strukturu u većoj mjeri iskazuju ispitanici starije dobi. Postoji trend rasta vezanosti ove varijable s godinama starosti. Primjerice kod ispitanika dobne skupine do 19 godina 53% ispitanika izjasnilo se da moraju biti poznate donacije pojedinaca i njihovi uplaćeni iznosi. Dobna skupina od 20 – 29 godina već je u većoj mjeri iskazala ovu zavisnu varijablu (62%). Ispitanici dobne skupine od 30 – 39 godina, točnije njih 66% smatra obveznim potrebu transparentnosti izvora prihoda i prikazivanja uplaćenih iz-

nosa. Dobna skupina od 40 – 49 godina, 68% također se izjasnila za potrebom prikazivanja izvora i iznosa donacija, dok je dobna skupina od 50 – 64 godine u najvećoj mjeri, čak 77% potvrdila mišljenje većine ispitanika. Umirovljenici odnosno dobna skupina više od 65 godina sa 75% složila se s navedenim stavom. Istražujući utjecaj spola na promatranu zavisnu varijablu (potrebu transparentnosti donacija pojedinaca) muškarci su u većoj mjeri (72%) u odnosu na žene (66%) potvrdili važnost transparentnosti donacija, dok su s druge strane žene (15%) u većoj mjeri smatrale da se ne moraju znati izvori prihoda kao ni uplaćeni iznosi u odnosu na muškarce (9.7%). Zanimljiva je razlika u mišljenju s obzirom na kvalifikaciju ispitanika, u kojoj se uočava da potvrdu zavisne varijable u najvećoj mjeri iskazuju KV (81%) i VKV radnici (79%), a PKV radnici u najvećoj mjeri (28%) smatraju da se ne treba znati za izvore financiranja odnosno donacije – pojedinaca. Školska sprema u funkciji promatrane zavisne varijable potvrđuje kvalifikaciju, pa su se primjerice osobe sa završenom osnovnom školom (72%) i ispitanici sa obrtničkom ili trogodišnjom školom (75%) u najvećoj mjeri opredijelile za transparentnost financija. Slična veza s neznatno promijenjenim podacima postoji i kod potrebe transparentnosti donacija od strane pravnih osoba.

Postoji li potreba **ograničenja prihoda stranaka i koja su to ograničenja?** Ovo pitanje bilo je otvorenog tipa što je omogućilo slobodno izjašnjavanje ispitanika bez utjecaja sastavljača upitnika i uplitanja anketara. U tablici 5.0. je vidljiva struktura odgovora.

Nije odgovorilo 60 ispitanika ili 4.5%, a sa ne znam je odgovorilo 48 ispitanika ili 3.6%. Skoro četvrtina ispitanika ili 24% (322 ispitanika) misli da sredstva stranaka ne trebaju biti ograničena. Ostali ispitanici mišljenja su da sredstva moraju biti ograničena: polovina ispitanika 49% ili 654 smatra da prihodi političkih stranaka moraju biti ograničena, 62 respondenta ograničilo bi sredstva ovisno o izvoru prihoda (4.6%), 43 anketirana ili 3.2%

Tablica 5.0.	Potreba ograničenja prihoda političkih stranaka	
	Frek.	%
Da	654	49
Ne	322	24
Ovisno o izvoru prihoda	62	4.6
Prema broju članova	43	3.2
Svima jednako	30	2.2
Prema rezultatima izbora	22	1.6
Prema broju članova i rezultatima izbora	18	1.3
Srazmjerno plaćama radnika	18	1.3
Ostalo	60	4.5
Ne znam	48	3.6
Nisu odgovorili	60	4.5
Ukupno	1377	100

prema broju članova, 30 ili 2.2% bi sredstva raspodijelili svima jednako, 18 anketiranih ili 1.3% ograničili bi sredstva prema broju članova i rezultatima izbora, a 18 ili 1.3% srazmjerno plaćama radnika. Ostali prijedlozi došli su od 60 ispitanika ili 4.5%

Ispitanici su se izjasnili u pitanju o **potrebi zakonske regulative u slučaju zloporabe financijskih sredstava političkih stranaka te oblik odgovornosti**. U tablici 6.0. možemo pogledati strukturu odgovora.

Nije odgovorilo 9 ispitanika ili 0.7%, a 1 ispitanik (0.1%) odgovorio je sa ne znam. Samo 11 ispitanika ili 0.8% misli da u slučaju zloporabe financijskih sredstava političkih

stranaka odgovorne osobe i sama stranka ne trebaju uopće snositi nikakvu odgovornost. Najveći broj ispitanika 1031 ili 77.1% ukupno ispitanih smatra da sankcije trebaju biti i kaznene (novčane kazne) i političke (u smislu propuštanja mandata, zabrana natjecanja na izborima i sl.). Ispitanici koji su stava da sankcije trebaju biti samo kaznene iznose 11.1% odnosno 149 ispitanika je toga stava, a 136 ispitanika ili 10.2% je mišljenja da odgovorne osobe uslijed zloporabe financijskih sredstava moraju snositi političku i moralnu odgovornost. U najvećoj mjeri za sankcioniranje odgovornih osoba i stranaka odnosno, i kaznene i političke sankcije, je dobna skupina od 20 – 29 godina (84.9%). S druge

Tablica 6.0.	Sankcije	
	Frek.	%
Kaznenu i političku odgovornost	1031	77.1
Kaznenu odgovornost	149	11.1
Političku i moralnu odgovornost	136	10.2
Ne trebaju snositi odgovornost	11	0.8
Ne znam	1	0.1
Nisu odgovorili	9	0.7
Ukupno	1377	100

strane, dobna skupina od 40 – 49 godina tj. 36.4% te dobne skupine mišljenja je da odgovorni ne trebaju snositi nikakvu odgovornost. Također, žene u većoj mjeri (63.6%) u odnosu na muškarce (36.4%) smatraju da odgovorni ne trebaju snositi nikakvu odgovornost. Razmatrajući strukturu djelatnosti koju ispitanici obavljaju, u najvećoj mjeri anketirani učenici-studenti (84.1%), poduzetnici-privatnici (83.9%), zaposleni u poduzećima u pretežno državnom vlasništvu (83.9%) smatraju za potrebnim određivanje i kaznenih i političkih sankcija.

Zadnjim pitanjem u upitniku koje se tiče financiranja političkih stranaka htjelo se snimiti **javno mnijenje o kaznenim odredbama Zakona o političkim strankama u slučaju njegova kršenja s obzirom da Zakon predviđa najvišu kaznu cca 2.000 kuna (250€)**, pri čemu ocjena 5 znači da je iznos previsok, a ocjena 1 "smiješno mali" iznos.

Od odgovora je apstiniralo 9 ispitanika odnosno 0.7%. Aritmetička sredina je 1.24 što ukazuje da su predviđene kaznene odredbe u Zakonu o političkim strankama "smiješno male" i nužno ih je što prije povećati, odnosno primjereno regulirati. "Smiješno malim" iznosom (ocjena 1) za postojeće kaznene odredbe ocijenilo je čak 1150 respondenta ili 86%. Ispitanici koji navedeni iznos smatraju uglavnom premalim (ocjena 2) broje 87 ili 6.5%. Osrednjim iznosom (ocjena 3) ocijenilo je 58 anketiranih ili 4.3%, uglavnom previsokim iznosom (ocjena 4) 16 ispitanika ili 1.2%, a previsokim iznosom i ocjenom 5 izjasnilo se 17 ispitanika ili 1.3%. Nije primjećena razlika mišljenja u funkciji nezavisnih varijabli.

SAŽETAK

Politička volja napokon izbija na vidjelo u novom Zakonu o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike, koji je donešen po hitnom postupku zbog nadolazećih predsjedničkih izbora. Budući Zakon o financiranju političkih stranaka i

izborne promidžbe još uvijek čeka na reguliranje i donošenje u Hrvatskom Saboru. Novi zakon mora biti u skladu s europskim standardima i preporukama. Dobrovoljni prilozi, koji su najveća mana sadašnjeg Zakona o političkim strankama, moraju slijediti primjer Zakona o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske, uz izvjesne izmjene i dopune. Birači traže precizno postavljanje pravila o financiranju političkih stranaka i izborne kampanje. Dobrovoljni prilozi trebali bi se ograničiti propisivanjem gornje granice za donacije pravnih i fizičkih osoba u jednoj kalendarskoj godini. Javno mnijenje sa 49% decidirano je iskazalo slaganje s postavljanjem gornjeg limita donacije. Moraju se zabraniti anonimne donacije i donacije u gotovini.

Najvažnije je osigurati javno polaganje prihoda i rashoda političkih stranaka, uspostaviti učinkovit sustav kontrole, te odrediti oštre i primjerene sankcije (potrebu obveznog sankcioniranja svakog oblika financijskih malverzacija iskazalo je preko 90% respondenata, a trenutne novčane kazne ocijenjene su smiješno malim kod 86% ispitanika), koje su ispuštene i u novom Zakonu o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske.

Bez odgovarajuće kontrole financiranja, mogućnosti uvida javnosti u prihode i rashode stranaka te odgovarajućih sankcija za prekršitelje, potpuno je svedeno što na papiru piše i što zakon propisuje, barem je bilo do sada.

LITERATURA

1. Duverger Maurice, Politička sociologija, Pan liber, Osijek-Zagreb-Split, 2001.
2. Erceg Neda; Pekorari Renata, Političke stranke u Republici Hrvatskoj od 1995. do 1999. godine, HIDRA, Zagreb, 1999.
3. Fiamengo Ante, Osnove opće sociologije, Narodne novine, Zagreb, 1968.
4. Goati Vladimir, Savremene političke partije, Beograd, 1984.

5. Grdešić Ivan; Kasapović Mirjana; Šiber Ivan; Zakošek Nenad, Hrvatska u izborima '90, Naprijed, Zagreb, 1991.
6. Gurvitch Georges, Sociologija, Naprijed, Zagreb, 1946.-1966.
7. Haralambos Michael; Holborn Martin, Sociologija, Golden marketing, Zagreb, 2002.
8. Held David: Modeli demokracije, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
9. Kasapović Mirjana, Demokratska tranzicija i političke stranke, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 1996.
10. Kasapović Mirjana, Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske, Alinea, Zagreb, 1993.
11. Kasapović Mirjana; Šiber Ivan; Zakošek Nenad, Birači i demokracija, Alinea, Zagreb, 1998.
12. Klaić Bratoljub, Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod matice Hrvatske, Zagreb, 1979.
13. Michels Robert, Sociologija partija u suvremenoj demokraciji, Informator, Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1990.
14. Milardović Anđelko, Političke stranke u Republici Hrvatskoj, Pan liber, Osijek-Zagreb-Split, 1997.
15. Neumann Franz: Demokratska i autoritarna država, Naprijed, Zagreb, 1992.
16. Nohlen Dieter; Kasapović Mirjana, Izborni sustavi u Istočnoj Europi, Zaklada Friedrich Ebert, Ured u Zagrebu, Zagreb, 1996.
17. Nohlen Dieter: Izborni pravo i stranački sustav, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
18. Parsons Talcott; Shils Edward; Naegle Kaspar D.; Pitts Jesse R., Teorije o društvu, Vuk Karadžić, Beograd, 1969.
19. Pulišelić Stjepan, Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema, Naprijed, Zagreb, 1946.-1971.
20. Sartori Giovanni, Stranke i stranački sustavi, Politička kultura, Zagreb, 2002.
21. Weber Max, Vlast i politika, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.
22. Zelenika Ratko, Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2000.
23. Borzan Tihomir, Mišljenja i stavovi sela i zaposlenih u društvenom sektoru poljoprivredne proizvodnje Slavonije i Baranje, magistarski rad, Osijek, 1994. godine
24. Kulenović Željka, Financiranje političkih stranaka, magistarski rad, Pravni fakultet u Osijeku, Osijek, 2004.
25. Cvrtila Vlatko, Hrvatska politika 1990.-2000.: Izborna geografija kao aspekt izborne politike u Hrvatskoj, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 2001.
26. Čular Goran, Hrvatska politika 1990.-2000.: Vrste stranačke kompeticije i razvoj stranačkog sustava, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 2001.
27. Kasapović Mirjana, Hrvatska politika 1990.-2000.: Demokratska konsolidacija i izborna politika u Hrvatskoj 1990.-2000., Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 2001.
28. Lalović Dragutin, Politički pluralizam i ustavnopravni status političkih stranaka, Politička misao, br. 4., 2001.
29. Petak Zdravko, Usporedna analiza financiranja stranaka i izbora u Hrvatskoj i svijetu, Politička misao, br. 4., Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, 2001.
30. Petak Zdravko, Hrvatska politika 1990.-2000.: Proračunska politika Sabora, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Zagreb, 2001.
31. Ravlić Slaven, Politička ideologija: preispitivanje pojma, Politička misao, br. 4., Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, 2001.
32. Ustav Republike Hrvatske, pročišćeni tekst, NN br. 41./2001.

33. Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski državni sabor, pročišćeni tekst NN br.69/2003.
34. Zakon o političkim strankama, NN br. 76./1993.
35. Zakon o izboru predsjednika Republike Hrvatske, Narodne novine br. 22/1992.
36. Zakon o financiranju izborne promidžbe za izbor predsjednika Republike Hrvatske, NN br. 105./2004.
37. Nacionalni program za borbu protiv korupcije s akcijskim planom za borbu protiv korupcije, Narodne novine br.34/2002.
38. Pravila o postupanju elektroničkih medija s nacionalnom koncesijom u Republici Hrvatskoj tijekom izborne promidžbe, Narodne novine br. 65/2003.
39. Odluka o utvrđivanju visine naknade troškova izborne promidžbe za izbor zastupnika u Hrvatski sabor, Narodne novine br. 177/2003.
40. www.transparency.hr/dokumenti/tekstovi/Vaznost_transparentnog_financiranja_politickih_stranaka.pdf
41. www.transparency.hr/dokumenti/tekstovi/Financiranje_politicke_utakmice.pdf
42. www.transparency.hr/dokumenti/tekstovi/prijedlog_financ_polit_stranaka.pdf
43. www.cfinst.org/parties/papers/morehouse_stateparties.pdf
44. www.german-embassy.org.uk/elections_and_political_partie.html
45. www.aceproject.org/main/english/em/emc06.htm
46. www.gornjigrad.org/GornjiGrad.nsf/sazetak/442DE3CB6BD5AEB7C1256CA7006A8807?opendocument
47. www.cnn.com/interactive/world/europe/0101/political.funding/content2.html
48. www.cnn.com/interactive/world/europe/0101/political.funding/content3.html
49. www.cnn.com/interactive/world/europe/0101/political.funding/content4.html
50. www.cnn.com/interactive/world/europe/0101/political.funding/content5.html
51. www.canlii.org/nb/sta/csnb/20030127/s.n.b.c.p-9.3/whole.html
52. www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/politik/Mitarbeiter/Alemann/inhalt/vartrag/text_corruption.html
53. www.transparency.org/Working_papers/country/italy_paper.html
54. www.colbud.hu/honesty-trust/karklins/pub01.doc
55. assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta01/erec1516.htm
56. www.cemi.cg.yu/zakoni/zfpp/poglavlje2.htm
57. [www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)008-E.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)008-E.html)
58. www.electionworld.org/election/italy.htm
59. www.globalcorruptionreport.org
60. www.ifes.org/AsiaAssocSite/_98_Founding/Conferance_Speeches/Alexander/alexander.htm
61. www.ife.org.mx/wwwcai/elecsmex5/financing_system.html
62. www.idea.int/publications/funding_parties/Inlay_low_res.pdf
63. www.anu.edu.au/NEC/Political%20Marketing.pdf
64. www.usaid.gov/policy/ads/200/crpthdbk.pdf
65. www.dec.org/pdf_docs/PNACR223.pdf
66. www.moneyandpolitics.net/documents/Financing_Politics.pdf
67. www.usaid.gov/our_work/democracy_and_governance/publications/ac/sector/politicalparties.doc
68. unpan1.un.org/intradoc.groups/public/documents/UNTC/UNPAN014975.pdf

Željka Kulenović, Fakultät für Rechtswissenschaften der Universität Josip Juraj Strossmayer

FINAZIERUNG DER POLITISCHEN PARTEIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Der politische Wille kommt schließlich zum Ausdruck im neuen Gesetz über die Finanzierung der Werbekampagne zu den Präsidentenwahlen in der Republik Kroatien, das nach eiligem Verfahren wegen der kommenden Präsidentenwahlen verabschiedet wurde. Das zukünftige Gesetz über die Finanzierung der politischen Parteien und der Wahlwerbekampagne wartet noch immer auf seine Regulierung und Erlassung im Kroatianischen Sabor. Das neue Gesetz muss mit europäischen Standards und Empfehlungen in Einklang stehen. Finanzierung durch freiwillige Spenden, die den größten Mangel des gültigen Gesetzes über politische Parteien darstellt, müssen dem Vorbild des vorliegenden Gesetzes über die Finanzierung der Werbekampagne zu den Präsidentenwahlen der Republik Kroatien folgen, einbeziehend einige Änderungen und Ergänzungen. Wähler verlangen eine präzise Bestimmung der Regel über die Finanzierung der politischen Parteien und über die Wahlkampagne. Die Spenden sollten durch Vorschriften über Höchstbetrag der Spende seitens juristischer und natürlicher Personen in einem Kalenderjahr eingeschränkt werden. Die öffentliche Meinung hat sich mit 49% für die Bestimmung der oberen Grenze der Spenden erklärt. Anonyme Spenden und Spenden in Bargeld müssen verboten werden.

Es ist nötig, die Daten über Ein- und Ausnahmen der politischen Parteien der Öffentlichkeit zugänglich zu machen, ein wirkungsvolles System der Kontrolle fest zu legen, sowie strenge und angemessene Sanktionen zu bestimmen (90% der Befragten erklärten sich einverstanden mit dem Bedarf nach einer verbindlichen Sanktionierung jeder Form finanzieller Unterschlagungen, und 86% der Befragten bewerteten die geltenden Geldbußen für lächerlich niedrig). Solche Sanktionen wurden auch im neuen Gesetz über die Finanzierung der Werbekampagne zu den Präsidentenwahlen in der Republik Kroatien ausgelassen. Ohne entsprechende Kontrolle der Finanzierung, ohne Einsichtsmöglichkeit der Öffentlichkeit in Ein- und Ausnahmen der Parteien und ohne angemessene Sanktionen für die Verbrecher ist es völlig gleichgültig, was auf dem Papier geschrieben und was durch Gesetz geregelt ist – mindestens war es so bis jetzt.

Schlüsselwörter: Finanzierung politischer Parteien, Finanzierung der Wahlwerbekampagne, Erforschung öffentlicher Meinung

Željka Kulenović

FINANCEMENT DES PARTIS POLITIQUES

RÉSUMÉ

La volonté politique se fait jour, enfin, dans la nouvelle Loi sur le financement de la propagande pour les élections présidentielles, éditée de procédure urgente à cause des élections présidentielles qui approchent. Vu que la Loi sur le financement des partis politiques et de la propagande électorale attend toujours la réglementation et l'adoption au Parlement Croate, la Nouvelle loi doit être conforme aux normes et recommandations européennes. Les contributions bénévoles étant le plus grand défaut de la Loi sur les partis politiques actuelle, doivent suivre l'exemple de la Loi sur le financement de la propagande pour l'élection de président de la République de Croatie, avec quelques modifications et annexes. Les

électeurs exigent les règles bien précises sur le financement des partis politiques et de la campagne électorale. Les contributions bénévoles devraient être limitées par la prescription de la limite supérieure pour les donations des personnes juridiques et individuelles dans une année civile. L'opinion publique a formellement exprimé, de 49%, son accord pour une détermination de la limite supérieure des donations. Les donation anonymes et en espèces doivent être interdites.

Ce qui est le plus important, c'est d'assurer la reddition publique des comptes de recettes et de dépenses des partis politiques, d'établir un système efficace de contrôle et déterminer les sanctions sévères adéquates (90% de personnes interrogées ont exprimé la nécessité de sanctionnement obligatoire de toute malversation financière, et 86% considère que les amendes actuelles sont risiblement petites), qui sont omises dans la nouvelle Loi sur le financement de la propagande pour l'élection de président de la République de Croatie. Sans un contrôle adéquat de financement, la possibilité de l'examen public des recettes et dépenses des partis ainsi que des sanctions adéquates pour les transgresseurs, peu importe ce qui est écrit sur le papier et ce qui est prescrit par la loi, du moins c'était ainsi jusqu'à maintenant.

Mots-clés: financement des partis politiques, financement de la propagande électorale, sondage de l'opinion public

Željka Kulenović

FINANCING OF POLITICAL PARTIES

SUMMARY

The political will finally comes to the surface in the new Law on the Financing of Election Campaigns in Presidential Elections, which has been passed by urgent procedure because of the forthcoming presidential elections. The future Law on the Financing of Political Parties and Election Campaign is still waiting to be passed by the Croatian Parliament. The new law must be consistent with European standards and recommendations. Voluntary contributions, as the most serious defect of the existing Law on Political Parties, must – with some amendments – follow the example of the Law on the Financing of Election Campaigns in the elections for the president of the Republic of Croatia. The voters look for precisely laid down rules about the financing of the political parties and election campaigns. Voluntary contributions should be limited by prescribing the ceiling for donations of legal and physical persons during one calendar year. The public has shown its agreement with setting up a top limit for donations when 49 % of all pollees expressly supported this idea. Anonymous donations and donations in cash must be prohibited.

Most importantly, the revenues and expenditures of political parties must be made public, an efficient control system must be established, and adequately severe and strict sanctions must be introduced (90 % of the pollees supported obligatory sanctioning of every form of financial malversations, and 86 % of the pollees think that the currently existing fines are ridiculously small), which was omitted even in the new Law on the Financing of the Election Campaign in Presidential Elections in the Republic of Croatia.

Without an adequate financing control, without public insight into the revenues and expenditures of political parties, and without suitable sanctions for violators, it is completely irrelevant what is written on the papers and what the law prescribes, at least this has been the case so far.

Key words: financing of the political parties, financing of the election campaign, research into the public opinion

UDK 341.43(497.5OSIJEK)(091)

UDK 343.286(497.5OSIJEK)(091)

Izvorni znanstveni rad

Prof. dr. sc. DRAGUTIN KLARIĆ

Dr. sc. MIRO GARDAŠ

OSJEČKI SAMOSTANI KAO PRIBJEŽIŠTE (AZIL) PRED PROGONOM SVJETOVNIH VLASTI

Institucija azila, odnosno utočišta pred progonom svjetovnih vlasti u sakralnim objektima bila je primjenjivana i uvriježena u europskoj pravnoj povijesti od najdavnijih dana. Prve začetke ove institucije nalazimo već u pretpovijesna vremena, a njen razvoj možemo pratiti u prvom tisućljeću prije Krista kod Židova, za vrijeme Grčke i staroga Rima, te osobit procvat za vrijeme europskog srednjovjekovlja.

Azil u crkvenim građevinama na prostorima Slavonije i Hrvatske, također je bio primjenjivan u srednjem vijeku, a ulaskom u novovjekovno razdoblje razvitka naših krajeva postaje predmetom pravnog reguliranja više vladara. Intervencija vladara u pravo crkvenog azila zapravo je predstavljala pokušaj da se ograniči ova mogućnost crkvenog imuniteta pred svjetovnim vlastima.

U osječkim samostanima i njima pripadajućim crkvama institucija azila je također više puta primjenjivana tijekom 18. st. Autori u ovom članku pokušavaju iznijeti određena zapažanja o ovoj instituciji kroz povijest, te neke primjere pružanja azila u osječkim samostanima.

Ključne riječi: azil, samostani, pribježišta

Od najdavnijih dana ljudske povijesti postojala je potreba da se osobama koje su u naglosti ili nehotično počinile kakav zločin pruži zaštita od osвете rođaka ubijenog ili razjarene mase. Upravo je zato pravo na azil, odnosno utočište pred progonom, jedno od najstarijih prava u povijesti pravnog života.

Prvobitne tragove instituta azila nalazimo još u pretpovijesno doba, kada su pri sastancima keltskih svećenika Druida u Galiji prestajala neprijateljstva. Također se može pretpostaviti da su u pretpovijesno doba i pojedina kulturna mjesta i njihova neposredna okolica, kojima je gravitiralo više okolnih plemena, pružali utočište progonjenome.

Riječ azil vuče porijeklo od hebrejske riječi ašel - šumica, gaj, te nam daje naslutiti da su prva utočišta bila smještena u svetim gajevima, odnosno šumarcima posvećenim nekom božanstvu. To možda upućuje na drevno doba židovske povijesti, kada su židovska plemena štovala više božanstava.

Koliko je institut azila bio duboko ukorijenjen u židovskim vjerovanjima svjedoči nam i citat iz Starog zavjeta: Nadalje reče Jahve Mojsiju: "Govori Izraelcima i reci im: Kad prijeđete preko Jordana u zemlju kanaansku označite sebi gradove koji će vam služiti kao gradovi-utočišta, kamo može pobjeći ubojica koji nehotice koga ubije. Ti gradovi

neka vam budu utočište od osvetnika, tako da ubojica ne moradne poginuti dok ne stane na sud pred zajednicu.

Od gradova koje ustupite bit će vam šest gradova za utočište. Dodijelite tri grada s onu stranu Jordana, a tri grada u zemlji kanaanskoj. Neka to budu gradovi utočišta. Tih šest gradova neka budu za utočišta kako Izraelcima tako i strancu i došljaku koji među nama borave, kamo može pobjeći tko god ubije koga nehotice.”¹

Odredbe o gradovima utočištima također se iznose i u Ponovljenom zakonu: “Tada Mojsije izabra tri grada preko Jordana, na istočnoj strani, kamo će se moći skloniti ubojica koji nehotice ubije svoga bližnjega, a da prije nije imao mržnje prema njemu: da bi, bježeći u koji od ovih gradova, mogao spasiti svoj život. To su Bezer u pustinji u zemlji Mišoru, za Rubenovce; Ramot u Gileadu, za Gadovce, i Golan u Bašanu, za Manaševce.”²

U starozavjetnoj knjizi Ponovljenog zakona na još jednom mjestu se podrobnije regulira problematika gradova utočišta: “..... u zemlji koju ti Jahve, Bog tvoj, daje u baštinu odvoji tri grada. Načini put onamo, a onda područje zemlje koju ti Jahve, Bog tvoj, daje u baštinu, podijeli natroje, tako da svaki ubojica može onamo uteći. Ovo je slučaj u kojemu ubojica može onamo pobjeći i spasiti svoj život: kada tko ubije svoga bližnjega nehotice, a da ga prije nije mrzio; primjerice, kad ode sa svojim bližnjim u šumu da siječe drva, zamahne sjekirom u ruci da obori drvo, gvožđe odleti s držalice i pogodi njegova druga, te on pogine: takav ubojica neka uteče u jedan od tih gradova, i spasit će život. Inače bi krvni osvetnik, progoneći u svom bijesu ubojicu - kad bi put bio predug - mogao gonjenoga stići i pogubiti ga, iako taj nije zaslužio smrt, budući da ubijenoga nije otprije mrzio. Stoga ti nalažem: tri grada odvoj.”³

Također nešto dalje: “A kad Jahve, Bog tvoj, proširi tvoje područje, kao što se zakleo ocima tvojim onda ovim gradovima dodaj još tri grada: tako se neće proljevati nedužna krv u tvojoj zemlji koju ti Jahve daje u baštinu, i nećeš se krvlju okaljati. Ali tko mrzi svoga bližnjega i vreba ga, skoči na nj i ubije ga, a zatim pobjegne u jedan od tih gradova, onda neka starješine onoga grada izvedu ubojicu i predaju ga u ruke krvnom osvetniku da ga pogubi.”⁴

Primjena instituta azila doživjela je svoj puni procvat u staroj Grčkoj. Velik broj polisa, a u svakome od njih mnoštvo hramova, znatan broj velikih svetišta u koja su dolazili vjernici iz čitavoga grčkog svijeta, pružali su obilje mjesta koja su progonjenim zločincima jamčila utočište. Primjera tome u grčkoj povijesti je puno, a jedan od najpoznatijih je sklapanje mira i pružanje utočišta u svetištu u Olimpiji za vrijeme trajanja sportskih igara svake četvrte godine.

Snažna ekspanzija Grka diljem obala Sredozemlja i Crnog mora proširila je grčki način života, kulturu, umjetnost i grčke pravne običaje. Na taj način zacijelo se proširio i pravni običaj davanja utočišta pri hramovima i određenim svetim mjestima. Jedno od područja gdje je grčka kolonizacija uhvatila snažnog korijena bio je i jug Apeninskog poluotoka. Ovdje je grčki način života uhvatio maha u tolikoj mjeri da se to područje nazivalo “Magna Graecia”. Brojni epigrafski nalazi dokazuju nam da su se grčki pravni običaji upravo naseljavanjem grčkih doseljenika i osnivanjem kolonija širili diljem Sredozemlja, pa su tako stigli i na italjsko tlo.

U središnjem dijelu današnjeg Apeninskog poluotoka, sjevernije od Magna Graecie, obitavala su rimska plemena. U vojnim sukobima porazili su okolna plemena i na jugu došli u dodir s grčkim kolonijama. Poznata je poslovice: “Graecia capta ferum victo-

¹ Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987. g., Knjiga brojeva, 35/9., str. 139.

² Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987. g., Ponovljeni zakon, 4/41., str. 145.

³ Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987. g., Ponovljeni zakon, 19/2., str. 157.

⁴ Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987. g., Ponovljeni zakon, 19/8., str. 157.

rem cepit et artes Intulit agresti Latio". Shodno tome, Rimljani su od starih Grka preuzeli puno elemenata svakodnevnog života. Rimski umjetnost, religija, te znatan dio pravnih običaja svoje korjene vuku još iz stare Grčke. Među mnogim pravnim običajima koje su Rimljani preuzeli od Grka bilo je i pravo azila.

Pravni institut azila, kao utočišta pred progonom, navlastito je u razdoblju Carstva, uhvatio širokog maha. Rimljani su hramove smatrali kao *Res sacrae*, odnosno *Locus sacer*, te kao takve ih ubrajali u stvari izuzete iz prometa (*Res extra commercium divini iuris*).⁵

Velik broj hramova i svetišta posvećenih rimskim bogovima, koji su imala pravo pružanja utočišta pred progonom, doveo je do toga da je taj pravni običaj stvarao velike poteškoće u pravnom životu, odnosno u progonu i kažnjavanju zločinaca. Stoga su pojedini rimski carevi pokušavali riješiti taj problem. Tako u Tacitovim "Anali" čitamo da je rimski car Tiberije (14.-37. g.) dao preispitati pravo azila koje su posjedovali mnogi grčki gradovi: "Po grčkim se naime gradovima umnožavala neobuzdana zlopotreba stvarati mjesta utočišta. Hramovi se punili najgorim ološem robova; istim se zakloništima služili dužnici protiv svojih vjeronika, osumnjičeni zbog zločina što se kazne smrću.

Nikakve vlasti dosta jake da uguši pobune naroda, koji, iz strahopoštovanja prema bogovima, zaštićivaše prestupke ljudi. Stoga bude zaključeno da gradovi pošalju izaslanike koji će dokazati njihova prava.

I neki se sami od sebe odrekaoše onoga što bijahu na prijevaru prisvojili. Mnogi se pozivahu na starodavna vjerovanja ili na usluge iskazane rimskom narodu. ... Saslušao i odaslanstva drugih gradova. Senatori imoreni njihovim velikim brojem, jer su se strastveno pravdala, prepustiše konzulima nek ispitati povlastice te, ako se u njima krije kakva

prijevara, nek čitavu stvar iznova podastru senatu.

... Senatske odluke budu sastavljene vrlo doličnim riječima, a pri svem tom propisivanju ograničenja. I bi naloženo da ih po hramovima urežu ploče od mjedi, ⁶ da bi im se posvetila uspomena, i da, pod izlikom religije, ne bi zapali u slavičnost."⁷

I u trećoj knjizi Svetonijevog djela "Dvanaest rimskih careva", a također u vezi s rimskim carem Tiberijem, čitamo: "Tiberije je poslao jednu kohortu iz Rima i još jednu iz zemlje kralja Kotija krijući razlog puta; te su kohorte iznenada istaknule oružje, zatrubile bojne znakove i na sva vrata provalile u grad; veći dio naroda i gradskih činovnika dao je baciti u doživotnu tamnicu. Ukinuo je prastaro pravo nepovredivih utočišta, kojih je bilo svuda."⁸

U kasnoj antici, kada kršćanstvo postaje oficijelna vjera rimskog carstva, pravo crkvenog azila u više navrata bilo je sankcionirano carevim odredbama, a Justinijan se također bavi tom problematikom.⁹

Kako smo iz dosadašnjih izlaganja vidjeli, institut azila bio je u znatnoj mjeri primjenjivan u pretpovijesti, u razvijenim kulturama Prednje Azije i u antici. Iz toga bi se dalo zaključiti da je ovaj pravni institut u kršćanstvo ušao na dva načina; putem starozavjetnih knjiga inkorporiran je u Bibliju koja je za svakog kršćanina predstavljala vrhunski vjerski i moralni autoritet, te putem rimskog prava, koje je u velikoj mjeri preuzeto u srednjovjekovna prava.

Pojedini autori iznose stanovište da pravo azila, kakvo je u srednjem vijeku bilo prihvaćeno u Europi, nikako ne može imati

⁵ Romac, Ante, Izvori rimskog prava, Informator, Zagreb, 1973. g., str. 197.

⁶ Ploče od mjedi (bronce) u koje bijaše urezana odluka senata koja je ovlašćivala držanje azila i branila da se nezakonito proširuju njegove povlastice, pod izlikom štovanja bogova.

⁷ Tacit, Anali, Matica Hrvatska, Zagreb, 1970. g., III knjiga, odjeljak 60.

⁸ Svetonije, G., Trankvil, Dvanaest rimskih careva, Naprijed, Zagreb, 1978. g., III knjiga, odjeljak 37.

⁹ Bayer, Vladimir, Prestanak prava azila u Hrvatskoj, Zagreb, 1957., str.

svoje izvorište u židovskom pravu azila koje je prikazano u starozavjetnim knjigama.¹⁰ Razlog tomu je, po njihovom stanovištu, što u gradovima koji su po odredbama Mojsijeva zakonika dobili pravo azila nije bilo hramova, odnosno što utočište nije bilo povezano s hramom ili nekim drugim svetim mjestom, već isključivo mjesto koje je od zakonodavca određeno kao utočište za nehotične ubojice pred gnjevom svjetine. Mišljenja smo da ipak nije tako, već da su starozavjetne knjige, kao dio Biblije vrhovnog vjerskog autoriteta za svakog kršćana, u sprezi s recipiranim rimskim pravom odigrale značajan utjecaj na prihvaćanje institucije azila u srednjem vijeku.

U srednjem vijeku pravo azila bilo je vrlo rašireno. Širenjem kršćanstva u Europi podiže se velik broj crkvenih građevina. Zločinca koji se sklonio u crkvu, samostan, biskupijski dvor ili čak na groblje, odnosno u neku drugu sakralnu građevinu, nije se smjelo progoniti niti zatvoriti bez odobrenja crkvenih vlasti.

Značajne odredbe o azilu nalazimo u zakoniku kralja Ervigija iz 681. g. U njemu se propisuje da se iz crkve ne smije odstraniti onaj koji je u njoj pronašao utočište, osim ukoliko je sa sobom u crkvu ponio oružje ili ukoliko se brani oružjem. Ukoliko se brani oružjem pa bude ubijen ili iz crkve odstranjen onaj koji je to učinio ne snosi nikakve krivice.¹¹ U istom zakoniku propisuju se i kazne za osobe koje azilanta nasilno odstrane iz crkve. Tako je propisano da osoba, ukoliko je uglednijeg položaja, treba platiti 100 solida, a ukoliko je nižeg ranga, treba platiti 30 solida. Ako nebi mogao platiti propisanu mu kaznu, trebao je javno dobiti 100 batina.¹²

Pravo azila crkvama i crkvenim građevinama dao je papa Bonaficije V. (619.-

625. g.) Osnovna svrha koju je on pri tome želio postići bila je da se pojedinci zaštite od okrutnih progona svjetovnih vlasti. Ali pravo pružanja utočišta u crkvenim građevinama često se zloupotrebljavalo pa su, osim zločinaca iz nehata, u crkvama često nalazili utočište i najteži zločinci, pa čak i dužnici.

Upravo zato su unutar same crkve počela ograničavanja prava azila, i to s tendencijom da se počinitelji pojedinih vrsta zločina isključe od prava na azil u crkvenim građevinama. Tako je papa Grgur XIV. godine 1591., bulom "Cum alias", uveo značajno ograničenje prava crkvenog imuniteta isključivši od njega najteže zločince.

Značajne odredbe o pravu azila nalazimo u odredbi crkvenog sabora u Toulousu iz 1046. g. "Stvar je u slijedećem: odsad i ubuduće da se niko nije usudio silom prodrijeti u crkvu, crkvenu ogradu, groblje i zgradu, a sve se to nalazi i nalaziće se u krugu crkve čiji radijus iznosi trideset crkvenih koraka."¹³

Odredbe ove odluke idu tako daleko da čak zabranjuju intervenciju protiv pljačkaša i lopova koji su se smjestili u crkvu i iz nje poduzimaju pljačkaške pohode i u njoj drže pljačkaški plijen. Intervencija protiv ovakvih pljačkaša može uslijediti tek nakon dozvole crkvenih vlasti.¹⁴

U ugarskom se zakonodavstvu pravo azila prvi puta spominje u dekretu ugarskog kralja Ladislava I., u kojem je određeno da se zločinac koji nađe utočište u crkvi, treba opravdati sudom usijana željeza, a ukoliko u tome ne uspije, treba mu se suditi bez obzira na utočište.¹⁵

Pravo azila u crkvama i drugim sakralnim objektima bilo je regulirano odredbama kanonskog prava a u 18. st., u razdoblju koje je predmet ovoga rada, uređeno je na slijedeći

¹⁰ Bayer, Vladimir, Prestanak prava azila u Hrvatskoj, Zagreb, 1957., str. 5.

¹¹ Šunjić, Marko, Hrestomatija izvora na opštu istoriju srednjeg vijeka, Sarajevo, 1980., str. 11.

¹² Ibidem

¹³ Šunjić, Marko, Hrestomatija izvora na opštu istoriju srednjeg vijeka, Sarajevo, 1980., str. 217.

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Mažuranić, V., Pravno-povijesni rječnik, Zagreb, 1908.-1922. g., Pretisak, Informator, Zagreb, 1975. g., vidi pod utočište.

način. Pravo azila pripadalo je prije svega crkvama, ali i čitavom nizu drugih objekata; samostanima i svim samostanskim zgradama i otvorenim prostorima u samostanima, biskupskim dvorovima, crkvenim bolnicama i ubožistima, te drugim sličnim crkvenim institucijama, oratorijima i grobljima, čak i ako se nisu nalazila uz crkve.

Ukoliko se pojavila osoba koja je tražila azil, upravitelj mjesta gdje je azil tražen morao je osobi pružiti utočište. On je u azil morao primiti i osobe koje nisu bile katoličke vjeroispovijesti, pa čak i nekršćane, a po nekim interpretacijama i heretike. Kasnijim razvojem ove institucije određene kategorije zločinaca isključuju se od prava na azil, odnosno određuju se pojedina djela, tzv. *crimen exceptum*, čiji počinitelji nisu uživali pravo azila.

O postupku crkvenih vlasti prilikom davanja bjegunca iz azila razvila su se dva mišljenja. Prema prvom, koje pojedini autori nazivaju starijim, ukoliko je azilant počinio djelo koje nije spadalo pod tzv. *crimen excepta*, svjetovna vlast je morala crkvenim vlastima dati garanciju da azilant neće biti kažnjen smrtnom ili nekom drugom tjelesnom kaznom. Ukoliko je azilant počinio koje od *crimen excepta*, crkvene vlasti su ga predavale svjetovnim vlastima bez ikakvih uvjeta.

Prema drugom, tzv. novijem stanovištu, crkvene vlasti su azilanta mogle predati svjetovnim vlastima samo ukoliko je ovaj počinio *crimen exceptum*, a ukoliko djelo koje je on počinio nije spadalo u tu grupu, crkvene vlasti ga uopće nisu smjele predati svjetovnim vlastima.

Pravo azila zapravo je značilo da azilanta nitko nije mogao izvesti iz mjesta na kojem je uživao azil bez dozvole crkvenih vlasti. Tek uz provođenje propisanog postupka i izdavanje određenih isprava, crkvena vlast je azilanta izdavala iz azila i predavala ga svjetovnim vlastima. U prvom dijelu toga postupka svjetovna je vlast dobila biskupovu dozvolu da smije bjegunca izvesti iz azila i smjestiti ga u crkveni zatvor. To je trebalo učiniti u nazočnosti biskupova izaslanika i uz primjeren oprez, kako se ne bi uzbunila okolina. Nakon toga su biskup ili neko drugo crkveno

tijelo kojega je on ovlastio provodili postupak u kojem se utvrđivalo je li bjegunac uistinu počinio *crimen exceptum*, odnosno treba li ga izručiti svjetovnoj vlasti.¹⁶

U slučaju da bi koji od službenika svjetovne vlasti povrijedio pravo azila, odnosno ukoliko bi iz azila vadio bjegunca bez dozvole crkvenih vlasti, ili ukoliko ne bi štovao garancije koje je dao crkvenim vlastima, stizala ga je vrlo ozbiljna kazna crkvene ekskomunikacije. Od ove ekskomunikacije odriješene je mogla dati samo Sveta stolica, naravno, samo ukoliko je svjetovni službenik prije toga bjegunca vratio u azil.

Tijekom 17. i 18. stoljeća doneseno je više uredbi kojima se pokušava regulirati crkveno pravo azila. Na ovaj način pokušavalo se unijeti više reda u problematiku pružanja utočišta, što je izazivalo česte nesporazume između crkvenih i svjetovnih vlasti.¹⁷

Godine 1776. uredbom kraljice Marije Terezije pravo azila je znatno ograničeno. Utočište se moglo pružiti samo u crkvi, a ostale sakralne građevine su isključene od prava na davanje azila. Od prava na azil, također, isključeni su svi teži zločinci, te se ono priznavalo samo osobama koje su zločin počinile slučajno ili iz nehata.¹⁸

Slučajevi davanja azila u crkvama ili samostanima zabilježeni su u više hrvatskih gradova - Dubrovniku, Križevcima, Velikoj, Zagrebu i Osijeku, a zacijelo ih je bilo i u drugim mjestima.

Krajem 17. st., nakon oslobođenja Osijeka od turske vlasti, u Osijeku se osnivaju dva samostana: franjevački i isusovački, a u prvim godinama 18. stoljeća i treći - kapucinski.¹⁹ U sklopu isusovačkog samostana nalazila se crkva sv. Mihovila, franjevačkom samostanu pripadala je crkva sv. Križa, a kapucinskom

¹⁶ Podrobnije vidi kod Bayer, Vladimir, *Prestanak prava azila u Hrvatskoj*, Zagreb, 1957., str. 11. – 15.

¹⁷ Podrobnije vidi kod Bayer, Vladimir, *Prestanak prava azila u Hrvatskoj*, Zagreb, 1957.

¹⁸ Mažuranić, V., *ibidem*

¹⁹ Mažuran, Ive, *Urbanistički razvoj i spomenički značaj osječke Tvrđe*, Revija, Osijek, 1974. g.

crkva sv. Jakova Apostola. Tijekom čitavog 18. stoljeća ti samostani razvijaju živu vjersku, kulturnu i školsku aktivnost, te postaju središta vjerskog i kulturnog života.

Osim prostorija namijenjenih održavanju liturgije, u svakom samostanu nalazio se i čitav niz gospodarskih, kulturnih i drugih prostora, te prostorija namijenjenih smještaju redovnika. U okviru svakog samostana nalazila se jedna prostorija - ćelija, tzv. karcer, najčešće primjereno osigurana, koja je služila za pritvaranje neposlušnih članova reda, ali i za smještaj azilantata.²⁰

Značajno je napomenuti da se u svakom od gore navedenih samostana vodio dnevnik "Diarium", u koji su po nadnevcima upisivani najvažniji događaji koji su se zbili tijekom godine u tom samostanu. Ovi dnevnici su značajno vrelo za proučavanje raznih aspekata povijesti Osijeka i Slavonije, te ih pri svakome istraživanju treba uzeti u obzir. Upravo ti dnevnici pružili su nam izvjestan broj podataka o slučajevima davanja azila zločincima u crkvama ili u samostanima.

Dnevnike osječkih samostana, odnosno najvažnije izvratke iz njih, objavio je 1916. g. J. Bössendorfer,²¹ a prijevod dnevnika pod nazivom "Osječki ljetopisi" izdao je 1993. g. Povijesni arhiv u Osijeku u prijevodu Stjepana Sršana.²²

U nastavku ćemo iznijeti nekoliko primjera davanja azila zločincima u osječkim crkvama i samostanima tijekom 18. st., a koji su zabilježeni u njihovim dnevnicima.

Ljetopis franjevačkog samostana u Osijeku

"1745. g. 18. XII. Ovog mjeseca došao je konzultor Dominik Seklić te je istog dana pročitao svoja opunomoćenja. Ujedno je toga

dana u osam sati navečer došao k meni, gvardijanu, glasanik Njegove Ekselencije Engelshoffena. On je zamolio da iste noći primim pod krov samostana razbojnika i harambašu Varnicu, što sam i obećao.

U devet sati u noći su izvan Tvrdave izašli časnici jašući do Donjeg grada i doveli sa sobom u Tvrdavu toga Varnicu. Na vratima samostana čekao sam zajedno s eksdefinitom Maksimilijanom i s Lakićem te primio spomenutoga."²³

"1751. g. 16. X. U vrijeme kompletora povečerja, dok su vrata crkve bila otvorena, našo je svoj azil vojnik iz pukovnije Marulli, iz Collocinijeve čete, imenom Josip Željezni Španjolac Kastilje.

On je, pošto je u mesnici ubio mesara, ovamo utekao. Zbog njega smo bili neprestano zatvoreni dvije noći i pola drugog dana, jer nije nikome dopušteno da uđe ili izađe iz crkve.

Radi te velike nevolje bili smo prisiljeni tražiti po savjetu župe, grada i pukovnijskog kapelana ugovor (koji je ranije načinjen kao revers) da rečenog azilanta predamo van, na istragu pukovnije radi počinjenog djela, te smo tražili da se čuva u našoj klauzuri pod vojnom stražom prema otpisu biskupa, uz povrat, kako je i učinjeno."²⁴

"1752. g. 21. VII. Ivan Ulmo, vojak iz Cleryci pukovnije, zadao je, svađajući se s drugim vojakom iz iste pukovnije, nedaleko vrata crkve ovome tešku ranu te je pobjegao u crkvu. Pošto primismo revers od pukovnika izručismo ga poslije jednog sata."²⁵

"1769. g. 9. XI. U svratištu "K arapovoj glavi" ("Ad caput Mauri") izbila je svađa između Kristijana Kilhofa, krojača i tvrđavskog građanina i nekog vojaka topnika. Ovaj je naposljetku vani na ulici krojača teško ranio u glavu vlastitim bodežom. Radi toga je 10. ujutro u 9 sati isti počinitelj došao

²⁰ Djerkeš, P., F., Karceri u bivšem osječkom franjevačkom samostanu, Osječki zbornik br. I., Osijek, 1942. g.

²¹ Bössendorfer, J., *Diarium sive prothocollum....*, Starine br. 35, Zagreb, 1916. g.

²² Sršan, Stjepan, *Osječki ljetopisi*, Povijesni arhiv, Osijek, 1993. g. - dalje Osječki ljetopisi

²³ Osječki ljetopisi, str. 31.

²⁴ o. c., str. 36.

²⁵ o. c., str. 37.

k nama u azil. Oko podneva, 13., pošto su predani reverski našem poglavarstvu, bio je doveden uz pomoć županijskog poručnika i vojaka u županiju.”²⁶

“1778. g. 1. VI. Popodne je oko četiri sata, došla u azil Katarina Janković zbog toga što je ugušila dijete. Pošto se učinilo što se mora obdržavati po kraljevoj odredbi, drugog je dana predana županiji.

Ovdje se prilaže kopija tog izručenja, dok je original sebi zadržao superior.

2. VI. Da je udovicu Katarinu Janković, traženu ubojicu koja se nalazila u azilu, predao nadležnim vlastima županije Josip Pavišević, gvardijan otaca franjevacu u Osijeku, ovime svjedočim.

U Osijeku, 2. lipnja 1778. g.

L.S.	Franjo Dolovac red. podžupan Virovitičke žup.” ²⁷
------	--

Ljetopis isusovačkog samostana u Osijeku

“1763. g. 28. XII. Blagdan nevine dječice. Županija je odredila cijene za I. i II. mjesec. Superior je ručao kod savjetnika i upravitelja Passardija koji je slavio rođendan.

Oko pola deset u noći došli su vojnici poslani od pukovnika pitajući da li se možda u crkvi krije u azilu koji vojnik ili časnik. Naime, pred neko je vrijeme ispred gostionice “Zlatni jelen” proboden kapetan Josip Corsi te je ubrzo izdahnuo.”²⁸

“1764. 22. III. Četvrtak. Bolji ručak zbog imendana našeg superiora, ali bez turskog pića.

Rukavičarski pomoćnik koji se sklonio k nama u azil poslan je u Petrovaradin.”²⁹

“1764. 17. IV. Utorak. Jučer i danas smo, zbog Velikog tjedna, cijelu crkvu ogolili uz pomoć brata laika, kočijaša i jednog azilanta.”³⁰

Ljetopis kapucinskog samostana u Osijeku

“1770. g., 23. VIII. Iz gradskog zatvora pobjegla su četiri zarobljenika. Oni su oko 1 sat u noći stigli k našem samostanu te su nakon nekog vremena izručeni uz garantno pismo.”³¹

“1771. g. 16. XII. U samostanski azil se sklonio ubojica čovjeka Ivan Wolf iz Donjeg grada.

On je poslije tri dana bio izručen županiji uz garantno pismo.”³²

Nešto ranije, godine 1770., u osječki kapucinski samostan sklonio se kradljivac Martin Hapl. On je zbog krađa u drugim krajevima carevine uhićen u Osijeku od strane svjetovnih vlasti i stavljen u županijski pritvor. Iskoristivši nepažnju stražara on je pobjegao iz zatvora i sklonio se u obližnji gornjogradske kapucinski samostan. Nakon izvjesnog vremena uz dobivanje potrebnih dokumenata od strane svjetovnih vlasti (tzv. reversales) kapucini su ga izručili svjetovnim vlastima.”³³

Kako vidimo iz gornjih primjera, pravo azila je u 18. st. u Osijeku bilo opće poznato i prilično često primjenjivano.

Pri tome treba naročito uzeti u obzir da je osječka Tvrdja bila značajno vojno i trgovačko središte i da je u njoj boravio velik broj vojnika. U Osijeku su se također održavali i veliki godišnji trgovački sajmovi koji su privlačili brojne posjetitelje. U Tvrdji se nalazio i velik broj gostionica, tako da je često dolazilo do svađa koje su nerijetko završavale ubojstvima. U takvim slučajevima, osoba koja

²⁶ o. c., str. 59.

²⁷ o. c., str. 88.

²⁸ o. c., str. 227.

²⁹ o. c., str. 232.

³⁰ o. c., str. 233.

³¹ o. c. str., 325.

³² o. c., str. 325.

³³ Bayer, Vladimir, Prestanak prava azila u Hrvatskoj, Zagreb, 1957., str. 40.

je izvršila zločin znala se ponekad skloniti, bilo u isusovački samostan ili crkvu, ili pak u franjevački samostan, a koji su se nalazili također u samoj Tvrđi. Poznati su i slučajevi traženja utočišta u gornjogradskom kapucinskom samostanu.

Iz navedenih primjera vidimo da su se u crkve i samostane ponekad, osim vojnika, znali skloniti i domaći ljudi koji su izvršili zločin.

Slučaj razbojnika Varnice koji je 1745. g. sklonjen u osječki franjevački samostan zapravo nije davanje azila prema odredbama kanonskog prava. Naime, iz zabilješke u dnevniku toga samostana vidimo da je vojska zamolila glavaru samostana da na čuvanje primi dotičnog, uhićenog, razbojnika. Razlog tomu bi možda mogla biti želja vojske da se izbjegne bijes svjetine protiv razbojnika koji je duže vrijeme tlačio okolno stanovništvo. To bi zapravo samo pokazivalo koliko je svijest o crkvenom azilu, odnosno nepovredivosti svetih mjesta, bila prisutna i u svijesti običnog čovjeka.

Nakon provođenja propisanog postupka, tj. utvrđivanja vrste zločina i izdavanja potrebnih isprava, azilant se predavao svjetovnim vlastima uz određena ograničenja u njihovom postupanju. Nerijetko su crkvene vlasti pružale utočište i osobama koje ga ne bi smjele uživati, a zabilježeno je i nekoliko slučajeva da su glavari samostana omogućili azilantima da pobjegnu. Upravo to uzrokovalo je česte sukobe između crkvenih i svjetovnih vlasti, pa se brojnim odredbama nastoji uvesti reda u tu problematiku.

Odredbom carice Marije Terezije iz 1776. g. pravo azila je u najvećoj mjeri ograničeno, kako u pogledu vrste zločina za koje se davalo, tako i u pogledu mjesta na kojima se utočište moglo pružiti.

Vidimo, dakle, da je institut azila u Osijeku tijekom 18. st. bio dobro poznat i prilično često primjenjivan, te da u tome Osijek nije bio nikakav izuzetak prema ostalim srednjeeuropskim gradovima.

Prof. dr. sc. Dragutin Klarić
Dr. sc. Miro Gardaš

OSIJEKER KLOSTER ALS ZUFLUCHTSORT (ASYL) VOR DER VERFOLGUNG SEITENS DER WELTLICHEN GEWALT

ZUSAMMENFASSUNG

Das Institut des Asyls, bzw. des Zufluchtsortes in sakralen Einrichtungen vor der Verfolgung seitens der weltlichen Gewalt war weit verbreitet und in der europäischen Rechtsgeschichte seit uralten Zeiten verwurzelt. Die ersten Spuren dieses Instituts können wir schon in den vorhistorischen Zeiten finden und ihre Entwicklung durch das erste Jahrtausend vor Christus bei den Juden, zur Zeit des antiken Griechenland und Rom, und eine besondere Blütezeit im europäischen Mittelalter verfolgen.

Das Asyl in kirchlichen Einrichtungen Slawoniens und Kroatiens war auch im Mittelalter üblich, und in der neuhistorischen Zeitspanne wurde es zum Objekt der rechtlichen Regulierung mehrerer Herrscher. Eingriffe der Herrscher in das kirchliche Asylrecht stellten eigentlich einen Versuch dar, diese Möglichkeit der kirchlichen Immunität vor der weltlichen Gewalt irgendwie einzuschränken.

In den Klöstern der Stadt Osijek und ihnen gehörigen Kirchen wurde das Institut des Asyls im Laufe des 18. Jh. mehrmals verwendet. In diesem Beitrag versuchen die Autoren, bestimmte Bemerkungen über dieses Institut durch die Geschichte vorzubringen, sowie einige Beispiele für die Erteilung des Asyls in Osijeker Klöstern.

Schlüsselwörter: Institut des Asyls, Kloster, Asyl (Zufluchtsort), Verfolgung seitens der Gewalt

Prof.dr.sc. Dragutin Klarić,
Dr.sc.Miro Gardaš

LES COUVENTS D'OSIJEK EN TANT QUE REFUGE (ASILE) DEVANT LA PERSECUTION DES POUVOIRS TEMPORELS

RÉSUMÉ

L'institution d'asile, c.à.d. de refuge devant la persécution des pouvoirs temporels dans les lieux sacrés était appliquée et enracinée dans l'histoire juridique européenne depuis les époques les plus anciennes. Les origines de cet institution peuvent être trouvées dans la préhistoire et son développement suivi dans le premier millénaire av. J.-C. chez les Juifs, à l'époque de Grèce et Rome antique, puis, son épanouissement particulier à l'époque médiévale européenne.

Asile dans les lieux sacrés sur le territoire de la Slavonie et de Croatie était aussi appliqué au Moyen âge, et entrant dans les temps modernes du développement de nos régions, il devient le sujet de réglementation juridique de plusieurs souverains. L'intervention des souverains dans le droit d'asile ecclésiastique présentait en réalité une tentative de limiter cette possibilité d'immunité d'église devant les pouvoirs temporels.

Dans les couvents d'Osijek et les églises leur appartenant, l'institution d'asile était appliquée à plusieurs reprises durant le 18e siècle. Dans cet article les auteurs essaient de présenter certaines remarques sur cette institution à travers l'histoire ainsi que quelques exemples d'asile offert dans les couvents d'Osijek.

Mots clés: institution d'asile, couvents, asile (refuge), persécution des pouvoirs

D. Sc. Dragutin Klarić, Full Professor,
D. SC. Miro Gardaš

OSIJEK CONVENTS AS REFUGES (ASYLUMS) FROM THE PURSUIT OF SECULAR AUTHORITIES

SUMMARY

Institution of asylum or refuge from the pursuit of secular authorities in sacral objects had been applied and inveterate in the European legal history from the most ancient days. Beginnings of this institution are found already in prehistoric times, and its development can be analyzed since the first millennium before the Christ by the Jews, then in ancient Greece and in old Rome, and especially in its blooming period during the European middle ages.

Asylum in church buildings on the territory of Slavonia and Croatia was also applied in Middle Ages, and upon the entry into the modern period of development of our parts, it becomes an object of legal regulation by a number of rulers. Interventions of rulers into the right of church asylum were actually their attempts to restrict this possibility of church immunity before secular powers.

In Osijek convents and churches belonging to them, the institution of asylum has been applied several times in the course of the 18th century. Authors of this article are trying to present some observations about this institution through the history, as well as some examples of offering asylum in Osijek convents.

Key words: Institution of asylum, convents, asylum (refuge), pursuit by the authorities

PRIOPĆENJA I PRIKAZI

Priopćenje

PRAVO I DRUŠTVENE NORME

Priopćenja s međunarodnog susreta katedri za teoriju i filozofiju prava Sveučilišta u Grazu, Osijeku i Pečuhu, održanog od 21. do 24. rujna 2004. godine u Pečuhu (Mađarska).

LAW AND SOCIAL NORMS

Proceedings from the international meeting of the departments for legal theory and philosophy of the Universities of Graz, Osijek and Pécs held from the 21st to 24th of September 2004 in Pécs.

PETER KOLLER, Graz, Karl-Franzens-Universität Graz-Institut für Rechtsphilosophie

ON SOCIAL JUSTICE

The basic idea of social justice, the idea that a society as a whole is subject to particular demands of justice, has a long tradition; for it is already manifest in the works of the great philosophers of ancient Greece, such as Plato and Aristotle. Yet, the concept “social justice”, as it is usually understood today, is rather modern. After its first appearance in the writings of some political thinkers of the 19th century, including Proudhon and John Stuart Mill, it became common only in the course of the 20th century. The emergence of this concept reflects the political and economic changes of modern age, namely the formation of national states on the one hand, and the development of industrial society on the other. In my lecture, I want to focus on the modern concept of social justice how it has evolved in the last two hundred years in Europe and seems to be widely accepted at present, though there are also considerable controversies on this subject.

I want to begin with a preliminary analysis of the vocabulary of justice in order to illuminate the conceptual framework in which the concept of social justice is embedded.

Then, I am going to present a very general explication of this concept that is compatible with its various political interpretations, such as liberalism or socialism. Thereafter, I want to deal with the social goods and burdens which are the proper object of social justice. And finally, I will give a rough summary of the fundamental demands that form the core of the modern conception of social justice.

1. THE VOCABULARY OF JUSTICE

Justice is a part *of morality*, a subset of those standards of human conduct which we regard as generally valid, if we accept them. Indeed, justice is a most important part of morality, since its standards not only express what is good and bad, but what is *right* and *wrong* in our relationships to other people. So justice is a set of moral standards of social interaction which are deemed to be strictly binding; in other words: it deals with interpersonal moral claims and responsibilities, with moral *rights* and *obligations*, or even shorter: with *the right*. Yet, the concept of justice, as it is used in ordinary language, does not cover

all moral rights and obligations. In most contexts, this concept is used in a more specific sense that focuses on special sort of human conduct: it is concerned with social conflicts around the advantages and *and burdens of social coexistence and cooperation*. This specific sense is under discussion when it is said that justice requires giving each person "his or her due", or in a well-known Latin phrase: "suum cuique".

But what does this mean? What are the criteria that tell us what is one's due? In order to deal with this question it is necessary to take a closer look at the complex vocabulary and semantics of justice. First of all, it should be noticed that there is a great variety of subjects to which the terms "just", "unjust" etc. can be applied. These subjects — let us call them *subjects of justice* — include persons, human actions, social rules, social institutions, social structures, whole societies, and even international relations (Simpson 1979/80; Dreier 1985,98).

Though these subjects differ significantly, they are interrelated in certain ways. In fact, some of their interrelations appear pretty obvious. When we call *a. person* just, we usually mean that he or she is in the habit of acting in a just way; human *actions* are regarded as just, if they conform to certain rules of right human conduct; social *institutions* are called just, if they are supposed to be based on just rules; and *social structures*, the outcomes of social interaction, are deemed to be just, if they result from social practices that are guided by just rules. These observations suggest that two of the subjects of justice are basic, since the others are related to them: human *actions* on the one hand, and social *rules* on the other. So let us begin with actions and rules.

When are human *actions* just? What requirements must be met so that we regard an action as just? For the time being, however, we should not yet search for a complete list of these requirements, because it is still doubtful whether such a list can be found

at all. For it is pretty obvious that the standards of justice that apply to human actions are not only controversial, but also dependent on the kind and context of the particular action under consideration. The justice of punishments, for example, certainly depends on different standards than the justice of the allocation of medical treatments. So let us simplify the question by putting it in this way: Are there any requirements which an action must meet in every instance in order to qualify as just?

This question is much easier to answer, since a closer look at the usage of the vocabulary of justice shows that there is at least *one requirement* which an action must fulfill at the very least in order to be just, regardless of whatever further demands may apply to it: the action must accord to some *general rule* by which the actor is determined to act in all like cases alike. This means that, whenever we perform an action which is subject to any demands of justice at all, we must not treat other people arbitrarily just as we like, but have to treat them according to general rules, in short: we ought to *treat like cases alike*. This requirement is called the *principle of formal justice*, because it is formal in the sense that it expresses a necessary precondition of justice in general. By the way, it is closely related to a general principle of morality, the principle of universalizability, according to which any moral judgment presupposes a general rule. Again, formal justice requires that in all cases where our actions are subject to justice we comply with general rules, or treat like cases alike (Perelman 1963,6 ff; Rawls 1971,58 f; Weinberger 1979).

This requirement, however, is very weak, because it is completely indifferent to the *rules* which we ought to comply with in our actions. Most of us would hesitate to call an action just when it conforms to a general rule which itself is regarded as unjust. And this leads us to the question of the justice of *social rules*: What are the requirements that rules of human interaction must meet in order to qual-

ify as just? These requirements, which are labeled as those *of material justice*, are certainly much more interesting than the principle of formal justice, because they would provide us with substantial guidelines for our conduct and for the evaluation of human affairs. But while the principle of formal justice is almost generally accepted, the requirements of material justice are highly controversial.

Some scholars deny that reasonable and widely accepted standards of material justice exist at all (Ross 1958, 272 ff; Kelsen 1960, 393 ff). But I think this skepticism is too rash. Even if it is true that there are no material requirements that apply to *all* kinds of social interaction, this does not mean that there are no reasonable standards of material justice at all. Since the demands of justice apply to a great variety of social relationships which differ in many respects, it is indeed hardly conceivable that they could be reduced to a common denominator, namely a principle or a set of principles that would cover all forms of social interaction simultaneously, such as dividing a cake, buying a bicycle, and punishing a theft. This observation suggests that, if there are any reasonable and accepted criteria of material justice, they do not apply to all actions subject to justice in general, but are related only to specific forms of social action in particular. Thus, it is necessary to differentiate between different forms of social interaction in order to determine whether or not there are some reasonable criteria of justice which refer to them.

This strategy was already pursued by Aristotle who made a well-known distinction between two sorts of justice which concern different forms of social relationships: distributive justice and commutative justice. *Distributive justice* has to do with the distribution of public positions and honors among the members of a political community; according to Aristotle, it demands that these positions and honors ought to be given to individuals in proportion to their relative merits. In contrast, *commutative justice* deals with bilateral

relationships between individuals of two different kinds: voluntary relationships, such as contracts, on the one hand, and involuntary relationships, namely wrongdoings, on the other; for Aristotle thought that both kinds of relationships could be subsumed under the same principle, the principle of equivalence, according to which voluntary exchanges require that the exchanged goods have equal value, while wrongdoings must be corrected in a way that equalizes the caused harm (Aristotle 1954, IISlbf).

This classification is certainly illuminating, but still too rough. First of all, it is incomplete, for it neglects the use of power as a form of social interaction which is subject to demands of justice; furthermore, its second kind, commutative justice, confuses two kinds of social relationships which differ significantly and must be separated. In my view, it is necessary to differentiate between four elementary forms of social relationships each of which is subject to specific demands of material justice. These forms of social interaction and their corresponding types of material justice are:

- (1) communal relationships
 -- distributive justice
- (2) exchange relationships
 -- transactional justice
- (3) authority relationships
 -- political justice
- (4) wrongness relationships
 -- corrective justice

Now, I want to argue that this classification enables us to identify some weak, but reasonable and widely shared demands of material justice, demands of justice that apply to the rules of social interaction. Since it is beyond the range of this essay to deal with the various kinds of material justice and their specific demands in detail, I restrict myself to a few remarks on the first two of them.

A communal relationship occurs when a number of people have either a common claim to certain goods (e.g. because they have inherited them or produced them through

their cooperative work) or share some common burdens (e.g. because they have a joint obligation to take care of something). In other words: individuals maintain a communal relationship to the extent in which they share some common goods or common burdens or both. One may also say that, in this respect, they represent a *common enterprise*, or in short: a *community*. Justice demands that the goods and burdens that are common to the members of a community are to be distributed in a way which is reasonably acceptable to all people concerned. This is the concept of *distributive Justice*. It is true that the criteria that are relevant for a just distribution in a particular community depend highly on the specific context: the criteria that may apply to the distribution of the burdens of housework among the members of a family are quite different from those for distributing the profit of a business company among its shareholders (Walzer 1983, 3 ff). Nevertheless, the criteria which may apply to special forms of communities share a common feature: this is the demand that the goods and burdens of a common enterprise are to be distributed *equally* among its members unless an unequal distribution is justified by reasons that are acceptable to all people concerned from a general or impartial point of view. This is the basic principle of distributive justice within modern moral and political thinking that is based on the idea that every human person is to be respected equally. Taken alone, this principle is rather weak and abstract — indeed, it is not more than a principle of justification stating a presumption in favour of equality —, but it is not completely empty, for it acquires significant strength when it is combined with further relevant information (Bedau 1967; Rawls 1971, 62; Feinberg 1973, 99 ff; Miller 1976, 24 ff; Finnis 1980, 173 ff; Raphael 1980).

In contrast to communal relationships, *exchange relationships* are interactions through which independent individuals, each of whom is endowed with particular rights to certain things or capacities, voluntarily agree to a

mutual transfer of some of their respective rights to each other. The paradigm example of such relationships are, of course, contractual transactions. Justice demands that such transactions occur in a way that none of the parties concerned has an acceptable reason to complain about the outcome. Let us speak of *transactional justice*. In traditional societies, the most common conception of transactional justice was the idea of equivalence according to which an exchange was deemed to be just, if the goods or services that were exchanged were of equal value. This idea presupposed a generally accepted measure of value, which was usually considered to be the work-time that was invested in producing the respective goods or services.

This idea, however, is hardly convincing under the conditions of modern economies with their highly differentiated division of labor. That's why in the course of the evolution of modern societies another, more procedural conception of transactional justice became dominant. According to this conception, exchange transactions are regarded as just, if the parties involved agree on them voluntarily under conditions which justify the presumption that they are to the advantage of each party. These conditions include the following requirements: all parties must possess equal civil rights which enable them to perform contractual transactions; they must have sufficient knowledge of the relevant facts concerning the objects of the exchange; they must possess sufficient capacities of rationality which ensure that, in general, their choices are guided by their well-considered interests; and the contractual agreements must take place in absence of power so that no party is able to dictate the terms of trade. These requirements define the conditions of a fair market and justify the assumption that transactions that accord to them lead

to outcomes about which nobody has an acceptable reason to complain (Lucas 1980, 216 ff).

So much to the requirements of distributive and transactional justice which apply to communal relationships on the one hand and exchange relationships on the other. Because of limited time, I skip the two further forms of social interaction that are subject to justice, namely authority relationships which create a demand for political justice, and wrongness relationships that raise the problem of corrective justice. In this context, it must be emphasized that these forms of relationships are *elementary types* of social interaction and must not be confused with the networks of social relationships in which people are involved in reality. In social reality, people are embedded in complex social networks, such as families, neighborhoods, labor relationships, political communities etc, which themselves combine those elementary forms of social interaction in various ways. A traditional family, for instance, is a community in many respects, but often it also includes authority and exchange relationships between its members, and sometimes it may even be faced with the need for the correction of wrongdoings. Now, I want to turn to the concept of social justice.

2. THE CONCEPT OF SOCIAL JUSTICE

Social justice, as this term is usually understood, has to do with whole societies, or more precisely: with the institutional order, constitution or basic structure of whole societies (Rawls 1971, 7 ff, 520 ff). Since a society as a whole represents a comprehensive system of social relationships that is composed of all sorts of social interaction, it is subject to all demands of material justice previously mentioned: it is subject to distributive justice to the extent in which it represents a community the members of which have a common claim to certain goods or share certain common burdens; it is submitted to transactional justice to the extent in which it leaves the allocation of goods and burdens to private market transactions; it is subject to political justice insofar as its social order establishes authorities that are entitled to exercising power,

such as state authorities; and it is subject to corrective justice insofar as it has to take account of the occurrence of wrongdoings that demand correction, be it compension or punishment. This leads me to a first approximation of the concept of *social justice*. Social justice is the totality of those demands of justice that apply to the essential rules, institutions and structures of a society as a whole.

If social justice is understood in this way, it is a rather complex concept which is comprised of various demands of justice of different sorts, such as distributive, transactional, political, and corrective justice. This raises the question, how these different demands are related to each other. I would like to argue that the demands of *distributive* justice have priority to all other demands. The reason is pretty simple: all other kinds of justice, namely transactional, political, and corrective justice, presuppose a just initial distribution of certain goods. Exchange relations are possible only if the participants are already entitled to the goods they exchange, and they are just only if the participants initially have got their fair share of basic goods. Similar arguments can be made with regard to the other kinds of social relationships and justice. So distributive justice is indeed fundamental to the idea of social justice.

Yet, the demand of distributive justice applies to a societal order only to the degree in which the society under consideration represents a common enterprise the goods and burdens of which are to be distributed justly among its members. This raises the question of whether and to what extent a society is to be conceived of as a common enterprise.

There are some libertarian thinkers, for example F.A. Hayek, who deny that a large society is subject to distributive justice at all. If they were correct, the whole idea of social justice would collapse. Roughly summarized, the argument against distributive social justice runs as follows. The demand of distributive justice can be applied only to organized social communities the goods and bur-

dens of which are distributed by a distributive authority. Such communities are, for instance, families, small social unions, cooperative groups, etc. In contrast, a large society where the allocation of economic goods mainly emerges from market transactions is not an organized community, but a *spontaneous order* the outcomes of which result from the accidental interplay of many independent individual actions which are not directed to a common goal. Consequently, large societies, like modern societies, are not subject to the demand of distributive justice. In such societies, it simply makes no sense to distribute goods according to any particular criteria of justice (Hayek 1976).

I think this argument fails for several reasons. First of all, it assumes implicitly that distributive justice has only to do with the distribution of economic goods. This is wrong, because individual liberties and civil rights are also distributive goods which are subject to distributive justice. The previously mentioned argument against social justice takes it for granted that individual liberties and civil rights are distributed equally among individuals. Thus, it does in fact presuppose that at least *some* goods, namely liberties and rights, ought to be distributed justly among the members of a society. The argument is, therefore, self-contradictory. Yet, it is not even convincing in regard to economic goods, for distributive justice does not necessarily require the existence of a distributing authority. It requires only that it is possible to design the rules and institutions of a society in such a way that the demands of distributive justice can be met at least to a certain degree. And this is possible even in a market economy because its outcomes depend significantly on two factors: the initial endowments of the individuals, and the rules which govern the market transactions. Since both factors are essentially determined by the legal order of a society, it is, at least to a certain extent, possible to regulate the results of

a market economy according to the demands of distributive justice.

As a result, the libertarian argument against distributive social justice does not succeed. So the demand of distributive justice does apply to societies as a whole, including large and differentiated modern societies. This result, however, leaves open the question as to what extent and in what respects a modern society is to be regarded as a community which is subject to distributive justice. In order to deal with this question, it is useful to distinguish between *three types of community*, ownership communities, cooperative communities, and solidarity communities (Koller 1993).

An *ownership community* is a communal relationship between a number of people who commonly own certain goods, because, for example, they have inherited them jointly or produced them through their cooperative work. It seems pretty clear that each society represents such a community with regard to two sorts of goods to which all members have a common claim: these are the society's land and natural resources on the one hand, and its cultural heritage on the other. This fact supports the demand of distributive justice at least to the effect that all members of a society have a claim to a fair share of the natural and cultural goods in the sense that they must have access to their use in a generally acceptable way (Steiner 1994, 231 ff). In contrast to a mere ownership community, a *cooperative community* is a group of people who participate in a system of joint cooperation in order to produce some goods which, however, will come into existence only if the individuals involved are willing to bear the burdens of cooperation. I think it is also clear that, to a certain extent, each society is a cooperative community. This is even true of a traditional society that consists of independent and self-sufficient families, since even such a society must impose on its members certain negative duties in order to secure a peaceful social order. A modern society, how-

ever, is a cooperative community to a much greater extent, because its highly differentiated division of labor bind together the individuals to a comprehensive system of cooperation in which every member is, in some way, affected by and dependent on the activities of others. Consequently, every member of the society has a claim to access to social cooperation and a fair share of its outcomes (Rawls) question in the next section.

3. SOCIAL GOODS AND THEIR DISTRIBUTION

Social goods can be defined as advantages or benefits which have the following features: they result from social coexistence or cooperation, they are distributive in the sense that they are to be distributed among individuals in some way so that they can be used or consumed, and they are scarce and contested, because most people seek to get as much as possible of them. On the level of the institutional order of society, social goods take the form of *individual rights* to certain things or actions, rights that are connected with correlative obligations of others. These obligations represent *social burdens*. Because social goods and burdens are interconnected in that way, we can, in order to simplify the matter, concentrate on social goods alone. We just have to keep in mind that social goods are always related to social burdens (Rawls 1971, 90 ff; Walzer 1983, 6 ff).

Furthermore, we ought to be aware of the fact that *not all* things that are desired by most people are subject to distributive justice. First of all, a generally desired thing can be regarded as a *social* good only if it is the outcome of social interaction which itself can be influenced by the social order. Accordingly, social goods include neither the natural abilities and dispositions of individuals nor those things which might arise from social interaction, but are not open to social regulation (such as, for instance, the bodily attractiveness of persons). Secondly, it would lead to disastrous consequences, if literally *all* social

goods were subject to distributive justice, including bread, pencils, trips to the Bahamas, love affairs, etc. Society would become a concentration camp, if all these things ought to be distributed by the social order. Therefore, the demand of social distributive justice must be restricted to the most *essential, fundamental* social goods. But what social goods ought to be taken as fundamental?

I would like to propose two criteria for *identifying fundamental* social goods: (i) A fundamental social good must *not be* dominated by another social good which most reasonable people regard as more important. A social good is dominated by another, if a just distribution of the latter makes impossible an intentional distribution of the former. For instance, distributing the protection of physical integrity in such a way that everybody shall enjoy physical integrity to a maximum extent excludes an intentional distribution of sexual affairs, because any attempt to distribute sex affairs would interfere with the physical integrity of some people; and since most people deem physical integrity as more important than a guaranteed access to sex affairs, the social good 'sexual affairs' is dominated by a higher social good, namely physical integrity. As a result, sex affairs are not a fundamental social good. (ii) A social good is fundamental only if it *cannot be substituted* by another (non-dominated) social good. Whether or not this is the case depends on the actual circumstances of social life. For example, in a primitive food gathering society, food cannot be substituted for money, for there is no money. Consequently, in such societies, food is a fundamental social good which demands for a just distribution; and the same may be true of a modern society in times of war when food is so scarce that the market would not secure a just distribution. Under normal conditions, however, there is no need to distribute food in a modern society. If everybody has a decent minimum income, the market economy will lead to an allocation of food which, by and large, meets the demands of distributive jus-

tice. In this normal case, food is not a fundamental social good because it can be substituted by a just distribution of money (Koller 1994).

In my opinion, both criteria together enable us to identify the fundamental social goods of social life that are subject to distributive justice. If we apply them to the *normal conditions* of a modern society, we will get a number of fundamental social goods which include at least the following five issues: (1) the general rights of individuals, (2) individual liberties, (3) political rights, (4) social positions, and (5) economic resources. Starting from this list of fundamental social goods

I would like to say a few words about each of them.

(1) *General rights*: These are the rights which are attributed to individuals unconditionally only because these individuals are members of the society under consideration, regardless of special circumstances or activities, such as, for instance, the right to physical integrity, to free speech, the right to property, etc. General rights often contain certain conditions under which they are translated into special rights of particular individuals. For example, the general right to property does not grant us any special property right at all, but it enables us to acquire such a right by performing certain activities, for instance by purchasing a car. In contrast to the general right to property, one's property right to a car one has bought is a special right which excludes other people from the use of that car.

What about the distribution of general rights? In principle, it is certainly possible to distribute them unequally among the members of a society, as this was the case in feudal societies. But are there acceptable reasons for doing so? If we assume that all members of a society are considered persons of equal worth, it is pretty obvious that there can be no such reasons, since any inequality of general rights would be incompatible with the idea of equal human worth. Of course, there may be good reasons for distributing *special* rights

unequally. But that can and must always be done by formulating the general rights of all individuals in such a way that they define the conditions, under which particular individuals acquire certain special rights which others have not. As a result, the general rights of citizens must always be distributed equally, because no reason is conceivable that could justify their unequal distribution (Hart 1955).

(2) *Individual liberties*: Liberties are the opportunities of individuals to manage their lives according to their own will without being constrained by others. Social equality demands that individual liberties are to be distributed *equally* among all members of a society unless an unequal distribution can be justified by generally acceptable reasons; and since most people wish to possess as much liberty as possible, we can add that individual liberties are to be arranged in such a way that everybody has the *most extensive* liberty that is possible in a peaceful and efficient social order. Now, are there any good reasons justifying inequalities of individual liberties?

In contrast to general rights, the existence of such reasons is not excluded apriorily by conceptual considerations. In fact, there are a few reasons that seem to justify an unequal distribution of liberty with regard to special groups of people who are either not capable or not willing to make proper use of their liberty, such as children, the mentally ill, and criminals. These reasons, however, refer to very special conditions, and they do certainly not apply to normal adult persons. With regard to normal adult individuals, there are in fact no good reasons that could justify inequalities of their liberties, for such reasons would have to show that unequal liberties would be to the advantage of all people concerned. And it does not seem plausible that this could be shown. So, in general, an unequal distribution of individual liberty is apparently not justifiable. Consequently, *equal liberty to the largest possible extent* is generally required, apart from a small set of cases

where restrictions of equal liberty seem to be justified (Rawls 1971, 201 ff; Koller 1998).

(3) *Political rights*: These rights are the opportunities of the members of a society to participate in the decision-making process on public affairs, i.e. affairs which affect all members to a significant degree, such as the generally binding rules of social life, and the organization of social institutions. It can be shown that the situation here is the same as in the case of individual liberty. Thus, apart from a few exceptions, political rights must be distributed equally among the citizens (Kelsen 1929; Rawls 1971, 221 ff).

(4) *Social positions*: These are relatively stable social roles within the system of social division of labor, which provide access to desirable resources of individual welfare, such as income, wealth, authority, power, influence, and prestige. What about the distribution of social positions? There seem to be certain reasons that justify positional inequalities to a certain extent. Most people would agree that, in large societies, a well-ordered social life requires the existence of some positions which are endowed with special powers and the possessors of which deserve a higher income and prestige. Furthermore, it is widely acknowledged that some activities which require special capacities, or are connected with special responsibilities, should be compensated better than others. Why is this so?

The explanation lies in the fact that social coexistence and cooperation is not a zero-sum game. There are different ways to arrange social cooperation which are not equally efficient. Under certain conditions, an unequal distribution of social positions may be necessary to improve the efficiency of social cooperation to the benefit of all people involved. Large societies, for example, need authorities which are empowered to issue and enforce social rules. So it may be that an efficient arrangement of social cooperation can be achieved only if it includes some inequalities of social positions. And such inequalities

seem to be acceptable from a general point of view, if, in the long run, they bring more benefit to all people involved than a more equal distribution of social positions. This, however, is true only under the condition that the desirable positions are open to all members of the society. Consequently, inequalities of social position can be justified only if all citizens have *equal opportunity* to reach the better positions according to their respective capabilities and merits (Rawls 1971, 83 ff; Pogge 1989, 161 ff).

(5) *Economic resources*: These are the material and immaterial means that enable individuals to secure their survival and to satisfy their needs, such as property, income, and personal abilities based on education. To what extent can an unequal distribution of economic resources be justified by generally acceptable reasons? In order to answer this question, we should pay attention to the fact that economic resources are not *social* goods in the same sense as the goods mentioned previously. In contrast, economic resources do not simply emerge from the social order alone, but are the result of individual labor and personal achievements. That's why it seems plausible that the individuals who produce such resources through their own work have a privileged claim to them. In modern societies, however, the economic division of labor has grown to an extent that the economic process, at least to a certain degree, has taken the form of a common enterprise the outcome of which is created by the cooperation of all members of society. So we can assume that, in our highly differentiated modern societies, economic resources are, by and large, social goods which are subject to distributive justice and its principle of social equality. Just as it was the case with social positions, there are different reasons which seem to justify economic inequalities to a certain degree (Rawls 1971, 258 ff; Miller 1976).

One of these reasons is the *achievement principle*, according to which inequalities are permissible if they correspond to the relative

contributions, achievements and merits of people, provided that those inequalities are to the advantage of all people concerned. A second reason results from the fact that an efficient economic order demands for stable *property rights*. Although such rights usually lead to inequalities of property, these inequalities seem to be acceptable as long as the property rights from which they result are necessary to secure an efficient market economy that, in the long run, is to the benefit of all parties, including those who are worse-off members of society. A third reason justifying certain economic inequalities flows from the view that a modern society is not only a cooperative community, but also a solidarity community whose members are subject to mutual responsibilities with regard to their well-being. If society is understood in that way, it has to take care of people who, for whatever reason, are not capable of mastering their lives by taking part in social cooperation. So economic inequalities appear to be justifiable by various reasons which include the achievement principle, the recognition of vested rights, and the consideration of special needs. In all cases, however, such inequalities are justified only insofar as they, in the long run, are to the benefit of all members of society.

So much to the fundamental social goods that are subject to distributive justice. These considerations result in five demands of social justice which, in my view, form the central core of any acceptable conception of social justice. In the final section of my lecture, I would like to mention those demands.

4. FUNDAMENTAL DEMANDS OF SOCIAL JUSTICE

As I said earlier, our contemporary conception of social justice represents a rather complex set of various moral requirements that apply to the institutional order of a whole society, requirements that have evolved, step by step, from the social conflicts and class struggles in modern history. I cannot present a full account of these requirements here. So I restrict myself to the demands that flow from

distributive justice which, however, plays a central role in social justice. When we apply the basic principle of distributive justice, the principle of social equality, to the fundamental social goods which are essentially distributed by the institutional order of a modern society, we get five fundamental demands of social justice: legal equality, greatest equal liberty, democratic participation, equal opportunity, and economic justice. I want to summarize these demands briefly and make some remarks on their major problems.

(1) *Legal equality*: This demand results when the principle of social equality is applied to the general rights of the members of a society. It can be stated as follows: All members of a society are to have equal general rights based upon general and impersonal legal rules that are binding for all individuals regardless of their personal properties. If an unequal legal treatment seems to be justified or even required, for generally acceptable reasons, this inequality itself must be based on general and impersonal legal rules specifying the conditions under which unequal special rights are to be attributed to particular individuals.

The demand of legal equality, which, in fact, represents the most basic principle of a modern constitutional order, may sound rather simple, but it raises a number of problems that often make its precise interpretation very difficult. One problem concerns the reasons that are deemed to justify unequal legal treatment or legal differences. In many cases, it seems pretty clear that some reasons are not generally acceptable to justify legal inequalities, particularly such reasons that refer to accidental properties of individuals, such as their race, sex, class, religion, political opinion, and so on. But this does not solve our problem. First of all, there are some cases where the consideration of those properties is obviously justified; and secondly, the exclusion of those properties does not tell us what reasons may be appropriate to justify unequal legal treatment. Another problem has to do

with the reference object of equal legal treatment. What aspects are relevant for the equal legal treatment of individuals: the mere legal acts (as, for instance, a certain penalty for a certain offence), or the effective social consequences of legal acts (such as their impact on the social or economic situation of people)? In the first case, legal equality is very weak and insensitive to most actual social inequalities, while, in the second case, it is extremely demanding and hard to realize.

(2) *Greatest equal liberty*: This demand, that flows from the principle of social equality when it is applied to individual liberties, requires that all members of a society should to possess equal liberty to the largest extent possible for all in a peaceful and generally advantageous social order. In order to guarantee equal liberty it is necessary to limit the liberty of all individuals by general and impersonal legal rules so that everyone's liberty is compatible with the same liberty of others.

According to common opinion, the most important part of equal liberty is a set of *basic liberties* that guarantee each person a protected sphere of private autonomy within which one may pursue one's own way of life. These rights include the rights to bodily integrity and free movement, the freedom of conscience and expression, the freedom of association, and, to a certain degree, economic freedom. Although there is wide-spread consensus on these liberties in general, it is controversial how their extent should be determined in particular. In my view, a person's liberty is compatible with the same liberty of every other person, if the negative consequences and side-effects of everyone's use of the liberty do not exceed the negative results of a stronger restriction of this liberty to a less extensive extent, regarded from an impartial point of view. This interpretation, however, does not really resolve the dispute, because it gives rise to considerable disagreements about the evaluation of the consequences of

various possible extents of a liberty on the one hand and its restriction on the other.

(3) *Democratic participation*: This demand follows from the principle of social equality by applying it to political rights. Accordingly, all members of a society are equally entitled to participate in the decision-making process on public affairs in proportion to the degree of their affectedness by these affairs. This means that public affairs, i.e. matters that affect all or most citizens, are subject to collective consideration and decision in which all people concerned have an equal right to participate and vote, be it directly or indirectly.

In general, the most appropriate procedure for democratic decision-making is the *majority rule*. This rule, however, also has significant shortcomings. One of them is its insensitivity to differences of the intensity of individual preferences in regard to the alternatives under consideration. That's why the majority rule does not apply to matters that affect the basic rights and liberties of individuals, which are so important that they obviously override the competing interests of others from an impartial viewpoint. However, it is often highly controversial what rights ought to have priority to majority decisions. A further problem of democratic decision-making is the question of how to determine the groups of people who are entitled to participate in the decision-making process on certain public affairs, since the affectedness of individuals by such affairs is usually a matter of degree rather than an either-or-question.

(4) *Equal opportunity*: This demand, which reflects the impact of distributive justice on social prospects and positions, states that inequalities of social position are justified to the extent in which they are necessary for the maintenance of a peaceful and efficient social order to the benefit of everyone (including the least advantaged members), provided that the better social positions are open to all.

Although this demand seems to be widely accepted today, it is submitted to considerable disputes about its precise content as well as its application. What does it mean that a social order is to the benefit of everyone, and what are the empirical indicators showing that this is the case? What is a peaceful and efficient social order? How do we know whether inequalities of social position are really necessary for achieving such an order? And when can we say that social positions are open to all? All these questions are not only hard to answer, but also highly controversial.

(5) *Economic justice*: The demand of economic justice emerged in the course of the evolution of modern societies which increasingly took the form of comprehensive systems of social cooperation and interdependence. This led to the idea that, in principle, all members of society have an equal claim to economic resources, with the result that economic inequalities must be justified by generally acceptable reasons. Since this demand is highly open-textured and politically disputed, I want to summarize it very cautiously in the following way: Economic inequalities are justified to the extent in which they are necessary to secure an efficient economic order to the benefit of all people, including worse-off individuals.

But what this does mean in particular, is open to a wide variety of competing interpretations, that range from extreme economic liberalism to radical socialism. I cannot enter in a discussion of these matters, since this would require a further lecture, or even more than one. Instead, I would like to come to my conclusion.

I wanted to show that the concept of social justice has a widely shared meaning, containing some substantial moral demands that are not only reasonably acceptable, but also largely acknowledged today. It is true, however, that most of these demands are very vague and subject to considerable disagreements on their precise understanding. It

seems to me that just this fact is one of the reasons why those demands find such a wide acceptance. Nevertheless, the demands of social justice are neither without substance nor without practical function. Their function is to provide us with some rough guidelines for the ongoing debate on how our society should be arranged in a legitimate way.

BIBLIOGRAPHY

- Aristotle (1954): *Nicomachian Ethics*, ed. by David Ross, London 1954.
- Bedau, Hugo A. (1967): *Egalitarianism and the Idea of Equality*, in: J.R. Pennock & J.W.
- Chapman (eds). *Equality*, New York 1967, 168-180.
- Dreier, Ralf (1985): *Recht und Gerechtigkeit*, in: Dieter Grimm (ed.), *Einführung in das Recht*, Heidelberg 1985, 95-127.
- Feinberg, Joel (1973): *Social Philosophy*, Englewood Cliffs, N.J. 1973.
- Finnis, John (1980): *Natural Law and Natural Rights*, Oxford 1980.
- Frankena, William K. (1962): *The Concept of Social Justice*, in: Richard B. Brandt (ed.), *Social Justice*, Englewood Cliffs, N.J. 1962, 1-29.
- Hare, R.M. (1978): *Justice and Equality*, in: John Arthur & William H. Shaw (ed.), *Justice and Economic Distribution*, Englewood Cliffs, N.J. 1978, 116-131.
- Hart, H.L.A. (1955): *Are there Any Natural Rights?* *Philosophical Review* 64, 1955, 175-191.
- Hayek, F.A. (1976): *Law, Legislation and Liberty*, Vol. 2: *The Mirage of Social Justice*, London 1976.
- Honore, A.M. (1970): *Social Justice*, in: R.S. Summers (ed.), *Essays in Legal Philosophy*, Oxford 1970, 61-94.

- Kelsen, Hans (1929): *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, Tübingen 1929.
- Kelsen, Hans (1960): *Reine Rechtslehre*, 2nd ed., Wien 1960.
- Koller, Peter (1993): Gemeinschaft und Gerechtigkeit im Disput zwischen Liberalismus und Kommunitarismus, in: A. Balogh & J.A. Schiilein (eds), *Soziologie und Gesellschaftskritik*, Wien 1993, 75-109.
- Koller, Peter (1994): Soziale Gerechtigkeit und soziale Gerechtigkeit, in: H.-J. Koch, M. Kohler u. K.
- Seelmann (eds), *Theorien der Gerechtigkeit*, ARSP-Beiheft 56, Stuttgart 1994, 79-104.
- Koller, Peter (1998): Grundlinien einer Theorie gesellschaftlicher Freiheit, in: Julian Nida-Rumelin & Wilhelm Vossenkuhl (eds), *Ethische und politische Freiheit*, Berlin - New York 1998, 476-508.
- Lucas, J.R. (1980): *On Justice*, Oxford 1980.
- Miller, David (1976): *Social Justice*, Oxford 1976.
- Perelman, Chaim (1963): *The Idea of Justice and the Problem of Argument*, London 1963.
- Pogge, Thomas (1989): *Realizing Rawls*, Ithaca - London 1989.
- Raphael, D.D. (1980): Equality and Equity, in: idem, *Justice and Liberty*, London 1980, 1-17.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*, Cambridge, Ma. 1971.
- Ross, Alf (1958): *On Law and Justice*, London 1958.

Priopćenje

Prof. Dr. ANTAL VISEGRÁDY DSC., University of Pecs – Department of Jurisprudence

POST-MODERN DIRECTIONS OF LAW PHILOSOPHY AT THE START OF THE THIRD MILLENNIUM

I.

In the series of the “law and...” concepts of law, that form one of the pillars of post-modern jurisprudence, a significant position is taken by the “Law and literature” movement that started in the second half of the 1970’s from the USA, but until today it has spread out to Europe as well.

The studies of “law and literature” take various forms, such as: law in literature; the law as literature; the law of literature; and last, but not least, literature and judicial reform.

According to the main representatives of the direction “law in literature”, the eternal questions of law philosophy concerning the nature and goals of the system of law can also be examined as they are dealt with in literary works.

This approach contains three dimensions. The first analyzes the literary display of judiciary processes, especially the trials (e.g. the Karamazov Brothers, Verdict in Nuremberg, The trafficker of Venice etc.)

The other trend deals with the life and personality of jurists. The literary works – as it’s known – can depict them as heroes, anti-heroes, fools or villains.

Finally, the third sub-direction emphasises the symbolic nature of law.

In *Bleak House* by Dickens and in *The trial* by Kafka, law appears as a surrogate that is longed for by people to make their lives coherent.

At the same time, this approach can also serve such practical goals as, for example,

how law should deal with the minorities and women, how conflicts between the society and the cultures should be resolved etc.

Compared to the interdisciplinary sub-direction of the movement described above, the initial incentive affecting the multidisciplinary wing of the “law as literature” originates from the commonplace that law and literature both communicate through the medium of words, and that the common task of the jurist and the judge, or the critic and the reader is the interpretation of the text.

The easiest method of interpreting the essence of the sub-direction in question is that it seeks literary solutions and strategies in judicial texts.

The chief representatives of literary theory of our times – under the influence of the critical and destructive methodology of Derrida and de Man – declare the discovery of the true meaning of the text as problematic.

However, a number of law philosophers emphasise hermeneutics in the understanding of the roles of judicial texts. Still they make common efforts towards solving the dilemma whether the meaning of the text arises from the text, or the reader constructs it.

For the followers of the “New criticism” in literary history, the meaning is given inherently in the text itself, the author’s intuition, the reaction of the reader etc. is indifferent for them.

The fenomenologists supposed that the meaning is something that the author “intends” or “wants”. Finally, there are those

who believe the reader adds a certain something to the sense of the text, if not effectively create or “construct” the meaning.

After the end of the 1970's, the judiciary interpretation of law got into the centre of the debates.

The participants of the “law as literature” discussion admit that the literary and judicial interpretation differ in some important aspects. First of all, law is the “institution of violence” – contrary to literature. Secondly, the forming of law is determined by political pressure and objectives, which is not true in case of literature. Last, but not least, whereas about a literary critic it can be said that when he interprets a text, he seeks the “the truth”, the goal of a lawyer is not to find “the truth”, but to persuade or to convince.

Law and literature can also be comprehended as the law of literature.

The feminists in particular and representatives of the critical race-theory accuse the liberalists of actually consolidating equality by the ingenuous protection of both the discriminative freedom of expression and that arising from hate.

In the sub-direction of “literature and judicial reform” the common effort of historians of literature and law is aimed at exploring how popular literature had an effect on judiciary processes. From Uncle Tom's cabin through the “scandalous” novels of Zola to the current works of Morrison and Gordimer, literature has often been of political inspiration and has triggered political-judicial reforms. At the same time, the effects of literature on law have not always proven to be benign.

We must note, however, that these days the media seems to be the most effective factor in forming public opinion and judicial policy, the role of literature as such has weakened.

In America, the view that jurists can or should learn something from literature – namely moral approach – has existed for at least 100 years.

Such moral lessons can be derived from works depicting jurists and judicial situations in two ways. In one of the cases, law appears as morally positive, as the means of justice, and the jurists as the paragon of fairness and equity. In other works, law appears in deconstructive roles that produce a destructive effect on the individuals and the society, while jurists are the representatives of power and discrimination.

Not everyone agrees with the viewpoint that literature is capable of teaching jurists moral values.

However, the newest tendency is that numerous researchers have developed a didactical method that incorporates the modern and post-modern concerns on literary stories. According to these, the emphasis in education should be placed not on the content of literary stories, but on the process of literary interpretation, and not on the single works, but on the common denomination of literature. Above all this, the reader must be endowed with a creative role.

To the truth belongs also the fact that the Anglo-Saxon students believe these debates are dry, seem like abstract academic rows, and their energy is mostly restricted to learn what all those concerned and the critics of the authors said, instead of getting themselves involved in the discussion.

As it is known, the theory of narratives – as the area of applied linguistics – was born from the ambition that the linguistic analysis should not end with the text, but it should also spread to the story (narration) of which this text is only a part of. The narrative is what makes the relationship of law and literature more interesting and complex.

The theory of critical law is what applies narratives didactically, namely in the following dimensions. First of all, it considers the research of the various, potentially conflicting narratives a moral question.

The narratives serve the moral demand of the victims, and describe law as the means of the victimization of the minorities and women.

According to numerous authors, the judicial situations can be best understood in the terms of several conflicting narratives. These researchers – relying on the works of Rorty and Fish – believe that the pragmatic interpretation of judicial events requires the contextualization of both the events themselves, and the related narratives. The question however is: how can this relativism be reconciled with the commitment to the preferred narratives demanded from the judicial actors taking part in the judicial decision-making.

As we have seen above, the judicial and literary studies have set different demands and taken various forms. The two most significant sub-directions deal with law in literature, and also with the law as literature. These two approaches are equivalent to the two common theories of law and literature, and first inspired the thought that from a joint disquisition, common advantages can arise.

While we must accept that literature and law fill different functions, we also have to note that both are the products of the same social, historical and cultural forces; disquisitions connecting the two fields can bring results for both.

The theoretical and methodological connections analysed so far are by no means exhausted.

II.

Besides the feminist jurisprudence, another wing of the direction that spread on both sides of the Atlantic-ocean under the name of Critical Legal Studies (CLS) is the Critical Race Theory (CRT).

The evolvement of this constructive law theory was greatly helped by its link with the “policy of difference”.

According to one of the prophets of CRT, Kimberlé Crenshaw the American civil rights movements – despite its important victories over discrimination – have left the racist ideology intact.

The deeper the followers of the direction dig, the more integrated racism they discover: the deeper they enter the criticism of the Western culture, the more useful the post-modernist philosophy will become in showing that nothing can be free of criticism.

The point where CRT stands away the most from the postmodernist explanations is the acknowledgement of the relevance of discussions on conventional authorities, for the sake of seeking equality and freedom.

According to the view of Patricia Williams, different types of women experience political exclusion in different ways. The experience of life for a successful white woman differs from that of an impoverished black woman immeasurably.

Since the 1960's, the exercising of rights before court has been a prime means for black people to achieve political emancipation. In the politicians' world of our time, this is the only hope that keeps the disadvantaged minorities alive. It is more effective to carry out reforms in the existing system than to imagine fantastic dreams about the possibility of a radical reform, in the who-knows-when future.

The criticism that CRT creates about society and law is partial. Namely, it doesn't produce concepts worthy of analysing, not even the definition of “race” itself. At the same time, CRT suggests the renaissance of the values and methods discarded by representatives of CLS.

It is a pity that CRT doesn't deal with “affirmative action” programmes that have triggered debates in the American jurisprudence; they ensure quotas and preferences in higher education, in the offices etc. for – amongst others – coloured people.

LITERATURE:

- Sandel, Michael J. (1982): *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge 1982.
Simpson, Evan (1979/80): The Subjects of Justice, *Ethics* 87, 1979-80, 1-17.

- Steiner, Hillel (1994): *An Essay on Rights*, Oxford - Cambridge, Mass. 1994.
- Vlastos, Gregory (1962): Justice and Equality, in: Richard B. Brandt (ed.), *Social Justice*, Englewood Cliffs, N.J. 1962,31-72.
- Walzer, Michael (1992): *Spheres of Justice*, Oxford 1983.
- Weinberger, Ota (1979): Einzelfallgerechtigkeit, in: idem, *Logische Analyse in der Jurisprudenz*, Berlin 1979,164-194.

Priopćenje

Prof. dr. DUŠKO VRBAN, University Josip Juraj Strossmayer in Osijek, Faculty of Law - Department of legal theory

EXTRA-LEGAL SOURCES AND POPULAR CULTURE IN RULE-MAKING¹

I. INTRODUCTION

Standard view of law which prevailed among European scholars in legal science until recently has been the following image: Law consists of a set of norms produced and backed by the state and it is hierarchically ordered on the scale where legislation grounded on democratic political legitimation represents the main source of legal practice. This view has been neatly presented in the famous Kelsen's "pure theory of law", which posits legal system as a pyramid with "Grundnorm" on the top, followed by the constitutional and legislative acts. This and other approaches - such as Hart's concept of primary and secondary rules - concord on the basic historical unity of law and state.

Yet, this picture appears as incomplete, and does not correspond neither to the historical reality nor to the contemporary developments. Even if we disregard natural law theories which put ethical or theological considerations above positive law, one may take in account the peculiar path of law on the periphery and outside European continent. One can also mention tremendous importance of customary law in the past, which Savigny considered as a primordial form of law or spontaneous "natural law" (*natürliches Recht vs Naturrecht*). Customary law has been for centuries the main legal source on the periphery of main systems such as Christian provinces of the Ottoman empire. Curiously

enough, in the Balkans even the Moslem Albanians, kept their tribal customs, disregarding "sharia" or neglecting to develop Islamic jurisprudence. On the other side, one can notice development of Common law with its dominance of judicial sources. But one can find also among the continental European traditions, varieties and "mixed systems", which translate different legal cultures and uneven influences of sources such as legislation, legal practice and doctrine. In short, one can observe, as Visegrády does, that when speaking about European law in the past and today, we deal with **different legal cultures**.²

Postmodern jurisprudence as well as legal sociology deconstruct law as a mythical unity, discovering various ambivalences, apories, antinomies and paradoxes in the legal conceptions. But not only theory, so the practice shows unprecedented developments which "break the frame" of the unity of law and state. We can find numerous examples there which put in doubt traditional doctrine of legal sources. One can mention in this context so-called *lex mercatoria*, which includes extra-legal business and professional norms, then legal regimes of multinational firms, emergence of international labour law, legal settings of telecommunications, ecology and sports.³ In the

¹ This is an expanded and revised version of the paper presented at Pécs meeting on the 24th September 2004.

² Cf. A. Visegrády: Legal cultures in the European union, *Acta juridica hungarica*, 42, 2001, 3-4:203-217.

³ Cf. G. Teubner: Breaking frames, *Am. Journ. comp. law*, 45, Winter 1997, 1:149-169. See also his "Global Bukovina: Legal pluralism in the world society, in G. Teubner (ed.): *Global law without state*, Aldershot, 1996, 3-28.

domain of human rights, this development has been the most spectacular, leaving state regulation aside and introducing international expertise and control over states arbitrariness.

The aim of this paper is to point out to two main considerations concerning relationship between social and legal norms; first, to variability of legal sources and second, to the various historical and peculiar ways of interaction between social (i.e. extra-legal) norms and official normative state order. Considering state legislation and other state produced norms as one kind among other sources of law, we advocate the idea of **legal pluralism** where is sometimes conceived only in comparative sense, i. e. regarding different national legal orders. In our perspective, pluralism can be observed also within the national legal systems notably in regard to the sources of law.

II. LAW AND EXTRA-LEGAL SOURCES

That knowledge of law could not be conceived only in terms of state-produced and recognized rules. was asserted with much vigour in the **sociology of law**. It has appeared as a new discipline - a bridge between legal and social sciences - at the beginning of the last century, although German "*Interessenjurisprudenz*", was its early precursor. Known in America as "*sociological jurisprudence*", it was developed in Europe particularly in the writings of Kantorowicz and Eugen Ehrlich.⁴

In Ehrlich's writings, one can notice particularly striking image of emergence of law on different "layers" (*Schichten*), where the state-law represents only the surface of the movement of law creation.⁵ One can easier understand this approach, if the peculiar set-

ting where Ehrlich lived and worked, comes to mind. It was a city of Czernowicz in the Austrian province of Bukowina, which as a border area (similar to some extent to other regions such as Transilvania, Banat and Vojvodina), was ethnically and socially mixed. One can imagine a dignified professor of Roman law, Ehrlich himself, leaving his university office and the world of learned books which contain high knowledge of law (*gelehrtes Recht*), to discover something which may be named "*living law*" (*lebendes Recht*). This last kind was a law actualized in the behaviour of common people and could be observed on the market place where different ethnic groups and religions met in order to exchange goods, but also to practice law, without sometimes knowing it. The idea which came upon Ehrlich's mind was clear and simple one: law consists not only in state acts or in the books of learning but also within ordinary people. From this observation followed another: a judge could better than any legislator know the social setting of the law and he should be able to adjust freely legal provisions to the real life.

Starting with the idea that the content of law is determined by the process of social interaction and to some extent also by the social norms, we shall consider firstly the question of *extra-legal sources of law*. Given the ambiguity of the term "source of law", one shall distinguish between two meanings: "material" and "formal" sources. The first one, are nothing else than social facts which contribute to the lawmaking. They could be distinguished as social and ideational facts. The first, consist of social interests including concerns for the preservation of community and state order. In public law thus prevails orientation towards "public good" and "public interest". This concerns traditionally coincide with the preservation of power and social positions of the ruling groups and have been seen through the concept of "*Staatsräson*". Nevertheless in a democratic state, interests of the majority and of special social groups (workers, peasants, poor, handicapped) are also taken into

⁴ One should distinguish between sociological movement in law (Pound, and to some extent Petražicki) and the sociology of law proper (Weber, Durkheim, Ehrlich).

⁵ Cf. E. Ehrlich: *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, Berlin 1913.

account. The second type of **material sources** reflects ideational facts such as beliefs, attitudes and values of the community. In short, material sources of law represent behavioral and structural factors which have to be defined and protected in law as well as mental states of people. In the law-making cultural of mental facts of legislators, officials, judges and voters have direct impact on the law production and its application. This ideological background of law-making is often expressed in the concept of "political culture".

Obviously, the term "material sources of law" is too vague to render the whole societal complexity which represents the **social context** of law-making. One can see that in this domain, politics plays perhaps a decisive role and that the "law-politics" (*Rechtspolitik*) represents the arena where creative junction of interests, ideas, legal tradition and of legislative technique is effectualized. In short, the area of "material sources" is clearly the view of law in "*de lege ferenda*" perspective. Its opposite, the approach to law through redymade tools for legal decision is different. It is the question of so-called "formal sources of law" which puts our investigation into the perspective "*de lege lata*".

III. CUSTOMARY AND CHURCH LAW. APPLICATION OF LAW AND LEGAL PRACTICES

Turning now to the question of formal sources, one can underline already mentioned importance of **customary law**. Its role in the law-making was particularly significant on the European periphery, and we shall below considered briefly its importance in Croatia and neighbouring areas. It has been noticed that the customary law has been constantly declining with the codification movement. Nevertheless, even today, one cannot neglect its contribution to the rule-making in the branches of commercial, constitutional and international public law.

Other kind of formal sources is rather ambiguous and often neglected in legal theory.

It is the question of **religious norms** which take written and codified form in **canon law** of Christian churches. In times of secularization, observance of religious norms has been declining, but we can notice curious revival of Church attendance and of observance of religious rituals in some transition states (Croatia in particular). Generally speaking, religious norms represent non-law, if they are not recognized by the courts and administration. But in the state without separation between church and state as it was the case in former royal Yugoslavia and in the Habsburg monarchy, religious norms regulate the domain of marriage and family law.

Leaving aside the question of sources of law, one may turn to the consideration of **legal practices** or **application of law**. In this respect, extra-legal influences manifest themselves in three ways: first, through process of concretisation of general clauses and indeterminate legal definitions, secondly, through the filling of so-called "gaps in law", and thirdly, in teleological interpretation.⁶

It is well known that the German civil code (BGB-1900) as well as the Swiss Civil Code (SBG-1912), contain at some places references to extra-legal behavioral criteria. Judges are allowed to interpret particular cases according to this criteria, Theodor Geiger called this kind of situation "legislative approval". In legal theory such norms are called "general clauses". In German case, the terms used are "*Treu und Glauben*", "*gute Sitten*", "*Verkehrssitte*", "*Handelsbräuche*" etc. Similar reference to extra-legal criteria occurs when unprecise legal notions or definitions are used in the statutes.

In the case of "gaps in law" one can conclude to the creative function of judiciary which appears then as a "legislator". The famous Swiss Civil code directs nevertheless the judge to follow the spirit of the legislator. Criticizing the dogma of legal system as

⁶ In this sense, M. Rehbinder: *Rechtssoziologie*, 3rd ed; Berlin-NY., 1993., pp.12-28

a complete and closed system, Herman Kantorowicz argued with the example of gaps, "in favour of the conception of "free law" which, according to him, connects legal practice with actual social values.⁷

Teleological interpretation belongs to one must important of the four classical methods of interpretation, which has been in German legal science connected with "*Interessenjurisprudenz*" already mentioned above. Teleological interpretation is based on the presumption of the instrumental utility of legal regulation. When applied, teleological interpretation should be able to determinate two factors; firstly, the definition of a precise goals set by the legislator (or norm creator) and secondly, it should evaluate means or appropriateness of such regulation. Especially from this second point of view, teleological interpretation relies on sociological analysis of law and its societal effectiveness.⁸

IV. LEGAL PLURALISM AND EXTRA-LEGAL SOURCES IN THE LAW HISTORY OF CROATIA AND FORMER YUGOSLAVIA

It is difficult to evaluate the impact of Roman law in Croatian lands in early and later periods of Middle Ages. It was conserved in some Dalmatian towns, and with the influence of the Catholic church, Venetian law and higher learning it gained gradually more importance. The attendance of the Croatian clerics and students of law schools in northern Italy especially in Bologna, contributed to the knowledge and spread of Roman law. Other influences could be seen in the early period of the Middle Ages too; thus, Byzantine, Frankonian and in the north, Hungarian law (Slavonia) have contributed significantly to legal practice.

Yet, if we take into account two most important sources of Croatian law, The Vinodol law (1288) and Poljica statute (1440), then one can easily affirm the overweight of the popular customary law which was later codified in written documents. From this sources, it is obvious that early Croatian concept of property differed considerably from Roman and modern conceptions. Property in medieval Croatia, except in areas submitted to the strict feudal regulations, was conceived as a family good, which head of the family managed as a family trust. Other peculiarities existed in civil law ("*Vorkaufsrecht*") and in criminal law to some extent.⁹

One can suggest, that Croatian law preserved for a long time its customary and popular character and that it belonged to a pluralistic legal order where central legislation played a minor role. Noteworthy is also autonomous or semi-autonomous character of early law-making in Croatia, given the privileges which were granted to the urban settings (some of them rather small, like in Istria). In some cases nevertheless, this legal autonomy was only apparent and without real content as rule-makers copied and translated foreign and outside law which served as a model. This particular mixture of autonomous and heteronomous norms, depended on local and historical circumstances, which cannot be put into and unified picture.¹⁰

As a concluding remark, it could be said that early Croatian law shows two main features: first, persistent presence of local customary arrangements mixed with rules of external provenience, and second, existence of

⁷ On the "gaps in law" see C.W. Canaris: *Die Feststellung von Lücken in Gesetz*, 2nd ed., Berlin, 1983. Also H. Kantorowicz: *Rechtswissenschaft und Soziologie*, 1962.

⁸ Cf. S. Vago: *Law and society*, 3rd ed., Englewood Cliffs (N.J.), 1991. Also in R. Zippelius: *Juristische Methodenlehre*, 7th ed., München, 1999, 50-52.

⁹ Cf. Sirotković/L. Margetić: *Povijest država i prava naroda Jugoslavije*, Zagreb, 1988, 66.

¹⁰ Particularly numerous are local statutes in northern Adriatic (so-called Liburnian part, including Istria, Quarner islands and the "Croatian seaside" proper), so one can cite statute of Krk (1388), Labin (1341), Plomin (1438), Kastav (1400), Veprinac (1507), Mošćenice (1470), Rijeka (1530), Trsat (1640), Senj (1388), Rab (1328), Cres (1441) and others in Dalmatia proper. Emergence and content of Ilok statute in eastern Slavonia belong clearly to the Hungarian sources. Cf. *Znanstveni skup ... Iločki statut 1525. godine.*, Osijek/Ilok, 2000.

multiple local statutory regulations enacted in various small urban and rural communities.

In the contemporary legal development, in the period between 1918 and 1945, Croatian lands belonged to several rather distinct areas of legislation and legal practice. Precisely, the first Yugoslav state, the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes never achieved legal unity and the efforts to harmonize existing law were not (only partly) successful. Thus, in royal Yugoslavia, there were six particular legal areas which can be named as follows: 1/ Serbia proper, 2/ Montenegro, 3/ Croatia-Slavonia, 4/ Dalmatia-Slovenia, 5/ Bosnia and Herzegovina, and 6/ area of Vojvodina, Međimurje and Prekomurje. We can make a brief glance over the marriage law in this parts in order to see how this particularism, reflected also legal pluralism in the law making and practice.

In Serbia, in spite of the fact that martial law was codified in the Civil code (1844), it contained rules of the canon law of the Serbian orthodox church. Divorce was possible under condition that an attempt has been made to reconcile spouses. In Montenegro, where famous General Civil code written by Baltazar Bogišić was in force, similar provisions regulated the marital law, with some exceptions in regard to the mixed marriages between Catholics and orthodox parents. The Croatia-Slavonia, as in other parts of Austria, marital law regarding conclusion and dissolution of marriage was under Catholic church jurisdiction. The conflicts over property which belonged to husband and wife, were nevertheless settled by state courts and it was possible exceptionally to conclude civil marriage. In Bosnia, marital law was entirely ecclesiastical-so for the Moslems sharia was provided as only law source. In the last case, that of Vojvodina and Međimurje, civil marriage was obligatory for all citizens regardless of religion, according to the rules of Hungarian law.

Although such legal diversity was inconvenient for both State and citizens (especially in

regard to the opposing doctrines on the possibility of divorce) such situation in the domain of marital law persisted until the end of the Second World War in 1945, when civil marriage was introduced all over the state.

V. RECENT DEVELOPMENT AND THE QUESTION OF VALUES

So far, we have examined some aspects and historical examples of the interaction between social and legal norms. This picture could be completed with recent developments which, especially in the domain of commercial law, show a new dynamics of relationships between official and non-official legal order. Implications of this developments, point out to emergence of two kinds of law; **organized and spontaneous** one.¹¹ Similar distinction could be already observed in the past as dichotomy between state and non-state law. As we have mentioned above, state legalisation and courts practices have been during centuries completed with customary and religious rules together with practices of contractual agreements. To describe properly the process of interaction between societal (cultural) products and legal systems, one can use the metaphor of "over-spilling" as when we compare the flow of water from one bucket to another. Thus, the contents of law appear from one side as fixed and controlled by the state institutions, but on the other hand, they are open to entries and impulses from outside, what enables legal systems to adjust to societal needs.

In the context of interaction between society and legal systems, one should not neglect the question of **values**. According to Visković, values constitute important dimension of legal phenomenon, besides norms and social relations.¹² Some collective ideals as **social justice** take particular form when in-

¹¹ Cf. N. Luhmann: *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt a. M., 1993.

¹² Cf. N. Visković: *Pojam prava: Prilog integralnoj teoriji prava*, Split, 1976, 105-130.

troduced into the workings of legal system. Thus, for example social justice functions as a legal value of equity drawing a distinction between political justice (justice as fairness in global society) and legal justice (equal treatment namely).

In the history of Balkan, societies the question of values and their relations to social and cultural dynamics has been investigated in the past as a part of national tradition. Serbian ethnographer Jovan Cvijić and Croatian sociologist Dinko Tomašić have written the most extensively on this subject.¹³ Contemporary historians and ethnologists have revived this interest in the light of conflicts during the Second World war and during civil war in the 1990s, when Yugoslavia was dissolved. In the light of these event, tribal, stockbreeding (Dinaric) model appears as the most powerful or as a dominant model. Political and legal cultures of Serbia, and to a lesser extent of Croatia still show adherence to this model, which impedes peaceful settlement of conflicts and stresses warriors and patriarchal ideals common to central and eastern Mediterranean.

BIBLIOGRAPHY

- Canaris, C.W.: Die Feststellung von Lücken in Gesetz, 2nd ed., Berlin, 1983.
- Ehrlich, E.: Grundlegung der Soziologie des Rechts, Berlin 1913.
- *** Iločki statut 1525.godine, Osijek-Ilok, 2000.
- Kantorowicz, H.: Rechtswissenschaft und Soziologie, 1962.
- Luhmann, N.: Das Recht der Gesellschaft, Frankfurt a. M., 1993.
- Rehbinder: Rechtssoziologie, 3rd ed; Berlin-New York, 1993.
- Širotković/L. Margetić: Povijest država i prava naroda Jugoslavije, Zagreb, 1988.
- Teubner (ed.): Global law without state, Aldershot, 1996.
- Tomashevich, J.: Peasants, politics and economic change in Yugoslavia, Stanford/London, 1955.
- Vago, S.: Law and society, 3rd ed., Englewood Cliffs (N.J.), 1991.
- Visković, N.: Pojam prava: Prilog integralnoj teoriji prava, Split, 1976.

¹³ Dinko Tomašić began his academic career at the Law faculty of Zagreb University and later taught in the USA where he lived until his death. His main works are: *Društveni razvitak Hrvata*, Zagreb 1937 and *Politički razvitak Hrvata*, Zagreb, 1938., besides numerous articles published at home and abroad (cf for instance "The structure of Balkan society", *AJS*, Sept. 1946, 132-140). On Tomašić and Cvijić see J. Tomashevich: *Peasants, politics and economic change in Yugoslavia*, Stanford/London, 1955. The importance of Tomašić's work for Croatian ethnology and political science have been discussed in the review *Društvena istraživanja* (Zagreb), II (1993), 6:949-973 (cf. especially contributions of D. Rihtman-Augustin and J. Županov).

Prikaz

MARIO VINKOVIĆ, asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

TAMARA ČAPETA: SUDovi EUROPSKE UNIJE – NACIONALNI SUDovi KAO EUROPSKI SUDovi

Svojom *Edicijom Europa* Institut za međunarodne odnose iz Zagreba po drugi nam put predstavlja autoricu Tamaru Čapetu. Nakon knjige *ECU i monetarna integracija u Europi*, objavljene 1995. godine, pred čitalačkom se publikom te znanstvenom i stručnom javnošću nalazi nova izvrsna knjiga *Sudovi Europske unije – Nacionalni sudovi kao europski sudovi*.

Na više od tri stotine stranica i s četiristo fusnota Čapeta nam, na hrvatskom jeziku zasigurno, donosi prvu značajnu i time jedinstvenu analizu pravosudnog sustava Europske unije, popraćenu brojnim referencama najeminentnijih autora u domeni europskoga prava te prikazom judikata Europskoga suda pravde koji su u cijelom procesu nastajanja *aquis communautaire* ostavili i ostavljaju neizbrisiv pečat.

Strukturirana u tri dijela knjiga započinje analizom trenda transformacije prava Zajednice u kontekstu njegove federalizacije, izravnog važenja i nadređenosti u nacionalnom pravu država članica. Nadređenost prava Zajednice nije proizašla iz njegove posebne pravne prirode, već naprotiv iz ustavnih odredaba svake pojedine države, koje u jednom dijelu i danas predstavljaju prepreku u procesu njegove pune federalizacije. Izravno važenje prava Zajednice pak, u internim pravima država članica, Čapeta, isto kao i Rodin, promatra kroz prizmu ustavnopravnih rješenja spram odnosa unutarnjeg i međunarodnog prava. I dok izravno važenje, kao preduvjet izravne primjene prava Zajednice, ne predstavlja pro-

blem u državama koje usvajaju monističku koncepciju, u onima dualističke orijentacije stanje stvari jest složenije, ali unatoč tome ne rezultira odstupanjima u primjeni prava Zajednice spram zahtjeva koje u tom pogledu postavlja Europski sud pravde.

U Drugom dijelu knjige – *Nacionalni sudovi kao europski sudovi* autorica sistematičnom raščlambom načela prve i druge generacije, poglavito načela izravnog i neizravnog učinka, analizira značaj i specifičnosti uredbi i smjernica kao sekundarnih izvora europskoga prava te obveze nacionalnih sudova u primjeni prava Zajednice u procesnom smislu. Ovaj dio knjige obiluje stoga nizom argumentacija i pojašnjenja proizašlih iz sudskih predmeta koji su obilježili evolutivni razvoj te uspostavili čvrste temelje pravnog sustava Zajednice u cjelini (predmeti *Costa v. ENEL*, *Francovich*, *Marleasing*, *Marshall*, *Van Gend en Loos*, itd.). Europski sud pravde i Sud prvog stupnja, utemeljen 1989. godine, sudovi su ograničene nadležnosti, jer su ovlašteni odlučivati samo u onim predmetima za koje im je nadležnost izrijeком dodijeljena Osnivačkim ugovorom. Dominantno je riječ o postupcima u kojima se kao tužena strana pojavljuje neka od institucija Zajednice, dok u svim ostalim sporovima, čije rješenje ovisi o primjeni pravnih normi Zajednice, Europski sud pravde nije nadležan. Upravo u sporovima potonjega tipa dolazi do izražaja uloga nacionalnih sudova kao europskih sudova opće nadležnosti čime se, uzimajući u obzir i njihovu funkciju u internim pravnim porecima, njihova funkcija za-

pravo duplicira. Pri tome im se ovlasti dane u kontekstu europskog i nacionalnog prava ne moraju nužno poklapati, odnosno ovlasti dane pravom Zajednice ne moraju koincidirati, već, štoviše, mogu oponirati ovlastima koje imaju u primjeni nacionalnoga prava.

Ovlasti nacionalnih sudova podijeljene odredbama europskoga i one utvrđene normama nacionalnog prava rezultirale su dodatnim tenzijama tijekom razvoja načela druge generacije. Naime, prva je generacija prakse Europskoga suda pravde ustvrdila obvezu nacionalnih sudova država članica da pojedincima pruže pravnu zaštitu kada tvrde da im je onemogućeno ostvariti subjektivna prava dodijeljena materijalnim normama prava Zajednice. U situacijama kad se pojedinac nađe u polju primjene norme europskoga prava *ratione personae* za njezino autoritativno tumačenje nadležan je Europski sud, ali subjektivna prava pri tome mogu nastati i putem nacionalnih provedbenih mjera. Tako nastala subjektivna prava iako nastaju na nacionalnoj razini imaju, kako to Čapeta poput Rufferta posebno naglašava, "*Community law raison d'etre*", jer je njihovu uspostavu zahtijevala viša europska norma. Odgovor na pitanje zašto sustav prava Zajednice nije predvidio istovjetne sankcije i istovjetna procesna pravila koja primjenjuju nacionalni sudovi kada se pred njima vodi postupak zaštite nekog subjektivnog prava utemeljenog na pravu Zajednice, Čapeta vidi u činjenici što pravo Zajednice u početku i nije bilo zamišljeno kao pravo koje izravno stvara subjektivna prava za pojedince, već je nastanak subjektivnih prava bivao prepušten nacionalnoj razini, a time i oblici njihove zaštite.

Treći dio – *Suradnja između nacionalnih sudova i Europskog suda* posvećen je sustavnoj analizi značenja Prethodnog postupka iz članka 234. Ugovora o Europskoj zajednici (prije članak 177.) u tumačenju i ocjeni valjanosti prava Zajednice. Naime, kad odlučuju o pružanju zaštite subjektivnih prava utemeljenih na europskom pravu, nacionalni sudovi ovlašteni su, a u nekim situacijama i obvez-

ni, zastati s postupkom te podnijeti Europskom sudu pravde zahtjev za tumačenjem ili ocjenom valjanosti odredbe prava Zajednice koju smatraju relevantnom za prosuđivanje o tužbenom zahtjevu. Pri tome odgovor Suda čini sastavni dio premise *maior* logičkog silogizma kojim nacionalni sud odlučuje o osnovanosti tužbenog zahtjeva, a s motrišta nacionalnog suda, pitanje koje rješava Europski sud predstavljat će postupak prejudicijalnog pitanja o kojemu odlučuje drugi pravosudni organ u odnosu na onaj koji vodi postupak. Nastavljajući u ovoj Glavi o prethodnom postupku Čapeta je razjasnila distinkcije između prethodnog postupka u tumačenju prava Zajednice i prethodnog postupka za ocjenu valjanosti toga prava, dala koncizan prikaz ovlaštenika za podnošenja zahtjeva za tumačenje ili ocjenu valjanosti, razradila nadležnost Suda *ratione causae* u prethodnom postupku kao i tijek i organizaciju samog postupka te detaljno elaborirala učinke presuda Europskog suda pravde donesenih u ovoj vrsti postupka.

Slijedom svega navedenoga, promatrajući istodobno strukturu i obilje informacija koje nam u knjizi *Sudovi Europske unije – Nacionalni sudovi kao europski sudovi* pruža Tamara Čapeta, ne možemo se oteti dojmu da iako u funkciji monografije ova knjiga predstavlja gotovo mali enciklopedijski priručnik pravosudnog sustava Zajednice.

U okolnostima kad je problem hrvatskog pravosuđa i službeno označen jednom od najsignifikantnijih prepreka u daljnjim socijalnim, gospodarskim i političkim reformama te integraciji u suvremeni europski prostor, ova bi Knjiga trebala predstavljati obvezno štivo svim pravosudnim strukturama koje barem djelomice žele biti dorasle izazovima i stručnim zahtjevima koje će pred njih postaviti članstvo Republike Hrvatske u Europskoj uniji. Svim ostalim zainteresiranim znanstvenim i stručnim krugovima, ali i studentskoj populaciji ona će biti nepresušan izvor informacija i interpretacija sudske prakse u domeni europskog poredbenog procesnoga prava.

Dr. sc. DUŠKO VRBAN

GULIO VIGNOLI : GLI ITALIANI DIMENTICATI : MINORANZE ITALIANE IN EUROPA

(Saggi e Interventi), Milano, Dott. A. Giuffrè editore / Università degli studi di Genova, 2000, 341 str.

RADNA ZAJEDNICA ALPE-JADRAN I MANJINE I PREKOGRANIČNA SURADNJA U ALPSKO-JADRANSKOM PROSTORU, Verzija na hrvatskom jeziku, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti, 2002, 430 str.

Pred nama se nalaze dva djela nejednake vrijednosti; zbirka radova prof. Vignolia, koju je pod naslovom "Gli Italiani dimenticati: Minoranze italiane in Europa" (Zaboravljeni Talijani: Talijanska manjina u Europi), izdala ugledna izdavačka kuća "Giuffrè" iz Milana, te materijali radne skupine za manjine Komisije za kulturu zajednice Alpe-Jadran i koji obrađuju manjinsku problematiku u dvanaest "regija" te zajednice, uključivši Hrvatsku i Sloveniju. Kako napominje hrvatska urednica hrvatske verzije Mirjana Domini, prvobitno je bilo predviđeno da se navedeni materijali tiskaju u pet jezičnih verzija, do čega nije došlo zbog financijsko-tehničkih pitanja. Izašlo je zasada samo hrvatsko izdanje, uz potporu hrvatske i austrijske vlade.

A) O KNJIZI PROF. VIGNOLIA

Ova je knjiga podijeljena, nakon uvođenja na jedanaest poglavlja od kojih svaki obrađuje pojedinu zemlju ili područje, na kojima –po autorovu mišljenju- žive Talijani: Korzika, područje oko Nice u Francuskoj, naselja Brigue i Tende na francuskoj-talijanskoj granici, Maltu, Istru s Rijekom i Dalmacijom, Rumunjsku, Makedoniju, Bosnu, Sla-

voniju i Moslavinu, Moldava te Ukrajinu s Rusijom i Kazahstanom.

Već prvi utisak navodi na mišljenje da se radi o nedovoljno studioznom djelu, sistematiziranom na osnovu novinskih članaka i polemika kojima su ponekad dodana i opširnija razmatranja. Bibliografske su natuknice i upućivanja na pravnu regulativu rijetki, iako je autor pravnik i predaje europsko pravo na Fakultetu političkih znanosti u Genovi. Međutim ono što najviše smeta i dovodi u sumnju dobronamjernost autora je njegovo nepoznavanje (odnosno krivo predstavljanje) činjenica, te egzaltirani ton koji ne pristaje ni ozbiljnom novinarskom stilu (termini kao npr. "kulturni genocid" ili "etničko čišćenje titovaca" i sl.). Stječe se utisak da autor ne poznaje materiju o kojoj piše, poglavito kada se radi o našim krajevima (jezik starog Dubrovnika i Dalmacije, narodnost Ruđera Boškovića, Frane Petrića i drugo). Sasvim je neozbiljan argument da se je prilikom popisa 1940. g. u Zadru samo 5% stanovništva izjasnilo kao Hrvati, uzimajući u obzir prvo ratnu situaciju (te godine doduše Italija nije još u ratu s Jugoslavijom, ali se provode operacije u Grčkoj i Albaniji), teror fašista i općenito nepriznavanje prava manjina od strane talijanske države za vrijeme Mussolinija. Smiješno

je govoriti o "preimenovanju" talijanskih prezimena nakon rata, ako se zna za službenu politiku na području Julijske krajine (v. studiju R. Jelić: Potalijančivanje hrvatskih prezimena u Zadru za vrijeme fašizma, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 20, str. 49-109, Zadar, 1973.).

Što se tiče Zadra, autoru izgleda nije poznato da su žitelji prigradskog naselja Arbanaši (Borgo Erizzo), podrijetlom katolički Albanci koji su se u prošlosti izjašnjavali ponekad i kao Talijani i kao Hrvati, jer su za njega svi Albanci muslimani. Slabo se snalazeći u jezičnim pitanjima autor površno sagledava austrijske statistike o jeziku koji se odnose na tzv. "jezik upotrebe" (*lingua d'uso*), što ne ukazuje na etničku pripadnost. Također mu nije jasno da kao što ni govornici latinskog u prošlosti nisu etnički Talijani - tako ni upotreba derivata latinskog, ne ukazuje na etnicitet. U tome treba skrenuti pažnju na izumrli dalmatinski, kojim se je nekada govorilo u Dubrovniku i dalmatinskim gradovima od strane romanskog stanovništva i koji se je konačno ugasio smrću posljednjeg govornika na otoku Krku (veljotski od Veglija). Taj jezik, kao i govor otoka Sardinije, ne bi mogli smatrati dijalektima talijanskog jezika, a razlikovao se je ne samo od venetskog, nego i od vulgarne (pučke), latinštine iz koje je vjerojatno evoluirao.

Tendenciozno prikazivanje povijesnih događaja, posebno onih u svezi Drugog svjetskog rata na našim prostorima, te pokušaji njihove aktualizacije ponajviše zbog unutarnje-političkih potreba nerijetki su kod talijanske desnice, te autor u svojim revizionističkim i quasi-iredentističkim stavovima, nažalost nije usamljen. Iako se često poziva na europske standarde, tolerancije i zaštite manjina, kod njega je uočljiva ksenofobija i arogancija prema Slavenima, što se vidi i iz članka u kojemu opisuje Zadar kao grad "došljaka.. bez kulture" (str. 144, prvobitno objavljeno u "Il Giornale," 13. 06. 1994.). Svakako nije dobro, što talijanska šira javnost (a ni stručna, ponekad kako vidimo), nema uvid u brojna

istraživanja i podatke o etničkim progonima i kulturocidu nad slavenskim stanovništvom Istre i Julijske krajine u razdoblju talijanske vladavine. (V. npr. E. Radetić: Istra pod Italijom: 1918-1943, Zagreb, 1944 i Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918-1943): Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb, 2001. Treba ipak napomenuti da je talijanska Nacionalna udruga politički proganjanih antifašista (ANPPI) već osamdesetih godina prošlog stoljeća objavila niz publikacija, koje se posredno dotiču i našeg stanovništva pod talijanskom upravom (V. npr. "Pericolosi nelle contingenze belliche", Rim, 1987, koji se bavi interniranjem nepoćudnih osoba).

U Vignolijevoj se knjizi nešto trijezniji tonovi očituju kod razmatranja suvremenog položaja talijanske manjine koja uživa kod nas u kontinuitetu od 1945. g. neosporna kulturna prava. Istini za volju treba priznati da je u razdoblju tzv. "trščanske krize" u 1953./54. došlo do redukcije broja talijanskih škola, do ukidanja dvojezičnosti u nekim gradovima (Rijeka i Pula), te do tenzija u odnosu prema pripadnicima talijanske manjine. Ipak Talijani u bivšoj Jugoslaviji pretrpjeli su teški udarac ne zbog navodnog "etničkog čišćenja" ili prisilne asimilacije, nego zbog masovnog egzodusa u kojemu je Jugoslaviju napustila većina njihove intelektualne i trgovačko-industrijske elite. To se je osjetilo kod kulturnih, prosvjetnih i umjetničkih aktivnosti. Ukratko privredno nazadovanje i migracijski tokovi oslabili su vitalnost te manjinske zajednice. Autor prelazi preko tih činjenica i na više se mjesta zadržava na teškoćama preostalih Talijana u Zadru, Splitu i Dubrovniku, koji iako malobrojni, žele obnoviti manjinske udruge i omogućiti veću upotrebu talijanskog u školama i u crkvi. Pozdravlja i djelatnost autonomističkih i regionalnih stranaka (IDS, RDS, DA) u nadi da će one doprinijeti da se sačuva multikulturalnost regije.

Kao pravnik, Vignoli ne može izbjeći referiranje na dokumente međunarodnopravnog značenja koji su s jedne strane proglasili ce-

siju bivših talijanskih područja, te tim u svezi odricanje od suvereniteta Italije nad Istrom, Rijekom, Zadrom, nekim otocima, te nad cijelim bivšim STT i s druge strane obvezali Italiju i države slijednice na zaštitu manjina. U tome su pogledu značajni ovi međunarodni dokumenti:

- Pariški mirovni ugovor od 10. veljače 1947. kojim se Italija po prvi puta od Prvog svjetskog rata obvezuje i na zaštitu manjina. Ovu zaštitu jamče i odredbe talijanskog Ustava;
- Londonski sporazum od 5. listopada 1954. godine potpisan od strane predstavnika Jugoslavije, Italije, SAD i Velike Britanije, kojim se okončava vojna uprava nad zonama A i B Slobodnog teritorija Trsta, te se taj teritorij odnosno respektivno zone A i Zona B podvrgavaju civilnoj upravi država Italije i Jugoslavije. Ovome je Sporazumu bio priložen i poseban statut koji je sadržavao čitav niz mjera za zaštitu slovenske i talijanske manjine na području bivšeg STT-a. Zanimljivo je da talijanski parlament nije nikada taj sporazum ratificirao, iako je on primijenjen u praksi, uključivši i zaštitu manjina, koja na tom području podliježe posebnim odredbama, te se tako npr. pravila o dvojezičnosti primjenjuju – za razliku od ostalog dijela Istre – temeljem međunarodnog prava;
- Osinski sporazum je kao bilateralni ugovor između Italije i Jugoslavije, sklopljen 10. studenoga 1975. (ratificiran u Italiji Zakonom br. 73 od 14. 03. 1977.). Njima se definitivno rješava pitanje granica putem priznanja suvereniteta nad područjima faktične vlasti Italije i Jugoslavije u bivšem STT-u.

Zanimljivo je spomenuti da se upravo kod referiranja na ove međunarodne dokumente očituje prikriveni revizionizam autora. On naime navodi u jednom dijelu teksta koji je prvobitno bio objavljen kao intervju u listu "La Voce" od 6. 05. 1994.: "Pula, Rijeka i Zadar bili su ustupljeni ugovorom o miru od

1947. g. Iz toga slijedi da se malo što tu može učiniti, jer su kod ugovora bile uključene skoro sve države svijeta (*u stvarnosti bilo je dvadeset potpisnica uključivši dvije republike bivšeg Sovjetskog Saveza- Ukrajinu i Bjelorusiju- D. V.*) Kod Osima koji je slijedio kasnije ovo nije slučaj. Osim što je samo bilateralni sporazum i zaključen je u okolnostima koje nisu sasvim jasne. On bez sumnje nije bio poštivan u raznim dijelovima. Revizija toga ugovora ne predstavlja pretencioznost, niti anomaliju. Ona je legitimna." (str. 142).

Ovu bi knjigu mogli ocijeniti kao beskorisni pamflet kada ne bi sadržavala i neke zanimljive i (relativno) objektivne informacije o Talijanima izvan jadranskog područja. Tako se u njoj opisuju etnički otoci Talijana u Slavoniji i Moslavini (Ploštine, Kutina, Ciglenica), naseobine Talijana u Bosni (Stivor, Tuzla, Zenica i Sarajevo), položaj Talijana u Rumunjskoj i Besarabiji (sadašnja Moldova), te ostaci talijanske kolonizacije u Moldoniji, Ukrajini, Rusiji i Kazahstanu. Autor iznosi i neke manje poznate detalje u svezi aneksije naselja Brigue i Tende s okolicom, koji su pripali Francuskoj nakon Drugog svjetskog rata. Teško je ipak razumjeti zašto se zadržava na slučaju Nice (Nizza), koja je doduše nekada pripadala pod savojsko kraljevstvo, ali joj je – po priznanju samog autora – lokalni govor provansalski, dakle ne talijanski. Ukoliko prihvatimo tezu o Okcitaniji (području južno-francuskih govora), onda bi se još moglo govoriti o separatnom identitetu Nice i Provanse u cjelini, ali ovo ne argumentira u prilog nekog "talijanstva" Nice. Još manje je objašnjivo uključivanje Malte u izvan-granična talijanska područja. Naime, Maltežani koji se danas nalaze u sastavu samostalne Republike Malte, govore zasebnim semitskim jezikom koji je izveden iz arapskog, ali uz znatne talijanske i druge strane primjese. Zbog dugotrajne engleske kolonijalne vladavine, malteški jezik je i neka vrsta hibrida s engleskim koji je prihvaćen kao i drugi službeni jezik otoka. Talijanski iredentizam nije nikada nalazio na potporu u Malti,

iako su trgovačke i druge veze sa susjednim talijanskim otocima bile i ostale značajne. Ipak, Vignoli posvećuje mnogo prostora uspomeni na jednog Maltežanina, koji je kao agent talijanske vojske bio osuđen na smrt od strane engleske uprave 1942.

B/ O NEKIM (PREVLADANIM) NEDOUMICAMA: JEZIK, KULTURA, NACIJA

Povodom knjige Giulia Vignolia, korisno je osvrnuti se i na neka pitanja vezana uz pojmovo diferenciranje etničke pripadnosti nacije, kulture i identiteta. Miješanje tih pojmova – pored spomenute političke tendencioznosti – odnosno njihova nedosljedna i konfuzna upotreba jedna su od glavnih mana Vignolievog pristupa. Treba naime poći od razlikovanja etniciteta kao grupnog identiteta od političke svijesti ili političkog identiteta. Radi se naime o dvije glavne dimenzije analize: kulturološke i politološke. Postoje naravno i granični slučajevi, kada prelaz (ili razgraničenje) između etničkog i nacionalnog, nisu dovoljno izdiferencirani ili se radi o procesima nastajanja (konstituiranja nacije). Tako se tek u novije vrijeme može reći da je identitet Valonaca i Flamanaca u Belgiji poprimio i političku dimenziju koja je pravno sankcionirana ne samo kulturno-jezičnom politikom, nego i federalnom strukturom države.

Treba zapravo razlikovati četiri razine analize: etničku, zatim pripadanje ili učešće u nekoj kulturi, političku svijest i državljansku pripadnost. Prve dvije analize su kulturološke, dok je treća politička i socio-psihološka, a četvrta se odnosi na javno pravo.

1. Polazeći od jezika kao glavnog kriterija za - razlikovanje etničkih (narodnosnih) grupa, mnogi su pisci istakli da se državne granice ne samo ne poklapaju s etničkim, nego i da tzv. "nacije" nisu svuda unutar sebe homogene. Tim u svezi spominje se i perzistentna razlika između njemačkog i francusko-jakobinskog pojma nacije. U francuskom su modelu centralizirane posebnosti (Alzašani,

Baski, Bretonci itd). Švicarski je primjer još frapantniji, jer su u toj zemlji dvije velike i dvije male jezične skupine (pored vjerskih oprečnosti između katolika i protestanata) integrirane u jednu naciju.

Međutim, sam jezik nije uvijek jedini kriterij za stvaranje identiteta etničkih i nacionalnih grupa. To može biti i vjera, povijesna sudbina (Schicksalgemeinschaft) i učešće u nekoj kulturi. Zbog toga se Korzikanci ne mogu smatrati Talijanima, čak ni u etničkom smislu, jer ne participiraju u dominantnoj talijanskoj kulturi i raspolažu s vlastitim identitetom. To ne mijenja ni činjenica da su neki intelektualci s Korzike nekada nalazili utočište u Italiji, pri čemu im je službena propaganda obilato pomagala u duhu secesionizma odnosno iredentizma. O tome Vignoli opširno piše, te je očito da dobro poznaje tu problematiku (v. i njegovo djelo "L'iredentismo italiano in Corsica", Rapallo, 1981). Naime, danas je manje poznato da je službena Italija podupirala na razne načine ideju "talijanstva" Korzike, te da su se kao filo-talijani, odnosno pristaše secesije i iredente izjasnili i neki korzikanski intelektualci koji su našli potporu i utočište u Italiji koja je omogućavala izlazak knjiga i časopisa na korzikanskom dijalektu. I u službenoj se je propagandi (npr. na radiju i u uličnim manifestacijama) isticao kao cilj talijanske politike pripajanja Korzike i drugih područja ("Nizza, Savoia, Corsica, Tunisia noi!").

Suvremenu Italiju i dalje karakterizira svojevrsni mozaik etnooregionalnih grupa pored prisustva manjina, čija je kulturna matrica u susjednim državama (Francuzi u Val d'Aoste, Austrijanci u južnom Tirolu, Slovenci u Trstu i Furlaniji i Moliški Hrvati). Prema vrlo serioznoj publikaciji "Narodi Europe" (London, 1994, Times books, naš prijevod 1997.) Italiju nastanjuju ove etničke grupe: Liguri, Lombardani, Valdenzi, Pijemontezzi, Tirolci, Sardi, Veneto-Furlanci, Sicilijanci, te središnji i južni Talijani. Donekle je sporno kod koje se od ovih grupa može govoriti o izrazito separatnom etničkom identitetu,

a gdje se radi o pukom regionalizmu ili provincijalizmu. Bez sumnje Sardi, Sicilijanci i Furlanci zaslužuju posebni tretman ako ih i smatramo dijelom talijanske nacije u cjelini – zbog svojih jezičnih posebnosti, specifične kulture i snažnog osjećaja pripadnosti svojoj zajednici. Zanimljiv je porast regionalne svijesti Furlanaca, koji u sadašnjoj Italiji tvore najbrojniju i najsvjesniju etno-regionalnu grupu. O njihovoj vitalnosti svjedoči i učestala upotreba furlanskog, a identitet i razvoj pokrajine podupire lokalno zakonodavstvo i uprava. Kao i neka druga područja (Val d'Aosta, Trentino /Alto Adige), Furlanija je zajedno s Trstom i Goricom združena u autonomnu regiju. U planinskim se područjima uz granicu s Austrijom i Švicarskom, očuvala i kultura ladina – stanovništva osebujnih romanskih govora (retoromanski u Švicarskoj).

2. Dok se etnicitet odnosi primarno na spontano nastalu pučku kulturu te na živi govorni jezik, a tim u svezi na lokalne običaje (pri čemu je kršćanstvo u prošlosti uspjelo amalgamirati stare poganske tradicije s novim vjerovanjem), nastanak elitne i službene kulture u modernoj je Europi pratilo formiranje književnog (standardnog) jezika. Uz domaću crkvu i profesionalnu inteligenciju najveću ulogu u prodoru službene unificirajuće kulture među šire slojeve imalo je obavezno školovanje. Na taj je način došlo do uzmaca pučke kulture koja je počivala na usmenoj predaji, a donekle je bila prihvaćena i od crkve (pučki i crkveni kalendari). Nova službena kultura je proizvod elite i ona je institucionalizirana te se promiče putem škola, javnih glasila, lijepe književnosti i obrazovnog sustava. Ipak ni difuzija službene kulture ne stvara naciju. Za nacionalnu je identifikaciju potreban još jedan element, iako je uloga službene kulture u stvaranju modernih nacija bila bez sumnje važna. Radi se naimen političkoj identifikaciji koju smještavamo na treću razinu analize nacionalnog fenomena. Ova se identifikacija razvija i u okviru političke samosvijesti dakle političke kulture. Kao političku kulturu označit ćemo

skup stavova o interesima koji su predstavljeni na javnoj sferi, što u pravilu dovodi do angažmana u političkom životu. Nacionalna se identifikacija – te tim u vezi stvaranje nacije – realiziraju u toj domeni aktivnog odnosa prema javnim dobrima. Drugim riječima, kroz pojam građanina (*cives, citoyen*) provijava i osjećaj nacionalnog identiteta. Stoga bi mogli primijetiti – komentirajući neke neosnovane tvrdnje koje ističe Vignoli da iako su stari Dalmatinci i Dubrovčani participirali u talijanskoj kulturi, obrazujući se na talijanskom i pišući na latinskom, hrvatskom pa i na talijanskom, oni nisu Talijani. U doba Renesanse, Petrake i kasnije, prilike nisu bile sazrele za stvaranje modernih nacija, pa tako ni hrvatske ni talijanske, iako se ne može zanijekati etnička ukorijenjenost i kulturne veze koje kasnije čine okosnice nacionalne identifikacije. U Dalmaciji se nacionalizam pojavio kao višeznačan projekt kod kojega na kraju prevladava većinska hrvatska orijentacija, nasuprot automaštvu.

3. Stvaranjem nacionalnih država, ova nacionalna identifikacija poprima i pravni oblik. U nešto drugačijoj formi politički se identitet stvara i održava u samoupravnim sredinama kao što je bila Austro-Ugarska, u kojoj neki stari narodi čuvaju stanovitost državnost a drugi teže da je zadobiju. Borbom za ustav nadopunjuju se programi narodnog samoopredjeljenja te je konstitucionalizam često samo izlika za afirmaciju nacionalnih programa. Od ovih su dvosmislenosti bile naravno pošteđene jedno-nacionalne države kod kojih je –kao u Francuskoj– narodnost i državljanstvo ista kategorija (*nationnalité-citoyenneté*). Nemogućnost ostvarenja nacionalnih programa u smislu stvaranja etničkih i homogenih država dovelo je i do sukoba i tlačenja manjina. Nova Europa prihvaća zaštitu manjina kao korektiv presizanju nacionalne države i kao sredstvo za osiguranje mira i suradnje između naroda koje više ne dijele oštro odvojene granice i umjetno raspirivani animoziteti.

POZIV NA PRETPLATU ZA 2005. GODINU

Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Stjepana Radića 13, Osijek, tel: (031) 224-500, ž. r. br. 2340009-110063962.

Obraćajući se znanstvenoj i stručnoj javnosti Pravni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku slobodan je izvijestiti o redovitom izlaženju znanstveno-stručnog časopisa pod nazivom PRAVNI VJESNIK - tromjesečni glasnik za pravne i društveno - humanističke znanosti.

Namjera je Fakultetskoga vijeća bila i ostala da časopis objavljuje znanstvene, stručne i druge radove koji udovoljavaju visokim standardima, neovisno potječu li od nastavnika Fakulteta ili drugih suradnika.

Slijedom toga pozivamo znanstveno-stručnu javnost na suradnju, a zainteresirane pravne osobe i pojedince na pretplatu. Pozivajući na pretplatu slobodni smo vas obavijestiti da se na komplet br. 1-4/2005., možete pretplatiti po cijeni od 120,00 kn za pravne i fizičke osobe te 80,00 kn za studente.

Naziv i adresa naručitelja (za fizičke osobe ime i prezime)

(Mjesto)

(Ul. i k. br. i broj pošte)

(Mjesto)

(Datum)

NARUDŽBENICA

kojom se neopozivo pretplaćujem na časopis PRAVNI VJESNIK za 2005. godinu.

Ukupno kompleta po cijeni od 120,00 kn

.....
Potpis ovlaštene osobe

